

АГРОБИЗНЕСЪТ И СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ – ИКОНОМИКА, ИНОВАЦИИ И РАСТЕЖ

Сборник с доклади
от юбилейна научно-практическа
конференция

АЗПБ
АСОЦИАЦИЯ НА ЗЕМЕДЕЛСКИТЕ
ПРОИЗВОДИТЕЛИ В БЪЛГАРИЯ

Издателство „Наука и икономика“
Икономически университет - Варна

**АГРОБИЗНЕСЪТ И СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ – ИКОНОМИКА,
ИНОВАЦИИ И РАСТЕЖ**

**AGRIBUSINESS AND RURAL AREAS – ECONOMY,
INNOVATION AND GROWTH**

Сборник с доклади

Conference proceedings

АЗПБ

АСОЦИАЦИЯ НА ЗЕМЕДЕЛСКИТЕ
ПРОИЗВОДИТЕЛИ В БЪЛГАРИЯ

ИКОНОМИЧЕСКИ УНИВЕРСИТЕТ
ВАРНА

АГРОБИЗНЕСЪТ И СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ – ИКОНОМИКА, ИНОВАЦИИ И РАСТЕЖ

Сборник с доклади

**от юбилейна научно-практическа конференция,
организирана по повод 30 години от основаването на
катедра „Аграрна икономика“,
при Икономически университет – Варна, в сътрудничество
с Асоциация на земеделските производители в България
18 юни 2021 г.**

AGRIBUSINESS AND RURAL AREAS – ECONOMY, INNOVATION AND GROWTH

Conference proceeding

**Jubilee Scientific and Practical Conference,
organized on the occasion of the 30th anniversary of the
Department of Agricultural Economics,
at the University of Economics - Varna, in cooperation
with the Association of Agricultural Producers in Bulgaria
18 June 2021**

2021

Издателство „Наука и икономика“
Икономически университет – Варна

Издаването на този сборник с доклади е по проект НПК-295 / 2021 г. и се финансира със средства от целева субсидия на държавния бюджет.

The publication of this conference proceeding is under Project №295 / 2021 and is funded by a targeted subsidy to the state budget.

Публикуваните доклади не са редактирани и коригирани. Авторите носят пълна отговорност за тяхното съдържание и за грешки, допуснати по тяхна вина. Докладите са проверени за оригиналност.

Тази книга или нейните части не могат да бъдат възпроизвеждани или предавани под каквато и да е форма, или по какъвто и да е начин, електронен или механичен, и копирани без писменото разрешение на издателя.

The published papers have not been edited and corrected. Authors are responsible for the content of their papers and errors committed by their fault. Papers are checked for originality. This book or its parts may not be reproduced or transmitted in any form or by any means, electronic or mechanical, and copied without the written permission of the publisher.

© Издателство „Наука и икономика”,

Икономически университет – Варна, 2021

ISBN 978-954-21-1088-0

DOI: <https://doi.org/10.36997/ARA2021>

НАУЧЕН КОМИТЕТ

Председател:

Доц. д-р Мария Станимирова
Икономически университет – Варна

Членове:

Таня Георгиева
ЗУ на Национална селска мрежа

Доц. д-р Теодорина Турлакова
Икономически университет – Варна

Доц. д-р Гергана Славова
Икономически университет – Варна

Доц. д-р Таня Георгиева
Икономически университет – Варна

Гл. ас д-р Дамян Киречев
Икономически университет – Варна

SCIENTIFIC COMMITTEE

Chairwoman:

Assoc. Prof. Mariya Stanimirova, PhD
University of Economics - Varna

Members:

Tanya Georgieva
Bulgarian Rural Network

Assoc. Prof. Teodorina Turlakova, PhD
University of Economics - Varna

Assoc. Prof. Gergana Slavova, PhD
University of Economics - Varna

Assoc. Prof. Tanya Georgieva, PhD
University of Economics - Varna

Chief Assisst. Prof. Damyan Kirechev
University of Economics - Varna

ОРГАНИЗАЦИОНЕН КОМИТЕТ

Председател:

Доц. д-р Мария Станимирова
Ръководител катедра „Аграрна икономика“

Членове:

Таня Георгиева
ЗУ на Национална селска мрежа

Доц. д-р Теодорина Турлакова
Катедра „Аграрна икономика“

Доц. д-р Гергана Славова
Катедра „Аграрна икономика“

Доц. д-р Таня Георгиева
Катедра „Аграрна икономика“

Гл. ас. д-р Дамян Киречев
Катедра „Аграрна икономика“

Гл. ас. д-р Радмил Николов
Катедра „Аграрна икономика“

Гл. ас. д-р Павлина Иванова
Катедра „Аграрна икономика“

Милен Влаев
„Банка ДСК“ АД

Ивайло Тодоров
*Асоциация на земеделските
производители в България*

ORGANIZING COMMITTEE

Chairwoman:

Assoc. Prof. Mariya Stanimirova, PhD
*Head of Department of Agricultural
Economics*

Members:

Tanya Georgieva
Bulgarian Rural Network

Assoc. Prof. Teodorina Turlakova, PhD
Department of Agricultural Economics

Assoc. Prof. Gergana Slavova, PhD
Department of Agricultural Economics

Assoc. Prof. Tanya Georgieva, PhD
Department of Agricultural Economics

Chief Assist. Damyan Kirechev, PhD
Department of Agricultural Economics

Chief Assist. Radmil Nikolov, PhD
Department of Agricultural Economics

Chief Assist. Pavlina Ivanova, PhD
Department of Agricultural Economics

Milen Vlaev
DSKbank

Ivailo Todorov
*Association of Agricultural
Producers in Bulgaria*

ТЕМАТИЧНИ НАПРАВЛЕНИЯ

Устойчив растеж на агробизнеса

Иновации и конкурентоспособност

Интегрирано развитие на селските райони

Европейски и национални
аграрни политики

Аграрикономическото обучение и
реализацията му на практика

„Зелена“ икономика

SCIENTIFIC FIELDS

Sustainable Growth of Agribusiness

Innovation and Competitiveness

Integrated Rural Development

European and National
Agricultural Policies

Agricultural Economics Education
and its Practical Realization

Green Economy

СЪДЪРЖАНИЕ

ПЛЕНАРНА СЕСИЯ

1. Юлия Дойчинова

Земеделieto в селските райони – промени, въздействия и развитие12

2. Мария Станимирова

Синият растеж като стратегия за интегрирано териториално развитие23

ПАНЕЛ

ИКОНОМИКА, ИНОВАЦИИ И РАСТЕЖ НА АГРОБИЗНЕСА

3. Гергана Славова

Развитие на дигиталното земеделие в България – възможности, пречки,
перспективи48

4. Маруся Линкова, Елица Лазарова

Логистични модели като инструмент за устойчиво развитие на
агробизнеса59

5. Радка Ненова

Национално и глобално значение на агробизнеса67

6. Пламен Петров

Агробизнесът – състояние и проблеми76

7. Валери Велковски

Концептуални аспекти на управлението на земеделските земи от
органите на местната власт84

8. Даниел Стоилов

Процесният подход – превенция или реакция в управлението на качеството
на растително-защитните дейности95

9. Мариета Г. Стефанова

Предизвикателства при въвеждане на системи за управление на околната среда в аграрния сектор105

10. Галина Иванова

Възможности на социалните мрежи за устойчиво развитие на агробизнеса112

11. Пенка Горанова

Предизвикателства пред управлението на човешките ресурси в агробизнеса123

12. Павлина Иванова

Новите технологии в аграрния бизнес и влиянието им върху заетостта134

13. Десислава Иванова

Предизвикателства пред пазара на пшеница в Черноморския регион в условията на COVID-19144

14. Цветелина Кабакчиева

Пазарен анализ на „Птицекланица“ АД, Берковица152

15. Любомир Любенов, Анелия Любенова, Ивайло Христов

Факторни пазари в българското пчеларство163

16. Косьо Владимиров

Потенциал на пчелния сектор за развитие на пчелен туризъм в Североизточен район на България170

17. Бойчо Бойчев

Приложение на бенчмаркетинговия подход в аграрния сектор181

18. Здравка Колева

Възможности на игровизирането при интерактивните онлайн комуникации между аграрните производители и потребителите на техните продукти192

ПАНЕЛ

**ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА ПРЕД АГРАРНАТА ПОЛИТИКА,
ИНТЕГРИРАНО РАЗВИТИЕ НА СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ,
ЗЕЛЕНА ИКОНОМИКА**

19. Дарина Русчева, Саша Грозданова

Устойчивост на осигуряването с продоволствие – специфика и последствия
за продоволствената сигурност на страната203

20. Димо Атанасов, Росица Белухова-Узунова, Крум Христов

Социално-икономически измерения на регионалните различия в България213

21. Милкана Мочурова, Мария Коцева-Тикова

Приобщаващото развитие на областите в България – перспективи пред
селските райони221

22. Росица Микова

Тенденции и особености в развитието на раждаемостта в селските райони
на Южна централна България231

23. Наталия Неделчева

Здравеопазване и регионално икономическо развитие238

24. Янка Казакова-Митева

Новата ОСП в България: (пропусната) възможност за земите с висока
природна стойност?245

25. Марина Николова

Анализ на състоянието и тенденциите в развитието на биопроизводството в
Северен централен район255

26. Петя Брънзова

Инициативи на Европейския съюз за насърчване на биологичното земеделие264

27. Миглена Душкова

Биоземеделието и безопасността на храните270

28. Даниела Цвяткова	
Наследственото фермерство: синергиен панел в Общата селскостопанска политика	280
29. Марин Петров, Никола Пенев, Искра Ненчева	
Предизвикателства пред развитието на предприемачеството в земеделието	289
30. Vaduva Alina Corina	
The Green economy – saving the environment	298
31. Тодор Тонев	
Енергиен потенциал в аграрната икономика	304
32. Дамян Киречев	
Въглеродното земеделие – съвременен бизнес модел за устойчиво земеделие	315
33. Радмил Николов	
Проекции на управлението на отпадъците в България	325
34. Стефан Генов	
Методика за изследване на икономическата ефективност на месодайното говедовъдство	334
35. Елвира Делчева, Искра Ненчева, Никола Пенев	
Регулаторни предизвикателства пред реализацията на аграрни продукти в България и Европейския съюз	348
36. Валерия Николаева	
Зеленчукопроизводството и управление на водите – възможности и предизвикателства	357

ПЛЕНАРНА СЕСИЯ

PLENARY SESSION

ЗЕМЕДЕЛИЕТО В СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ - ПРОМЕНИ, ВЪЗДЕЙСТВИЯ И РАЗВИТИЕ

Юлия Дойчинова

Университет за национално и световно стопанство, София

AGRICULTURE IN RURAL AREAS - CHANGES, IMPACTS AND DEVELOPMENT

Julia Doitchinova

University of National and World Economy, Sofia

DOI: <https://doi.org/10.36997/ARA2021.12>

Резюме

Вече два програмни периода българското земеделие се развива в условията на Общата и националната ни селскостопански политики. Процесите на адаптация станаха причина за значими икономически, социални и екологични промени в земеделските стопанства и селските райони. Целта на статията е да оцени промените в аграрния сектор, въздействията му на развитието на селските райони. Анализът на промените в производствената и организационната структури и въздействията на развитието на селските райони се оценяват на базата на статистическа информация и експертна оценка на 163 специалисти от областни дирекции „Земеделие“, общински служби и областните служби на Националната система за съвети в земеделието. Направените изводи потвърждават възходящото развитие на българското земеделие, но със съществени структурни диспропорции и различни по посока и сила въздействия по райони на страната.

Ключови думи: *развитие на селските райони; производствена структура; земеделски стопанства*

JEL Класификация: *Q16, Q19, R11*

Abstract

For two programming periods, Bulgarian agriculture has been developing in the conditions of our common and national agricultural policies. Adaptation processes have led to significant economic, social and environmental changes in farms and rural areas. The aim of the article is to assess the changes in the agricultural sector and their impacts on rural development. The analysis of changes in production and organizational structures and the impacts of rural development are assessed on the basis of statistical information and expert assessment of 163 specialists from regional directorates of Agriculture, municipal services and regional services of the National Agricultural Advisory System. The conclusions confirmed the upward development of Bulgarian agriculture, but with significant structural disparities and different in direction and strength impacts by regions of the country.

Keywords: *rural development; production structure; agricultural holdings; structural changes*

JEL Classification: *Q16, Q19, R11*

Приемането на страната ни в Европейския съюз постави българския аграрен бизнес в нова среда, към която той се адаптира пред последните четиринадесет години. Процесът на адаптация е свързан с въвеждане на икономически подходи и изисквания, чиято цел е доближаване на българското земеделие към европейския модел на земеделие. Всичко това доведе до значими промени в развитието на земеделието, които са идентични с протеклите и в други нови страни – членки, независимо от годината на приемането им в ЕС. Какви са посоките и скоростите на тези промени и постигат ли се желаните резултати за аграрния сектор? Как може да се оценят тези промени по отношение на развитието на селските райони

Изследвания на тези процеси в нашата страна достигат до заключения, че независимо от общата положителна тенденция на развитие на българското земеделие, настъпилите промени в продуктовата и производствената структури ограничават създаваната добавена стойност (Иванов и колектив, 2017), въздействат на селските райони и не използват производствения потенциал на земеделието в много райони на България (Stoyanova Harizanova-Bartos, 2019; Дойчинова, Кънчев, 2020; Doitchinova, Kanchev, 2020;) и забавят прехода към желания модел на земеделие (Doitchinova et al., 2019).

Целта на доклада е да оцени промените в производствената и организационната структура на българското земеделие и въздействията им на селските райони.

Методологически въпроси

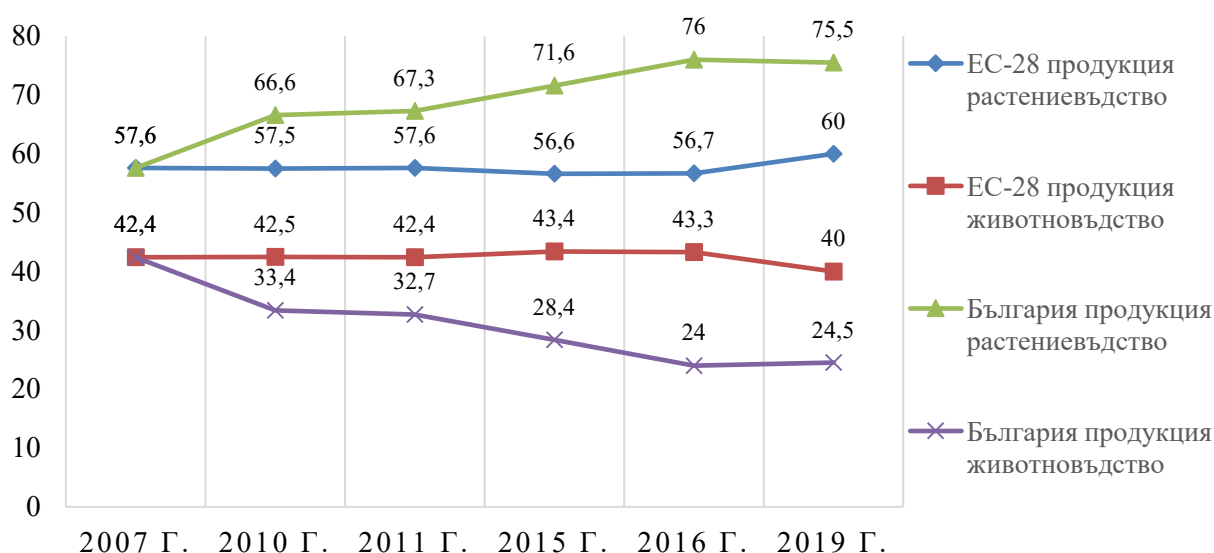
Анализът и оценката на процесите в българското земеделие и въздействията им на селските райони се осъществяват с използването на данни от Националния статистически институт, Министерство на земеделието, храните и горите и експертна оценка на специалисти от областни дирекции „Земеделие“, общински служби и областните офиси на Националната служба за съвети в земеделието.

За оценка на мненията на експертите е използвана петстепенна положителна скала на Ликерт. В изследването са участвали 163 специалисти от всички области на страната.

Промени в производствената структури

В периода на членство на членство на страната ни в ЕС, значението на земеделието за българската икономика постепенно намалява (от 8,5% през 2006 и 6,2 % през 2007, достига до 3,8 % от брутната добавена стойност през 2019г.). Стойността на произведената продукция в сравнение с 2007 се е увеличава с 33 % .

Много големи са различията в промените на растениевъдната и животновъдната продукция. Първата нараства с над 80 %, а животновъдната с известни колебания по години – запазва нивото си. Всички тези промени логично водят до трикратно увеличаване на факторния доход на годишна работна единица при чувствителна промяна на съотношението между продукцията от растениевъдството и животновъдството. В началото на периода през 2007 г. съотношението между тях е близко до формираното средно съотношение на ЕС-28 (фигура 1), а именно около 58 % за растениевъдството и 42 % за ЕС-28 и България. През 2019 г., ако относителният дял на растениевъдството за ЕС-28 нараснал само с 2 % (достигайки до 60 %), то за българско земеделие делът му се е увеличил 75,5 %.

Източник: Eurostat, 2021.

Фигура 1. Съотношения между стойностите на продукцията от растениевъдството и животновъдството в ЕС и България (2007-2019)

През разглеждания период най-съществено е увеличаването на производството на зърнени и маслодайни култури, които през 2019 г. формират 51,1 % от крайната продукция. В някои райони на страната зърнените и маслодайните култури използват 90 % и повече от използваните земеделски земи с всички произтичащи от това неблагоприятни въздействия на околната среда, почвите, трудовата заетост и доходите на земеделските стопани.

Най-сериозен спад в БДС на аграрния отрасъл се наблюдава при зеленчуците, чийто относителен дял намалява от почти 12% през 2007 г. до 4% през 2016 г. и 5,6 %

през 2019.

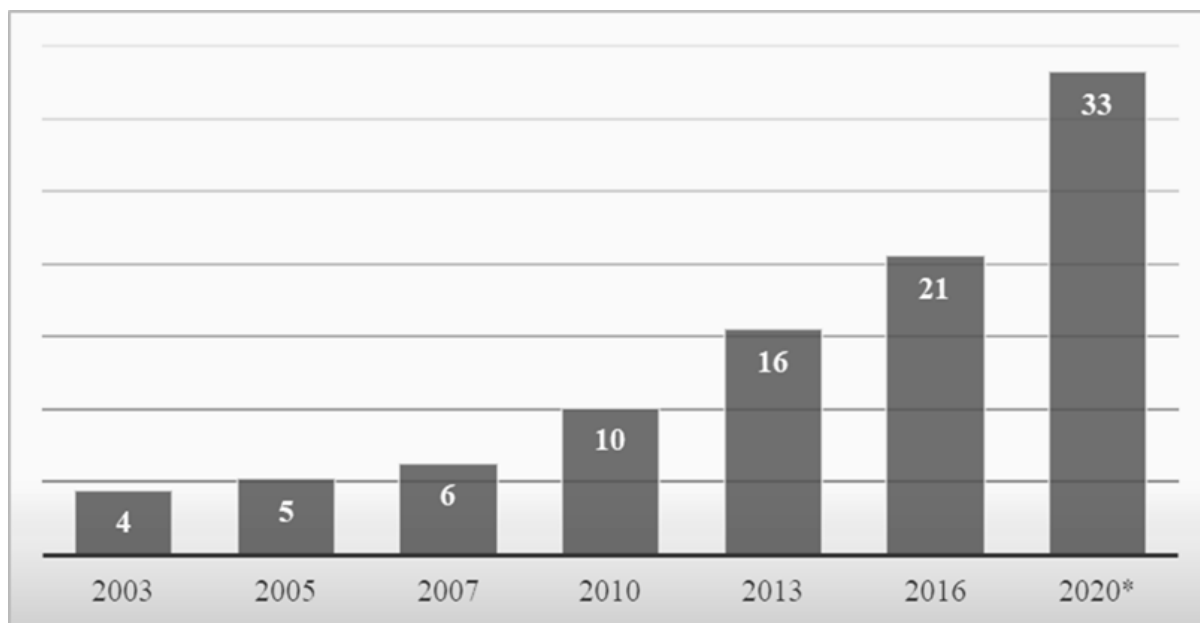
Значителни са промените и в животновъдството. За целия период от 2007 г. до 2019 г. се наблюдава намаляване на броя на повечето видове животните. Най-съществено е намалението при козите (повече от 2 пъти), свинете (80,8%), овцете (19 %), говедата (18%) и след сериозен спад постепенно възстановяване до 1 % при кравите. Значителен ръст се наблюдава единствено при броя на биволите (с 85 %). Логичен резултат е редуциране на количеството произведено мляко и намаляване на относителния му дял до 7,4 % от крайна продукция. Значението на другите производства е в рамките на от 4.4 % за овцевъдство и козевъдство до 2,1 % на производството на яйца и др.

Заедно с икономическите промени, такива се наблюдават и при прилаганите технологии. Стимулирането на биологичното производство допринесе за увеличаване 19 пъти на биологичните оператори, които достигат през 2019 до 6 405 броя. От тях 5 942 са селскостопански производители, 237 преработватели на биологична продукция и 226 броя търговци. На практика това са 7,3% от общо регистрираните земеделски стопани с 4,5 % от използваните земеделски земи в страната достига, 27,6 % от пчелни семейства и др.

Промени се наблюдават и при използването на пестициди, фунгициди и инсектициди. Информацията от 2016 г. в сравнение с 2010 г. показва, че тези площи се увеличават, като 70,5 % от използваните земеделски земи са третираны с пестициди, 53,2 %.

Промени в организационните структури

Динамични промени се констатира в броя на земеделските стопанства. От 493133 през 2007г., те намаляват до 201014 през 2016 г. и до 132400 през 2020 г. Това означава 3,7 пъти редуциране на броя и още повече на заетите в тях и на хората със заетост и доходи от земеделието. Промените в броя доведоха и до сериозни изменения в средните размери на използваните земеделски земи в страната (Фигура 2).

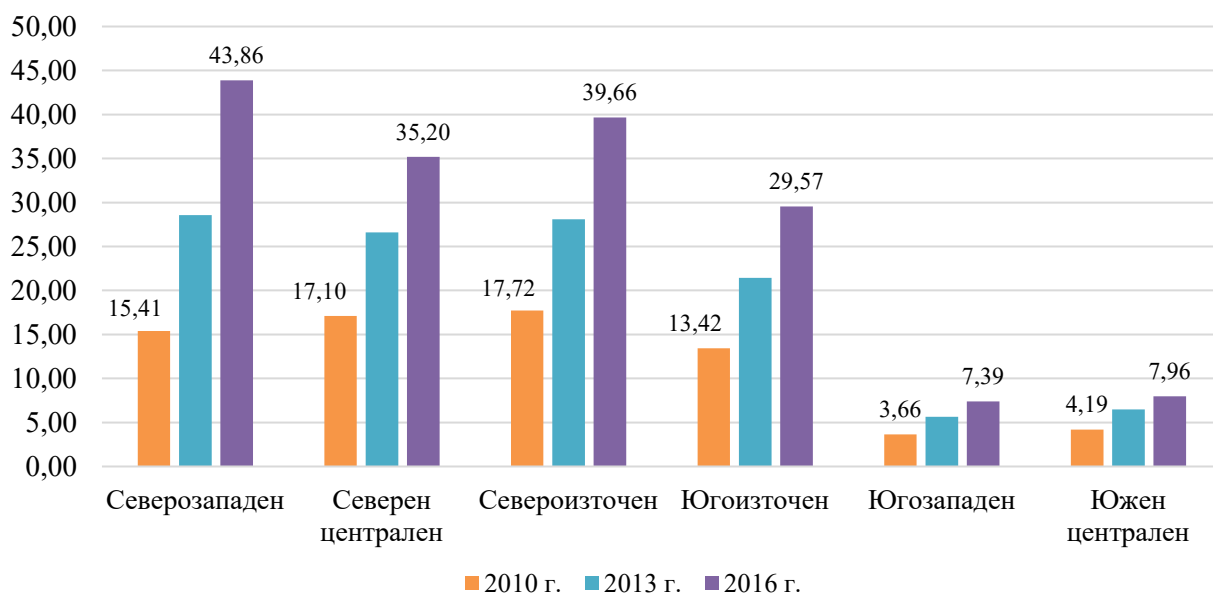

Източник: МЗХГ, 2021

Фигура 2. Използвани земеделски площи средно от едно земеделско стопанство, в ха (2003-2020)

Предварителните данни от преброяването на земеделските стопанства през 2020 показват, че средната площ на използваните земеделски земи от едно стопанство достига 33 хектара, което е 5,5 пъти увеличаване на същия показател в сравнение с 2007 г.

Информацията на ниво NUT-2 (Фигура 3) представя големите различия в промените по райони и голямата им динамика. Най-висока динамика и степен на концентрация на производството се наблюдава в Северозападния район (увеличение с 28,45 ха в сравнение с 2010 г.) и най-малки в Югозападния и Южния централен—съответно с 3,73 ха и 3,77 ха. На практика земеделските стопанства в трите северни райони са със значително по-висок среден размер и с висок относителен дял на земите, които се арендуват от търговски дружества в сравнение с Югозападния и Южния централен райони, където преобладават фамилните земеделски стопанства.

Източник: МЗХГ, 2018

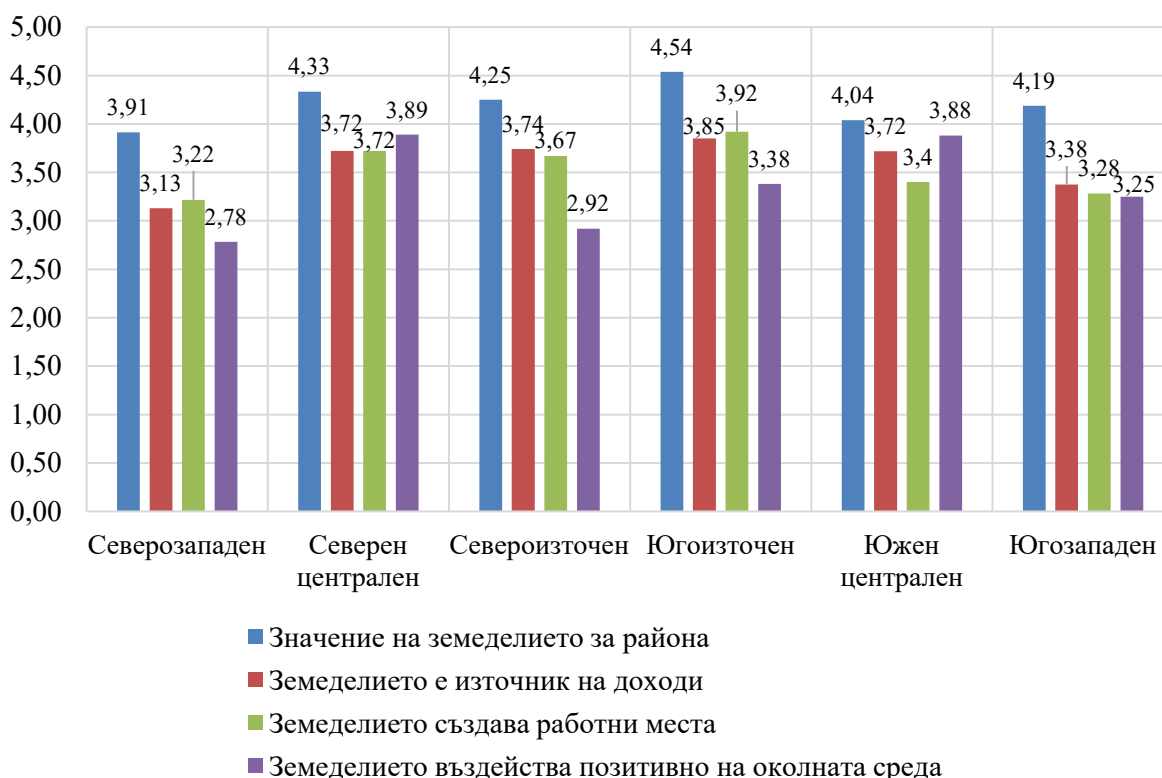
Фигура 3. Промени в средния размер на използваните земеделски земи в земеделските стопанства (хектари)

Независимо от много високия относителен дял на малките стопанства в нашата страна и мерките за стимулиране на сдружаването им във всички изпълнявани програми (САПАРД, ПРСР 2007-2013 и ПРСР 2014-2020), процесът се осъществява бавно и постигнатите резултати са далеч под заложените в плановите разчети. Данните от Регистъра на тези организации показва, че за четири години са регистрирани 66 организации, което е над 7 пъти повече в сравнение с предшестващия период (2007-2013). Най-активно е сдружаването в сектор „Животновъдство“ (273 земеделски производители участват в 16 групи на производители и 4 организации на производители на мляко и млечни продукти). На следващо място са 148 производители в сектор месо и вълна, включени в 3 групи и 1 организация. Третата позиция е на сектор „Плодове и зеленчуци“. Постепенното намаляване на изискванията за регистриране на групите и организациите на производители, от една страна се превърна в предпоставка за динамизиране на процеса на създаването им, но от друга страна – доведе до снижаване на техните потенциални пазарни предимства и позиции.

Оценка на въздействията на земеделието на селските райони

При проведеното проучване през 2020 г., значението на земеделието се оценява високо, независимо от различното му икономическо значение, което е в граници от 9,64

(Северозападния район) до 5,14 (Югоизточния район). Формираните оценки са от 4,54 (при петстепенна скала) за Югоизточния район на планиране, следван от 4,33 от Северния централен район, а най-ниска е оценката на Северозападния район – 3,91 (Фигура 4). Земеделието като източник на доходи се оценява най-високо в Югоизточния район (3,85), а най-ниско (3,13) в Северозападния. В същите райони са и максималната и минималната оценки на възможностите на земеделието да създава работни места – съответно 3,92 и 3,22.

Източник: Собствено проучване

Фигура 4. Значение и въздействия на земеделието на развитието на селските райони

По отношение на производствената специализация бяха оценявани две твърдения – (1) специализацията е подходяща за условията в района и (2) условията са по-подходящи за производства с по-висок доход от използването на производствените ресурси. В пет от районите, сравнението между отговорите показва, че има потенциал за подобряване на производствената специализация. Най-големи са различията в оценките в Северозападния и Югоизточния райони. Единствено в Южния централен район настоящата производствена специализация е определена като подходяща, макар и с оценка едва 3,02 (Таблица 1). Във всички райони респондентите са потвърдили

разбирането, че недостатъчните поливни площи и трудови ресурси са причина за редуцирането на традиционни производства, като оценките за поливните площи са над 4, а недостигът на трудови ресурси е най-високо оценен в Югоизточния район (4,95) и Северозападния (4,59) и най-ниско в Североизточния (3,66).

Таблица 1

Оценка на производствената специализация на стопанствата в района

Райони	Специализацията на ЗС е подходяща за района	Условията са подходящи за производства с по-висок доход от единица ресурс	Недостатъчните поливни площи са причина за редуцирането на някои производства	Недостигът на трудови ресурси е причина за намаляване на традиционни производства
Северозападен	2,33	3,36	4,59	4,59
Сев. централен	3,63	3,94	4,0	3,89
Североизточен	3,32	3,33	4,28	3,66
Югоизточен	3,71	4,43	4,33	4,95
Южен централен	3,02	2,9	4,4	4,16
Югозападен	3,2	3,65	4,27	3,78

Източник: собствено проучване

Резултатите от експертната оценка показват положителната оценка на експертите на повечето от протичащите промени. Нарастването на стопанствата, които осъществяват директни продажби е получило по-високи оценки в южните райони на страната. Тези оценки са с повече от 0,5 по-високи от северните райони. Увеличаването на биологичните производители е с най-висока оценка в Северния централен и с най-ниска – в Северозападния район – едва 1,82. В същото време, нараства броя на земеделските стопанства, които прилагат агроекологични схеми според експертите в Южния централен, в Северния централен и Югоизточния райони.

Най-ниско се оценява тенденцията към увеличаване на разпространението на стопанствата, които диверсифицират дейността си. Оценките са със стойности над 3 само в Южния централен и Югозападния райони. В трите северни райони експертите са избрали стойности между 2,09 (Северозападния район) и 2,29 (Североизточен район).

Таблица 2

Оценка на тенденциите в развитието на земеделските стопанства

Райони	Нараства броя на зем. стопанствата с директни продажби	Нараства броя на биологичните стопанства	Нараства броя на зем. стопанства, които прилагат агроекологични схеми	Нараства броя на стопанствата, които диверсифицират дейността си
Северозападен	3,0	1,82	1,95	2,09
Сев. централен	3,0	3,31	3,42	2,22
Североизточен	3,09	3,09	2,29	2,29
Югоизточен	3,73	3,04	3,34	2,84
Южен централен	3,72	3,0	3,69	3,5
Югозападен	3,55	3,1	3,0	3,0

Източник: собствени проучвания

Заклучение

Направеният анализ дава основание за някои основни изводи:

✓ Българското земеделие се развива възходящо. Промените в продуктовата структура са посока на увеличаване на производства с относително по-ниска добавена стойност.

✓ Силното редуциране на поливните площи, чувствителното намаляване на работната ръка в селските райони, пазарните проблеми на малките производители и други организационни проблеми станаха причини за неустойчивост и свиване на редица традиционни производства.

✓ Продължава да е много висока скоростта на намаляване на земеделските стопанства – най-често малки фамилни стопанства от първите три групи по икономически размер.

✓ Бавно и с големи трудности се осъществяват процеси на сдружаване и на създаване на организации и трупни на производители.

✓ Независимо от разработените национални мерки и програми за подпомагане на така наречените уязвими сектори след 2010 г., трудно се възстановява производството на продукти, при което има по-голям потенциал за създаване на добавена стойност, работни места и доходи от дейности като съхранение, преработка и реализация на продукти в селските райони.

✓ Подкрепяните направления на развитие на земеделските стопанства към скъсяване на веригите на доставки и реализация на продукцията, екологизация на производство и диверсификация доведоха до положителни промени, но процесите се осъществяват бавно и касаят все още ограничен брой стопанства.

✓ Анализираните и редица други промени доказват динамичните промени в развитието на земеделските стопанства и техните въздействия на селските райони и като цяло доказват трансформациите към желания модел на земеделие.

В Общата селскостопанска политика през следващия програмен период са включени подкрепи, насочени към справедливи доходи, повишаване на конкурентоспособността, привличане на млади земеделски стопани и развитие на селските райони. Тези приоритети не са нови. *Формулирани са и* девет специфични цели, както и обща рамка за всички държави-членки.

Новият акцент е поставен на околната среда и климатичните промени, главно по посока на: действия за борба с изменението на климата; грижа за околната среда; опазване на ландшафта и биологичното разнообразие. Друга значима цел е свързана с подобряване на мерките, предприемани в селското стопанство в ЕС в отговор на обществените изисквания по отношение на храните и здравето (устойчиво производство на безвредна и питателна храна), намаляване на хранителните отпадъци, както и за хуманно отношение към животните.

На тази основа са разработени и стратегическите планове, с реализацията на които през следващия програмен период, ще се доразвие новия модел на европейското земеделие и селските райони.

Използвана литература:

1. Дойчинова, Ю. Кънчев, И. (2020). Земеделието в Южен централен район – тенденции и траектории на развитие, сб. Икономическа наука, образование и реална икономика: развитие и взаимодействия в дигиталната епоха, том 2, Наука и икономика, Икономически университет Варна, стр.262-272.
2. Иванов, Б. и др. (2017). Синтезиран доклад. 10 години ОСП в България, Център за икономически изследвания в селското стопанство, Селскостопанска академия.
3. Министерство на земеделието, храните и горите, Аграрен доклад 2020.
4. Министерство на земеделието, храните и горите, Аграрен доклад 2008.
5. Министерство на земеделието, храните и горите (2018) Структура на земеделските стопанства, Дирекция „Агростатистика“.

6. Министерство на земеделието, храните и горите (2021). Преброяване на земеделските стопанства 2020, предварителни данни.
7. Doitchinova J., Miteva, A., Zaimova, D. (2019). Determinants and directions of the transition from traditional to sustainable agriculture: the Bulgarian case, INTERNATIONAL CONFERENCE ON INNOVATIONS IN SCIENCE AND EDUCATION, PRAGUE, CZECH REPUBLIC, PP.75-80, WWW.ISEIC.CZ
8. Doitchinova J., Kanchev, I. (2020). Rural developments in Bulgaria: innovative approaches and regional differences, International conference „Sustainable agriculture and rural development in terms of the republic of Serbia strategic goals realization within the Danube region“- science and practice in the service of agriculture, p. 307-322.
9. Stoyanova, Z., Harizanova-Bartos, H. (2019). Agriculture as a possible way for sustainable districts development in Bulgaria, Vol 7 (2019): CBU International Conference Proceedings 2019, pp. 315-322.

Информация за контакт с автора:

Проф. д-р ик. н. Юлия Дойчинова

Университет за национално и световно стопанство, София

e-mail: juliadoj@unwe.bg

СИНИЯТ РАСТЕЖ КАТО СТРАТЕГИЯ ЗА ИНТЕГРИРАНО ТЕРИТОРИАЛНО РАЗВИТИЕ

Мария Станимирова
Икономически университет - Варна

THE BLUE GROWTH STRATEGY FOR SUSTAINABLE TERRITORIAL DEVELOPMENT

Mariya Stanimirova
University of economics - Varna

DOI: <https://doi.org/10.36997/ARA2021.23>

Резюме

Устойчивото териториално развитие в съвременните условия е насочено към търсене на допълнителни възможности районите да запазят своята конкурентоспособност при максимално използване на наличните местни ресурси, като едновременно с това създадат условия за инвестиционна подкрепа на дейности, насочени към запазване, поддържане и подобряване на околната среда. В обхвата на т.нар. „синя икономика“ се интегрират дейности като: рибарство; производство на продукти от риболов и аквакултури; крайбрежен туризъм; сини биотехнологии и др. Стратегията за „син растеж“ е насочена към устойчиво териториално развитие на рибарските области чрез инициране, подпомагане и интеграция на усилията и дейностите на всички заинтересовани страни за постигане на стратегическите цели. Целта на настоящия доклад е да се представят резултати от изследване на нагласите на представители на местния бизнес, публичната администрация и научните среди за развитие на дейности в обхвата на синята икономика в крайбрежната зона на територията на Местна инициативна рибарска група (МИРГ) Варна-Белослав-Аксаково. Обобщени са ключови стратегически направления за развитие като основа на бъдеща стратегия за развитие на територията.

Ключови думи: *синя икономика; син растеж; рибарска област; местна инициативна рибарска група*

JEL Класификация: *O13, R11*

Abstract

In modern-day conditions, sustainable territorial development aims to find additional opportunities for regions to maintain their competitiveness while maximizing the use of available local resources and creating conditions for investment in activities that preserve, maintain and improve the local environment. Activities such as fishing, the production of fishery and aquaculture products; coastal tourism; blue biotechnology fall within the scope of the so-called "blue economy". The Blue growth strategy is focused on the sustainable territorial development of fishing areas by supporting, initiating change and integrating the efforts of all stakeholders to achieve the strategic objectives. The main purpose of this report is to present the results of a survey which examines the attitudes of local business representatives, public administration and academics towards the development of activities in the coastal zone of the Local Fisheries Initiative Group (FLAG) Varna – Beloslav - Aksakovo within the

blue economy. On the basis of a future development strategy, strategic areas of development are outlined.

Keywords: *blue economy; blue growth; fishing area; local fisheries initiative group*

JEL Classification: *O13, R11*

Стратегията за „син растеж“ е насочена към устойчиво териториално развитие на крайбрежната зона чрез инициране, подпомагане и интеграция на усилията и дейностите на всички заинтересовани страни за постигане на стратегическите цели. Това изисква разработването и приложението на стратегии за развитие на областите да става с активното участие на местните лица и да е фокусирано към обслужване на нуждите, капацитета и перспективите на местните икономически субекти и местното население. Форма за интегриране на усилията на местната общност са публично-частните партньорства.

Целта на настоящия доклад е да се представят резултати от проучване¹ на нагласите на представители на местния бизнес, публичната администрация и научните среди за развитие на дейности в обхвата на синята икономика в крайбрежната зона на територията на Местна инициативна рибарска група (МИРГ) Варна-Белослав-Аксаково. Обект на изследване са представители на следните целеви групи: морска индустрия; общинска администрация; структури на гражданското общество (СГО) и представители на научни среди.

В обхвата на т.нар. „синя икономика“ се интегрират дейности като: рибарство; производство на продукти от риболов и аквакултури; крайбрежен туризъм; морски превози; вътрешен воден транспорт; корабоплаване на къси разстояния; пътнически фериботни услуги; ветроходство и яхтени пристанища; круизен туризъм; вятърни електроцентрали; добив на нефт и газ в морето; дейности по защита на бреговата ивица (вкл. наблюдение и контрол); сини биотехнологии и др. Тези дейности са взаимосвързани и взаимозависими, включително по отношение на достъп до инфраструктурни обекти като пристанища, електроразпределителна и пътна мрежа и др. Основна стратегическа цел в обхвата на стратегията за син растеж е поддържане и развиване на заетост чрез диверсификация и икономическо и социално преструктуриране на територията. Като диверсифицирана дейност със съществено значение на територията на МИРГ се

¹ Изследването е осъществено от автора на този доклад, в изпълнение на ангажименти по проект BG14MFOR001-4.007-C0001 “Наука, иновации, история и устойчивост – предпоставки за висок икономически „Син растеж“. Допитванията до идентифицираните заинтересовани страни са проведени в периода юли – септември 2020 г.

разглежда развитието на морски, крайбрежен и круизен туризъм. Това предполага анализ на нагласите на местното население, общинската администрация и местните общности за развитие на дейности, различни от рибарството и по-конкретно туристически дейности. По този начин се предоставя възможност на местните участници да дискутират проблемите на съответния район, възможностите за развитие на устойчиви диверсифицирани дейности и да подпомогнат извеждането на идеи за развитие.

На територията на общините Варна (община Аспарухово), Белослав и Аксаково е учредена обща местна инициативна рибарска група (МИРГ „Варна-Белослав-Аксаково“). МИРГ представлява независима и доброволна организация на представители на местната власт, стопанския и неправителствен сектор.

Преобладаваща част от изследваните представители на бизнеса са от общ. Варна (70%), което е напълно обяснимо, предвид размера и икономическото развитие на населеното място като областен център. Същевременно, не е малък относителният дял на изследваните представители от общ. Белослав (20%) и общ. Аксаково (10%), което позволява да се достигне до извод, че ключовите представители на бизнеса, свързан с рибарството в тези общини, е обхванат от проучването. В изследването са обхванати икономически субекти с основен предмет на дейност като: пристанищна администрация; риболов; морски транспорт; ремонт на лодки и съоръжения, свързани с морето; изработка на метални изделия; производство на стъкло; услуги в областта на морския транспорт; търговия с нефтени продукти; консултантска дейност; строителство; търговия; обучения на персонала; информационни услуги и др.

Отзовалите се за участие в изследването представители на научните среди са от: Институт по океанология при БАН; Институт по рибни ресурси – Варна (при ССА), както и от висши училища, регистрирани на територията на обл. Варна – Икономически университет – Варна; Морско училище и др.

Изследваните представители на структури на гражданското общество са представители основно на сдружения с публична полза (84%). В изследването са обхванати и представители на фондации (14%), както и на сдружения в частна полза (2%).

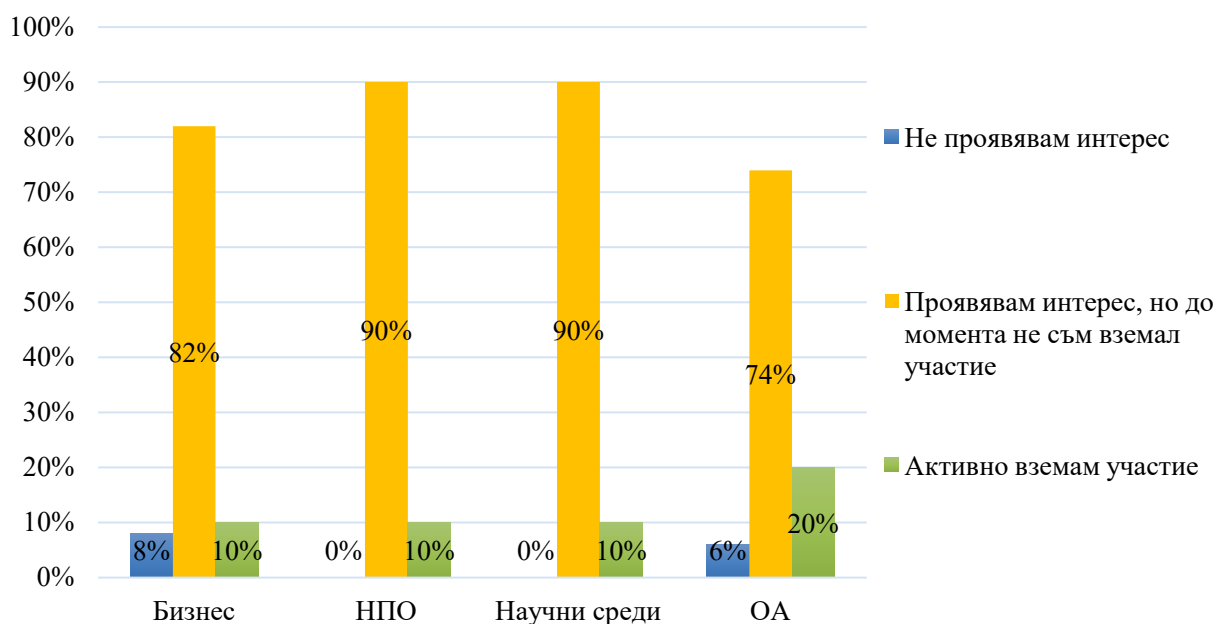
Съществено значение за настоящото изследване представлява запознатостта на изследваните лица от съответните целеви групи със същността и функцията на Местната инициативна рибарска група (МИРГ) „Варна-Белослав-Аксаково“.

Таблица 1

**В каква степен сте запознати със същността и функцията
на МИРГ „Варна-Белослав-Аксаково“**

Степен на запознатост	Бизнес	НПО	Научни среди	ОА
Изобщо не съм запознат	6%	0%	0%	2%
Отчасти съм запознат	54%	74%	80%	64%
Запознат съм	40%	26%	20%	34%

Средните оценки за степента на запознатост на изследваните целеви групи със същността и структурата на МИРГ „Варна-Белослав-Аксаково“ са близки и относително високи, като варират от 2,20 до 2,34 по 3-степенна скала, където 1 е изобщо не съм запознат, а 3 – запознат съм. Прави впечатление, че все още има представители на общинската администрация (2%), които декларират, че изобщо не са запознати с дейността на местната инициативна група. От изследваните групи най-висок е дялът на представителите на бизнеса (40%), които се определят като запознати с дейността на рибарската група. В значителна степен запознатостта на изследваните лица може да се обясни с тяхната съпричастност към дейността на МИРГ „Варна-Белослав-Аксаково“ (Фигура 1).

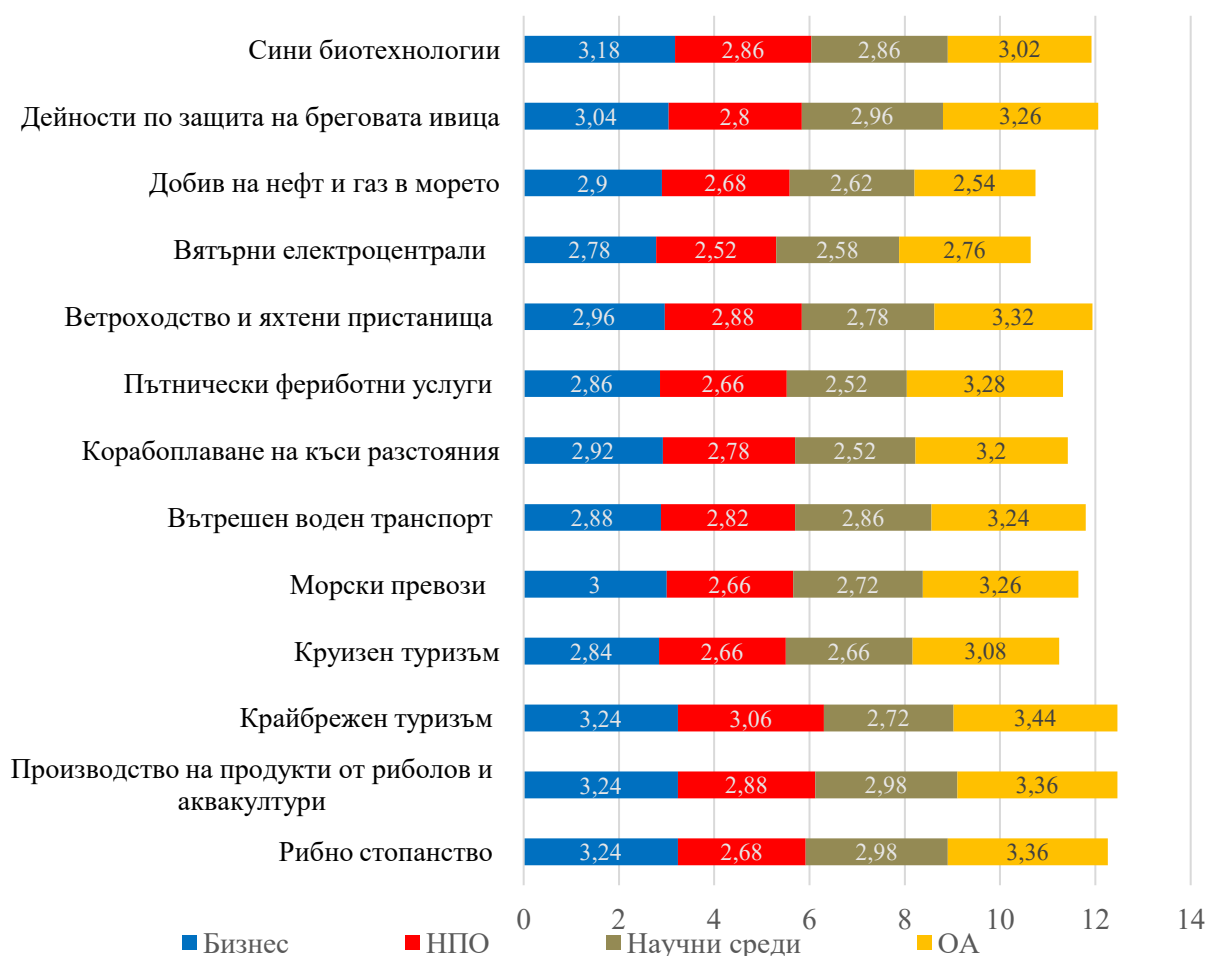

Фигура 1. Съпричастност с дейността на МИРГ „Варна-Белослав-Аксаково“

Много висок относителен дял от изследваните представители на всяка целева група са съпричастни с дейността на МИРГ „Варна-Белослав-Аксаково“, но до момента не са вземали участие във форми на сътрудничество в тази област. Това се отнася за 82% от представителите на бизнеса; 90% от представителите на НПО и научните среди и за 74% от представителите на общинската администрация.

Значението на сформирания МИРГ е оценено като „по-скоро важно“ за развитието на рибарската област, като „по-скоро високо“ за представителите на бизнеса, научните среди и НПО и като „много важно“ за респондентите от страна на публичната администрация (ползвана е четири степенна скала за оценка, където 1 е негативната, а 4 – позитивната част на скалата).

При оценка на стратегическото значение на основни икономически дейности в обхвата на синия растеж за развитието на изследваната рибарска област, от позициите на всяка от изследваните заинтересовани страни са анализирани и оценени екологичният и административният капацитет (Фигура 2).

Фигура 2. Значение на икономически дейности за стратегическото развитие на рибарската област

Според всички респонденти, от първостепенно значение за стратегическото развитие на рибарската област са следните дейности са:

- крайбрежен туризъм (в т.ч. хотелиерство и ресторантьорство, туристическа агентска дейност и други в обхвата на крайбрежната зона).
- рибно стопанство (в т.ч. риболов, развъждане и отглеждане на риба).
- производство на продукти от риболов и аквакултури;
- сини биотехнологии;
- дейности по защита на бреговата ивица .

Относително високо оценени от всички целеви групи са дейности, свързани с транспорта като:

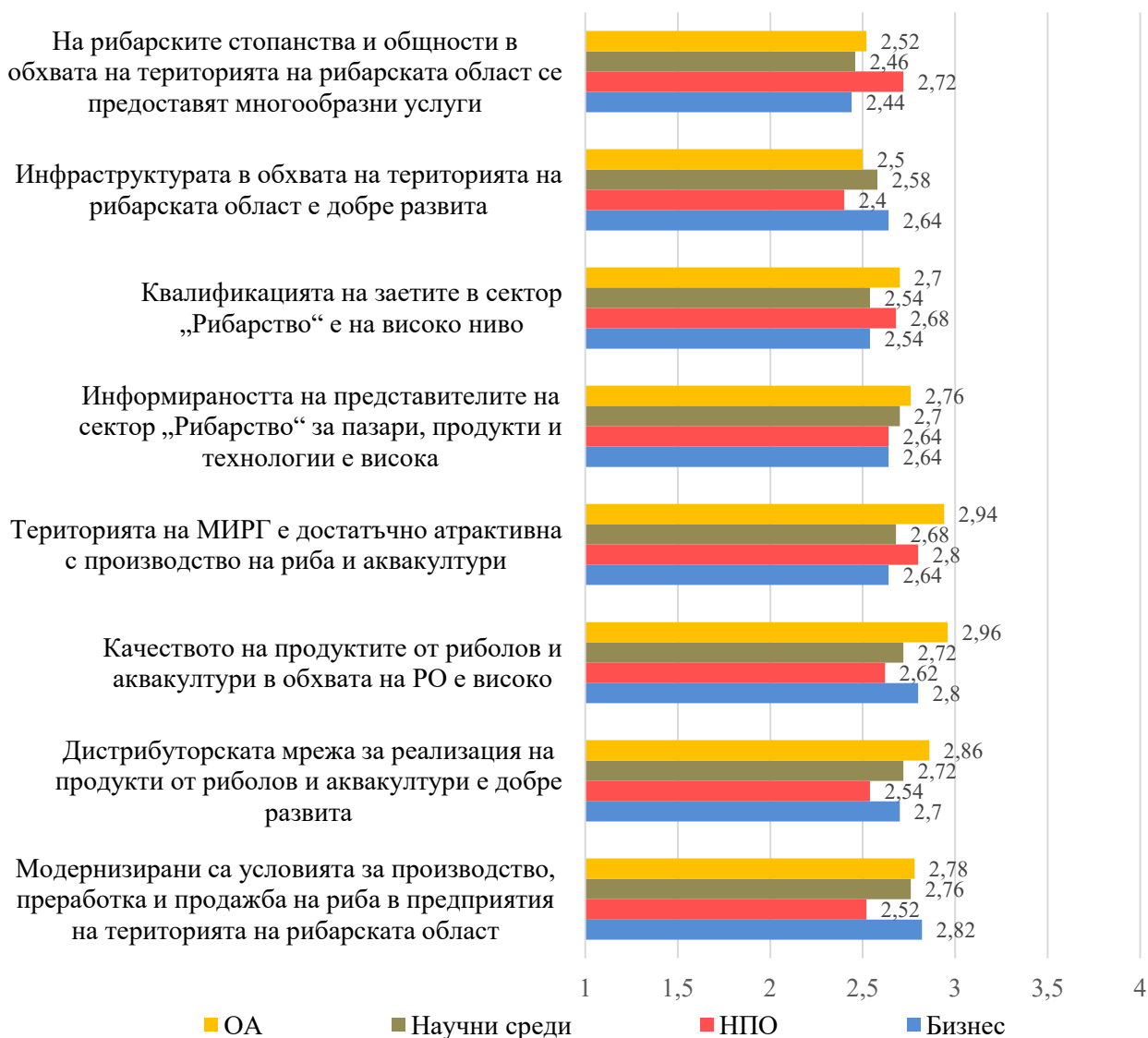
- вътрешен воден транспорт;
- морски превози;
- ветроходство и яхтени пристанища (приоритетно направление според представителите на общинската администрация).

Прави впечатление близостта в средните оценки за значението на икономическите дейности за стратегическото развитие на рибарската област. Това може да се интерпретира по начин, че респондентите не фаворизират една или друга икономическа дейност, а ясно съзнават, че икономическото развитие е възможно по линия на интеграция на широка палитра бизнеси, които нерядко са обвързани помежду си като скачени съдове. Това от една страна е добре в периоди, в които няколко икономически дейности започват да се развиват по-бързо, защото тяхното развитие ще стимулира взаимосвързани браншове. В периоди на криза могат да се очакват обратните ефекти – при слаба диверсификация и силна обвързаност между икономическите дейности може да се мултиплицират стагниращи ефекти.

Като част от анализа на капацитета на територията на МИРГ „Варна (Аспарухово)-Белослав-Аксаково“ за развитие на синята икономика са проучени ключови характеристики и въздействащи върху рибарството фактори.

Анализът на характеристиките е осъществен посредством твърдения, за които всеки от представителите на изследваните целеви групи е помолен да оцени степен на съгласие (респективно несъгласие) дали се отнасят за територия на изследваната МИРГ. Обобщените оценки са представени на Фигура 3. Използваната скала за оценка е от 1 до 4, където 1 е категорично не съм съгласен, а 4 – напълно съм съгласен. Оценка 2 е средна, а 3 е силно съгласен. Оценките на всяко от включените в анализа твърдения са в границите от 2 до 3, т.е. няма характеристика, за

която изследваните лица да считат, че във висока степен се отнася за рибарството на територията на МИРГ „Варна-Белослав-Аксаково“ (Фигура 3).

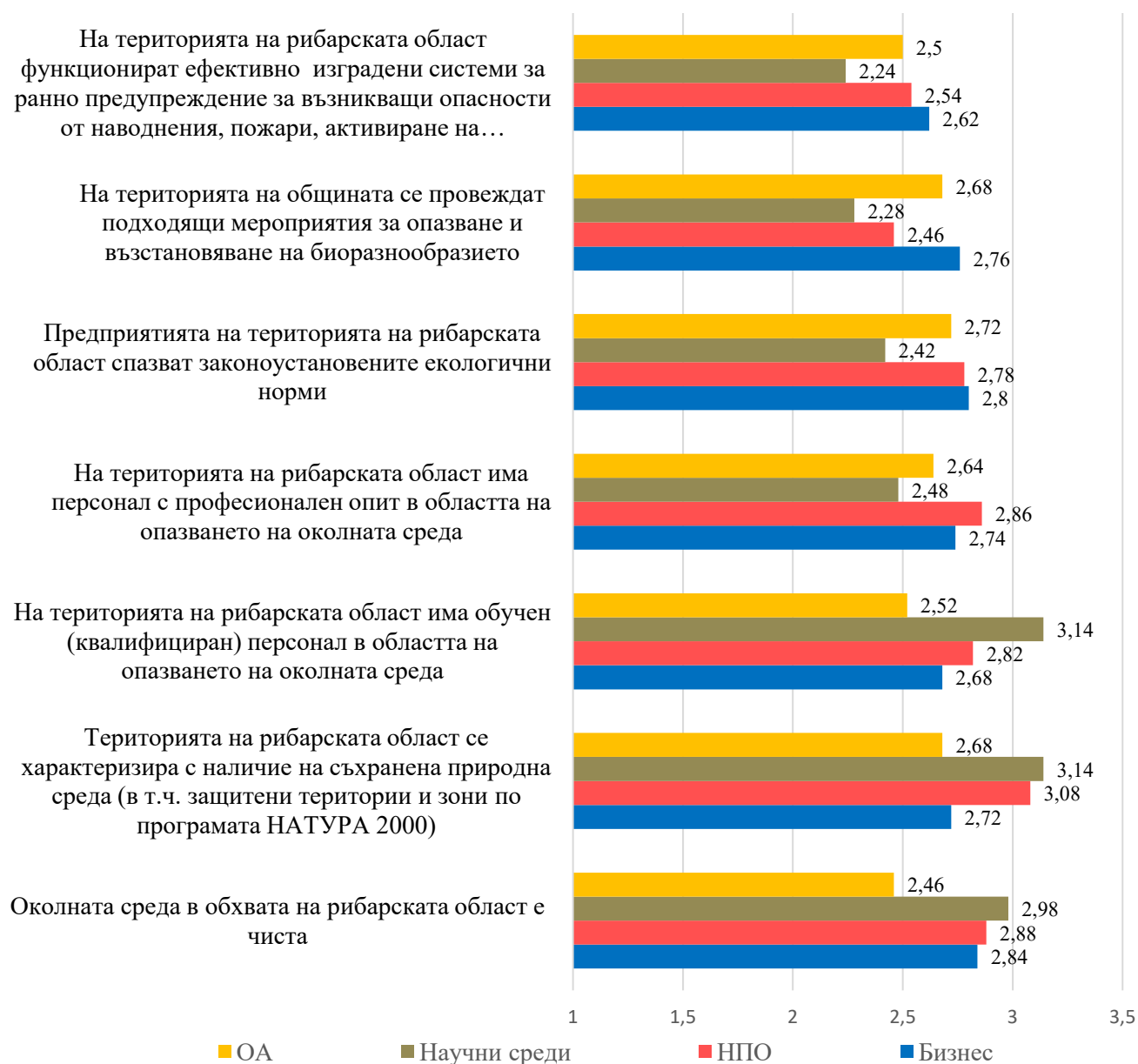
Фигура 3. Характеристики на сектор "Рибарство" в обхвата на територията на МИРГ "Варна-Белослав-Аксаково"

Формираните средни оценки (изчислени са като средно аритметични величини от средните оценки на изследваните целеви групи) са много близки и варират в границите от 2 до 3, т.е. оценката не може да бъде определена нито като ниска, нито като висока. Независимо от посоченото, относително по-високо са оценени качеството на продуктите от риболов и аквакултури (средна оценка 2,78) и атрактивността на територията на МИРГ с производството на риба (средна оценка 2,76). Най-слабо е оценено качеството на инфраструктурата и на предоставяните на рибарските общности услуги (средни оценки 2,53).

Фигура 4. Средни оценки на характеристики на сектор "Рибарство"

Екологичният аспект на капацитета на рибарската област за развитие на дейности в обхвата на синия растеж е оценен с помощта на блок от твърдения, касаещи опазването на околната среда, за които изследваните представители на всяка от четирите целеви групи са помолени да изразят съгласие (респ. несъгласие).

Фигура 5. Средни оценки за характеристики на околната среда в обхвата на рибарската област

Данните на Фигура 5 показват, че обхванатите в проучването представители на научните среди по-скоро не са съгласни с твърдението, че изградените на територията на рибарската област системи за ранно предупреждение за възникващи опасности от наводнения, свлачища и др. са ефективни (средна оценка 2,24), скептични са, че се провеждат необходимите мероприятия за опазване и възстановяване на биоразнообразието (средна оценка 2,28), че се спазват законоустановените екологични норми (средна оценка 2,42). По изброените твърдения оценките на останалите три целеви групи – бизнес, НПО и общинска администрация са относително по-високи и по-скоро позитивни. Интерес представлява мнението на представителите на научните среди, че на

територията на рибарската област по-скоро има квалифициран персонал в областта на опазването на околната среда (тук е регистрирана най-висока средна оценка от изследваните целеви групи - 3,14), но персоналят няма професионален опит в тази област (най-ниска оценка от всички целеви групи – 2,48). Изследваните представители на научните среди най-високо от всички оценяват наличието на територията на рибарската област на съхранена природна среда (средна оценка 3,14), както и че околната среда в обхвата на рибарската област е чиста (средна оценка 2,98).

Представителите на общинска администрация, бизнеса и НПО дават относително по-високи оценки на функционирането на системите за превенция срещу възникващи бедствия и аварии, провеждани мероприятия за опазване и възстановяване на биоразнообразието, спазването на екологичните норми. Относително по-ниско оценяват чистотата и степента, в която околната среда е съхранена.

С отделен блок от твърдения е анализиран административният капацитет на територията на рибарската област. Оценките са по четири степенна скала, където 1 - определено не се отнася, а 4 – категорично се отнася.

Най-високи оценки на всички включени в оценъчния блок твърдения дават представителите на общинската администрация. Това е напълно обяснимо най-малко поради факта, че касае изпълнявани от тях дейности (оценките по всички изброени направления са високи - над 3,00).

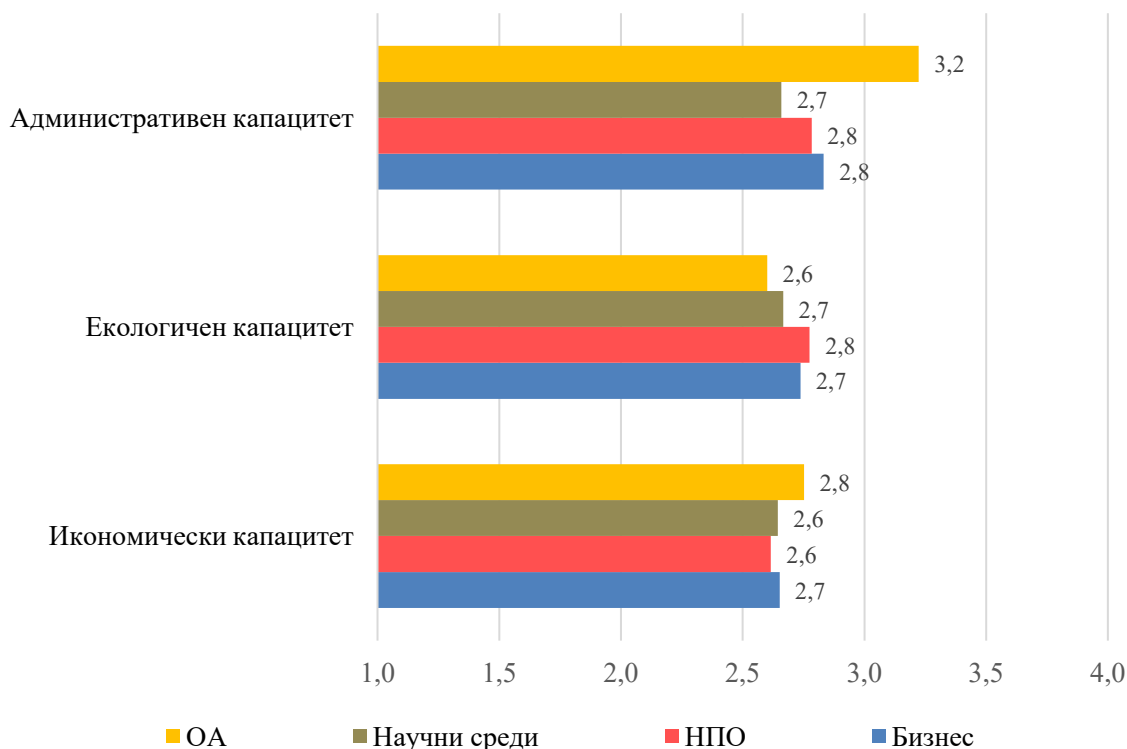
Акумулираните данни показват, че преобладаваща част от всички изследвани представители считат, че местната власт по-скоро ефективно прилага разработени стратегически документи за развитие на територията на рибарската област; разработени са системи от показатели за наблюдение и оценка на стратегическите документи; за показателите за наблюдение е осигурена информация от надеждни източници; умения на служителите в администрацията за управление на проекти и наличието на територията на общината на условия за административно обслужване на гражданите и бизнеса по електронен път.

Фигура 6. Средни оценки на съгласие с твърдения за административния капацитет на рибарската област

Представителите от всички целеви групи оценяват относително по-слабо воденето на проактивна и изпреварваща политика от страна на местната власт, насочена към конкретни сектори с очакван позитивен ефект за развитието на региона. Представителите на научните среди оценяват най-високо разработените системи от показатели за наблюдение и оценка на стратегическите документи за развитие на територията на рибарската област.

Обобщените оценки на капацитет на рибарска област „Варна (Аспарухово)-Белослав-Аксаково“ са представени на Фигура 7.

Фигура 7. Обобщени оценки за капацитет на рибарската област за развитие на син растеж

Капацитетът за сътрудничество в изследваните направления (икономически, социален и екологичен) се оценява от всички целеви групи като по-скоро висок. По отношение на обобщените блокове за административния и икономическия капацитет, най-висока оценка дават представителите на общинска администрация. За екологичния капацитет най-висока е обобщената оценка на представителите на НПО.

При проведеното проучване са обобщени направленията на сътрудничество между общинската администрация, бизнеса, НПО и научните среди в областта на развитието на рибарската област „Варна (Аспарухово) – Белослав – Аксаково“. Оценката е по 4-степенна скала, където 1 е „няма необходимост“, а 4 – „много висока необходимост от сътрудничество“.

Фигура 8. Необходимост от сътрудничество по направления

От представените на Фигура 8 данни прави впечатление, че за изследваните представители на бизнеса по-скоро няма необходимост от сътрудничество в почти всички изброени направления, в т.ч.: технически съвети, маркетингови съвети, компютърно управление, разработване на стратегии за развитие на дейността, контрол по качеството и сертификацията, информация за потенциала, риска и тенденциите на пазара, достъп до информация за различни финансови източници и дори по отношение на разработването на проекти по европейски и други програми. Изключение прави в известна степен необходимостта от сътрудничество при намиране на бизнес партньори (средна оценка 2,5) и обучение на персонала (средна оценка 2,68), като тези оценки показват по-скоро висока степен на сътрудничество.

За изследваните представители на НПО и общинска администрация необходимостта от сътрудничество във всички изброени групи може да се оцени като „по-скоро важно“ (оценки от 2,5 до 3,25). В най-висока степен за представителите на НПО е необходимо сътрудничество в областта на обучения на персонала и маркетинг.

Респондентите от общинска администрация оценяват по-високо необходимостта от сътрудничество във всички направления на оценка, като особено важно значение отдават на: разработването на проекти по европейски програми (средна оценка 3,22); достъп до информация за финансови източници (средна оценка 3,24); информация за потенциала, риска и тенденциите на пазара (средна оценка 3,2) и при разработване на стратегии за управление (средна оценка 3,2).

Като по-обобщен извод се оформя този, че има съществено разминаване между бизнеса (от една страна) и НПО и общинска администрация (от друга страна) по отношение на необходимостта от сътрудничество. Скептицизмът на бизнеса по отношение на необходимостта от сътрудничество може да се обясни с липсата на ефективно сътрудничество (от тяхна гледна точка) до момента. Друг е въпросът как бизнесът си представя сътрудничеството и какви ефекти очаква от него.

Различни от представените направления на сътрудничество са разграничени единствено за представителите на научните среди (Фигура 9). Направленията на сътрудничество, които тази целева група осъществява могат да се оценят по всички направления като по-скоро високи (средни оценки над 2,5 по четири степенна скала). Същевременно се идентифицира неусвоен потенциал и като много необходимо партньорство с цел научноизследователска дейност на основата на реални бизнес данни и тенденции (средна оценка 3,36), участие в съвместни проекти с практиката (средна оценка 3,34) и възможността за повишаване на квалификацията и поддържане по този начин на високо ниво на лична професионална компетентност (средна оценка 3,28). В посочените области се регистрира и най-значимо несъответствие между текущо състояние и необходимост от сътрудничество, което е добра основа за предприемане на действия за създаване на добавена стойност.

Фигура 9. Степен на сътрудничество и необходимост от развитие на партньорство за представители на научните среди

Представителите на изследваните групи са запитани в каква степен сътрудничат с други групи заинтересовани от развитието на рибарската област страни, както и каква е важността на подобно сътрудничество.

За респондентите от страна на бизнеса по-скоро във висока степен е важно единствено сътрудничеството с компании в сферата на туризма (средна оценка 2,6), а в ниска степен е необходимо сътрудничеството със структури на публичната администрация в страната и в чужбина (средна оценка 2); с НПО, свързани с рибарството (средна оценка 2,3); представители на научните среди (средна оценка 2,4) и бизнеса, свързан с морската индустрия (2,42). Към настоящия момент бизнесът оценява

сътрудничеството с всички изброени целеви групи като отсъстващо или по-скоро в ниска степен. Възможно обяснение за липсата на сътрудничество (и възприятието, че такова по-скоро не е необходимо) може да бъде резултат от непознаване на ползите и ефекта от подобно партньорство.

Изследваните представители на НПО определят към момента като „по-скоро слабо“ сътрудничеството си с други НПО, свързани с рибарството и развитието на синята икономика в страната и в чужбина (средни оценки съответно 2,40 и 2,16) и с представителите на публичната администрация (средна оценка 2,40). Като „по-скоро високо“ тази целева група оценява сътрудничеството си с представителите на научните среди (средна оценка 2,78), бизнеса свързан с морската индустрия (средна оценка 2,78) и компаниите в сферата на туризма (2,64). Следва да се отчита, че в най-висока степен за респондентите от НПО е важно сътрудничеството с представителите на научните среди (средна оценка 3,16), на публичната администрация (3,06), на бизнеса, свързан с морската индустрия (средна оценка 3,02) и на компании в сферата на туризма (средна оценка 3,00).

Проучените представители на научните среди по-скоро сътрудничат с всички изследвани целеви групи, като средните оценки за това сътрудничество са относително близки (от 2,56 до 2,88 по 4-степенна скала). Няма съществена разлика и в значението на това сътрудничество, като то се определя като „по-скоро важно“ (средни оценки от 2,64 до 2,90).

В най-висока степен необходимостта от сътрудничество се оценява от респондентите от публичната администрация (средни оценки от 2,60 до 2,94 по четири степенна скала. В много висока степен за развитието на синята икономика в обхвата на рибарската област тези участници считат, че е важно сътрудничеството с бизнеса в сферата на туризма (средна оценка 3,32), с бизнеса, свързан с морската индустрия (средна оценка 3,4) и с научните среди (средна оценка 3,22).

От съществено значение за изследването на капацитета на рибарската област за сътрудничество и на направленията за партньорство, е анализа на факторите, които оказват въздействие върху него. Това е осъществено с помощта на блок от 11 твърдения, за които представителите на бизнеса, НПО и общинска администрация са помолени да посочат в каква степен са съгласни/ респ. не са съгласни, че се отнася за сътрудничеството в обхвата на рибарската област (Фигура 10).

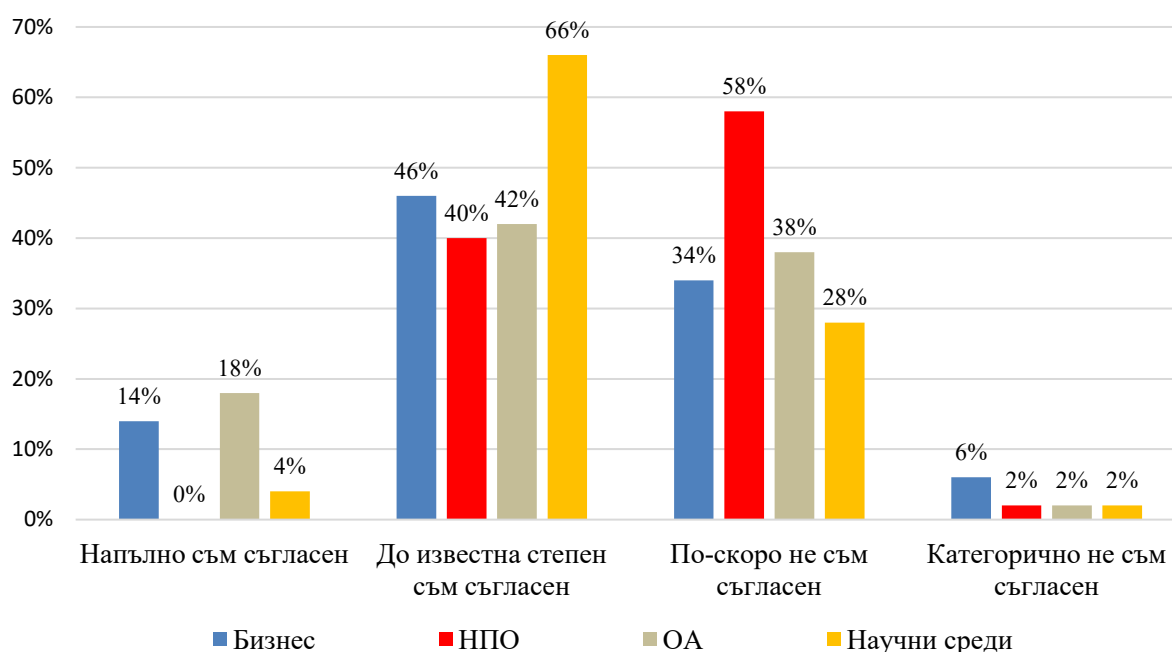
Фигура 10. Фактори, определящи сътрудничеството в обхвата на рибарската област

Обобщените оценки на всички включени в оценъчния блок твърдения показват, че бизнесът, НПО и публичната администрация по-скоро са съгласни, че публичната администрация поддържа партньорски отношения с НПО на територията на рибарската

област и те участват в консултативни органи на общинско и областно ниво. Аналогично преобладаваща част от изследваните представители са по-скоро съгласни, че върху решенията на местната власт се осъществява ефективен граждански контрол, по значими социално-икономически въпроси се организират дебати, осигуряват се условия за лесна комуникация с представителите на гражданите и НПО, че се отделя необходимото внимание на предложенията от тяхна страна, че представителите на публичната администрация са мотивирани да сътрудничат с НПО и бизнеса и да предоставят информация на заинтересованите страни. Представителите на бизнеса и НПО по-скоро не са съгласни, че има практика да се провеждат антикорупционни информационни кампании на територията на рибарската област.

Данните във Фигура 10 показват, че има по-висока степен на сходство между оценките на бизнеса и НПО, отколкото тези на общинската администрация. Типа на въпросите насочва към неоползотворена или неефективна комуникация от страна на органите на местна власт за популяризиране на различни активности, насочени към бизнеса и НПО.

Обобщена оценка за сътрудничеството между свързаните със сектор рибарство представители на територията на рибарската област е онагледена на Фигура 11 (зададен им е въпросът: в каква степен са съгласни с твърдението „Сътрудничеството между представителите на сектор „Рибарство“ на територията на рибарската област е на много високо равнище“).

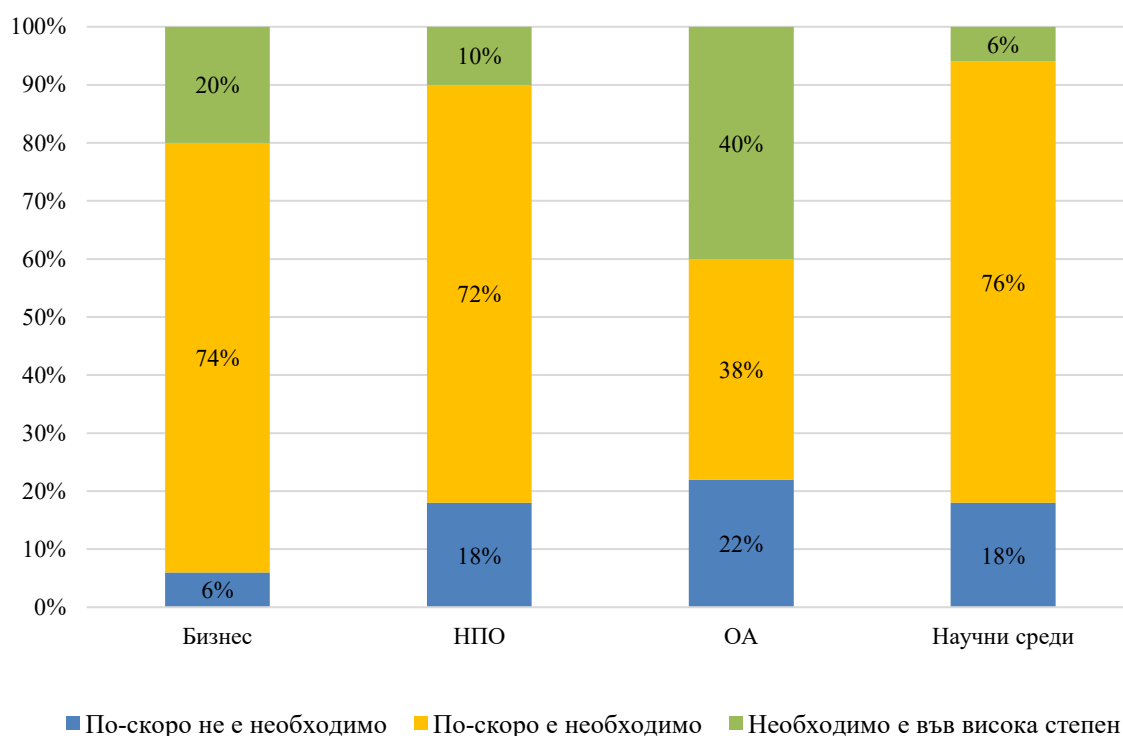

Фигура 11. Сътрудничеството в сектор "Рибарство" е на високо ниво

Преобладаваща част по-скоро са съгласни с това твърдение, но съществена част са на противоположното мнение и по-скоро не са съгласни. Това възпрепятства да се направи обобщена и категорична оценка за равнището на сътрудничеството в сектора. Вероятна причина е личният опит на респондентите и противоречивите практики, свързани с партнирането в рамките на сектора. Това поставя въпроса за управление на мрежи от субекти под формата на клъстер за интегриране на усилията на участниците.

В последния раздел на изследването са анализирани възможностите за развитие на дейности, различни от рибарството на територията на рибарската област и значението, което отдават бизнеса, представителите на НПО, научните среди и общинската администрация на развитието на туризма като алтернативна дейност.

Необходимостта от стимулиране развитието на дейности, различни от рибарството се определя от изследваните лица като „много висока“. Няма респонденти и в трите изследвани общини в обхвата на рибарската област, които да считат, че това не е необходимо. Съпоставка между отговорите на анкетираните лица по целеви групи е представена на Фигура 12.

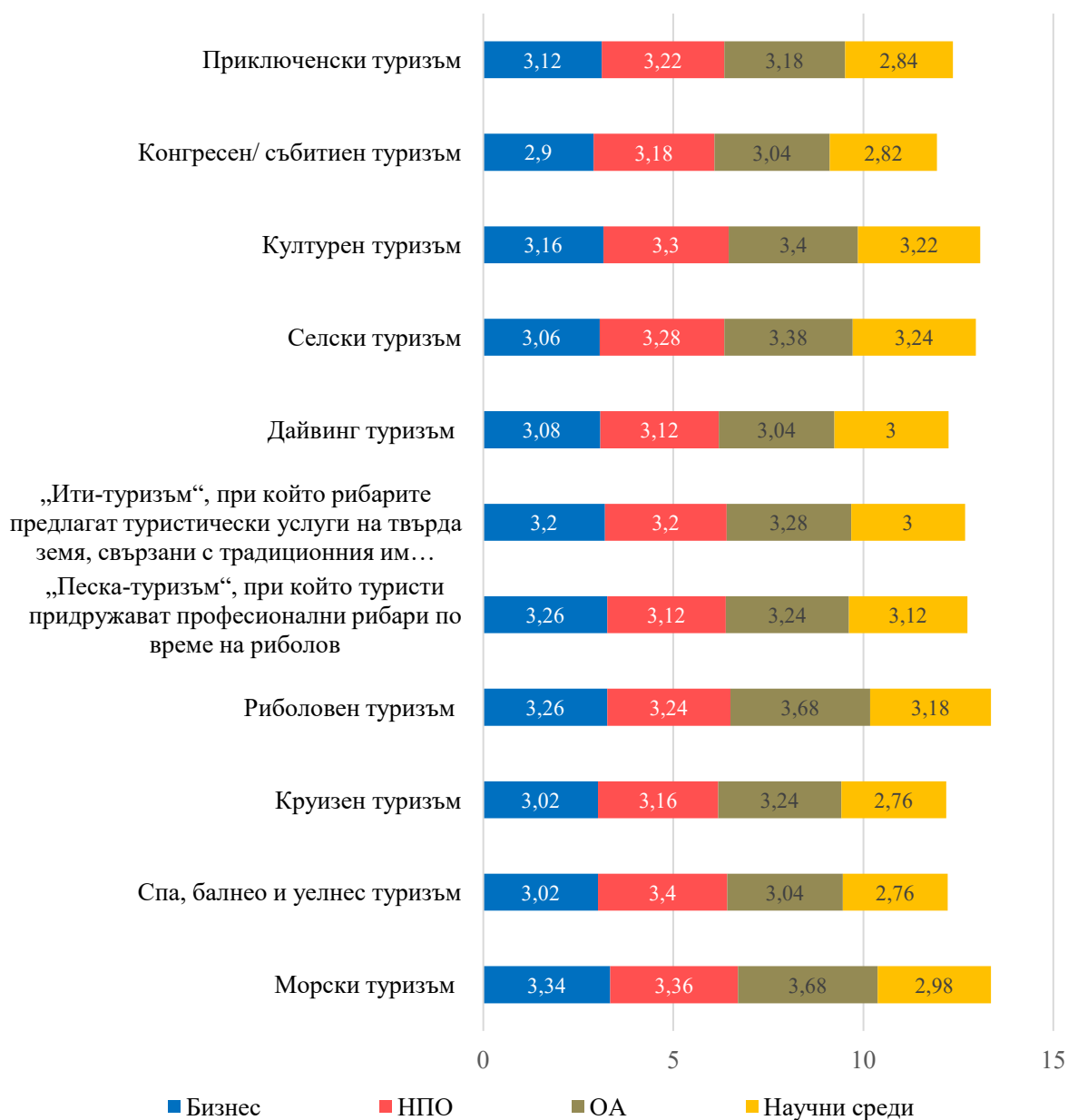

Фигура 12. Необходимост от развитие на различни от рибарството дейности

От представените данни на Фигура 12 се вижда, че преобладаваща част от изследваните лица считат, че е „по-скоро необходимо“ и е „необходимо във висока степен“ стимулиране развитието на различни от рибарството дейности на територията на

рибарската област. Делът на изследваните лица, които заемат пасивна позиция (т.е. не могат или не искат да се ангажират с мнение по въпроса) е нисък.

Интерес представлява приоритетът, който поставят целевите групи на развитието на различни видове туризъм (Фигура 13).

Фигура 13. Нагласи към развитие на различни видове туризъм в обхвата на рибарската област

В най-висока степен, според изследваните представители, следва да се развива морски, риболовен, културен и селски туризъм.

Съществено внимание се отделя на т.нар. „ити туризъм“, при който рибарите предлагат туристически услуги, свързани с традиционния им начин на живот. Това се

отнася и за „песка туризъм“ (туристи придружават професионални рибари по време на риболов), както и на приключенския туризъм. Това обаче предполага сериозна дейност по сегментиране на пазара и намиране на т.нар. „трайбове“, т.е. потенциални туристи с особени поведенчески и психологически характеристики, които биха избрали дестинацията на МИРГ заради (или в комбинация с други видове туризъм) възможността отблизо да се запознаят с традиционния начин на живот на рибарите или биха били склонни да придружават рибарите по време на риболов.

Относително по-слабо значение се отдава на спа, круизен, дайвинг и конгресен туризъм, въпреки, че подобно заключение е твърде условно. Значението на тези видове туризъм се оценява по различен начин от различните целеви групи. Може да се направи извод, че по-скоро е важно на територията на рибарската област да се предлага комплексен туристически продукт, с възможност за удовлетворяване на търсенето от страна на различни целеви групи туристи. Това може да се постигне чрез предлагане на територията на рибарската област на различни свързани с рибарството дейности и услуги.

На представителите на изследваните целеви групи е зададен въпросът в каква степен считат, че е необходимо (не е необходимо) да се развиват дейности, които биха имали значение като свързани с рибарството услуги. Резултатите са обобщени на Фигура 14.

Оценките от страна на представителите на бизнеса са близки и по-скоро високи за всички изброени видове дейности. Особен интерес се наблюдава по отношение на свързани с рибарството образователни дейности, включително насочени към повишаване престижа на професията (средна оценка 3,24), по отношение на морските превози (средна оценка 3,22) и на пътническите и фериботните услуги.

За респондентите от групата на НПО е категорично необходимо развитието на всички изброени услуги, като относително по-ниско е оценено развитието на морските превози (средна оценка 3,18), а като най-необходимо корабоплаването на къси разстояние (средна оценка 3,44).

За представителите на общинска администрация всички изброени дейности също категорично са необходими (средни оценки над 3,25). Изключение прави единствено развитието на яхтени пристанища, които се определят като по-скоро необходими (средна оценка 3,14). Най-високо се оценява развитието на свързаните с рибарството образователни дейности (средна оценка 3,56), отдаването под наем на лодки и съоръжения за риболов и пътническите и фериботни услуги (средни оценки 3,54).

Фигура 14. Необходимост от развитие на свързани с рибарството дейности

От гледна точка на представителите на научните среди, изброените услуги са по-скоро необходими, а като много необходимо определят единствено ветроходството (средна оценка 3,28).

Обобщените изводи, свързани с развитието на територията на рибарската област са както следва:

Първо. Преобладаваща част от представителите на всяка от целевите групи са запознати само отчасти с функцията на МИРГ.

Отчасти запознати са: 80% (като само 20% са запознати) от представителите на научните среди; 54% от представителите на бизнеса (40% са запознати); 74% от представителите на НПО (26% са запознати) и 64% от представителите на публичната

администрация (34% са запознати).

Най-слабо запознати са представителите на научните среди, като същевременно точно тази целева група проявява най-силен интерес за участие в дейности на МИРГ.

Много висок интерес за сътрудничество проявяват всички целеви групи, но до момента малък относителен дял от изследваните представители активно са вземали участие.

Второ. Най-голямо значение за развитието на територията на рибарската общност изследваните целеви групи отдават на крайбрежния туризъм (вкл. хотелиерство, ресторантьорство, дейности на туристически агенции и др.). Изключение правят представителите на научните среди, които поставят приоритет на производството на продукти от риболов и аквакултури, сини биотехнологии и защита на бреговата ивица.

Относително близки са резултатите за степента на важност на изследваните направления на икономическа дейност и все пак различните целеви групи поставят различен акцент за приоритетни направления.

Трето. Като ключови фактори, въздействащи върху развитието на рибарската област и дейности в обхвата на синия растеж се очертават редица инфраструктурни дейности свързани с експлоатирането на крайбрежните зони, рехабилитация на пътища, водоеми и т.н.

Четвърто. Преобладаваща част от представителите на всички изследвани представители на целеви групи считат, че на територията на рибарската област трябва да се развиват активно и дейности, различни от рибарството.

Приоритет от страна на всички целеви групи се поставя на образователни дейности, свързани с издигане престижа на професията, организиране на фестивали и други събития.

Пето. Различните целеви групи имат различни ползи от сътрудничеството в рамките на изпълнението на стратегията за син растеж.

От съществено значение за бизнеса като направления са: обучението на персонала; достъпът до информация за различни източници на финансиране и разработването на проекти по европейски програми.

За представителите на НПО приоритетно значение имат: маркетингови съвети; обучение на персонала и достъп до информация за източници на финансиране.

Приоритет като ползи от сътрудничеството си с останалите целеви групи, представителите на научните среди поставят на: участие в съвместни проекти с бизнеса;

апробиране на научните резултати в практиката и повишаване на равнището си на квалификация.

За представителите на публичната администрация водещо е значението на: достъпа до информация за финансови източници; разработване на проекти и на стратегии за управление.

Шесто. Приоритет се поставя на развитието на морски, риболовен и селски туризъм. Интерес привличат и „песка“ и „ити“ туризмът.

В най-висока степен според изследваните представители следва да се развива морски, риболовен, културен и селски туризъм. Съществено внимание се отделя на т.нар. „ити туризъм“, при който рибарите предлагат туристически услуги, свързани с традиционния им начин на живот. Това се отнася и за „песка туризмът“ (туристи придружават професионални рибари по време на риболов), както и на приключенския туризъм.

Използвана литература:

1. Документ на Европейска комисия (ЕК). Син растеж: възможности за устойчив растеж в морските дейности и корабоплаването. Брюксел, 13.09.2012. https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwiHwczts6PyAhVegP0HHTf6DiIQFnoECBAQAw&url=https%3A%2F%2Fwww.parliament.bg%2Fpub%2FECD%2F146153COM_2014_86_BG_ACTE_f.doc&usg=AOvVaw2D8US1V_XKjVHb3vYcorhR&cshid=1628493729977597.
2. Документ на Европейската комисия (ЕК). Син растеж и интегрираната морска политика. Практически наръчник. 2017. Онлайн достъп: http://smallscalefishing.eu/wp-content/uploads/2017/09/Guide_8_bg
3. Monica Veronesi Burch, Arthur Rigaud; Thomas Binet & Clara Barthélemy, Vertigo Lab. Circular economy in fisheries and aquaculture areas. European Union, 2019. https://webgate.ec.europa.eu/fpfis/cms/farnet2/sites/default/files/publication/en_farnetguide17.pdf_WEB.pdf

Информация за контакт с автора:

Доц. д-р Мария Станимирова

Икономически университет – Варна

e-mail: maria_stanimirova@ue-varna.bg

**ПАНЕЛ
ИКОНОМИКА, ИНОВАЦИИ И РАСТЕЖ НА
АГРОБИЗНЕСА**

**PANEL
ECONOMY, INNOVATION AND
AGRIBUSINESS GROWTH**

РАЗВИТИЕ НА ДИГИТАЛНО ЗЕМЕДЕЛИЕ В БЪЛГАРИЯ - ВЪЗМОЖНОСТИ, ПРЕЧКИ, ПЕРСПЕКТИВИ

Гергана Славова
Икономически университет – Варна

DEVELOPMENT OF DIGITAL AGRICULTURE IN BULGARIA - OPPORTUNITIES, OBSTACLES, PROSPECTS

Gergana Slavova
University of Economics - Varna

DOI: <https://doi.org/10.36997/ARA2021.48>

Резюме

Модерният, технологичен и все по-динамичен свят в които живеем постепенно налага промяна не само в начина на мислене, но и в начина на работа във всяка една сфера на дейност в това число и в аграрния бизнес. Постепенно през различните етапи на своето развитие земеделието преминава през различни епохи и фази на развитие. На съвременния етап земеделието е преминало успешно степенята на механизация, прецизност и се е насочило уверено към дигитализиране. Целта на настоящия доклад е да се разкрие същността на дигиталното земеделие, да се различи от прецизното и да се открият възможностите, пречките и перспективите пред неговото развитие. За да се постигне целта е разработено анкетно проучване обхващащо земеделски производители, арендатори и студенти от аграрната сфера на дейност. Приложени са методи на дедукция, индукция, съпоставителен анализ, анкетен метод и предварително структурирано дълбочинно интервю.

Ключови думи: дигитално земеделие; прецизно земеделие; възможности; пречки; перспективи

JEL Класификация: Q16

Abstract

The modern, technological and increasingly dynamic world in which we live gradually requires a change not only in the way of thinking, but also in the way of working in every field of activity, including agrarian business. Gradually, during the different stages of its development, agriculture goes through different epochs and stages of development. At the present stage, agriculture has successfully passed the degree of mechanization, precision and has confidently focused on digitalization. This report aims to reveal the essence of digital agriculture, to distinguish it from precision and to highlight the opportunities, obstacles and prospects for its development. In order to achieve this goal, a survey has been developed covering agricultural producers, leaseholders and students from the agricultural business. Methods of deduction, induction, comparative analysis, survey method and pre-structured in-depth interview are applied.

Keywords: digital agriculture; precision agriculture; opportunities; obstacles; prospects

JEL Classification: Q16

Исторически развитието на земеделието започва още с появата на първата съзнателна човешка дейност. Той е първата голяма човешка революция и е създадено преди повече от девет хиляди години, като променя завинаги взаимоотношението на човека с природата. За да стигне до наши дни земеделието минава през още няколко съзнателни революции, като първата от тях е характерна за ранните години на 20 век, когато тежкия физически труд, който е с ниска продуктивност, се заменя постепенно с индустриализиран и малко по-механизиран начин на производство. Ето защо този етап се нарича механизирание на земеделието. Това е периода от 1900 до 1930 г. в който се внедряват първите специализирани селскостопански машини, създават се машини за почистване на памук, сеялки, рала, плугове, дискови брани и други необходими машини за аграрния сектор. През този период един фермер произвежда храна с която може да изхрани около 26 души. (Digital Agriculture, 2017)

Втората голяма революция е свързана с развитие на аграрната наука по посока на така наречената зелена революция. Този период в земеделието е характерен за средата на 20 век. Тогава започват да се използват нови практики в областта на използваните селскостопански технологии. Придобиват се нови знания в областта на биологичната и генетична наука, в сферата на агрономството и използването на минерални торове и растително защитни препарати. През този период се появяват и така наречените специализирани машини за селскостопанска техника. С тях се постига желаното от аграрните икономисти намаляване на разходите и значително увеличаване на добивите от страна на селскостопанските производители, благодарение на специално разработени нови сортове и хибриди семена, нови породи животни и прилагане на биологична и химическа растителна защита. През този втори етап един фермер изхранва приблизително 155 души. (Skvortsov, 2021) Третата съвременна революция в земеделието е свързана с прилагане на интегрирана растителна защита и внедряване на така нареченото прецизно земеделие. Само по-себе си то представлява „Управленска стратегия, която събира, обработва и анализира времеви, пространствени и индивидуални данни и ги комбинира с друга информация в подкрепа на вземане на правилни управленски решения според прогнозната променливост за подобрена ефективност на използване на ресурсите, производителност, качество, рентабилност и устойчивост на земеделското производство.“ (Йорданов, 2020), Прецизното земеделие се появява за първи път с внедряването на глобалната система за позициониране (GPS). Създават се първите сателитни сигнали в областта на земеделските полета, а технологиите са заимствани от военния сектор и приложени в аграрната сфера на

дейност. Чрез тях започват да се внедряват системи характерни за развитието на селскостопански вградени монитори в селскостопанската техника. Разработват се успоредно с вградените GPS приемници и GPS предаватели. Успоредно с тях се внедряват карти разработени на база прилагането и на Географска информационна система (GIS).

Прецизното земеделие подобрява с голяма точност операциите които се осъществяват на полето. Това показва и неговото име. Интересен факт е, че то съществува още от средата на 60 и началото на 70 години, като наименование. Тогава то се свързва предимно с точното дозиране на количеството прилаган минерален тор, с посевната норма, както и с количеството и качеството на влагани растително защитни препарати и вода при поливните култури. “Технологиите за прецизно земеделие стартират в края на 80-те години в САЩ и Австралия с разработването на глобална система за позициониране (GPS), географски информационни системи (ГИС), дистанционно наблюдение и симулационно моделиране. Използването им увеличава добивите, ефективността на прилагането на торове и продуктите за растителна защита и намалява агрохимичното натоварване на околната среда и подобрява значително качеството на културата”. (Beznosov at all., 2019). Днес прецизното земеделие се базира на съвременни информационни системи без които не би могло да съществува в сегашния си вид. То се дефинира също и като специфичен „технологичен подход, насочен към управление на земеделието, който наблюдава, измерва и анализира нуждите на отделните полета и култури“ (Lutz at all , 2020) чрез прилагането на съчетано използване на GPS и GIS.

Прецизното земеделие според доклада на Европейския парламент се възприема, като „модерна концепция за управление на земеделието, използващо цифрова техники за наблюдение и оптимизиране на процесите на производство в селското стопанство“ (Kritikos, 2017). Наред с понятието прецизно земеделие се появява на малко по-късен етап и понятията интелигентно и дигитално земеделие. Много често голяма част от хората извън аграрния сектор, а понякога и в него считат, че тези понятия са синоними и са взаимнозаменяеми, но всъщност това не е така. Интелигентното земеделие се различава от прецизното по това, че то не се стреми към точност в самите процеси осъществявани в аграрния сектор, а по точно се „фокусира върху достъпът до аналитични и дигитални данни и използването на тези данни“ (Йорданов, 2020). Постепенно тази фаза на прецизно и интелигентно развитие предшества появата на дигиталното земеделие в света, която се заражда през 2010 година в Америка и Западна Европа, като основна стъпка насочена към еволюция свързана с развитие на някои от най-новите технологии водещи до

използването на дигитални сензори, задвижващи устройства, дроне, сателитни снимки, специализирани микропроцесори, висококачествени клетъчни комуникации, технологични иновации. Също така целта на тази техника е да се използва дигитален формат на всички съществуващи системи и те да се обединят в използването им във всеки един от аграрните процеси. Целта е всичко това да се свържи в мрежа с цел да могат да се използват от всички земеделски производители достигнатите в областта на земеделието знания и бази от данни. Ето как, постепенно стигнахме до същността на дигиталното земеделие, което според Германското земеделско общество представлява “създаването на стойност от данни“. Или казано с други думи “дигиталното или цифровото земеделие означава да постигнеш добавяне на стойност от наличността на конкретни данни и да създадем от тях разумна интелигентност и значима добавена стойност.(Alisa, 2019)“

Важно е да обобщим, че дигиталното (цифрово) земеделие обединява разгледаните две концепции за прецизно земеделие и интелигентно земеделие. (DLG, 2017) Казано по-точно, то използва възможностите на прецизното земеделие, но включва в себе си и интелигентни мрежи и инструменти за управление на данни, като неговата основна цел е да използва наличната информация и опит, за да направи възможно автоматизирането на устойчивите процеси в сектора. (Skvortsov, 2019)

Под цифрово или още дигитално земеделие се разбира „последователно прилагане на методите за прецизно земеделие и интелигентно земеделие, вътрешни и външни мрежи на фермата и използване на уеб базирани платформи за данни заедно с анализи на големи поредици от цифрови данни. „ (Beznosov, 2019)

Осезаемият напредък в информационните системи, интернет и електронно базираните устройства през последните 20 години са основните причини земеделието в света постепенно да се дигитализира. За този съвременен процес съществен принос оказват GPS, като глобална система за позициониране и глобалната географска система GIS, така и появата на иновативни технологични продукти, като дроне и други безпилотни средства снабдени със сензори, датчици, монитори, контролни табла, компютри и други съвременни устройства за управление и осъществяване на работните процеси. Всички тези фактори са определящи за появата последователно на прецизно, интелигентно и дигитално земеделие. От изследователска гледна точка е важно да разберем дали земеделските производители, студентите, завършващи аграрен бизнес и информатиците (IT специалисти) са запознати със същността и разликите между тези три конкретни определени на световно ниво дефиниции. За целта бе проведено анкетно

проучване и осъществени дълбочини интервюта с предварително структурирани въпроси. За целта бе проведено анкетно проучване и осъществени две дълбочини интервюта с предварително структурирани въпроси. Проучването с анкета обхваща студенти обучаващи се в момента и завършващи обучението си в катедра „Аграрна икономика“ към ИУ-Варна, а интервютата обхващаха земеделски производители в СИР и ИТ специалисти от гр. Варна. Общият брой на анкетираните студенти е 34, на интервютата проведени със земеделски производители 10, а на тези с ИТ сектора 20.

Получиха се много интересни резултати, които могат да бъдат анализирани по следния начин:

По голямата част от анкетираните студенти приблизително 44,1 % бяха чували понятието дигитално земеделие, но не знаеха какво точно означава то, а 17,6 % знаеха, какво точно означава то, но останалата част 38,3 % от анкетираните не го различаваха от прецизно и интелигентно земеделие. При земеделските производители резултатът беше много по-различен 90 % точно знаеха, какво означава дигитално земеделие и го определяха с неговия синоним цифрово земеделие. Само 10 % от интервюираните земеделски производители от СИР определиха дигиталното и прецизното земеделие, като синоними и взаимнозаменяеми. Всички интервюирани програмисти знаеха с точност, какво представлява дигиталното земеделие и какви точно действия изисква то за да бъде осъществено на практика.

Общо 58 % от анкетираните студенти дадоха точен отговор за същността на дигиталното земеделие, като имаха посочени няколко предложения със затворен характер. Всички те се обединиха, около становището, че дигиталното земеделие включва в себе си, както прецизното, така и интелигентното земеделие и надгражда със създаване на действителна добавена стойност от данните с които разполага прецизното и интелигентно земеделие. От проведените интервюта със земеделските производители стана ясно, че по-големите от тях използват дистанционно наблюдение и спектрални изображения в своя процес на работа. Дистанционното наблюдение се свързва със събиране на данни от разстояние. Сензорите за събиране на данни действат върху сателитни връзки и системи. На база на това производителите могат да засекат конкретни важни данни за влажността на почвата, за наличието на болести, неприятели, каламитет, влажност на листната маса, количество вложени минерални торове, необходимост от пръскане и поливане, както и конкретни данни за средния или общ добив от прибраната продукция и състоянието на реколтата, като качество и количество. Земеделските производители разясниха, че инфрачервените изображения могат да се използват за

оценка, както на плевелите, така също и за болестите и масовите нападения от неприятели при културните растения. Това се осъществява благодарение на зависимостта, че растенията в недобро състояние не могат да се охлаждат чрез транспирация и листата им прегряват, което се отразява на излъчваната от тях светлина. Зеленият цвят се използва за да отрази, чрез зелена светлина правилното развитие и растеж на растенията. Зелената светлина отразява на разстояние хлорофила необходим за порастване и развитие на растението. Програмистите разясниха, че самите мултиспектрални данни се използват за да се включат в компютърна програма от която чрез приложение на предварително разработени карти могат да се постигнат много точни разчети и базисна информация от която да се вземат правилни управленски решения за пръскане, торене, диференцирано извеждане на растителна защита. Много често в селскостопанската дейност се използват селскостопански машини, като трактори, комбайни, агрегати които имат вградени бордови сензори. Те са необходими за да събират необходимата информация за резултатите от оперативния и производствения процес. Чрез тези сензори могат също да се проследят разстоянията между редовете, конкретния почвен състав (структура на почвата), наклон на терена, количество прибрана продукция и нейното качество. Сензорите се свързват директно чрез GPS системите и GIS картите, базирани на глобалната информационна система и глобалните сателити разположени вече по целия свят. Използването на дигитално земеделие позволява минимизиране на разходите, спестява време, труд и средства. Разбира се то е доста скъпо удоволствие, като инвестиционни разходи, но вложените средства в неговото прилагане определено сред 100 % от интервюираните земеделски производители се възвръщат, благодарение на по-малките оперативни и производствени разходи в последствие.

Според проведеното проучване за най-големите бариери които влияят върху развитието на дигитално земеделие различните групи в проведеното изследване дават различни отговори. 57,3 % от студентите посочват, че най-решаващ фактор за да не се развие бързо дигиталното земеделие в страната ни са липсата на знания и компетенции. Точно 80 % от земеделските производители считат, че липсата на достатъчно финансови средства е основната пречка за бързото дигитализиране на сектора, а 20% считат, че аграрния сектор не е достигнал нужното ниво на развитие за да бъде дигитализиран напълно. Интересно е да се отчете различното становище на 50 % от програмистите, които считат, че: липсата на адекватни знания за приложение на специализиран софтуер от земеделските производители е основната причина, а според останалите 50% основния проблем е в ниската мотивация за дигитализиране на бизнеса. Ясно е, че трите

анализирани групи, пряко заинтересовани от дигитализиране на сектора имат различни позиции и становища и ако можем да вземем страна, то тя ще се изрази в следното становище: Секторът получава не малко финансиране с цел да се дигитализира. Необходимо е да отбележим, че за страната ни е предвидено финансиране от страна на ЕС в размер до 21.7 млн. евро с цел изграждане на минимум 3 и максимум 6 центъра на територията на България за седемгодишния период. Годишното финансиране от ЕК за иновационен център се очаква да бъде между 500 000 и 1 млн. евро. Тъй като е необходимо 50 % съфинансиране от държавата членка, това означава, че България трябва да съфинансира тези центрове също с до 21.7 млн. евро. (Цифрова Европа, 2021). Липсата на специализирани познания на земеделските производители са тези които притесняват от една страна завършващите студенти, а от друга програмистите, явно, че създаването на агро-хъбове ще спомогне значително за създаване на условия за намиране на нужните бази от данни и необходимото обучение в областта на софтуерните решения.

Дигиталното земеделие обхваща няколко възможни опции за прилагане и те се базират на вариант за офис софтуерни системи, прилагане на стационарни бордове, използване на мобилни устройства, прилагане на безжични комуникации. Стационарните софтуерни системи имат конкретно опция за управление на всички дигитално събрани данни, като най-положителното в тяхното прилагане е, че те се групират и позиционират в подходящото време и в подходящата дигитална среда. Според всеки един от интервюираните земеделски производители използващи прецизно и дигитално земеделие софтуерите на селскостопанските машини, както и всички преносими устройства, като таблети, лаптопи и телефони, а също и всички безжични комуникации се характеризират с достъпен, разбираем и много лесно приложим интерфейс. Използваните програми и вградените GPS устройства позволяват лесно позициониране и картографиране на работните полета, освен това информацията много лесно се синхронизира с предварително събраната и базисна информация и с тази която в момента постъпва от работния процес на полето. Това означава, че част от притесненията на студентите за липса на специализирани дигитални умения и познания могат да бъдат много лесно разрешени с провеждане на един кратък курс на обучение в областта на дигиталното земеделие. Щом работещите земеделски производители които са на възраст могат да го прилагат с лекота, то значи, че единствения проблем остава желанието и нужната мотивация за поэтапното внедряване и дигитализиране на сектора.

Чрез цифровизиране(дигитализиране) на работните, оперативни и стратегически управленски процеси се постигат следните възможности като дейности:

- Възможност за проследяване на целия производствен процес, обхващаш процеса от вегетация на растенията и достигаш до крайния процес на реализация на готовата продукция или от раждането и отглеждането на селскостопанското животно и достигането до реализиране на крайни продукти с добавена стойност от него.

- Успешно измерване на почвената структура и правилно определяне на полезните вещества в нея.

- Сензорно откриване на каламитет, болести, неприятели и плевели в културните посеви.

- Лесно и удобно следене на метериологичните промени и прогнози във всеки един локализиран аграрен район.

- Прецизно планиране и организиране благодарение на цифровите технологии на конкретното време за сеитба, пръскане, торене и прибиране на реколтата;

- Правилно дозиране на хранителните вещества и медикаменти, както при животните, така също и при растенията;

- Точна дозировка на въздушната влага в оранжерийни помещения, както и точно, прецизно дозиране на влагата в почвата и водата в поилките на селскостопанските животни;

- Прецизност в дозирането на растително защитни и минерални торове;

- Диференциране според точните нужди на всеки локален производствено аграрен обект, според необходимостта на конкретното производство. Това означава, че на едно и също поле в различните негови краища според специфика на наклона на терена или различен почвен структурен състав, както и според различен каламитет, може да бъдат осъществени диференцирани действия и операции свързани с пръскане и напояване, базирани спрямо точно конкретните нужди от вода, хранителни вещества, минерални торове, растително защитни препарати и други;

- Освен всичко посочено до тук дигиталното земеделие позволява да се прогнозираат конкретни икономически опасни болести, неприятели и вредители по културните растения.

Важните предимства на дигиталното земеделие са, че:

- работата и наблюдението се извършват в реална среда;

- Обхваща се цялостно всичко което се случва, поради всички сателитни връзки и системи в това число GPS, GIS, NDVI изображения в мозаечен вид, VRT (технология с променлива скорост), въздушна фотография и картографиране;

- Намаляват се субективните фактори и тяхното значение;
- Наличие на всички необходими данни и бързина на тяхната обработка при това на място на полето;
- Планирането, организирането, контролирането и функционирането на земеделското стопанство се осъществява на прецизно разработени до минимална точност картографски данни и почвени проби и анализи, които се вземат в предвид в конкретния момент на работния процес с техните реални изменения към точното време и пространство;
- Постига се много по-точен прецизен и дигитален мониторинг и контрол на всеки един от работните процеси.

Основни пречки и бариери пред по-бавното дигитализиране на българското земеделие са:

- Липса на специализирани знания и умения в областта на информационните технологии (според голяма процент от анкетирания студенти).
- Липса на достатъчно добре квалифицирана работна ръка в аграрния сектор;
- Липса на осъзнаване на необходимостта за внедряването на дигитално земеделие и на достатъчно мотивация от страна на средните и по-дребни арендатори и земеделски производители;
- Според някои от земеделските производители липса на достатъчно финансови средства за внедряване на дигитализирани процеси в земеделието;

Важно е да споделим и нашето становище по въпроса: Що се касае до наеманата сезонна работна ръка свързана с оперативните работни процеси в аграрния сектор сме съгласни, че тя няма необходимото ниво на познания и квалификация, но би могла да бъде обучена и да бъде създадена възможност да се обучава, както в аграрните университети в страната, така също и в специализирани курсове към тях.

В страната ни има достатъчно количество програмисти и IT специалисти при това подготвени на достатъчно високо ниво, но те трябва да комбинират своите познания с аграрни икономисти и агрономи и съвместно да изградят така наречените Информационни хъбове, каквито в Западна Европа вече успешно функционират. В България е прието решение за създаване на първия агро-информационен хъб (Василева, 2021). Първия българския Цифров иновационен хъб (ЦИХ) за земеделие е наречен AgroHub.BG., и в него участие вземат: Институт за агростратегии и иновации, Национална асоциация на зърнопроизводителите, Аграрен Университет Пловдив,

Институтът по зеленчукови култури „Марица“, Професионална Асоциация по Роботика и Автоматизация и много други. Хъбът свързва компании и организации от агро-хранителната верига, с агробизнеса и технологиите на отделни фермери, производители на селскостопанска техника и прикачен инвентар, Фирми разработващи специализиран софтуер, организации, институции и всички заинтересовани страни.

Заключение:

Процесът на дигитализация променя из основи нашия живот. В това число нещата се случват с огромен размах и в аграрната сфера. Още от производството на засяване на семената, извършване на техническите мероприятия, прибирането на суровината и превръщането и в аграрна продукция.

Според нас и проучените мнения на трите целеви групи в изследването, бъдещето ще наложи все по прецизно разработени и иновативни цифрови системи на действие и опериране в областта на аграрния сектор. Поради това е много важно ясно да се дефинират и формулират основните цели и подцели на процеса на дигитализация в аграрния сектор.

Използвана литература:

1. Василева, Хр., Ролята на цифровизацията в земеделието– дигиталните хъбове, <https://agri.bg/novini/rolyata-na-tsifrovizatsiyata-v-zemedeliето-digitalnite-habove>, 2021
2. Дигитално земеделие, еволюция на сектора, официален сайт за специализирана европейска и национална аграрна информация- <https://agri.bg/novini/digitalno-zemedelie-evolyutsiyata-na-sektora>
3. Европейски цифрови информационни центрове и хъбове, Министерство на транспорта, информационните технологии и съобщения, Информационни технологии » Европейски програми и проекти » » <https://www.mtitc.government.bg/bg/category/274/evropeyski-cifrovi-inovacionni-centrove-hubove>, 2021
4. Йорданов, Явор (2020), Национална почвена служба, Прецизно земеделие, дигитално и интелигентно земеделие-по какво всъщност се различават те? <http://nationalsoils.com/>
5. Alisa, A,(2019), News what is the difference between precision, digital and smart farming, Digital Agriculture, 13.08.2019

6. Beznosov, G., Semin, A., Skvortsov, E., Volkova, S., (2019), The economic essence of the category of precision agriculture, Proceedings of the International Scientific and Practical Conference “Digital agriculture - development strategy” (ISPC 2019)
7. Digital Agriculture: Helping to Feed the Growing World, 2017-02-23
8. DLG, (2017), Digital Agriculture - Opportunities. Risks. Acceptance., A DLG position paper, Agrifuture- Digital Farming., <https://www.dlg.org/en/agriculture/topics/a-dlg-position-paper>, 2021
9. Kritikos, M. , (2017), Precision agriculture in Europe, Legal, social and ethical considerations, EPRS(European Parliamentary Research), Scientific Foresight Unit (STOA),), November 2017 – PE 603.207
10. Lutz Goedde, Joshua Katz, Alexandre Ménard, and Julien Revellat, (2020), Agriculture’s connected future: How technology can yield new growth, McKinsey & Company, October 9, 2020
11. Precision Agriculture, An International Journal on Advances in Precision Agriculture, Volume 22, Issue 3, June 2021-<https://www.ispag.org/2021>
12. Skvortsov, E., How digital agriculture and big data will help to feed a growing world - https://www.ey.com/en_gl/consulting/ 2021

Информация за контакт с автора:

Доц. д-р Гертана Славова

Икономически университет - Варна

e-mail: ggss@ue-varna.bg

ЛОГИСТИЧНИ МОДЕЛИ КАТО ИНСТРУМЕНТ ЗА УСТОЙЧИВО РАЗВИТИЕ НА АГРОБИЗНЕСА

Маруся Линкова

Елица Лазарова

Стопанска академия „Д. А. Ценов“ - Свищов

LOGISTICS MODELS AS A SUSTAINABLE TOOL AGROBUSINESS DEVELOPMENT

Marusya Linkova

Elitsa Lazarova

Dimitar A. Tsenov Academy of Economics, Svishtov

DOI: <https://doi.org/10.36997/ARA2021.59>

Резюме

Един от най-съществените проблеми в съвременното общество е свързан с устойчивото развитие на икономиката в условията на пазарни трансформации. Тревожна констатация са отрицателните тенденции в развитието на селското стопанство – приоритетен износ на непреработени селскостопански продукти, ниско брутообразуване на основен капитал, наличие на слаби хоризонтални и вертикални връзки в хранителната верига, слаба инвестиционна и иновационна активност и мн. др. Изграждането на логистични модели и формиране на логистични вериги в селското стопанство е пазарна реакция на бизнеса към добавена стойност и инструмент за устойчиво развитие както на агробизнеса, така и на селските райони в Р. България.

Ключови думи: *агробизнес; логистични модели; бенчмаркинг; устойчиво развитие*

JEL Класификация: *Q12, O13, O21*

Abstract

One of the most significant problems in modern society is related to the sustainable development of the economy in the conditions of market transformations. An alarming finding are the negative trends in the development of agriculture - priority export of unprocessed agricultural products, low gross fixed capital formation, presence of weak horizontal and vertical links in the food chain, weak investment and innovation activity and many more. etc. The construction of logistics models and the formation of logistics chains in agriculture is a market reaction of business to added value and a tool for sustainable development of both agribusiness and rural areas in Bulgaria.

Keywords: *agribusiness; logistics models; benchmarking; sustainable development*

JEL Classification: *Q12, O13, O21*

Въведение

Един от най-съществените проблеми в съвременното общество е свързан с управлението и развитието на икономиката в условията на пазарни трансформации. (Митев, 2001); (Чиприянов, 2005); (Коралиев, 2013) и др. Пазарните преобразования в Европейския съюз оказват влияние върху развитието на икономиката и променят условията за функциониране както на институциите, така и на стопанските субекти в България. (Борисов, 2015). Селското стопанство заема 12,4% от общия годишен стокообмен на България, като формира 15,0% от общия износ и 10,1% от общия внос за 2018 г., но създадената от сектора брутна добавена стойност (БДС) спада с близо 19%. Тревожна констатация са отрицателните тенденции – приоритетен износ на непреработени селскостопански продукти, ниско брутообразуване на основен капитал, наличие на слаби хоризонтални и вертикални връзки в хранителната верига, слаба инвестиционна и иновационна активност и мн. др.

Актуалността на разработката произтича от необходимостта за насърчаване създаването и развитието на дългосрочни партньорства в селскостопанската и хранителната верига, насочени към осигуряване на добавена стойност, качество и стабилност на доставките, подобряване на маркетинга, развитие на пазарите и иновации в продуктите, процесите и технологиите. Изграждането на логистични модели и формиране на логистични вериги в селското стопанство може да се разглежда като пазарна реакция на бизнеса към добавена стойност, който се превръща в мощен инструмент за устойчиво икономическо развитие както на агробизнеса, така и на селските райони в Р. България. Общата европейска политика на ЕС предоставя сериозен финансов ресурс за иновативни предприемачески решения, но инициативата остава в ръцете на аграрните предприемачи. (Линкова М. М., том 23/2016)

Във връзка с това основна *научно изследователска цел* на разработката е конструиране на логистичен модел, приложим в агробизнеса. За постигане на целта са поставени следните задачи:

- 1) осъществяване на функционален бенчмаркинг между избрани бизнес организации;
- 2) идентифициране на слабите страни при функциониране на респондентите;
- 3) идентифициране на силните страни и добри логистични практики в изследваните организации;
- 4) конструиране на логистични модели, приложими в агробизнеса.

В разработката се защитава *тезата*, че изграждането на логистични вериги е

пазарна реакция на бизнеса за ефективно оползотворяване на разполагаемите ресурси и генериране на добавена стойност, допринасяща за устойчиво развитие на селското стопанство и кохезия между регионите в България.

Методиката на изследването включва: бенчмаркинг, структурирани дълбочинни интервюта и анкетно проучване на 212 бизнес организации, 47 агрофирми, поддържащи интернет-платформи при осъществяване на своята дейност. Анкетното изследване е проведено в периода юни-септември 2020 г. по научно изследователски проект №7/2020 „Модели за изграждане на логистични вериги в агробизнеса“ към Института за научни изследвания на Стопанска академия „Д. А. Ценов“-Свищов.

На основата на анкетно проучване и структурирани дълбочинни интервюта (Марчева, 2014) с представители на висшия мениджмънт са подбрани три бизнес организации, обект на бенчмаркинг изследването (Чанкова, 1/2005) (Кръстева, 2013) (Илиев, 2006):

- *1 голямо предприятие* (персонал над 300 души) от по-силно развития Южен регион, занимаващо се с производство на зехтин, паста, битова химия, дезинфектанти, лепила и поддръжка на кожени изделия. Притежава осем регионални офиса и производствена инфраструктура с 21 000 кв. м. площ, над 40 товарни и 200 лекотоварни транспортни средства;

- *1 средно предприятие* (90 души персонал) от по-слаборазвития Северозападен район, лидер на снакс пазара в България и част от германска компания с водещи позиции на европейския снакс-пазар и дистрибуцията на пакетирани храни. Притежава четири регионални офиса, два склада в Северна България, три логистични центъра в Южна България и собствен автопарк (40 товарни транспортни средства);

- *1 микро предприятие* (персонал под 10 души) от Североизточен район на планиране с предмет на дейност първична обработка на зърнени култури, единствен производител на булгур от лемец, както и грухана пшеница и бяло жито. Фирмата използва склад под наем, няма собствен автопарк и работи в договорни отношения с национални дистрибутори.

Основните показатели за осъществяване на функционален бенчмаркинг анализ (Чиприянов М. , 2008) са представени в Таблица 1.

Шест от показателите (с най високи оценки) имат решаващо значение за дейността и просперитета на респондентите: входяща логистика, проследимост на доставките, начин на ценообразуване, онлайн търговия, рекламни канали и обучение на търговския персонал.

Таблица 1

Функционален бенчмаркинг
(Експертна оценка на Фирма 1, Фирма 2 и Фирма 3)

Показатели за оценка	Оценка на Фирма 1	Оценка на Фирма 2	Оценка на Фирма 3	Тегло
<i>Коректност на доставчиците</i>	10	9	9	0,02
<i>Складово стопанство</i>	10	9	8	0,023
<i>Промоционална политика</i>	10	10	6	0,028
<i>Проследимост на доставките</i>	6,5	10	1	0,028
<i>Автопарк</i>	10	7,5	2,5	0,025
<i>Средно време за доставка</i>	10	9	10	0,028
<i>Средно време за обработка на поръчката</i>	10	9	9	0,029
<i>Обороти в логистиката</i>	10	10	10	0,027
<i>Складови наличности</i>	10	10	7	0,021
<i>Софтуерни решения в логистиката</i>	10	7	1	0,029
<i>Входяща логистика</i>	10	10	10	0,03
<i>Изходяща логистика</i>	10	7	5	0,02
<i>Онлайн търговия</i>	1	1	1	0,012
<i>Начин на ценообразуване</i>	10	8	5	0,03
<i>Рекламни средства</i>	10	10	4,5	0,02
<i>Обучение на търговския персонал</i>	10	1	1	0,028
	...	...	...	...
<i>Общо:</i>	9,3485	7,4465	5,6395	1

* Използвана е чувствителна оценка в диапазона от 1 до 10, като 1 е най-слабо представяне на съответния показател, а 10 е най-добра практика. При определяне на оценките по показатели за сравняваните фирми е подбрана съпоставима информация.

За всеки един от сравняваните показатели са идентифицирани силните страни и добрите логистични практики, както и слабостите в дейността на респондентите.

- Силни страни и добри логистични практики в сравняваните организации са:
- организацията на входящата логистика,
- ценообразуването и
- проследимостта на доставките.

Слабите страни в дейността на изследваните организации са свързани с:

- ограниченото прилагане онлайн търговия,
- обучение на търговския персонал и
- рекламата.

За формиране на концептуален логистичен модел се използват два критерия:

- 1) капацитет на бизнес организацията – малко, средно и голямо предприятие;
- 2) начин, по който се организират логистичните дейности – вътрешна логистика, наемане или външна логистика.

Логистичният модел включва 9 възможни стратегически позиции. (Виж Фигура 1)

Вътрешна логистика (Собствена дейност)	3	4	9
	2	5	8
	1	6	7
	Микро и малко предприятие	Средно предприятие	Голямо предприятие

Фигура 1. Концептуален логистичен модел, приложим в агробизнеса

От първа до трета позиция се позиционират микро- или малките предприятия, позиции 4, 5 и 6 се отнасят за средните по размер бизнес организации, а позиции 7, 8, и 9 – за големите бизнес структури. В сиво са маркирани най-предпочитаните от организациите стратегическите решения. Позиции 2, 3 и 4 отразяват по-високи инвестиционни разходи, за сметка на по-ниските постоянни разходи, докато позиции 6, 7 и 8 са свързани с високи постоянни разходи, но ниски инвестиционни такива.

Повечето *малки предприятия*, особено микрофермите не разполагат със средства за организиране на вътрешна логистика (собствени складове, автопарк и оборудване за преработка). Това налага да поддържат наемни отношения във връзка със складиране, транспорт или преработка на продукцията или да използват външни логистични услуги (аутсорсинг) за някои от дейностите.

По-голямата част от *средните по размер бизнес организации* поддържат собствени

складове, транспортни средства и оборудване и имат добре организирана вътрешна логистика. Наемане и аутсорсинг прилагат при разширяване на производствената си дейност или за оптимизиране на разходите.

Големите бизнес структури поставят фокус върху изграждането на собствена вътрешна логистика, която непрекъснато усъвършенстват и модернизират чрез високо технологични иновации (роботизиране на складовите процеси, изсушаване, сортиране, пакетиране и др.). Наемите отношения обикновено са компромисно решение, защото повишават постоянните разходи, но все пак запазват възможностите за контрол върху процесите. Аутсорсинг се използва при навлизане на нови или слабо разработени пазари.

На Фигура 2 са представени резултатите от направеното бенчмаркинг проучване и са очертани стратегическите позиции на организациите. Фирма 1 залага на традиционни решения и извършва в собствените складове преработката и дообработката, докато Фирма 2 използва аутсорсинг на преработка и дообработка, за да опрости логистичната си структура. Основната дейност на Фирма 3 е дообработката и преработката и макар да използва склад под наем е инвестирала в закупуването на специализирани машини в това направление.

Вътрешна логистика (Собствена дейност)	Фирма 3		Фирма 1
Наемане			
Външна логистика (Аутсорсинг)		Фирма 2	
	Микро и малко предприятие	Средно предприятие	Голямо предприятие

Фигура 2. Логистична позиция на респондентите

Всяко решение в предложените логистични модели, извън традиционните позиции са потенциални конкурентни предимства, които според спецификата на бизнес организацията могат да поднесат много възможности, но и потенциални рискове.

Правилното позициониране в логистичните модели Транспорт, Склад и Преработка и дообработка са от съществено значение за перспективите на бизнеса и тяхното достигане като те трябва да са в синхрон поставените цели.

Заключение

На базата на осъщественото бенчмаркинг изследване в разработката могат да се направят следните **изводи и обобщения**.

Първо. Водещите проблеми в изследваните бизнес структури са свързани с липсата на онлайн търговия, ограничени рекламни канали и обучението на търговския персонал. Като техни силни страни се очертават: организацията на входящата логистика, начина на ценообразуване и проследимостта на доставките.

Второ. Силните страни и добри логистични практики на респондентите са организацията на входящата логистика, ценообразуването и проследимостта на доставките.

Трето. Концептуалният логистичен модел се конструира в зависимост от капацитета на бизнес организацията и начина, по които се организират логистичните дейности в тях. Правилното позициониране в логистичните модели Транспорт, Склад и Преработка и дообработка трябва да са в синхрон с поставените цели и могат да допринесат за просперитета на бизнес организациите.

Използвана литература:

1. Борисов, Б. М. (2015). *Методологически и организационни аспекти на планирането в България (проблеми и решения)*. Свищов: АИ Ценов.
2. Илиев, И. и. (2006). *Логистиката в корпоративната практика*. Варна: Славена.
3. Коралиев, Я. (2013). *Управление на веригите за доставките*. С.: УИ "Стопанство".
4. Кръстева, Е. (2013). Приложение на Бенчмаркинга в публичната сфера. *Стандарти и предизвикателства пред публичната администрация през XXI век*. Свищов: АИ „Ценов“.
5. Линкова, М. М. (том 23/2016). Възможности за изграждане на приложни иновационни стратегии в българските агрофирми. *Алманах научни изследвания "Икономиката и управлението по пътя на устойчивото развитие"*, 358-386.
6. Марчева, А. и. (2014). *Тренинг по планиране и прогнозиране*. Екс-Прес.
7. Митев, Н. М. (2001). *Маркетинг и логистика*. Свищов: АИ "Ценов".

8. Чанкова, Л. (1/2005). Логистика и кокурентно развитие на фирмите. *Икономическа мисъл*.
9. Чиприянов, М. (2008). Продуктово ориентирано бенчмаркинг изследване. *Електронно списание "Диалог", СА "Д. А. Ценов, Свищов, бр. 3*.
10. Чиприянов, М. Н. (2005). *Логистика - теория и практика*. В. Търново: Абагар.

Информация за контакт с авторите:

Доц. д-р Маруся Линкова

Стопанска академия „Д. А. Ценов“ - Свищов

e-mail: m.linkova@uni-svishtov.bg

Гл. ас. д-р Елица Лазарова

Стопанска академия „Д. А. Ценов“ - Свищов

e-mail: e.lazarova@uni-svishtov.bg

НАЦИОНАЛНО И ГЛОБАЛНО ЗНАЧЕНИЕ НА АГРОБИЗНЕСА

Радка Ненова

Стопанска академия „Д. А. Ценов“ - Свищов

NATIONAL AND GLOBAL IMPORTANCE OF AGRIBUSINESS

Radka Nenova

Dimitar A. Tsenov Academy of Economics, Svishtov

DOI: <https://doi.org/10.36997/ARA2021.67>

Резюме

Разрешаването на проблема с продоволствената сигурност на населението е предизвикателство на национално и глобално равнище. Основна движеща сила, в това начинание, е агробизнесът. Целта на разработката е да се определи националното и глобалното значение на агробизнеса. За постигането ѝ са формулирани следните задачи: кратка характеристика на водещите агробизнес компании в България и в света; разглеждане на възможностите за различни типове асоцииране при по-малките компании; сравнения на мащаба и ориентацията на агробизнес компаниите в България и в света. На база проучване на съществуващи класации за агробизнес компании, е направено заключението, че в България функционират малки, средни и големи успешни компании, като сред най-динамичните попадат предимно компании от зърнения сектор. В света, водещите агробизнес компании са европейски, а голяма част от тях са насочени към устойчиво развитие, изхранване на населението и намаляване на вредните въздействия върху климата.

Ключови думи: агробизнес; агробизнес компании; асоцииране; значение на агробизнеса

JEL Класификация: O13

Abstract

Solving the problem of food security of the population is a challenge at national and global level. The main driving force in this initiative is agribusiness. The aim of the paper is to determine the national and global importance of agribusiness. To achieve it, the following tasks are formulated: a brief description of the leading agribusiness companies in Bulgaria and in the world; considering the possibilities for different types of associations in smaller companies; comparisons of the scale and orientation of agribusiness companies in Bulgaria and in the world. Based on a study of existing rankings for agribusiness companies, it was concluded that in Bulgaria there are small, medium and large successful companies. The most dynamic of them are mainly companies in the grain sector. The world's leading agribusiness companies are mainly European, and many of them are focused on sustainable development, feeding the population and reducing the harmful effects on the climate.

Keywords: agribusiness; agribusiness companies; association; importance of agribusiness

JEL Classification: O13

Въведение

Премахването на глада в световен мащаб е проблем, който изисква целенасочени глобални, но и локални действия. Тази инициатива няма как да се осъществи без устойчиво функционираща верига на агробизнеса, осигуряваща трансформация на природните и други ресурси в суровини и крайни продукти и транспортираща ги до точките за потребление. В унисон с актуалността на темата, целта на разработката е да се определи националното и глобалното значение на агробизнеса. За постигането ѝ са формулирани следните задачи:

- 1) кратка характеристика на водещите агробизнес компании в България и в света;
- 2) разглеждане на възможностите за различни типове асоцииране при по-малките компании от агробизнеса;
- 3) сравнения на мащаба и ориентацията на агробизнес компаниите в България и в света.

Агробизнесът в България

За да се определи *значимостта на агробизнеса на национално ниво* следва да се използват официални статистически данни за основни икономически показатели. По правило в такива случаи се използват: брой заети и Брутна добавена стойност (БДС). Трите основни сектора на българската икономика са: „Аграрен“, „Услуги“ и „Индустрия“. „Аграрният сектор“ обхваща: селско стопанство, горско стопанство и рибовъдство. Следователно наличната статистическа информация за аграрния сектор не е достатъчна за настоящото изясняване на значението на агробизнеса, поради факта, че в агробизнеса се включват и други сектори и отрасли. Не е ясно обаче каква част от БДС, формирана от услугите и индустрията, се пада на агробизнеса. От тази позиция много трудно може да се изчисли реалната величина на БДС, създадена от агробизнеса и съответният брой заети в него. Някои автори (Петров, 2019, стр. 238), при разкриване ролята на аграрния сектор в системата на българската икономика, използват като основен икономически показател – брутната продукция.

В Аграрния доклад 2020 г. (МЗХГ, 2020, стр. 11-13) се посочва, че Брутната добавена стойност (БДС), създадена в България през 2019 г., е в размер на 103 383 млн. лв. по текущи цени. БДС от „Аграрния сектор“ възлиза на 3 876 млн. лв. по текущи цени, или относителният ѝ дял от общата за страната БДС, е 3,8%. В периода 2015 – 2019 г. относителният дял на „Аграрния сектор“ във формирането на БДС на България не се променя значително. През 2019 г., 71,2% от общата БДС се падат на сектор „Услуги“, а

останалите 25% – на сектор „Индустрия“. Броят на заетите лица в селското, горското и рибното стопанство през 2019 г. нараства с 3,2%, спрямо преходната година. Относителният дял на заетите в сектора, от общия брой заети по икономически дейности в България, е около 6,6%.

При анализа на посочените данни трябва да се вземе под внимание и факта, че добавената стойност е най-ниска в първата част на веригата на агробизнеса – при селскостопанското производство. Следователно величината на БДС от аграрния сектор очаквано не е много висока.

Друг подход за отчитане на ролята на агробизнеса е да се отправи поглед към неговите типични представители. В началото на 2020 г. е публикувана класацията „Най-динамичните селскостопански компании“ (Тодоров, 2020) (вж. Таблица 1).

От таблицата се вижда, че на първо място в нея е „Норд табак“ с положително изменение в размера на приходите от 400% за една година. Това е компания от гр. Шумен, чиято дейност е преработка и търговия с тютюн. На второто място се нарежда „Търговска компания“, която притежава зърнохранилище и търгува със зърно. Тя е част от „Амета холдинг“ – един от най-големите производители на пилешко месо в България. На трето място е „Доян агро“, единственият представител в класацията, с предмет на дейност овощарство (отглеждане на ябълки и сливи).

Таблица 1

Най-динамичните селскостопански компании през 2018 г.

К | ТОП20 В СЕКТОРА

№	Име на компания	Регион	Изменение 2018/2017 %	Приходи 2017 (хил. лв.)	Приходи 2018 (хил. лв.)	Печалба 2018 (хил. лв.)	Персонал 2017	Персонал 2018
1	НОРД ТАБАК	Китанчево	399.40	2 988	14 922	3 153	22	26
2	ТЪРГОВСКА КОМПАНИЯ	Ресен	179.46	2 196	6 137	300	5	11
3	ДОЯН АГРО	Първомай	168.93	2 520	6 777	726	38	36
4	ХОУМ ФУУД	Драгушиново	110.73	1 854	3 907	370	15	19
5	ДИЧИЯ	Русе	91.29	2 550	4 878	1 138	10	20
6	ЯСМИН 96 РР	Стара Загора	82.58	27 606	50 404	535	14	16
7	СИЛВЪРСАН БЪЛГАРИЯ	Хасково	76.00	20 538	36 146	1 640	15	15
8	СЪНОЙЛ	Суворово	64.26	22 582	37 094	46	13	13
9	АГРО ЛОВИКО	Горна Росица	60.29	4 550	7 293	298	51	50
10	АГРО МЕЛ 2011	Симитли	57.16	36 545	57 433	734	27	37
11	ДИВЕС ПЛЮС	Блъсково	53.10	3 245	4 968	775	27	25
12	ГРЕЙНСТОР ТРЕЙДИНГ	Костинброд	40.24	11 354	15 923	367	30	32
13	ЗЛАТНА БУЦА	Сухиндол	39.46	8 067	11 250	92	28	28
14	АРО ГРЕЙН	София	36.10	13 306	18 110	422	24	24
15	КООПЕРАЦИЯ ЗОРА - КНЕЖА	Кнежа	35.45	8 030	10 877	1 947	64	64
16	ХИКС	Пазарджик	35.40	5 878	7 959	504	20	18
17	ДЖИ ЕН СИ	Перущица	34.93	3 201	4 319	916	73	68
18	ЕВРОАГРОИМПЕКС	Велико Търново	34.32	13 263	17 815	2 575	20	37
19	НЮ ЛАЙФ-ВАЛЕНТИНА ЙОРДАНОВА	Тръстеник	34.06	8 397	11 257	711	10	15
20	ЕЛКОФАЛ	Ивански	31.56	4 886	6 428	-299	22	24

Източник: (Тодоров, 2020)

Извън челната тройка, но с мнозинство в класацията, попадат производители и търговци на зърно и фуражни заводи: „Дичия“, „Сънойл“, „Силвърсан България“, „Ясмин 96 РР“, „Агро мел 2011“, „Кооперация Зора“, „Елкофал“, „Дивес плюс“, „Хикс“ и др. Авторът на статията коментира, че това не е изненада, т.к. през годините зърненият сектор е най-силно субсидиран, за него има добре развита инфраструктура и лесен достъп до големи международни пазари. В топ 20 обаче попадат предимно малки производители, с изключение на „Агро мел 2011“ и „Силвърсан България“, които имат приходи над 50 млн. лв. Големите компании и групи в зърнения сектор на България (с приходи от над 150 млн. лв.) са „Билдком“, „Севан“, „Агрия груп холд“, които разполагат с големи зърнобази, а някои дори и с пристанища.

От сектора на животновъдството в класацията попадат само две компании: „Златна буца“, която се занимава с отглеждане на крави и „Ню лайф - Валентина Йорданова“ – с ферми за патици.

От посоченото може да се обобщи, че в България, в системата на агробизнеса, функционират компании, които имат динамичен растеж. В топ 20 попадат компании с ръст на приходите между 30 и 400% за година, което само по себе си доказва, че дейностите, осъществявани от тях, са доходоносни. Впечатление прави, че в класацията не попадат само „големите играчи“, което означава, че и малките и средни български агробизнес компании са гъвкави и успешни. Заедно с това може да се отбележи, че има привилегирани сектори, какъвто е зърненият сектор, а основният фактор за добрите резултати е осъществяването на износ.

Заедно с това следва да се отбележи, че извън 20-те най-динамични компании и „големите играчи“, в системата на агробизнеса функционират още значителен брой компании. По данни на „Кофас България“ към 2015 г. в България има 17 166 регистрирани компании, развиващи дейност в агробизнеса (Стойчева, 2017). Те са изправени пред някои предизвикателства, част от които могат да бъдат преодоляни, посредством различни типове асоцииране.

Възможности за асоцииране в агробизнеса

Локално базираните предприятия за агробизнес в развиващите се страни (Kinsey, 1987) обикновено са малки до средни по мащаб предприятия в селските райони. Тяхната основна дейност е производство на селскостопански суровини или маркетинг, транспорт и други услуги. Икономическите им резултати в повечето случаи не са на достатъчно добро ниво, но могат да бъдат подобрени (Stanton, 2000, pp. 173-187) чрез асоцииране с

по-големи по размер и възможности субекти. Вариантите са: публични организации, обслужващи непряко държавата; мултинационални и големи местни компании; кооперации между производители и самостоятелни частни пазарни предприятия. Въпреки, че две от тези опции не отговарят на целта за повишаване на добавената стойност на местно ниво, те осигуряват предимства на местния район и могат да бъдат критични за развитието на частните предприятия.

Публични организации, обслужващи непряко държавата – земеделските стопанства в селските райони често пъти са слабо интегрирани с търговските пазари и от тази гл. т. е оправдано да се разгледа ролята на публичния сектор за подобряване на тяхното развитие. Една от бариерите, пред осъществяването на дребен бизнес в земеделието, са високите транзакционни разходи, които възникват в много ситуации. В действителност, обичайното оправдание за широкото участие на обществеността в селскостопанския сектор в световен мащаб, са възприетите социални печалби, свързани с повишаване на доходите на фермите, като в същото време малко частни компании са мотивирани.

Например, може да съществува потенциал на дадена селскостопанска култура за значителен износ, но тази информация не е достъпна за местните производители. В този случай е необходима публична техническа и маркетингова помощ, за да се убедят земеделските стопанства да преминат от отглеждане на традиционните си култури към други. Предимство на публичните организации е, че те имат ясно дефинирана цел и финансова отчетност, но тяхното участие в развитието на агробизнеса е обосновано до момента, в който се привлекат частни инвестиции.

Мултинационални и големи национални компании – когато подобряването на резултатите на предприятие от агробизнеса зависи от достъпа му до международни, национални или регионални маркетингови пазари, до по-добри ресурси и до нови технологии, е малко вероятно то да се справи без подкрепата на компании от подобен тип. Въпреки това асоциирането на земеделските производители с мултинационални и големи национални компании не е решение с дългосрочен хоризонт, т.к. в много случаи зависимостта става прекомерна и води до отлив на човешки ресурси от местни фирми.

Производствени кооперативи – един от проблемите в селските райони е свързан с малкия размер на повечето земеделски производители. Решението може да се търси във формиране на групи от производители с общи цели. Като пример тук може да се посочи полагането на съвместни усилия за сортиране, окачествяване и опаковане на плодове и зеленчуци и тяхното транспортиране до пазари или до купувачи. Всичко това спомага за

диференциране на цените на продукцията и я прави по-привлекателна за потребителите. Освен това чрез кооперирането, производителите могат да получат техническа помощ, необходима за изпитване на нови култури, да се впуснат в комерсиализирано земеделие и да научат нови техники за управление, което е насочено към увеличаване на интеграцията им на пазарите.

Понякога усилията за сътрудничество са съпътствани от трудности, свързани със сближаването между членовете. Успехът в подобни случаи е по-вероятен, когато става въпрос за хомогенен продукт, в чието производство фермерите от района са специализирани. Друг аспект, на който трябва да се обърне внимание е, че сдруженията на производители не трябва да наброяват много членове, за да може групата да постигне целите си. Други автори (Кабакчиева, 2019) предлагат, като възможност за постигане на конкурентно предимство в селското стопанство, клъстерите, чиято роля също е от значение в случая. Заедно с това следва да се акцентира и върху придобиването на компетенции за осъществяването на контрол по сключените посреднически договори (Филипова, 2019, стр. 137).

Индивидуални частни пазарни предприятия – при идентифицирането на икономии от мащаба индивидуалните предприемачи откриват нови възможности за действия. Те познават местния пазар и са гъвкави при задоволяване на нуждите на потребителите в условия на променяща се среда. Техният успех обаче зависи от факторите, които оказват влияние върху дребното земеделско производство, а именно: инфраструктура; достъп до капитал; техническа помощ, свързана с управление, маркетинг, продажби и др.; предсказуемост на пазарната среда. Особено внимание следва да се отдели и на пласментната дейност (Илийчовски, 2005, стр. 497-553).

От посоченото може да се обобщи, че съществуват достатъчно възможности за асоцииране в агробизнеса, които благоприятстват преодоляването на трудностите, стоящи пред по-малките по размер икономически субекти.

Представители на агробизнеса по света

Водещите агробизнес компании в света, за разлика от тези в България, представляват една по-различна картината. Несъответствието се дължи не само на мащаба, но и на тяхната ориентация. През септември 2020 г. е публикувана класация на 11-те най-големи компании от агробизнеса в света (Naqqi, 2020).

На последното 11-то място в класацията е Fresh Del Monte Produce Inc. Това е една от водещите световни агробизнес компании, в която са интегрирани вертикално

производители, търговци и дистрибутори на висококачествени пресни и прясно нарязани плодове и зеленчуци. Fresh Del Monte Produce Inc е и водещ производител и дистрибутор на приготвени плодове и зеленчуци, сокове, напитки и закуски в Европа, Африка и Близкия изток. Предлага продуктите си на пазара по целия свят под марката DEL MONTE®, символ на продуктова иновация, качество, свежест и надеждност.

На 10-то място е BASF. Немската компания е най-големият химически концерн в света. Сегментите на дейността на BASF включват: химикали, пластмаси, специални продукти, функционални решения, растителна защита, нефт и газ и други дейности.

Деветото място е за CNH Industrial NV. CNH Industrial е световен лидер в сектора на капиталовите стоки, който чрез своите различни начинания проектира, произвежда и продава селскостопанска и строителна техника, камиони, търговски превозни средства, автобуси и специални превозни средства, в допълнение към широкото портфолио от приложения за силови агрегати. Представен на всички основни пазари в света, CNH Industrial е фокусиран върху разширяването на присъствието си на пазари с висок растеж, включително чрез съвместни предприятия. Италианската компания притежава 12 бранда, сред които: CASE, New Holland, IVECO и др.

На 8-мо място е Yara International. Компанията е основана в Норвегия и е насочена към развиване на знания за изхранване на населението по отговорен начин и чрез защита на планетата. Визията на Yara International е за свят без глад, която може да се постигне чрез стратегия за устойчив растеж на стойността, включваща решения за фермерите и хранителната индустрия, които нямат негативни последици върху климата и същевременно са високодоходни.

Седмата позиция е за Syngenta AG. Швейцарската компания е специализирана в производството на агрохимикали и семена. Нейната мисия е да помогне на фермерите в борбата с климатичните промени.

На 6-то място стъпва отново немска компания – Bayer AG. Въпреки че е известна предимно като фармацевтична компания и с това, че притежава футболния клуб Bayer Leverkusen, тя има голямо земеделско подразделение – Bayer CropSciences.

На 5-то място се нарежда канадската компания Nutrien. Тя е най-големият производител на калиеви торове в света и трета по производството на азотни торове. Мотото на компанията е „да изхраним бъдещето“.

Четвъртата позиция е за химическият концерн DuPont. Дейностите на компанията са организирани в пет основни категории: Електронни и комуникационни технологии, Материали, Покрития и цветни технологии, Сигурност и охрана и Селско

стопанство и храни.

Челната тройка започва с John Deere – едно от най-разпознаваемите имена в селското стопанство на САЩ, което се дължи предимно на тракторите, въпреки че има и други производства, като багери, специализирани машини, комбайни, редосеялки, прикачен инвентар.

На крачка преди водещата позиция се нарежда Archer Daniels Midland. Това е американска мултинационална корпорация за преработка на храни и търговия със стоки. Водещият принцип на компанията е „ние отключваме силата на природата, за да осигурим достъп до храна за целия свят“.

Първото място в класацията на най-големите компании от агробизнеса в света е отредено за Cargill. Това е и най-голямата по приходи частна компания в САЩ със 113 млрд. долара приходи за 2019 г., което дори е спад спрямо 2018 г., когато приходите надхвърлят 114,5 млрд. долара. Cargill е конгломерат с различни сфери на дейност, но най-печеливша е селското стопанство и то не само през 2020 г., но и през много години назад във времето, а вероятно тенденцията ще се проектира и в бъдещето.

От световната класация може да се обобщи, че преобладават европейски компании. Голяма част от тях са насочени към устойчиво развитие, изхранване на населението и намаляване на вредните въздействия върху климата. Посочените аргументи по безспорен начин доказват значимостта на агробизнеса в световен мащаб.

Заклучение

Направеното проучване върху най-успешните агробизнес компании в България и в света, затвърждава мнението, че значимостта на агробизнеса нараства и тази тенденция ще се запази и в бъдеще. Всички световни топ 20 компании от агробизнеса оперират в България. От една страна това е шанс за по-малки български компании да се асоциират с тях, но от друга е заплаха за местните производства и услуги. Следователно е необходим баланс, който да гарантира защита на интересите на националните агробизнес компании в динамично променящата се среда.

Използвана литература:

1. Илийчовски, С. (2005). Възможности за усъвършенстване на пласментната дейност на зърнопроизводителите. *Годишник. Стопанска академия Д. А. Ценов - Свищов*, CV(105).

2. Кабакчиева, Ц. (2019). Клъстерите в селското стопанство - възможности за постигане на конкурентно предимство. *e-Journal VFU*(12), с.1-16.
3. МЗХГ. (2020). *Годишен доклад за състоянието и развитието на земеделието. (Аграрен доклад `2020)*. София. Изтеглено на 9 юни 2021 г. от https://www.mzh.government.bg/media/filer_public/2020/12/03/agd_2020_web.pdf
4. Петров, П. (2019). Ролята на аграрния сектор в системата на българската икономика. *Международна научно-практическа конференция "Състояние и проблеми при управлението и развитието на селското стопанство"*. Свищов: АИ "Ценов".
5. Стойчева, М. (6 април 2017 г.). *10-те най-големи компании в агробизнеса у нас са с приходи от 2,89 милиарда лева*. Извлечено от money.bg: <https://money.bg/economics/10-te-nay-golemi-kompanii-v-agrobiznesa-u-nas-sa-s-prihodi-ot-2-89-miliarda-leva.html>
6. Тодоров, Т. (януари 2020 г.). Най-динамичните селскостопански компании: Доминацията на зърното. *Капитал*. Извлечено от https://www.capital.bg/biznes/kompanii/2020/01/11/3992531_nai-dinamichnite_selskostopanski_kompanii_dominaciata/
7. Филипова, Т. (2019). Сравнителен анализ на необходимите търговски компетенции за развитие на женско предприемачество в Италия и България. *Международна научно-практическа конференция "Състояние и проблеми при управлението и развитието на селското стопанство"*. Свищов: АИ "Ценов".
8. Haqqi, T. (2020, September 15). Retrieved from finance.yahoo.com: <https://finance.yahoo.com/news/top-11-agribusiness-companies-world-200431190>
9. Kinsey, B. H. (1987). *Agribusiness and Rural Enterprise*. New York: Croom Helm.
10. Stanton, J. V. (2000). The Role of Agribusiness in Development: Replacing the Diminished Role of the Government in Raising Rural Incomes. *Journal of Agribusiness*, 18,2(Spring).

Информация за контакт с автора:

Гл. ас. д-р Радка Ненова

Стопанска академия „Д. А. Ценов“ - Свищов

e-mail: r.nenova@uni-svishtov.bg

АГРОБИЗНЕСЪТ В БЪЛГАРИЯ – СЪСТОЯНИЕ И ПРОБЛЕМИ

Пламен Петров

Стопанска академия „Д. А. Ценов“ - Свищов

AGRIBUSINESS IN BULGARIA – STATE AND PROBLEMS

Plamen Petrov

Dimitar A. Tsenov Academy of Economics, Svishtov

DOI: <https://doi.org/10.36997/ARA2021.76>

Резюме

С приключването на втория програмен период от членството на България в Европейския съюз и хармонизирането на националното законодателство с директивите утвърждаващи общата селскостопанска политика все по-настойчиво възниква дебатът за извършени промени и предстоящи стратегически ходове, които да поставят бизнеса в аграрния сегмент на основата на динамичен, икономически обоснован и технологично гарантиран прогрес. В контекста на така организираната концепционална схема и предвид новите икономически реалности целта на настоящото изследване е да проследи мястото на аграрния бизнес в българската икономика, очертавайки неговото състояние и проблеми.

Ключови думи: агробизнес; аграрен сектор; брутен вътрешен продукт; брутна добавена стойност; пазари; стратегическо развитие; продукция

JEL Класификация: H10, L10, Q10

Abstract

With the end of the second programming period of Bulgaria's membership in the European Union and the harmonization of the national legislation with the directives establishing the common agricultural policy, the debate about changes and forthcoming strategic moves to put the business in the agricultural segment on the basis of dynamic, economically justified and technologically guaranteed progress is becoming more and more insistent. In the context of the conceptual scheme and in view of the new economic realities, the aim of the present study is to trace the place of the agrarian business in the Bulgarian economy, outlining its state and problems.

Keywords: agribusiness; agricultural sector; Gross Domestic Product; Gross Value Added; markets; strategic development; production

JEL Classification: H10, L10, Q10

Въведение

Спецификата на общата селскостопанска политика в Европа и организираните в хрониката на българската икономика реформи през последните 30 години закономерно предположиха изграждането на нов модел в поземлените отношения и преосмисляне пазарните позиции на икономическите агенти, имащи своето трайно присъствие в

аграрния бизнес на страната. От тази гледна точка и с оглед постигането на ефективни икономически резултати все повече икономически субекти със силно развит предприемачески принцип реорганизируют ракурса на своята дейност в посока търсенето на адекватни консултантски услуги чрез правилното моделиране на които да се обезпечи идентификацията на проблемите и да бъдат намерени пътищата за тяхното решаване. Адекватното структуриране на този процес и изчерпателната информация за факторите, които влияят върху неговото протичане, дава максимални възможности на управленската информационна система да подпомага извеждането, реализацията и контрола на управленските решения (Станимирова, 2008). В хода на икономическото развитие на България и прехода между централизиран и пазарен тип управление българското земеделие по недвусмислен път разкрива своята роля на стратегически сектор, който би могъл да опосредства гарантирането на икономическата стабилност и прогрес на страната. В тази връзка е необходима по-неотложна управленска мярка за налагането на рационален подход в подсилване сектора и неговата трансформация към отрасъл за удовлетворяване потребностите от качествена и достъпна храна, където високо технологичните преработвателни предприятия гарантират висока добавена стойност, успоредно с балансирано използване на природните ресурси и подсигурана жизнеспособност на селските райони (МЗХГ, 2020).

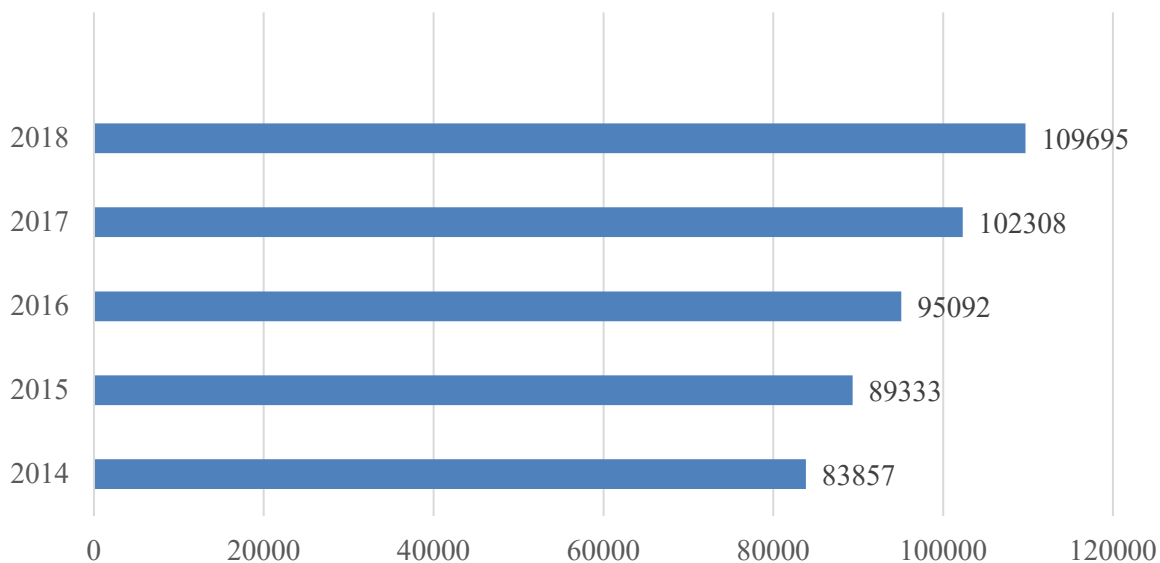
Независимо от това, че Оперативните програми към Европейските структурни фондове имат характера на нетен донор за укрепването на отрасъла през двата програмни периода, все още се наблюдава недостатъчно развит потенциал за правилна пазарна ориентация и конкурентна форма, която да го направи монолитен фундамент от икономическата реалност, противостоящ на кризисния ефект от редица други сектори. Една от предпоставките за това е тенденцията на изпреварващ ръст вноса на месо, зеленчуци, плодове и други основни продукти пред износа и достигането му до нива от над седемдесет процента. Корекцията в рамките на така очертаната негативна тенденция би могла да се получи чрез прецизиране на институционалната среда и прилагането на по-ефективен контрол върху пазара на земеделска продукция, както и въз основа на изграждането на атрактивна финансова схема за привличане на работна сила, подпомагане и финансиране на дейностите по снабдяване с електроенергия, напояване и контрол на вноса. Преодоляването на тази тенденция би могло да се обуслови още и от изграждането и провеждането на мониторинг върху природната среда, който да подпомогне взимането на правилни решения за регулиране на оптималните отношения между човека и природата (Николова, 2015). В противовес на посочената динамика

позитивен пример за устойчиво осигуряване на продоволствените нива с изявена национална компонента е производството на зърнените култури, макар те да не са намират в остра симбиоза с потребностите на множество направления, по-важни от които са преработвателния сектор и животновъдния отрасъл.

Географското разположение на страната ни и даденостите, които тя притежава предполагат по-експанзивен подход в оформянето на политика за реално превръщане на сектора в приоритетен за българската икономика и създаването на закономерни адекватни позиции в сферата на европейските и световни търговски отношения. За да се програмира и изпълни алгоритъмът на подобна стратегическа активност, визираната политика трябва да се заложи в контекста на отчитане влиянието на световни, геополитически проблеми, сред които с особена важност стоят: флуктациите в цените на международните пазари, демографските кризи, промените на климата, болестите при животните и човека и много други (Народно събрание на Република България, 2020). По този начин би могло да се моделира онази реформа, която да превърне земеделието в България в устойчив и модерно ориентиран дял от икономиката със стратегическо значение за националната сигурност и визия към нови и пионерско ориентирани научно-изследователски проекти.

Анализ на БВП на глава от населението

За изследваната периодика се наблюдава ръст в реално изражение на БВП със средна величина от 3,1%. спрямо базисната 2017г. Регистрираната от НСИ за 2018г. стойност на БВП по текущи цени се резултира в рамките на 109 695 млн. лв., което на глава от населението се равнява на 7984 евро или 7,2% повече спрямо приетата за базисна 2017 г.

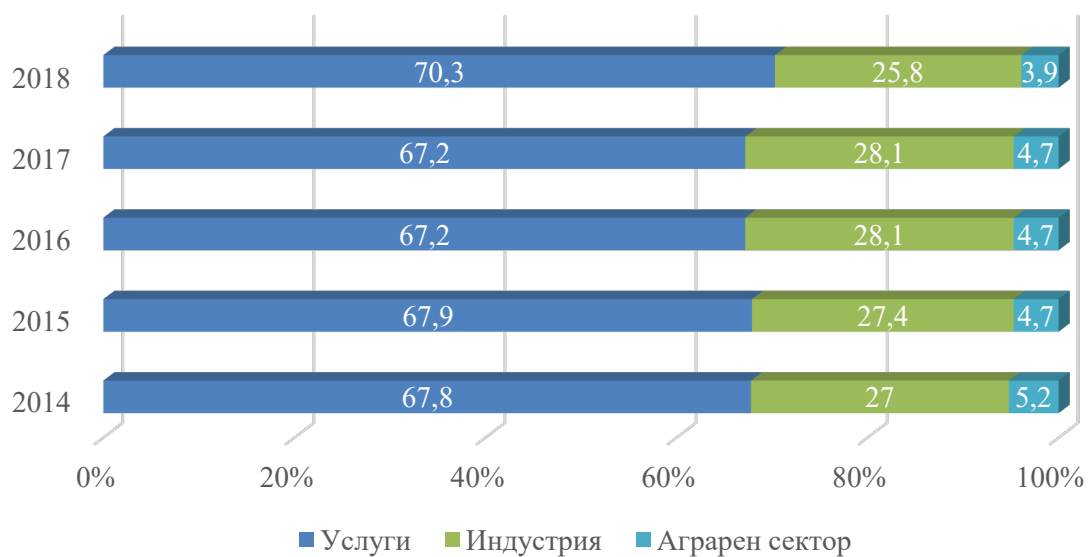

Източник: НСИ

Фигура 1. БВП за периода 2014 – 2018г.

Дял на БДС от аграрния сектор

Акумулираната от икономическите агенти заети в аграрния сектор добавена стойност за разглежданата 2018г. се остойностява в рамките на 3 689 млн. лв. по текущи цени, което е редукция с около 2% на годишна база в реално изражение спрямо предходната 2017г. Трите отрасли в националната икономика диференцирани между индустрия, услуги и аграрен сектор от своя страна отчитат реален ръст с 3,5% и по текущи цени за 2018г. възлизат на 95 119 млн. лв.

Източник: НСИ

Фигура 2. Дял на БДС от аграрния сектор

Анализ на използването на площите със селскостопанско предназначение

Настоящия анализ почива на виждането на Герганов за това, че селскостопанската площ е функция от комбинирането между обработваемата земя и горските пасища, пасищните комплекси и естествените пасища (Герганов, 2010). Площите с целево селскостопанско предназначение на България се остойностяват в рамките на 5 226 194 ха, или близо 47 на сто от цялата територия на страната.

Таблица 1

Обработваема земя, използвана земеделска площ и площ със селскостопанско предназначение за периода 2014-2017г., (ха)

ЗАЕТОСТ	2014	2015	2016	2017	2018
пшеница	1 305 733	1 151 225	1 215 684	1 197 768	1 237 736
ечемик	218 612	191 433	168 244	138 122	115 773
ръж и тритикале	37 020	24 190	30 909	30 639	29 767
овес	21 732	13 329	15 675	19 730	16 886
царевица	480 929	524 121	468 762	461 085	478 357
други зърнени	19 768	31 479	21 304	19 600	24 641
слънчоглед	877 538	851 245	887 845	934 715	859 910
тютюн	19 072	17 443	13 930	10 506	8 668
индустриални маслодайни култури	208 212	225 847	196 958	181 067	203 397
други индустриални култури	47 676	53 755	55 144	58 848	46 640
картофи	10 224	9 449	10 109	12 909	14 611
грах, фасул, бакла, леща и др. варива	4 877	24 617	33 928	78 389	103 445
пресни зеленчуци	29 394	37 538	46 527	33 312	35 483
разсадници					
едногодишни фуражни култури	7 206	6 871	14 223	17 705	18 152
Ливади засети с бобови и житни култури	87 715	94 682	108 793	117 951	118 619
угар	92 268	235 150	191 537	159 959	149 683
оранжерии	1 412	1 314	1 419	1 520	1 606
ОБРАБОТВАЕМА ЗЕМЯ:	3 469 388	3 493 688	3 480 991	3 473 825	3 463 370
Семейни градини	17 072	15 664	15 367	15 258	14 836
овощни насаждения	66 057	68 543	77 625	84 320	88 829
лозя – чиста култура	53 521	54 210	52 517	53 251	53 787
семейни трайни насаждения	4 791	8 522	8 222	8220	8 312
разсадници	2 002	2 202	2 602	2 304	2 100
Общо трайни насаждения:	126 371	133 477	140 966	148 094	153 029
Постоянно затревени площи и ливади – овощни градини	1 363 984	1 368 665	1 384 088	1 392 352	1 399 041
ИЗПОЛЗВАНА ЗЕМЕДЕЛСКА ПЛОЩ:	4 976 815	5 011 494	5 021 412	5 029 529	5 030 276
Необработваема земя	216 125	191 258	193 228	194 873	195 918
ПЛОЩ СЪС СЕЛСКОСТОПАНСКО ПРЕДНАЗНАЧЕНИЕ:	5 192 940	5 202 752	5 214 640	5 224 402	5 226 194

Източник: МЗХГ, отдел „Агростатистика“

Използваната земеделска площ отбелязва минимално увеличение, достигайки през 2018г. размер от 5 030 276 ха., което е 45% от територията на страната. От своя страна незначителна редукция от 0,3% се наблюдава в нивата на обработваемата земя, която през същата година достига дял от около 69 на сто от използваната земеделска площ. През последната година от изследването овощните насаждения регистрират ръст от 5,3% спрямо предходната 2017г., като представляват 1,8% от използваната земеделска площ на страната. Делът на лозята в използваната земеделска площ е 1,7 на сто, а земите използвани за тяхното засаждане през последната година се увеличават с близо 536 ха. или 1%. Трябва да се отбележи, че на тази основа необработваемите земи включени в изложените в таблицата емпирични данни регистрират увеличение с 1 045 ха. или 0,5 на сто спрямо приетата за базисна 2017 г.

Анализ на brutната продукция като основен икономически показател за селското стопанство за периода 2016 – 2018г.

По данни от Министерството на земеделието, храните и горите brutната продукция в номинално изражение от отрасъл „Селско стопанство“ за 2018 г. се калкулира на 8 155 млн. лв., което е с 123,5 млн. лв. повече спрямо 2017г. или бихме могли да отчетем ръст от 1,5%. Основни съставни нейни елементи тук са продукцията от растениевъдството и животновъдството, продукцията от неотделими второстепенни дейности и селскостопанските услуги.

Съществена роля за покачването на стойностното изражение на brutната продукция от селското стопанство има растениевъдството, като ръст се наблюдава и при селскостопанските услуги. Стойностните измерение при brutната продукция от първия подотрасъл отбелязват ръст от 159,1 млн. лв. или 2,9% спрямо предходната година. Тенденцията в подотрасъл „Животновъдство“ е в противовес на посочените по-горе данни и отчита свиване с 36 млн. лв. или 1,9%. За разлика от селскостопанските услуги, които формират увеличение в размер на 7,8% другият структурен компонент на brutната продукция от отрасъла, а именно неселскостопанските неотделими второстепенни дейности бележат спад в рамките на 15,7%.

Таблица 2

Показатели за селското стопанство за периода 2016 – 2018г. (млн. лв.)

	Показател	2016	2017/ 2016 (%)	2017	2018/ 2017 (%)	2018
1.	Стойност на продукцията от растениевъдството и животновъдството (по цени на производител), в т.ч.:	6901,9	6,3%	7337,5	1,7%	7 460,6
1.1	Продукция от растениевъдството	5115,2	7,2%	5482,9	2,9%	5 642,0
1.2	Продукция от животновъдството	1786,7	3,8%	1854,6	-1,9%	1 818,6
2	Селскостопански услуги	439,8	5,8%	465,3	7,8%	501,7
3	Неселскостопански неотделими второстепенни дейности	218,8	4,5%	228,7	-15,7%	192,7
4	Стойност на брутната продукция от отрасъл Селско стопанство (по цени на производител) ($p_4 = p_{1.1} + p_{1.2} + p_2 + p_3$)	7560,5	6,2%	8031,5	1,5%	8 155,0

Източник на данни: МЗХГ

6. Изводи и препоръки

Апликираните в излъчената разработка емпирични данни и динамиката в експлоатацията на селскостопанските площи все още не разкрива необходимия потенциал за налагане на сектора като модерен, мощен и динамичен дял от българската икономика с изявена конкурентна позиция в условията на търговските отношения. Това открива необходимост от дебат за намирането на комплекс от мерки, които да са в услуга на политиките по утвърждаване стратегическото му място. С оглед на така организираното стилистично направление основните препоръки, които биха подчертали успешното развитие на земеделието в България се категоризират в рамките на някои от следните по-важни измерения:

- Създаване на кооперативен модел между производители, преработватели и предприемачи за ускорена и по-ефективна бизнес комуникация
- Облекчаване административните процедури за достъп до национално и европейско финансиране

- Оптимизиране разходите на отделните стопанства
- Задълбочаване връзката между образователните центрове и практиката и създаване на по-широко приложими научно-изследователски проекти
- Инкорпориране на нови технологии за прецизно земеделие

Използвана литература:

1. Станимирова, М. (2008). *Организация на бизнес консултантската дейност*. Варна: „Наука и икономика“.
2. Герганов, Г., Блажева, В, & Грозева, Д. (2010). *Икономика на аграрното предприятие*. Свищов: АИ "Ценов".
3. Николова, М., Линкова, М. (2015). *Организация и управление на защитени природни ресурси*. Свищов: АИ "Ценов".
4. МЗХГ (2020). *Визия на Република България за бъдещето на Общата селскостопанска политика след 2020 г.* Изтеглено от Министерство на земеделието, храните и горите на 29.10.2020г.: <https://www.mzh.government.bg/bg/obshaselskostopanska-politika-2021-2027-g/viziya-na-republika-blgariya-za-osp-2021-2027-g/>
5. Народно събрание на Република България (2020). *Национална стратегия за устойчиво развитие на земеделието в България*. Изтеглено на 29.10.2020г. от: https://www.parliament.bg/pub/cW/2015100109360443_NAC_STR_RAZV_SS.pdf

Информация за контакт с автора:

Ас. д-р Пламен Петров

Стопанска академия „Д. А. Ценов“ - Свищов

e-mail: p.s.petrov@uni-svishtov.bg

КОНЦЕПТУАЛНИ АСПЕКТИ НА УПРАВЛЕНИЕТО НА ЗЕМЕДЕЛСКИТЕ ИМОТИ ОТ ОРГАНИТЕ НА МЕСТНАТА ВЛАСТ

Валери Велковски

Министерство на земеделието, храните и горите

CONCEPTUAL ASPECTS OF AGRICULTURA PROPER MANAGEMENT BY FAT AUTHORITIES

Valery Velkovski

Ministry of Agriculture, Food and Forestry

DOI: <https://doi.org/10.36997/ARA2021.84>

Резюме

В управлението на земеделските земи в Република България, съгласно действащото законодателство, вземат участие физически лица - собственици и ползватели на земеделски земи, юридически лица, държавни органи и органи на местната власт. В Закона за собствеността и ползването на земеделските земи, в Закона за опазване на земеделските земи, в правилниците по тяхното прилагане и други законови актове, е регламентирана активната роля на органите на местната власт в управлението на земеделските земи. Това управление обхваща сериозна гама от задачи и дейности, като например: управление на земите от общинския поземлен фонд; - уедряване на масиви от земеделска земя; рекултивация на земеделски земи; - замяна на земеделски земи; отдаване под наем и/или аренда и други подобни.

Освен това, органите на местната власт участват в управлението на земеделските земи, сътрудничейки на териториалните структури на Министерство на земеделието, храните и горите и други държавни органи. Предмет на разглеждане и анализ в доклада са някои концептуални аспекти от управлението на земеделските земи от органите на местната власт, а обект на обследване са преди всичко законодателните норми от тази област и произлизащите положителни и негативни ефекти от тяхното прилагане.

Ключови думи: *земеделски земи; управление; местна власт; закон; държавни органи; концептуални аспекти; анализ; обследване*

JEL Класификация: *R14, R52*

Abstract

In the management of agricultural lands in the Republic of Bulgaria, according to the current legislation, natural persons - owners and users of agricultural lands, legal entities, state bodies and local authorities take part. The Law on the Ownership and Use of Agricultural Land, the Law on the Protection of Agricultural Land, the Regulations on their Implementation and other legal acts regulate the active role of local authorities in the management of agricultural land. This management covers a serious range of tasks and activities, such as: management of lands from the municipal land fund; - consolidation of massifs of agricultural land; reclamation of agricultural lands; exchange of agricultural land; - renting and / or leasing and similar.

In addition, local authorities participate in the management of agricultural land, cooperating with the territorial structures of the Ministry of Agriculture and Food and other state bodies. The subject

of consideration and analysis in the report are some conceptual aspects of the management of agricultural land by local authorities, and the subject of examination are primarily the legislation in this area and the resulting positive and negative effects of their implementation.

Keywords: *agricultural land; management; local government; law; state bodies; conceptual aspects; analysis; survey*

JEL Classification: *R14, R52*

Въведение

Според текста на чл.2, ал.1 от Закона за местното самоуправление и местната администрация, Общината е основната административно-териториална единица, в която се осъществява местното самоуправление. Органи на местното самоуправление са, съгласно текста на чл.2, ал.3 от Закона за местното самоуправление и местната администрация, общинските съвети и кметовете. Общинският съвет е органът, който, според нормата на чл.20 от Закона за местното самоуправление и местната администрация, определя политиката за изграждане и развитие на общината, в това число и политиката, свързана с развитието на аграрния сектор на територията на съответната община. Орган на изпълнителната власт в общината е кметът, а органи на изпълнителната власт в района и кметството са съответно кметът на района и кметът на кметството, съгласно текста на чл.38, ал.1 от Закона за местното самоуправление и местната администрация. Кметът организира изпълнението на актовете на общинския съвет, изпълнява функции, възложени му от централните държавни органи и в изпълнение на своите пълномощия, издава заповеди, в това число, отнасящи се до поземлените отношения, които се реализират върху територията на общината или кметството.

Във връзка с казаното до тук, на разглеждане и анализ в доклада е подложено нормативно регламентираното участие на посочените органи на местна власт в управлението на земеделските земи в Република България. За тази цел е проведено конкретно емпирично изследване върху някои концептуални аспекти на управлението на земеделските земи от органите на местната власт. Чрез резултатите от емпиричното изследване се установят диапазоните на тези концептуални аспекти в оценъчен план на респонденти – земеделски производители.

Материали и методи

За целите на изследването са използвани:

- Литературни източници на български автори;
- Нормативни източници (акценти от действащата нормативна уредба);

- Аналитичен инструментариум (нормативен и аналитичен методологичен апарат и метод на пряко анкетиране на земеделски производители и представяне на обобщени резултати).

Резултати и обсъждане

Участвайки в управлението на земеделските земи, органите на местната власт осъществяват както индиректен, така и директен контакт с общинските служби по земеделие, а също така със земеделските производители на територията на съответната община. Освен това, тези връзки имат както линеен, така и субординационен характер. Участието на органите на местната власт в управлението на земеделските земи е регламентирано в редица нормативни документи, а именно:

а/ Закона за собствеността и ползването на земеделските земи.

Правните норми, регламентиращи участието на органите на местната власт в управлението на земеделските земи са основно в следните направления:

- Замяната на земеделски земи от Общинския поземлен фонд със земеделски земи на граждани, юридически лица и държавата, която се извършва с решение на Общинския съвет – чл.24Г, ал.9 и ал.10;
- Определяне на такса за ползване на общински мери и пасища от Общинския съвет по чл.25, ал.1;
- Промяна на предназначението на мерите и пасищата, които са общинска собственост, от Общинския съвет – чл.25, ал.1 и ал.3;
- Предоставяне на гражданите безвъзмездно правото на ползване от Общинския поземлен фонд с решение на Общинския съвет – чл.26;
- Изземване по искане на собствениците или на ползвателите на земеделски имоти, на правно основание, от лицата, които ги ползват незаконно, със заповед на Кмета – чл.34, ал.1 и ал.4;
- Оценяване на общинските земи, върху които е било учредено право на ползване с решение на Общинския съвет – чл.36, ал.3;
- Извършване на ежегодни проверки относно спазване на условията по сключените договори за наем или аренда на пасища, мери и ливади от Общинския поземлен фонд, осъществявани от Кмета на общината – чл.37м, ал.1;

– Ръководство при сключване на споразумение за създаване на масиви за ползване на земеделски земи, което ръководство се осъществява от комисия, в чийто състав влиза Кметът на населеното място или Кметския наместник;

– Други.

б/ Правилник за прилагане на закона за собствеността и ползването на земеделските земи.

Правните норми, регламентиращи участието на органите на местната власт в управлението на земеделските земи, са основно в следните направления:

- Замяна на земеделски земи със земи от Общински поземлен фонд с решение на Общинския съвет – чл.36, ал.2;

- Придобиване безвъзмездно право на собственост с решение на Общинския съвет – чл.46, ал.2;

- Включване на имоти от Общинския поземлен фонд в плана за уедряване от Общинския съвет – чл.86, ал.1;

- Определяне на пасищата, мерите и ливадите от Общинския поземлен фонд за общо и индивидуално ползване с решение на Общинския съвет – чл.98, ал.4;

- Разпределение на пасища, мери и ливади от Общинския поземлен фонд от комисия назначена от Кмета на общината – чл.100, ал.1;

- Сключване на договори за наем или за аренда за имотите от Общинския поземлен фонд от Кмета на общината – чл.100, ал.9;

- Други.

в/ Закон за опазване на земеделските земи.

Правните норми, регламентиращи участието на органите на местната власт в управлението на земеделските земи, са основно в следните направления:

- Определяне срока на валидност на предварителното съгласие за изработване на подробен устройствен план за сметка на лица, които ще изграждат обекти при осъществена промяна на предназначението на земеделската земя с решение на Общинския съвет – чл.29, ал.1.

- Предоставяне право на ползване с договор на физически и юридически лица, които са възстановили или подобрили със собствени средства общински слабопродуктивни земеделски земи от общината – чл.10.

- Предложение за отменяне или изменяне на решение на комисиите по чл.17, ал.1 за смяна на предназначението на земеделска земя, от Кмета на общината – чл.37, ал.1.

- Други.

г/ Правилник за прилагане на Закона за опазване на земеделските земи.

Правните норми, регламентиращи участието на органите на местната власт в управлението на земеделските земи, са основно в следните направления:

- Предоставяне за срок, определен с договор, на безвъзмездно ползване на земеделски земи, на физически и юридически лица, които са ги възстановили или подобрили със собствени средства от общината – чл.15, ал.1;
- Назначаване на комисия по организацията на рекултивация на нарушен терен, назначена от Кмета на общината – чл.18, ал.1, ал.2, т.1;
- Приемане на техническата рекултивация от комисия, назначена от Кмета на общината – чл.23, ал.1, т.1;
- Изготвяне на мотивирано предложение от Кмета на общината до Комисията за земеделските земи за включване на земи в границите на регулираните земеделски имоти – чл.38, ал.2;
- Други.

Тъй като участието на органите на местната власт в управлението на земеделските земи в Република България е регламентирано и в редица други закони, то се разглежда и от други позиции в редица научни разработки. Така например, тематиката, отнасяща се до временното ползване на земеделските земи, е разгледана и анализирана от Г. Велковска (Velkovska, G., 2019, pp 210-214). Строителството върху земеделските земи е свързано с два режима – със смяна и без смяна на тяхното предназначение. Строителството върху земеделските земи без промяна на тяхното предназначение (Velkovska, G., 2017, pp 6-9), осъществявано върху земи от общинския поземлен фонд, е свързано също с участието на органите на местната власт.

За целите на разработката, както вече посочих, бе проведено емпирично изследване. Изследването обхваща 89 земеделски производители от Югозападния район за планиране. Данните за изследването са обезпечени чрез анкетиране, като:

- То е извършено на принципа „лице в лице“;
- Респондентите са подбрани на случаен принцип.

Обобщените резултати от анкетирането са следните:

А/ По I-ви раздел на анкетната карта: Профил на респондента

1. Общ брой респонденти – 89 човека – 100%;
2. Полова структура:
 - а/ мъже – 42 човека или 47,19%

б/ жени – 47 човека или 52,81%

3 Възрастова структура:

а/ 18 - 41 години - 32 човека или 35,96% ;

б/ 42 - 65+ - 57 човека или 64,04%;

4 Земеделски производител от колко години:

а/ до 5 години - 47 човека или 52,81%;

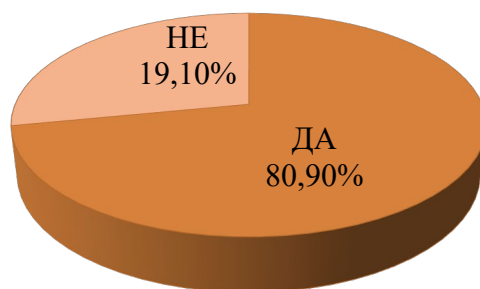
б/ над 5 години - 42 човека или 47,19%.

Б/ По II-ри раздел на на анкетната карта: Специализирани въпроси

1. Контакти с органите на местната власт:

а/ да – 72 човека или 80,90%;

б/ не - 17 човека или 19,10%.

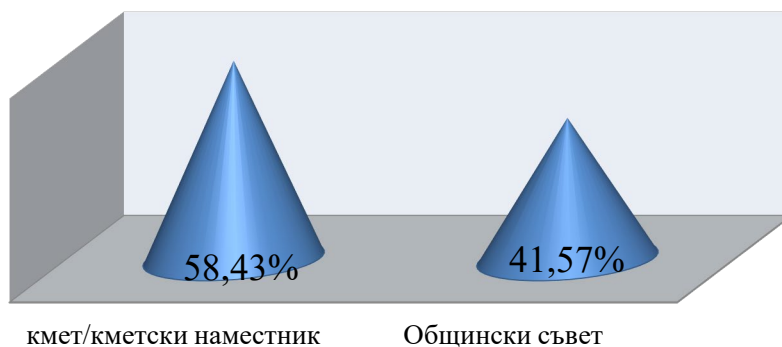

2. По-активни контакти с:

а/ кмет/кметски наместник – 52 човека или 58,43%;

б/ Общински съвет - 37 човека или 41,57%.

■ По-активни контакти с

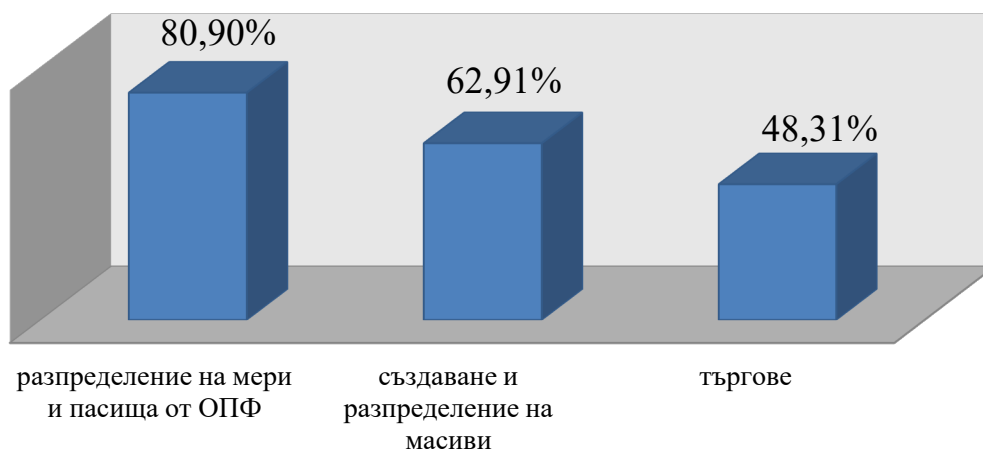
3. Въпроси, по които е контактувано с кмета/кметския наместник:

а/ разпределение на мери и пасища от ОПФ – 74 човека или 80,90%;

б/ създаване и разпределение на масиви – 56 човека или 62,91%;

в/ търгове - 43 човека или 48,31%.

■ Въпроси, по които е контактувано с кмета/кметския наместник:

4. Въпроси, по които е контактувано с Общинския съвет:

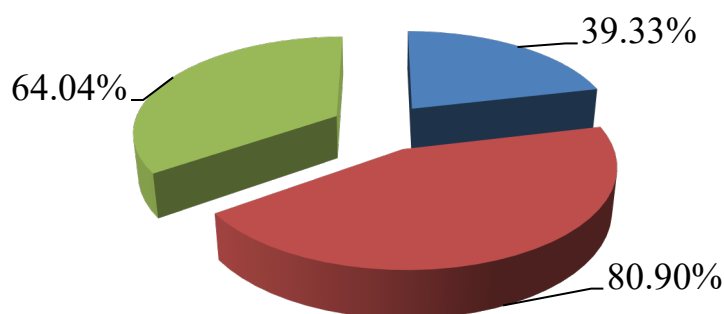
а/ уедряване - 35 човека или 39,33%;

б/ предоставяне на мери и пасища – 72 човека или 80,90%;

в/ право на ползване - 57 човека или 64,04%.

Въпроси, по които е контактувано с Общинския съвет

■ уедряване ■ предоставяне на мери и пасища ■ право на ползване

5. Изпитвани затруднения при контакти с кмета/кметския наместник по въпросите за:

а/ разпределение на мери и пасища от ОПФ – 65 човека или 73,03%;

б/ създаване и разпределение на масиви – 32 човека или 35,96%;

в/ търгове – 28 човека или 31,46%.

■ Изпитвани затруднения при контакти с кмета/кметския заместник по въпросите за

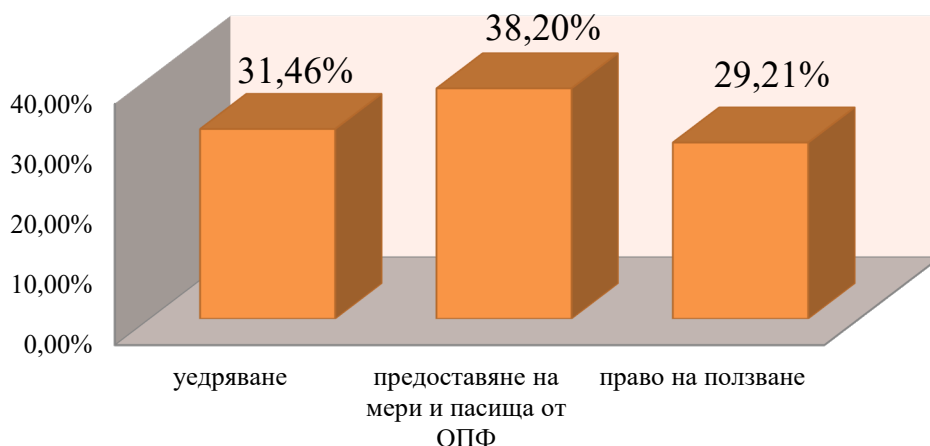

6. Изпитвани затруднения при контакти с Общинския съвет по въпроси за:

а/ уедряване - 28 човека или 31,46%;

б/ предоставяне на мери и пасища от ОПФ – 34 човека или 38,20%;

в/ право на ползване – 26 човека или 29,21%.

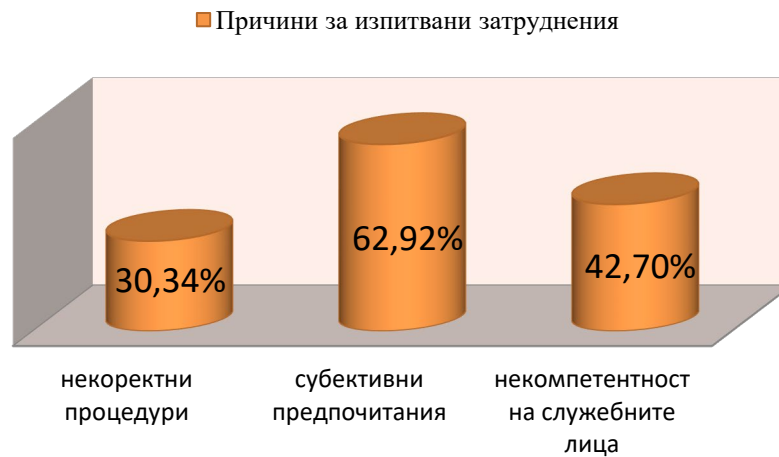
■ Изпитвани затруднения при контакти с Общинския съвет по въпроси за:

7. Причини за изпитвани затруднения:

а/ некоректни процедури – 27 човека или 30,34%;

б/ субективни предпочитания – 56 човека или 62,92%;

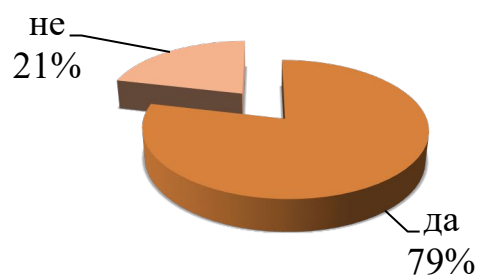
в/ некомпетентност на служебните лица – 38 човека или 42,70%.

8. Удовлетвореност от таксите:

а/ да – 70 човека или 78,65%;

б/ не – 19 човека или 21,35%.

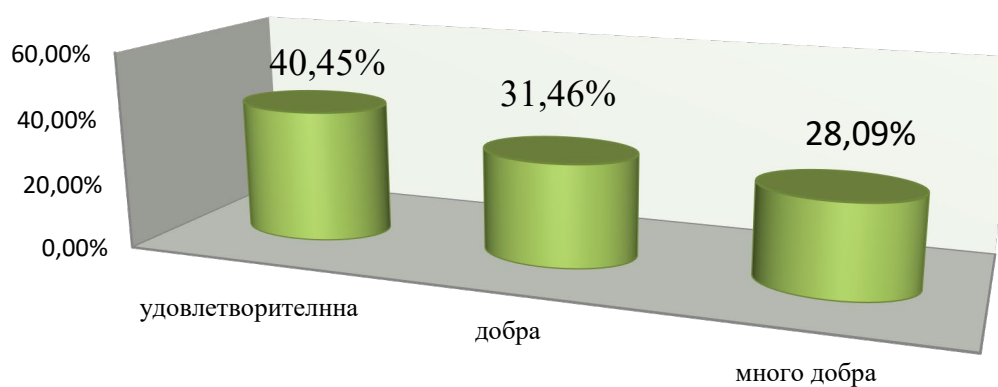

9. Оценка на органите на местната власт:

а/ удовлетворителна - 36 човека или 40,45%;

б/ добра – 28 човека или 31,46%;

в/ много добра – 25 човека или 28,09%.

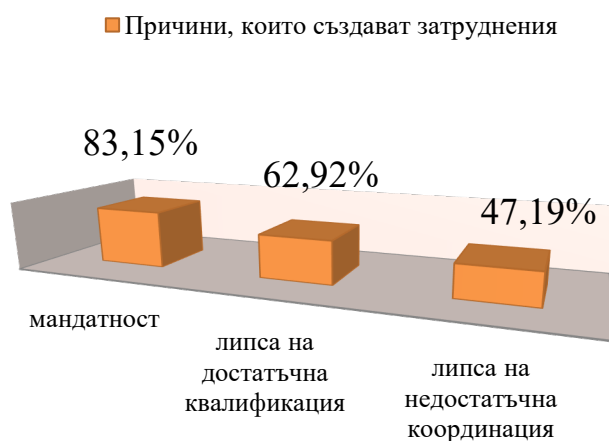
Оценка на органите на местната власт

11. Причини, които създават затруднения:

а/ мандатност - 74 човека или 83,15%;

б/ липса на достатъчна квалификация – 56 човека или 62,92%;

в/ недостатъчна координация между органите на местната власт и общинските земеделски служби – 42 човека или 47,19%.

Изводи

1. Участието на органите на местната власт в управлението на земеделските имоти е свързано с по-малко или повече активни контакти със земеделските производители по места.

2. Тези контакти отразяват специфичните потребности на земеделските производители, които могат да бъдат удовлетворени, съгласно действащото законодателство, от органите на местната власт.

3. При тези контакти, се оформят някои затруднения, произтичащи главно от проявите на субективизъм в това число недостатъчно високи нива на професионализъм;

4. Ефективната координация между земеделските производители, органите на местната власт и общинските служби по земеделие в качеството им на териториални структури на Министерство на земеделието, храните и горите, е необходимо условие за поддържане на устойчивост в поземлените отношения и съответно ефективно управление на земеделските имоти на териториален принцип.

Използвана литература:

1. Закона за местното самоуправление и местната администрация, в сила от 17.09.1991г. отразена деноминацията от 05.07.1999г., обн. ДВ. бр.77 от 17 Септември 1991г., изм. ДВ. бр.9 от 2 Февруари 2021г.;
2. Закон за опазване на земеделските земи, Обн. ДВ. бр.35 от 24 Април 1996г., изм. и доп. ДВ. бр.83 от 9 Октомври 2018г., доп. ДВ. бр.21 от 12 Март 2021г.;
3. Закона за собствеността и ползването на земеделските земи, Обн. ДВ. бр.17 от 1 Март 1991г., попр. ДВ. бр.20 от 12 Март 1991г., изм. и доп. ДВ. бр.13 от 16 Февруари 2021г.;
4. Правилник за прилагане на закона за опазване на земеделските земи, Приет с ПМС № 240 от 24.09.1996г., Обн. ДВ. бр.84 от 4 Октомври 1996г., изм. ДВ. бр.100 от 31 Октомври 1997г., изм. и доп. ДВ. бр.67 от 23 Август 2019г.;
5. Правилник за прилагане на закона за собствеността и ползването на земеделските земи, Приет с ПМС № 74 от 25.04.1991г., Обн. ДВ. бр.34 от 30 Април 1991г., изм. и доп. ДВ. бр.60 от 26 Юли 1991г., изм. и доп. ДВ. бр.100 от 20 Декември 2019г.;
6. Velkovska, G. (2017) Construction on Agricultural Land Without Changing the Purpose and Legal Regulations, *Trakia Journal of Sciences*, Vol. 15, Suppl. 1, pp 6-9, doi:10.15547/tjs.2017.s.01.002;
7. Velkovska, G. (2019) The Temporary Use of Agricultural Land – Specific Instrument in Agricultural Events, *Trakia Journal of Sciences*, Vol. 17, Suppl. 1, pp 210-214, doi:10.15547/tjs.2019.s.01.35

Информация за контакт с автора:

Д-р Валери Велковски

Министерство на земеделието, храните и горите

e-mail: jurist57@abv.bg

ПРОЦЕСЕН ПОДХОД – ПРЕВАНТИВНОСТ ИЛИ РЕАКЦИЯ В УПРАВЛЕНИЕ НА КАЧЕСТВОТО НА РАСТИТЕЛНО-ЗАЩИТНИТЕ ДЕЙНОСТИ

Даниел Стоилов
Икономически университет - Варна

PROCESS APPROACH - PREVENTION OR RESPONSE IN QUALITY MANAGEMENT OF PLANT PROTECTION ACTIVITIES

Daniel Stoilov
University of economics - Varna

DOI: <https://doi.org/10.36997/ARA2021.95>

Резюме

В съвременното земеделие борбата срещу вредителите по селскостопанските култури придобива все по-голямо значение, за да се гарантира, че всички изисквания на заинтересованите страни са изпълнени. В настоящият доклад се разглеждат особеностите в управлението на растителнозащитните дейности чрез прилагане на цикъла Plan-Do-Check-Act (PDCA), заложен като основен принцип в международния стандарт БДС EN ISO 9001:2015, съдържащ изискванията към системите за управление на качеството. Представени са възможностите за прилагане на научни подходи и методи в система за управление на качеството на растителнозащитните дейности чрез прилагането на процесен подход при идентифициране и управление на процесите и техните взаимовръзки.

Ключови думи: стандарт; процесен подход; процеси; качество

JEL Класификация: Q10

Abstract

In modern farming, pest control on agricultural crops is becoming increasingly important to ensure that all stakeholder requirements are met. This report examines the specifics of the management of plant protection activities by applying the cycle Plan-Do-Check-Act (PDCA) set as a basic principle in the international standard BDS EN ISO 9001: 2015, containing the requirements for quality management systems. The opportunities for application of scientific approaches and methods in a system for quality management of plant protection activities through the application of a process approach in the identification and management of processes and their interrelations are presented.

Keywords: standard; process approach; processes; quality

JEL Classification: Q10

В съвременното земеделие борбата срещу вредителите по селскостопанските култури придобива все по-голямо значение. Получаването на високи добиви и качествена продукция е немислимо без употребата на голям набор от продукти за

растителна защита, въздействащи по различен начин върху вредните патогени и организми по растенията (Stoyanova, 2020). Към днешна дата производството и търговията в аграрния сектор е нормативно регулиран процес, тези дейности са в пряка зависимост с прилагането на фитосанитарни мерки при осъществяването съхранението и реализацията на земеделската продукция (ЗЗР, 2020). Осъществяването на приетите мерки се реализира чрез растителнозащитни дейности (РЗД), които са обективно прилагани процеси, целящи да опазят растенията и растителната продукция от значимите видове плевели, неприятели и болести чрез разнообразни методи за борба – агротехнически, физико-механични, химични и биологични.

Осигуряването на здравето на растенията и посадъчния материал са едни от основните причини за прилагането на множество технологични практики (например при зърнените култури се налага обработката с продукти за растителна защита за елиминирането на наличието на жива зараза) (Славова, 2020).

Предизвикателствата, пред които са изправени не само земеделските производители, но и производителите на храни, са свързани с ограничените ресурси, нарастващата конкуренция, повишаване на изискванията и очаквания на клиентите и потребителите, и се явяват причина да се търсят подходи, които ще обезпечат реализирането на поставените цели (Dora, M., Kumar, M., Van Goubergen, D., Molnar, A., & Gellynck, X., 2013). Чрез прилагането на принципите за интегрирано управление на вредителите (ИУВ) при констатиране на опасност от създаване на устойчивост, опазването на културата изисква нееднократно прилагане на продукти за растителна защита. Постоянната необходимост от устойчиво развитие на дейността на фирмите, тяхната конкурентоспособност е предпоставка да се въведат механизми за постигане на съответствие с многобройните изисквания на заинтересованите страни. Според различни автори, за да се запази качеството и безопасността на произведените култури, могат да се приложат наличните стратегии за развитието на устойчивост в дейността чрез утвърдени инструменти (Stefanova, Stoyanova, 2016). С разрастването на пазарите и засилването на конкуренцията, фирмите се ориентират да доказват, че предлаганите от тях продукти и услуги са с доказано качество, формирано чрез качествено управление на фирмените дейности (процеси) и взаимовръзките между тях. По този начин осигуряват надеждност на своите дейности и минимизират рисковете, произтекли от въздействието на различни външни и вътрешни фактори на конкурентната среда (Georgieva, Kirechev, 2017). Фирмите използват утвърдени инструменти (модели или още системи) на управление на дейностите си, представени в международните стандарти, като например стандарта БДС

EN ISO 9001:2015 (ISO, 2015).

Прилагайки принципите на управление, заложен в посочения по-горе стандарт се акцентува на това, че управлението на качеството е насочено основно върху превантивността чрез предварително планиране на мерки за анализ и контрол на процесите и дейностите. Управлението на качеството на РЗД се основава на концепцията за системно управление на дейностите през прилагане на процесния подход приложени при изграждане на Системи за управление на качеството (СУК). Чрез СУК се предоставят средствата и се определят дейностите за справяне с предвидените и непредвидени последствия при реализирането на земеделските култури на пазара (Стойкова, Стефанова, 2015).

В докладът се проучват особеностите в управлението на растителнозащитните дейности чрез прилагане на цикъла Plan-Do-Check-Act (PDCA), заложен като основен принцип в международния стандарт БДС EN ISO 9001:2015 представящ изисквания към изграждане на системи за управление на качеството. Представени са възможностите за прилагане на научни подходи и методи в СУК на растителнозащитните дейности чрез прилагането на процесен подход при идентифициране и управление на процесите и техните взаимовръзки.

Растителнозащитните дейности се осъществяват чрез прилагане на редица принципи на Добрата Земеделска Практика (ДЗП). Неразделна част от нея е Добрата Растителнозащитна Практика (ДРЗП) за съответната земеделска култура, която се разглежда като неделима част в основата на процесите, които фирмите управляват чрез планиране, изпълнение и контрол. Всички дейности за борба с вредителите при производство и последващо съхранение на растителни култури се осъществяват чрез изпълнението на различни процеси. Предпазването на растителната продукция от нападения на вредни насекоми чрез ДРЗП се свързва с въвеждането на мерки за намаляване на въздействието на появилите се вредители чрез правилно управление на РЗД.

Една голяма част от РЗД се изпълняват от производителите на селскостопански култури в процеса на тяхното отглеждане, докато останалата част от така наречените „специализирани“ РЗД се възлагат на външни организации, притежаващи разрешителни и необходимият опит за изпълнението им, така както е определено в Закона за защита на растенията (ЗЗР). Организирането, управлението и ефективността на прилаганите РЗД в процеса на производство на дадена земеделска култура е част от производствения процес на всеки производител, докато специализираните РЗД, като например фумигацията на

съхранявани запаси от растителна продукция е отговорност на фирмите-изпълнители на този вид РЗД. Именно поради това специализираните РЗД се разглеждат като услуги предоставяни на земеделските производители, съхранители или търговци на земеделска продукция, които осигуряват и запазват във времето потребителните свойства и количество на обработените стоки от растителен произход.

Управлението на качеството и изпълнението на процесите, обект на специализираните РЗД на една организация могат да се разглеждат като елементи на една цялостна система, което определя и необходимостта от прилагане на системен подход в осигуряването на качеството и безопасността на произведените и реализираните земеделски продукти (Samani, et al., 2017).

Общоприетите международни стандарти от серията БДС EN ISO 9000 и по-конкретно БДС EN ISO 9000:2015 прилагани в съвременното управление на качеството на фирмите се основават на разбирането, че цялата дейност на организацията се състои от множество процеси. Според някои автори под „обект“ в съвременната теория, касаеща управлението на качеството се разбира не само качеството на конкретен продукт (в т.ч. стока, услуга и/или идея), но и на дейност, процес, организация, система, дори индивид (Станимирова, 2015). Под управление на качеството, Дюкенджиев разглежда, че всички методи и дейности за изпълнение на изискванията към качеството се постигат с използването на различни инструменти (Дюкенджиев, Йорданов, 2012). Такъв инструмент за управление е моделът представен в международните стандарти, съдържащи изисквания за изграждане на системи за управление.

За изграждането и поддържане на система за управление на качеството се ангажират хора и ресурси, за да се осигури нейното ефективно функциониране чрез координиране на множество взаимно зависими и взаимно обвързани дейности. Дейност, която използва “вложеното” и го превръща в “резултат” може да се разглежда като процес, т.е. прилагане на “процесен подход” (ISO 9001, 2015). Процесния подход е систематична идентификация и управление, както на процеси, така и на взаимовръзките между тях. Предимството на процесния модел е в текущия контрол, осъществяван над процесите и връзките между тях (Fulponi, 2007). Чрез прилагането на процесния подход в своята Система за управление на качеството, всяка организация планира изпълнението своите процеси, за да може на един по-късен етап да оцени степента на влиянието им върху цялостната дейност. По този начин ще гарантира, че нейните процеси са осигурени с подходящите ресурси и се управляват по подходящ начин, включително и че възможностите за подобряване са определени съобразно степента на влияние на

външната среда (Moen, Norman, 2010).

При управление на качеството в стандарта БДС EN ISO 9001:2015 се залага, че с прилагането на процесния подход се осъществява контрол на всички дейности изпълнявани за дадения бранш или отрасъл. На практика много трудно могат да се определят и да се разграничат заедно и поотделно осъществяваните процеси, произтекли от дейността на организация на РЗД при производство и последващо съхранение на земеделските култури. Тези обстоятелства се обуславят от спецификата на самите процеси и дейности, които си влияят по различен начин взаимно и поотделно върху планирането и изпълнението на РЗД в съответствие с всички приети изисквания.

Управленските процеси ръководят организацията и подпомагат предоставянето на необходимите ресурси (финансови, човешки и материални). Целта им е в идентифицирането, оценката и усъвършенстването на основните процеси и колко ефективно те допринасят за постигане на мисията на организацията. Ангажирането на заинтересованите страни в различните етапи на управлението на процесите и отчитането на техните очаквания допринася за ефективност. Във всички случаи, всяка една организация, която предоставя специализирани РЗД трябва да е в състояние да идентифицира ключовите си процеси, които тя извършва, за да постигне очакваните резултати и да се предпази от въздействията, които могат да са причина за поява на по-късен етап несъответствия от дейността.

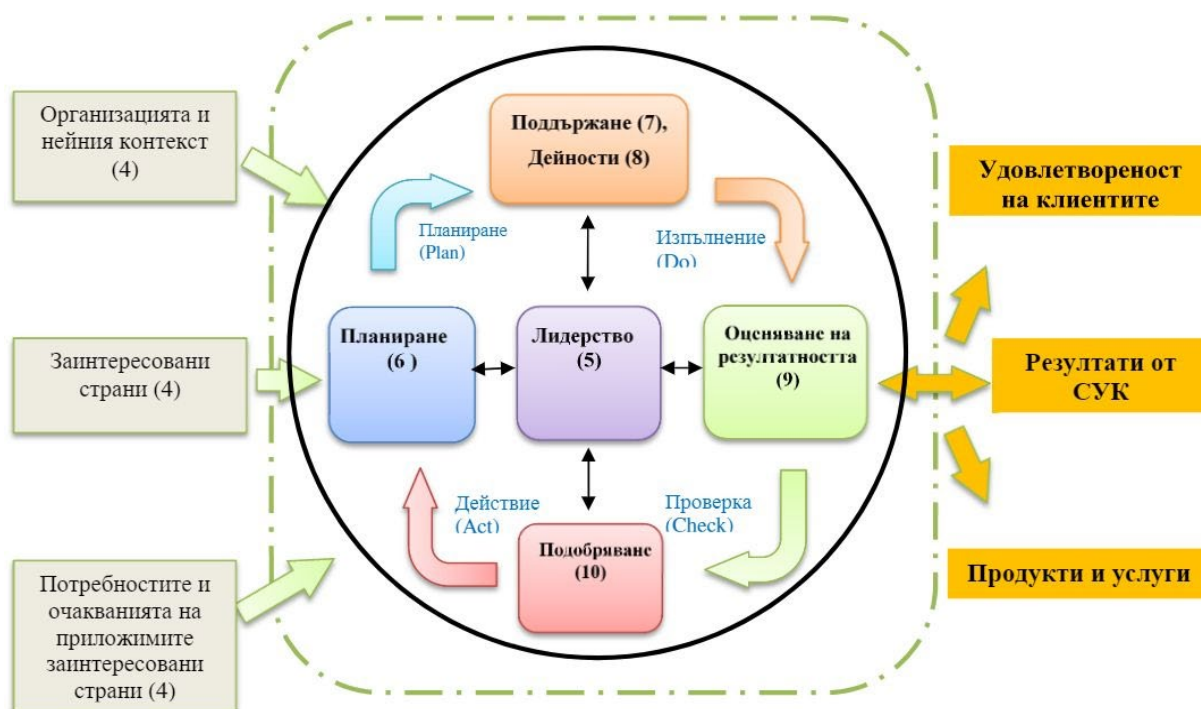
За една успешно действаща система за управление на качеството при осъществяването на РЗД спрямо приети изисквания е необходимо прилагане на принципи, основани на симбиоза на множество взаимно свързани и взаимно влияещи се процеси. Причината за това се корени в това, че в много случаи входните елементи за един процес са изход за друг процес и обратно. Именно при идентифицирането на процесите е съществено да се установят техните взаимовръзки и степен на влияние, защото възможностите за един процес могат да са риск за друг.

Тяхното осъществяване е насочено към подобряване на цялостната производителност на организацията съобразно приетите цели. Целите на организацията се постигат по-ефективно, когато ресурси и дейности се управляват като процеси и когато отделните процеси работят заедно, за да формират система за управление чрез прилагането на подхода в цикъла Plan-Do-Check-Act (PDCA). Стандартът посочва *цикъла PDCA*, като приложим за управлението на всички процеси и за формиране на начин на мислене, веднъж ориентирано към процесите във всяка организация, и втори път интегрирано с мислене, основано на риска, с цел предотвратяване и ограничаване на

нежеланите резултати и използване на възможностите, като се отчитат степента на влияние на факторите на вътрешната и външна бизнес среда (Khorsandi, 2013).

PDCA е ефективен подход за решаване на проблеми и управление на промяна, и е заложен като базов принцип в стандартите регламентиращи изисквания към системите за управление. Чрез неговото прилагане се осигурява възможност за вземане на планирани решения, които в последващ етап могат да бъдат оценявани за степента на въздействието им върху процесите и дейностите. *Прилагането на цикъл PDCA във всички процесни модели на управление се изразява в това, че получаваните резултати се оценяват за съответствие спрямо планираните, като залага на научния метод и повторението на цикъла PDCA като основен принцип, докато се потвърди или отрече постигането на целта.*

На Фигура 1 е представено схематично, управлението на дейността чрез безкрайната промяна заложена в цикъла PDCA. От фигурата е видно, че за всяко ниво на управление е заложен цикъла PDCA (Plan-Do-Check-Act). В основата на всеки цикъл организационен и оперативен е заложен принципа на управление основан на риска.

Източник: стандарт ISO 9001:2015. БИС, 2015

Фигура 1. Структура на СУК, показваща връзките към клаузите на ISO 9001:2015, представена в цикъла PDCA

От Фигура 1 е видно, че един от най-съществените моменти в създаването на система за управление на качеството е *планирането на обхвата на системата, базиран*

на бизнес процесите (управленски, производствени и контролни), които се изпълняват от организацията за предоставяне на РЗД в определена взаимовръзка между тях.

Процесния модел, прилаган преди публикуването на най-новото издание на стандарта ISO 9001:2015, не изисква определянето на влиянието на външните и вътрешни фактори при процеса на планиране и не изисква анализирането на рисковете произтекли от промените във външната среда, т.е. контекста на организацията не бе обвързан със заобикалящата среда, в която функционира бизнеса. Този различен подход свързан с идентифициране на рисковете от външната и вътрешна среда е основното различие в изискванията на новия стандарт, т.е. поставя се акцента, че решенията взети на ниво висше ръководство са произтекли от влиянието на тази среда.

Бизнес процесите са съвкупност от взаимосвързани и взаимозависими дейности в организацията, обединени от общата цел – организация, управление и трансформиране на вложените ресурси в продукцията (Станимирова, М., 2015). Стратегията и планирането на СУК на РЗД като част от цикъла *PDCA* обвързани с бъдещи потребности на заинтересованите страни започва със събирането на информация относно настоящите резултатите за информационното обезпечаване на процеса на планиране. Това включва използването на надеждна информация, като изисквания от всички заинтересовани страни, за да се формулират оперативните политики, да се планира и да се определи стратегическата посока на развитие. Според изискванията за управление на качеството определени в международните стандарти се фокусира към всички заинтересовани страни (клиентски и регулаторни), които определят цялостното функциониране на фирмата. Планирането на специализираните РЗД е в пряка зависимост от планиране на разходите за осъществяването качеството на услугата (необходими ресурси - количества ПРЗ, персонала за извършване на услугата, необходими допълнителни материали и оборудване). Планирането на дейността обезпечават технологична непрекъснатост на дейностите и предпазва фирмата от нежелани реакции при констатирани несъответствия в процеса на осигуряване на ресурси.

Планирането на РЗД е основата за тяхното изпълнение на оперативно ниво чрез: определяне на изискванията на клиентите и действащите нормативни изисквания за ПРЗ; създаване на критерии за процесите по закупуването и доставката на ресурси. Основно изискване в процесния модел е необходимостта от адекватно редовно оценяване за съответствие спрямо планираното изходно ниво чрез прилагане на контролни методи, които количествен могат да бъдат изразени. Изпълнението на изискваната последователност представена на *Фиура1* е нужно да се съблюдава във всички нива в

системата за управление - от стратегически към оперативни процеси с ясно дефинирани отговорности. Безкрайната промяна, заложена на всяко ниво в управлението на качеството на РЗД е гаранция за успешното изпълнение на процеса в посока непрекъснато подобряване.

Чрез прилагането на цикъла PDCA (Plan Do Check Act) в управлението на качеството, ръководството на всяка фирма извършваща РЗД определя, осигурява и предоставя необходимите видове ресурси за внедряване, поддържане и подобряване на своите процеси, за да изпълни изискванията на нормативните уредба и изискванията на клиентите с цел повишаване на тяхната удовлетвореност. От основно значение е процесите да бъдат обект на прегледи непрекъснато наблюдение, измерване и анализ.

Оценяването на СУК се определя чрез определяне на методите и периодичност за наблюдение, измерване и анализ на параметрите на процесите на реализираните услуги. Основната цел на процесите за наблюдение, измерване и анализ е да докаже съответствието на дейностите с изискванията на нормативната база и заинтересованите страни, изискванията, заявени от клиента и тези определени в СУК.

Много организации активно търсят подходи, с които могат да си помогнат да подобрят надеждността на собствените си процеси за да се избегнат, елиминират или намалят реални или потенциални прекеждия и да се отразят в отделните взаимосвързани участници в агрохранителната верига.

Заклучение

Ползите от прилагането на принципа на процесния подход са: ниска себестойност чрез ефективна употреба на ресурсите; подобрени, устойчиви и предвидими резултати; фокусиране върху приоритетни възможности за подобрене. Организацията интегрира и изпълнява тези действия в процесите на СУК като периодично оценява ефективността на тези действия за да осигури и гарантира, че СУК при РЗД може да постигне очакваните резултати по управление на качеството и безопасността на произведените продукти. Чрез прилагане на подходящи методи, които превантивно да прилага в практика допринася за засилването на желаните ефекти за постоянно качеството и гарантирана безопасност на предоставяните услуги. Планирането на процесите и постоянния контрол предотвратяват или намаляват нежеланите последствия за качеството на услугите в посока тяхното подобрене. Чрез осъществяването на контролирани действия в управлението, всяка фирма спомага и допринася за цялостното управление на агрохранителната верига като цяло.

Използвана литература:

1. БДС EN ISO 9000:2015 Системи за управление на качеството. Основни принципи и речник (ISO 9000:2015). БИС. София. 2015
2. БДС EN ISO 9001:2015 Системи за управление на качеството. Изисквания (ISO 9001:2015). БИС. София. 2015
3. Дюкенджиев, Г. и Р. Йорданов. (2012). Контрол и управление на качеството. Изд.“Софттрейд“, С., ,
4. Закон за защита на растенията, Обн. ДВ. бр.61 от 25 Юли 2014г., изм. и доп. ДВ. бр.65 от 21 Юли 2020г.
5. Славова, Г., (2020). Устойчиво развитие на аграрния сектор в България в контекста на Общата селскостопанска политика. Икономическо развитие и политики - реалности и перспективи: *Юбилейна международна научна конференция, посветена на 70-год. на Института за икономически изследвания при БАН*, 21-22 ноември 2019 г., София, София: Институт за икономически изследвания при БАН, стр. 601 - 609.
6. Станимирова, М. (2015). Управление на качеството. *Издателство „Наука и икономика“*, ИУ-Варна,
7. Стойкова, Т., Стефанова, М. (2015). Паралелно прилагане на методите FMEA и НАССР за анализ на риска при производство на бисквитени изделия. *Научни трудове на Университет по хранителни технологии — Пловдив, УХТ Пловдив*, LXII, 85-90
8. Dora, M., Kumar, M., Van Goubergen, D., Molnar, A., & Gellynck, X., (2013). *Food quality management system: reviewing assessment strategies and a feasibility study for European food small and medium-sized enterprises*. Food control, 31(2) , pp. 607-616.
9. Fulponi, L., (2007). *The globalization of private standards and the agri-food system*. Global Supply Chains, Standards and the Poor. 1st ed. Cambridge: CAB International.
10. Georgieva, T. & Kirechev, D. (2017). Research on the Sources of Risk for Agricultural Cooperatives in Northeastern Bulgaria. *Trakia Journal of Science. Social Sciences*, 15(1), pp. 206-215.
11. Khorsandi J, A. T. (2013). A risk perspective supporting organizational efforts for achieving high reliability. *Journal of Risk Research* 19:7, pp. 894-912.
12. Moen, R. & Norman, C. (2010). *Evolution of the PDCA Cycle*. Detroit: Quality Progress.,
13. Samani, M. A., Ismail, N. & Leman, Z. (2017). Development of a conceptual model for risk-based quality management system. *Total Quality Management & Business Excellence*, 14(4), pp. 1-16.

14. Stefanova, M., Stoyanova, A. (2016) *Process-Based Approach in the Quality Management Systems Implementation*. Commodity Science in a Changing World: 20th IGWT Symposium: Proceedings Scientific Works, 12th - 16th Sept. 2016. - Varna: Publ. House Science and Economics, University of Economics - Varna, Bulgaria, , p. 470 - 476.
15. Stoyanova, A. (2020). Unified Approach to Integrated Food Quality and Safety Management. In *Handbook of Research on Sustainable Supply Chain Management for the Global Economy.*, p. 238-259. IGI Global.

Информация за контакт с автора:

Докторант Даниел Стоилов

Икономически университет - Варна

e-mail: d.stoilov@ue-varna.bg

ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА ПРИ ВЪВЕЖДАНЕ НА СИСТЕМИ ЗА УПРАВЛЕНИЕ НА ОКОЛНАТА СРЕДА В АГРАРНИЯ СЕКТОР

Мариета Г. Стефанова
Висше Военноморско Училище „Н. Й. Вапцаров“, Варна

CHALLENGES INVOLVED IN INTRODUCING ENVIRONMENTAL MANAGEMENT SYSTEMS IN AGRICULTURE

Marieta G. Stefanova
Naval Academy “N. Y. Vaptsarov”, Varna

DOI: <https://doi.org/10.36997/ARA2021.105>

Резюме

Въвеждането на международно признати стандарти за управлението на околната среда имат за основна цел световната икономика да стане по-природосъобразна, както и по-ефективно опазване на природните ресурси. Европейският съюз има конкретно определени цели, свързани с прилагането на политики за опазване на околната среда до 2050 г. Ефективните пътища и подходите за реализацията на тези политики и цели в аграрния сектор могат да бъдат търсени чрез въвеждане на система съгласно изискванията на ISO 45001. Основната цел на това проучване е на базата на експертна оценка да се определят основните етапи при въвеждане и успешно сертифициране на системи за управление на околната среда в аграрния сектор. Установените етапи за изграждане на системата могат да бъдат приложени за други сектори

Ключови думи: ISO 45001; околна среда

JEL Класификация: Q18, L66

Abstract

The introduction of internationally recognized environmental management standards is primarily aimed at making the world economy more environmentally friendly, and at more effective conservation of natural resources. The European Union has specific objectives related to the implementation of environmental protection policies by 2050. Effective pathways and approaches to the implementation of such policies and objectives in agriculture can be found through the introduction of a system according to the requirements of ISO 45001. The main objective of this study is to identify, based on an expert assessment, the milestones in introducing and successful certification of environmental management systems in agriculture. The established milestones for system development may be extended to other sectors.

Keywords: ISO 45001; environment

JEL Classification: Q18, L66

1. Въведение

Международните стандарти по отношение на околната среда имат за цел световната икономика да стане по-природосъобразна и по-ефективно опазване на природните ресурси (Currin, 2012; Wangler, Altamirano-Cabrera, & Weikard, 2013). Държавите членки на европейския съюз имат конкретно определени цели, свързани с прилагането на политики за опазване на околната среда до 2050 година (Maniatis, Chiaramonti, & Van den Heuvel, 2021). Тези цели са обвързани с конкретни решения за обезпечаването и постигането на тези цели на европейско и национално ниво чрез финансиране (Киречев Д. , 2017). Открояват ясно няколко значими фактора за постигането на тези цели, които са свързани с по-адекватно и приложимо към националните дадености законодателство, по-ефективна комуникация и подобряване на знанието за опазването на околната среда, по-разумни инвестиции с цел опазване на околната среда и не на последно място по значимост е пълно интегриране на екологичните изисквания с цялостната политика по управление на икономиката (Kirechev, 2018; Stoyanova A., 2019; Pashova, Radev, Dimitrov, & Ivanov, 2018; Stoyanova, A., 2018; Mabrouk & Ibrahim, 2021). Пътищата за постигането на тези цели могат да се търсят чрез въвеждане и сертифициране в аграрния сектор на стандарта за системи за управление на околната среда ISO 14001.

Този стандарт може да подпомогне организациите в аграрния сектор да подобрят своите екологични резултати чрез повече ефективно използване на ресурсите, придобивайки конкурентно предимство и доверието на заинтересованите страни (Tikhonova, Guseva, Averochkin, & Shchelchikov, 2021). Стандартът ISO 14001 определя изискванията, насочени към идентификация, контролиране и преразглеждане на аспектите от дейността на организацията, оказващи влияние върху околната среда. Въвеждането на система за управление на околната среда в аграрния сектор има за цел да се предотврати замърсяването и екологичните последици, в резултат от дейността на организацията. Наред с другите положителни ефекти от въвеждането на такава система тя би допринесла в положителна посока за изграждане на положителен имидж и повишаване на доверието от страна на екологично ориентирани клиенти в аграрния сектор.

Основната цел на това проучване е на базата на експертна оценка да се определят основните етапи при въвеждане и успешно сертифициране на системи за управление на околната среда в аграрния сектор.

2. Методология и данни

Методологията за въвеждането на стандартите за управление на околната среда в аграрния сектор е на базата на експертно становище да се открият основните етапи и тяхната последователност, които да спомогнат да бъде изградена адекватна на изискванията на стандарта система за управление. При установяването от експертите на основни етапи и тяхната последователност трябва да се имат предвид освен изискванията на стандарта за управление на околната среда приложими в аграрния сектор, както и всички вече установени политики и цели по опазване на околната среда както в общността, така и на национално ниво.

3. Резултати и изводи

Процесът на изграждане на системи за управление и постигането на основните цели, може да бъде разделен на няколко етапа. След сформирането на експертна група са определени ясно следните етапи за въвеждане на системата:

Етап 1. Сформиране на екипа и определяне на основните отговорности по осъществяване на проект за въвеждане на стандарта. Екипът за управление на проекта по проектирането и внедряването на системата следва да притежава изискваната компетентност за проектирането на тези процеси, но също така и необходимата подкрепа от страна на висшия мениджмънт.

Етап 2. Анализ на недостатъчността на системата за управление по отношение на изискванията на стандарта, която съществува към момента на започване на проектирането. Необходимо е да бъдат ясно дефинирани крайните очаквания за съответствие и да се потърсят необходимите инструменти, с които крайният резултат ще бъде измерен. Този етап включва идентифицирането на действителното изпълнение и състояние спрямо желаното изпълнение, като и изготвянето на списък на процесите и необходимите ресурси за покриването на съответствието. Познаването и анализирането на действителното състояние на нещата е от решаващо значение за идентифициране на съществуващите проблеми и очертаването и предприемането на необходимите стъпки за коригиране. Установено е, че на този етап е необходимо дефиниране на всички законодателни и регулаторни изисквани към дейността на аграрната фирма, която ще прилага стандарта, както и приложимите клаузи и изисквания на ISO 14001.

Етап 2. Определяне на контекста на организацията в аграрния сектор. Този етап изисква анализирането на конкретно приложимите към аграрната фирма, прилагаща стандарта, условия на околната среда, както и външните и вътрешните обстоятелства,

които ѝ оказват влияние. Стандартът изисква да се идентифицират екологичните възможности и заплахи, на базата на които да се изгради стратегическия план на организацията. Необходимо условие за съответствие е когато се дефинира контекста на организацията, той да бъде съобразен с потребностите и очакванията на всички заинтересовани страни.

Етап 3. Определяне на обхвата на системата и дефиниране на екологичната политика на фирмата. След като организацията определи и анализира с подходящите методи екологичните вътрешни и външни проблеми, като и очакванията на заинтересованите страни, следва да бъдат точно дефинирани физическите и организационни граници и приложимостта на системата за управление относно аспектите свързани с управлението на околната среда. Съществуват ясно установени изисквания на стандарта и за това кои области, свързани екологичните проблеми, трябва да бъдат включени и в политиката на организацията, прилагаща стандарта. За да бъде правилно управлявана определената политика, трябва да бъдат ясно дефинирани и ключовите роли и отговорности на мениджмънта, които трябва да поеме ангажимент за нейното изпълнение.

Етап 4. Определяне приложимите към системата процеси, рискове, възможности и извънредни ситуации свързани с екологичните аспекти на дейността на организацията. Това според експертната оценка е най-сложния етап за изпълнение при изграждането на системата в аграрния сектор. Неправилното дефиниране на рисковете и възможностите няма да позволи и идентифицирането и в последващият етап на определянето на екологичните аспекти. Стандартът изисква да бъдат определени значимите аспекти за околната среда, които следва да се управляват. За съжаление няма възприет единен подход за ясното разграничаване на границата между това кои аспекти са значими и кои са незначителни. Тук се допускат много грешки при изграждането на системи за управление, дължащи се на това, че повечето организации в аграрния сектор влагат значителни ресурси за анализирането на всички аспекти и на базата на експертна оценка определят кои са значими или не за организацията. Правилният подход е организацията да извърши анализ единствено на значимите аспекти, като анализът следва да бъде съобразен с конкретните обстоятелства, обхвата и естеството на фирмената дейност.

Етап 5. Определяне на програма, цели и план за управление на значимите екологични аспекти за дейността на организацията. Трудности при определянето на тези необходимите процеси за осъществяването на възприетата и утвърдена политика са свързани главно с това, че не може да извърши промяна на негативното въздействие в

резултат на дейността, защото някои въздействия са необратими. Ето защо при планирането в този етап трябва да се посочат превантивните действия, които не биха позволили това негативно влияние или биха смекчили риска. Това изискване кореспондира с определяне на точни параметри, които трябва да се следят при оперативния контрол. Прекомерният оперативен контрол би затруднил дейността на дружество, а по-заниженият контрол би позволил вредното въздействие при заплахи и рискове от външната среда. Точния баланс би могъл да се търси при съставянето на адекватен на контекста мониторинг за оперативния контрол.

Етап 5. Определяне на необходимите ресурси за изпълнение на програмата и политиката. Фирмите, развиващи своята дейност в аграрния сектор, работят в условията на бързо променяща се среда и при ограничени ресурси. Разхищението на средства за осъществяването на политиката на дружеството би довела до заплаха от финансова гледна точка, а недостатъчните ресурси от своя страна не биха позволили осъществяването на заложените цели и политики.

Етап 6. Разработване и внедряване на задължителната и приложимата към обекта документация за постигане на съответствието. Въвеждането на системата не може да бъде осъществено без ефективна комуникация на всички нива в организацията, както и ако не се проведат необходимите обучения на служителите за запознаване със системата и практически насоки за нейното внедряване по места за всяка позиция.

Етап 7. Провеждане на вътрешни одити. Одитът позволява организацията да определи дали нейната система за управление, свързана с управлението на екологичните политики и цели е ефективно приложена и поддържана. Най-големи затруднения при изпълнение на изискванията на стандарта фирмите в аграрния сектор срещат при определянето на обхватът на одитната програма, която следва да се основава на сложността и нивото на зрялост на системата. Стандартът изисква само провеждането на одит за съответствие, но ако организацията иска да разработи и приложи на практика принципите и практиките при управлението, следва да извършва и одити за ефективност.

Етап 8. Прилагане на практика на процеси за непрекъснато подобрене адекватно на обхвата на системата. Този етап изисква на базата на мониторинг на параметрите на екологичното производство и мониторингът на показателите за безопасност на околната среда на продуктите да се търсят пътища за непрекъснато подобрене. Организациите, изграждащи системи, свързани с аспектите на околната среда трябва активно да търсят и когато е възможно, да реализират всяка възможности за подобрене, която би могла да допринесе и да улесни постигането на предвидените резултати от системата.

Заклучение

Основните етапи при въвеждане и успешно сертифициране на системи за управление на околната среда в аграрния сектор нямат ясни граници, както и не може да бъде определена единствено вярна посока за тяхната последователност. В повечето организации определените от експертите в това проучване етапи не протичат с тази последователност, а някои от етапите е възможно да бъдат извършвани едновременно. Установените етапи за изграждане на системата могат да бъдат приложени за други сектори.

Използвана литература

1. Currin, E. (2012). Businesses going green: An analysis of the factors that motivate firms to adopt environmentally friendly practices. *Bridges: A Journal of Student Research*, 6(6), 37-56.
2. Kirechev, D. (2018). Потенциал на аграрния сектор за смекчаване на парниковите газове и промените в климата. *Известия на Съюза на учените-Варна. Серия Икономически науки*, 7(1), 193-208.
3. Mabrouk, N., & Ibrahim, S. (2021). Drivers, barriers and incentives to implementing environmental management systems in the manufacturing industry. *Management Science Letters*, 11(8), 2255-2266.
4. Maniatis, K., Chiaramonti, D., & Van den Heuvel, E. (2021). Post COVID-19 Recovery and 2050 Climate Change Targets: Changing the Emphasis from Promotion of Renewables to Mandated Curtailment of Fossil Fuels in the EU Policies. *Energies* 2021, 1347.
5. Pashova, S., Radev, R., Dimitrov, G., & Ivanov, J. (2018). Edible Coatings in Food Industry related to Circular Economy. *Calitatea*, 111-117.
6. Stoyanova, A. (2018). Risk management for food safety, consumer health security. *Leadership and Management: Integrated Politics of Research and Innovations: LIMEN 2018 : 4th International Scientific-business Conference* (стр. 603 - 611). Beograd: All in One Print Center, Belgrade.
7. Stoyanova, A. (2019). Impact of external and internal circumstances on food safety management. *Trakia Journal of Sciences*, 17(1), 386-394.
8. Tikhonova, I., Guseva, T., Averochkin, E., & Shchelchikov, K. (2021). Best Available Techniques and Best Environmental Management Practices: Collaboration between Industries and Regions. *Procedia Environmental Science, Engineering and Management*, 8(2), 495-505.

9. Wangler, L., Altamirano-Cabrera, J., & Weikard, H. (2013). The political economy of international environmental agreements: a survey. *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics*, 13(3), 387-403.
10. Киречев, Д. (2017). Влияние на климатичните промени върху развитието на аграрния сектор-адаптация и мерки за смекчаване. *Известия на Съюза на учените-Варна. Серия Икономически науки*, 111-125.

Информация за контакт с автора:

Гл. ас. д-р Мариета Г. Стефанова

Висше Военноморско Училище „Н. Й. Вапцаров“, Варна

e-mail: marieta.stefanova@gmail.com

ВЪЗМОЖНОСТИ НА СОЦИАЛНИТЕ МРЕЖИ ЗА УСТОЙЧИВО РАЗВИТИЕ НА АГРОБИЗНЕСА

Галина Иванова
Икономически университет - Варна

SOCIAL NETWORKS OPPORTUNITIES FOR SUSTAINABLE AGRIBUSINESS DEVELOPMENT

Galina Ivanova
University of economics - Varna

DOI: <https://doi.org/10.36997/ARA2021.112>

Резюме

В съвременните условия на устойчиво развитие на бизнес организациите в аграрния сектор все по-широко приложение намират социалните мрежи. Необходимостта от създаването на такива мрежи, изградени на принципа на междуорганизационно взаимодействие, възниква като ефект от новите реалности, свързани с динамично променящата се бизнес среда. Взаимоотношенията между агробизнес организациите в социалната мрежа биха могли да окажат положително влияние върху икономическото развитие на всяка отделна организация, което от своя страна ще допринесе за цялостното развитие на мрежата и по-висока степен на ефективност от функционирането ѝ.

Ключови думи: *мрежа; социална мрежа; агробизнес; бизнес организация; взаимодействие; икономически ефекти; конкурентоспособност*

JEL Класификация: *Q10; Q13*

Abstract

Social networks are increasingly contributing to sustainable development of agribusiness organizations in today's conditions. Building networks that work through interactions between business organizations is influenced by current realities, where the business environment is rapidly changing. Relationships between agribusiness organizations in social network could impact of economic development on each individual organization. They lead to improve development of the entire network and higher efficiency.

Keywords: *network; social network; agribusiness; business organization; interaction; economic effect; competitiveness*

JEL Classification: *Q10; Q13*

През 21-ви век концепцията за „мрежите“ намира все по-широко приложение в социалната, икономическата и политическата област. Днес терминът е често срещан в академичните изследвания, пресата, правителствените политики, корпоративните стратегии, блоговете и в ежедневието. Поради тази причина при дефиниране на

„социалните мрежи“ преди всичко следва да определим техния обхват и приложението, което намират в настоящия научен доклад. В тази връзка следва да отбележим, че предметът на изследване не касае всеобщото разбиране за виртуалните социални мрежи като LinkedIn, Facebook, Twitter, Instagram и т.н., които поставят фокуса върху по-лесното изграждане на социални контакти между хората, свързани с професионално развитие, приятелства, интереси, хобита и т.н. В случая разглеждаме социалните мрежи в по-широк аспект, като структура от индивиди или организации, свързани в специфични за мрежата типове отношения.

Целта на доклада е да се представят възможностите на социалните мрежи за устойчиво развитие на агробизнес организациите и да се дадат насоки за последващи теоретични и емпирични изследвания. Разгледани са някои основни теоретични въпроси относно социалните мрежи, на базата на които са изведени потенциалните възможности за тяхното положително влияние върху агробизнеса. Основавайки се на прегледаната научна литература са посочени примери за реално действащи социални мрежи в България.

В специализираната литература съществуват различни дефиниции за понятието „социални мрежи“, но най-общо можем да кажем, че същността им се състои в обединяването на група от хора или организации с общи интереси, които могат да бъдат: тясно специализирани, иновационни, технологични, споделяне и обмяна на опит и знания, методи за набиране на средства и др. Така например социалните мрежи в аграрния сектор се отличават по своята същност, тъй като целите и интересите, които имат бизнес организациите в мрежата са насочени в определена област и факторите, които оказват влияние върху икономическото им състояние са специфични за сектора. Обикновено в този тип мрежи се очаква икономическа изгода, което се явява една от причините за съществуването на мрежи, които имат за цел да изпълняват дейността си в защита на интересите на организации в конкретен отрасъл (в сферата на растениевъдството, животновъдството и нетрадиционните дейности в аграрния сектор). По този начин се стеснява кръга от цели на членовете и се увеличава възможността една организация да получи редица преимущества от дейността на мрежата.

За да установим какво влияние оказват социалните мрежи върху агробизнеса е от значение да определим под влиянието на кои фактори наблюдаваме изменение в икономическото състояние на бизнес организациите. Всеизвестно е, че в съвременните условия определящи фактори при развитието на агробизнеса са достъпност на пазарите, достъп до финансиране, внедряване в бизнеса на нови информационни технологии,

иновации и др. Под влияние на конкурентните условия те се променят бързо и изискват гъвкавост на организациите за приспособяване към бизнес средата.

Все по-често срещано е успешните организации да не разчитат единствено и само на традиционната рутина и наложените бизнес практики, които се характеризират със стабилни и бавни темпове на адаптация към промените в средата. Динамичната среда и новите реалности за бизнеса пораждат нуждата от прилагане на принципи на междурегистранно взаимодействие. Посредством партньорските отношения възниква идеята за реализиране на стратегия за създаването на мрежи. Мрежите от бизнес организации биха могли да бъдат съвременна регистранна форма, която е приспособена към пазарните изисквания. Участниците в такива мрежи (производители, доставчици, търговци, клиенти и потенциални участници в бизнеса) могат да влизат и излизат от мрежата, особено когато целите им се променят. Това определя и едно от основните предимства на мрежите, което се свежда до качеството им да бъдат отворен тип. Така мрежата освен да се разширява, ще може и да се обновява, предоставяйки възможността на бизнес организациите в нея да се адаптират сравнително бързо към променящите се условия на пазара. Периодичното включване на нови членове би могло да доведе до реализиране на целите на всяка една агробизнес организация в мрежата, тъй като опита на всеки един член може да доведе до подобряване развитието на организациите в цялата мрежа.

При изследване въздействието на социалните мрежи следва да отбележим, че те са изградени на принципа на „взаимодействия“, състоящи се от „възли“ и „връзки“, където „възлите“ са участниците в мрежата (лица/организации), а „връзките“ са отношенията и взаимодействията между тях. В специализираната литература е упоменато, че съществуват двупосочни (с взаимно влияние на организациите) и едноросочни (в случаите когато един участник оказва подкрепа на друг в мрежата) връзки между участници, които взаимодействат помежду си. При установяване на връзките в социалната мрежа би било добре да се посочи и силата на взаимодействие между организациите, тъй като биха могли да съществуват връзки, които са с различна степен на влияние (например споделянето на знания и опит може да влияе в по-голяма степен за развитието на организациите, отколкото използването на възможности за пренасочване на средства към други направления). Основната цел на тези отношения е да се получат ресурси за растеж на отделната бизнес организация без да е необходимо изграждане на сложни управленски структури.

В процеса на проучване на социалните мрежи е добре да изследваме и

анализираме зависимостите, промените, отговорностите, информацията и ползите, които произтичат от връзките в мрежата. В резултат на изследването на тези взаимовръзки бихме могли да определим как мрежите спомагат за справяне с различни проблеми и предизвикателства, пред които са изправени агробизнес организациите в съвременната бизнес среда. Така например под влиянието на социалните мрежи някои бизнес организации успяват да реализират стратегиите си за развитие на бизнеса, прилагайки различни методи, които са следствие от взаимовръзките в мрежата като: диверсификация на дейностите (проникване в нови отрасли, разширяване на стоковия асортимент, преливане на капитали от по-малко доходни в по-рентабилни отрасли и т.н.), достъп до различна информация, която да е необходима за навлизане на чужди пазари, съдействие при кандидатстване с проектни предложения по различни програми и др. За да определим една мрежа като ефективна, то тя трябва да съдържа в себе си такива взаимоотношения между агробизнес организациите, които да образуват основата на системата по начин, по който конкурентните предимства на всеки член водят до подобряване на икономическото състояние на цялата мрежа.

При определяне влиянието на социалните мрежи върху агробизнеса трябва да имаме предвид и обстоятелството, че преимуществото на такива мрежи не се изчерпва само с положителното влияние, което те оказват върху конкурентоспособността на бизнес организациите в аграрния сектор. В случай, че членството на агробизнес организациите е довело до положителни резултати за тях, бихме могли да посочим следните основни предимства, които мрежите им предоставят:

- да придобият стратегически конкурентни предимства, основани на дейността на мрежата;
- да подобрят стратегическото планиране, вземайки под внимание достъпа до информация, който имат;
- да използват по-оптимално всички възможности за растеж;
- да насочат финансови ресурси към други стратегически дейности;
- да използват по-рационално натрупания опит.

В специализираната литература мрежите са приети като ключови инструменти за подкрепа и насърчаване на устойчивото развитие на агробизнеса. Имайки предвид обаче трудностите при измерването на действителните ефекти от членството в една мрежа, особено що се касае до „нематериалните“ ползи, биха могли да възникнат въпроси относно степента на доверие. Ако приемем, че обменянето на информация е основната

цел на един участник да членува в такава мрежа, то доверието е един от основните фактори, правещи мрежата оптимално функционираща. Така например възниква въпроса до каква степен една организация може да има доверие на останалите в мрежата в случай, че се нуждае от тяхната подкрепа при възникнал проблем. Други въпроси, които могат да възникнат са свързани с обстоятелства относно членството в мрежите. Това например може да се отнася до състава на мрежите, изискванията за членство и безвъзмездно ли е то, доброволния характер, начините на управление в мрежата, правата на членовете и т.н.

При характеризирането на мрежите в емпиричните изследвания икономистите и експертите използват концепцията, според която повечето участници определят мрежата, в която да членуват в зависимост от техния собствен опит. Във връзка с това следва да споменем, че за да може една агробизнес организация да определи ползите от членството си в една мрежа, то следва преди всичко да установи коя мрежа е възможно да доведе до защита на нейните интереси и до реализиране на стратегическите ѝ цели. В научната литература са известни различни видове мрежи в аграрния сектор, водени от голямо разнообразие цели и задачи, които подобряват благосъстоянието, капацитета и устойчивостта на бизнес организациите. Социалните мрежи в аграрния сектор се различават главно по отношение на:

- техния фокус (т.е. географски обхват, специфичен фокус обикновено върху агробизнеса и специализирани области, и др.);
- основната дейност, с която се занимават (т.е. практически съвети, подкрепа и лобистки функции, договаряне на общи търговски сделки за закупуване на суровини и материали, сключване на договори за реализиране на произведената продукция и др.);
- естеството на техните членове (т.е. частни индивиди, групи от общности, практикуващи земеделски производители, агробизнес организации, сдружения с нестопанска цел и др.);
- тяхната структура на членство (т.е. пълноправно или непълноправно);
- тяхната зависимост от частно или публично финансиране за покриване на оперативните разходи.

Тези характеристики на социалните мрежи е необходимо да се отбележат, тъй като често пъти при тълкуване на понятието „мрежи“ се има предвид „интернет мрежи и медии“. Основавайки се на тяхната различна същност следва да подчертаем, че те могат да бъдат и „частни и обществени партньорства“, „вериги на доставки“ и „кълъстери“. Както вече упоменахме, няма широко разпространено определение за мрежи и затова би

било полезно и приложимо да разгледаме техните типологии. В специализираната литература са известни различни класификационни признаци, по които можем да разграничим видовете социални мрежи. Тук внимание ще обърнем на класификацията, посочена в доклад на Европейската мрежа за развитие на селските райони. В таблицата по-долу, която е превод от доклада, са посочени основните видове мрежи.

Таблица 1

Видове мрежи, основани на специализираната литература

Видове мрежи	Описание
<i>Неформални мрежи</i>	Мрежи в резултат на естествени взаимодействия между членовете и процес на самоорганизация.
<i>Формални мрежи</i>	Мрежи, създадени от външна агенция на основата на споразумение.
<i>Вертикални мрежи</i>	Мрежи, изградени на основата на взаимоотношения, предполагащи връзки на подчиненост и зависимост.
<i>Хоризонтални мрежи</i>	Мрежи, позоваващи се на гъвкавост, доверие и многообразие във взаимоотношенията, където взаимното познание и сътрудничество са насърчавани и определяни пространствено.
<i>Мрежи от практики / Общности на практиката</i>	Мрежи, в които членовете са изправени пред едни и същи предизвикателства и участват чрез взаимна обмяна на опит и ноу-хау.
<i>Йерархични мрежи</i>	Мрежи, които са създадени, разработени, подкрепени и финансирани от публични институции.
<i>Мрежи с равноправен достъп</i>	Мрежи, които не са свързани с поведението на доминиращ участник.
<i>Мрежи за знания / обучение</i>	Мрежи, които включват експертни знания, водещи до трансфер на ноу-хау и иновации.
<i>Териториални мрежи</i>	Мрежи, действащи по отношение на определени територии.
<i>Общностна идентичност</i>	Мрежи, създадени въз основа на обща идентичност сред членовете на определена територия (ЛИДЕР мрежата)
<i>Административни мрежи</i>	Мрежи, които улесняват ефективното изпълнение на програмата.
<i>Политически мрежи</i>	Мрежи, които включват действащи лица, участващи в определянето и прилагането на политика в даден сектор.

Всички видове мрежи е добре да бъдат изследвани в подробен анализ с цел идентифициране на положителните ефекти от дейността им върху агробизнес организациите. Извеждането на резултатите от един такъв анализ би било полезно за популяризирането на мрежите и те биха могли да намерят по-широко приложение на национално ниво. Емпиричните доказателства за положителния им принос в голяма степен биха могли да окажат влияние при вземането на решение от страна на потенциалните участници да членуват в даден вид мрежа.

За да дадем примери за реално действащи социални мрежи в страната би било полезно да посочим и други класификационни признаци, по които можем да ги групираме. В настоящия доклад приложение намира и следната класификация:

I. В зависимост от целите, които реализират: политически мрежи; икономически мрежи; иновационни мрежи; бизнес мрежи.

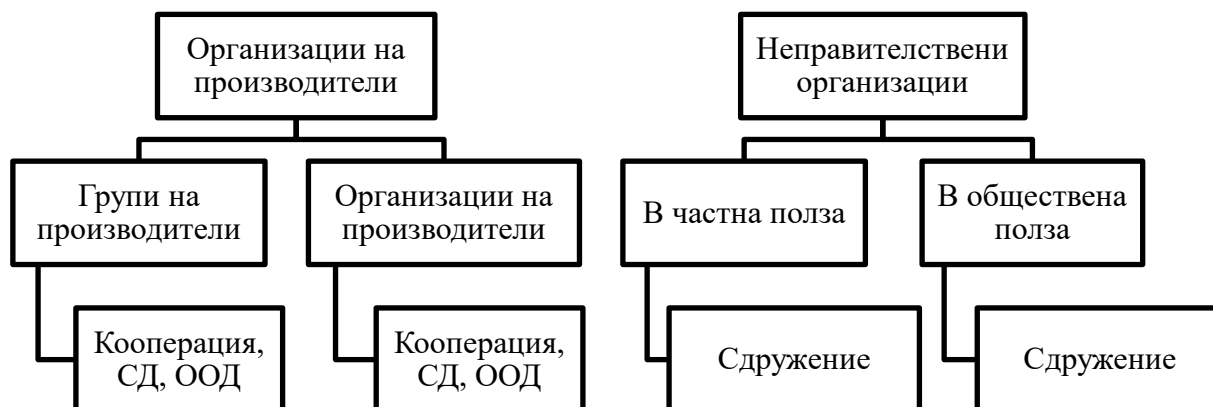
II. Според формата на организация: бизнес асоциации; мрежи без централно звено/обслужваща асоциация; сдружения с нестопанска цел; кооперации; дружества според Търговския закон.

III. Според производствената насоченост: мрежи в сферата на растениевъдството; в сферата на животновъдството; в сферата на рибарството и аквакултурите.

IV. Според териториалния обхват: на местно ниво; на регионално ниво; на национално ниво; на международно ниво.

Тази класификация е необходима, за да дадем представа как една организация би могла да определи избора на мрежа, в която да членува, основавайки се на интересите които има. Разграничаването и осъзнаването на ползите от членството в една такава мрежа би могло да доведе до устойчиво развитие на аграрното предприятие и да повиши в по-голяма степен неговата конкурентоспособност, което всъщност се явява и едно от основните икономически предизвикателства пред съвременните бизнес организации. Често липсата на заинтересованост към социални мрежи от страна на организациите в България се дължи на необходимостта от заплащане на членски внос и на обстоятелството, че не получават пряка полза, която да се материализира.

В настоящия научен доклад ще се спрем на някои социални мрежи, които биха оказали потенциално положително влияние върху агробизнеса в България, като посочим и ползите, които носят за бизнес организациите в резултат на членството им в тях. На фигурата по-долу са показани основните форми на социални мрежи, които се срещат в страната.

Фигура 1. Основни форми на социални мрежи в агробизнеса в България

От фигурата се вижда, че социалните мрежи в агробизнеса в България намират приложение като организации на производители (ОП) и неправителствени организации (НПО). Една от основните разлики между тях е характера на извършваната дейност. Организацията на производители се отличават с това, че изпълняват дейността си със стопанска цел, докато неправителствените организации се характеризират с нестопанска цел. Социалните мрежи функционират съгласно регламентираното българско законодателство. Организацията на производители могат да бъдат „групи от производители“ и „организации от производители“, като условие за осъществяване на дейността е те да бъдат регистрирани като кооперация, събирателно дружество (СД) или дружество с ограничена отговорност (ООД) по смисъла на Закона за кооперациите или Търговския закон. Неправителствените организации, от своя страна, са регистрирани като сдружения с нестопанска цел по смисъла на Закона за юридическите лица с нестопанска цел (ЗЮЛНЦ) и могат да изпълняват дейността си в частна и в обществена полза. Примери за такива мрежи, които са реално действащи на национално ниво са посочени в таблицата по-долу.

Изброените в Таблица 2 мрежи в агробизнеса са само част от всички действащи на територията на страната. На този етап от икономическото развитие такъв тип мрежи намират все по-широко приложение на национално ниво. В България признатите от министъра на земеделието, храните и горите групи и организации на производители към момента са общо петдесет и две. Списъкът с техните наименования е публичен и достъпен в интернет страницата на Министерството на земеделието, храните и горите (www.mzh.government.bg). Що се отнася до неправителствените организации следва да споменем, че няма признат от държавните институции списък с наименованията им.

Таблица 2

Примери за социални мрежи в агробизнеса в България

Организации на производители		Неправителствени организации	
Групи на производители	Организации на производители	Сдружения в частна полза	Сдружения в обществена полза
- „Фрукталиня“ ООД; - „Карнобатско мляко“ ООД; - „Градинар Груп“ ООД; - „Българска пшеница“ ООД	- „Фермерско мляко“ ООД; - „Фрут логистик“ ООД; - „Източна родопска пчела“ КООП; - „Тракийско сдружение-мека пшеница“ ООД;	- Асоциация на земеделските производители в България (АЗПБ); - Национална асоциация на зърнопроизводителите (НАЗ); - Българска асоциация на търговците на агротехника (БАТА); - Национална лозаро-винарска камара (НЛВК);	- Клъстер „Дунавски вина“; - Местни инициативни групи (МИГ); - Сдружение на българските производители на биопродукти (СБПБ) - Българска асоциация за биодинамично земеделие.

Всяка една от примерните в таблицата социални мрежи има различен предмет на дейност, но целите които имат най-общо биха могли да се сведат до следното:

- насърчават членовете си с оглед извършените от тях дейности и се грижат за интересите им пред държавните, общинските и европейските органи;
- членовете получават достъп до най-актуалната информация за развитието на сектора, пазарни и законодателни промени, добри практики и тенденции;
- изследват и адаптират европейските икономически стандарти;
- изследват и анализират проблемите на икономиката и предлагат решения за справяне с конкретни ситуации свързани с бизнес отношенията в съответните отрасли;
- грижат се за създаването и спазването на правила за устойчив и конкурентоспособен пазар;
- канализират и улесняват контакта между организациите в мрежата;
- спомагат на партньорите да търсят и разширяват пазарите си в посока Европа.

Основният приоритет на мрежите от взаимосвързани бизнес организации е да съчетават интересите на членовете за постигане на по-висока производствена

ефективност и конкурентоспособност. Това от своя страна би могло да доведе до множество преимущества за съвкупността от бизнес организации в социалната мрежа. Агробизнес организациите могат да получат редица ползи от членството си главно чрез:

- обменяне на опит между организациите;
- повишаване на конкурентоспособността на всички в мрежата в резултат на обединяването на бизнес организациите;
- използване на възможности за диверсификация на производства;
- придобиване на бърза адаптивност към променящата се бизнес среда;
- достъпа до успешно реализирани стратегии за развитие на бизнеса на отделната бизнес организация;
- достъпа до информация, която е полезна за навлизане на нови пазари;
- съдействие при кандидатстване с проектни предложения по различни програми.

Имайки предвид тези ползи, които могат да получат бизнес организациите следва да споменем, че при по-подробен анализ на различните видове социални мрежи можем да наблюдаваме как те работят повече или по-малко ефективно. Според научни изследвания на Георгиева „в специализираната литература съществуват множество емпирични доказателства за съществуването на положителни ефекти на добре изградените социални мрежи върху развитието на селските райони. Така например в изследване на търговията със селскостопански стоки в анализирана съвкупност Fafchamps и Minten (1999) доказват, че социалните мрежи позволяват на търговците да намалят транзакционните разходи в ситуация на несъвършена конкуренция. В изследване на научното обслужване в аграрния сектор Red and Salmen (2002) обясняват успеха на научното обслужване в земеделието като зависимо основно от степента на взаимодействията на селското население в мрежи“.

В резултат на научното изследване в настоящия доклад е определен потенциалният положителен принос на мрежите, който може да бъде по отношение на обменяне на опит, посредничество в знанията, стремеж към иновации, реализиране на стратегии за развитие, възможности за диверсификация, повишаване на конкурентоспособността на бизнес организациите, както и по-висока степен на адаптивност в динамично променящата се бизнес среда вследствие на активното участие и взаимоотношения между участниците. За да установим реалния принос на социалните мрежи би било добре да се направи проучване на икономическите ефекти от тях върху

агробизнеса и на тази основа да се представят възможности за въздействие върху тези ефекти. Вследствие на получените резултати от едно такова проучване бихме могли да разширим прозрачността на мрежите и достъпа на бизнес организациите до информация относно типологията им и ползите от членството в тях. Полезно би било също така да се оцени и популяризира приноса на социалните мрежи, когато те изпълняват дейността си на международно ниво.

В заключение можем да кажем, че функционирането на мрежите и бъдещите им стратегически цели биха могли да имат важна роля при устойчивото развитие на бизнес организациите в аграрния сектор. Възможността през 21-ви век мрежите да станат главната организационна форма на бизнеса, би могла да осигури потенциал за развитие на агробизнес организациите, като им даде отговор на въпроси относно влиянията на силно динамичната и променящата се икономическа среда. По този начин организациите в мрежата биха могли да предотвратят потенциални загуби.

Използвана литература:

1. Георгиева, Т. (2012). Социалният капитал в селските райони на област Добрич, България. [Моногр.]. ИК – Геа принт. Варна
2. European Network for Rural Development. (Nov 2012). Demonstrating the ‘Added Value’ of Networking Literature Screening
3. Ford, D., Gadde, L., Håkansson, H., Snehota, Ivan. (September 2011). Managing Business Relationships, 3rd Edition
4. Ramalingam, B. (April 2011). Mind the network gaps. Overseas Development Institute
5. Spanikova, D-r V., Birkman, L., Besseling, C. (27th of February 2014). Business Networks Final report. Rotterdam
6. <https://www.mzh.government.bg>

Информация за контакт с автора:

Докторант Галина Иванова

Икономически университет - Варна

e-mail: yordanova_galina@ue-varna.bg

ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА КЪМ УПРАВЛЕНИЕТО НА ЧОВЕШКИ РЕСУРСИ В АГРОБИЗНЕСА

Пенка Горанова
Стопанска академия „Д. А. Ценов“ - Свищов

CHALLENGES TO HUMAN RESOURCES MANAGEMENT IN AGRIBUSINESS

Penka Goranova
Dimitar A. Tsenov Academy of Economics, Svishtov

DOI: <https://doi.org/10.36997/ARA2021.123>

Резюме

Световната практика показва, че човешките ресурси в агробизнеса са обект на мениджмънт и това е един изключително ефективен и полезен начин да се обединят с останалите ресурси на фирмата, за да се постигнат нейните цели. Още повече, когато говорим за човешки ресурси, имаме предвид перспективата на тяхното развитие, докато, когато говорим за персонал, имаме предвид наличния в една агрофирма. Мениджмънтът на човешките ресурси е целенасочено въздействие върху обекта „хора“, за да трансформират пригодността и мотивацията си върху продукта, върху производителността, рентабилността, ефективността, пазарните позиции, печалбата, растежа. Можем да изтъкнем, че това е и стратегия, и текущ мениджмънт, който поставя рамките на това как да се привлекат, поддържат и мотивират хората в дейността си. Целта да доклада е да открие различията в схващанията за управлението на персонала и управлението на човешките ресурси в определени насоки и да очертае потенциалните възможности, шансовете за успех на агрофирмите на съвременния етап.

Ключови думи: *управление на човешките ресурси, управление на персонала*
JEL Класификация: *J21, Q19*

Abstract

World practice shows that human resources in agribusiness are subject to management and this is an extremely effective and useful way to combine with other resources of the company to achieve its goals. Moreover, when we talk about human resources, we mean the perspective of their development, while when we talk about staff, we mean the one available in an agricultural company. Human resource management is a targeted impact on the object "people" to transform their suitability and motivation on the product, on productivity, profitability, efficiency, market position, profit, growth. We can point out that this is both a strategy and current management, which sets the framework for how to attract, support and motivate people in their activities. The purpose of the report is to highlight the differences in perceptions of personnel management and human resources management in certain directions and to outline the potential opportunities, the chances for success of agricultural firms at the present stage.

Keywords: *human resource management, personnel management*
JEL Classification: *J21, Q19*

Човешките ресурси като обект на мениджмънта

Мениджмънтът на персонала е текущ мениджмънт. Той „вмества привличането, поддържането и мотивирането в тези рамки“ (Христова, 1996, стр. 28-30). Когато говорим за управление на човешки ресурси се има предвид разглеждането на хората, работещи в агрофирмата като ресурс еднакво важен, както са материалните и финансовите ресурси. Едно такова схващане разширява диапазона на традиционните изисквания към ефективното управление на персонала, интегрира управлението на човешките ресурси в стратегическия мениджмънт на фирмата. В тази връзка се акцентира върху обособяването на „човешкия производствен фактор“, който не се отделя от останалите производствени фактори (Бояджиев, 1994, стр. 9). Смята се, че когато говорим за човешки ресурси, имаме предвид перспективата на тяхното развитие, докато, когато говорим за персонал, имаме предвид наличния такъв в една агрофирма. В литературата с понятието „кадри“ често пъти се характеризират лицата, които заемат само определени длъжности, а в по-тесен смисъл – само управленски и експертен персонал. В повечето случаи се приема по-широкото съдържание на това понятие и то се отъждествява с понятието „персонал“, който се разделя на управленски (среден и висш) и изпълнителски. Много са примерите от световната практика, които показват, че човешките ресурси са обект на мениджмънт. Едно такова схващане разширява диапазона на традиционните изисквания към ефективното управление на персонала ,интегрира управлението на човешките ресурси в стратегическия мениджмънт на фирмата. Съществуват *два вида предпоставки* за трансформиране на управлението на персонала в управление на човешките ресурси:

❖ Външни :

- нарастващата конкуренция между високоразвитите индустриални страни води до изтощаване на целия производствен потенциал на фирмите;
- технологичните промени с техните нарастващи възможности за гъвкаво и бързо реагиране на пазарните изменения обуславят нови изисквания към квалификацията, която се превръща в своеобразен стратегически фактор за успеха;
- променя се демографската структура на трудоспособното население;
- възникват трудности в определени сегменти на пазара на труда;
- променя се ценностната система на хората и се изменя техният индивидуален начин на живот;
- повишават се изискванията към качеството на труда и неговата организация от страна на заетите кадри;

- нарастват изискванията на потребителите към качеството на продуктите и техния сервиз.

❖ **Вътрешни :**

- висока степен на зрелост в теоретичното третиране на икономическите въпроси, свързани с персонала;

- управляващите екипи все повече приемат „цялостния“ начин на мислене. Аспектите, свързани със стратегията, организационната култура и управлението на персонала, се интегрират по-тясно в планирането на дейността им;

- „нарасналият професионализъм на кадрите, работещи в сферата на HR, позволява реализирането на по-модерни и сложни концепции“ (Пипер & Рихтер, 1993, стр. 125).

Различията в схващанията за управлението на персонала и управлението на човешките ресурси могат да се търсят в три насоки:

Първата е по отношение на тяхното съдържание. Докато управлението на персонала се разглежда предимно като дейност по координиране на различните персонални функции в предприятието, в програмата за персонала, то управлението на човешките ресурси предполага координиране на мениджмънта на персонала с организационното планиране. Управлението на персонала набляга на човешкото поведение, уменията за използването му и интерперсоналните отношения, докато управлението на човешките ресурси подчертава значението на средата и постигнатите резултати.

Втората насока е свързана с прилагания подход. Той е функционален при управлението на персонала и системен при управлението на човешките ресурси. По този начин ударението се поставя на важността на хората, работещи в предприятието за неговия успех, чрез издигане ролята на персоналните функции и необходимостта от взаимодействието им с останалите. Този подход насочва цялостната дейност по УЧР към постигане на целите на предприятието.

Третата насока засяга резултатите от цялостната дейност. При управлението на персонала те търсят в зависимост постигнатото от функциите в програмите на персонала. За успеха на УЧР се съди от приноса на дейността за намаляване на разходите и нарастване на печалбата.

Същността на управлението на човешките ресурси най-общо можем да определим

като управление на хората в трудовия процес, за да се постигнат целите на аграрната фирма. Постигането на целите е в основата на всички дейности по управление. За това и управлението на човешките ресурси се дефинира като процес на осъществяване целите на организацията чрез набиране и подбиране, мотивиране, задържане, развитие, и целесъобразно ползване на потенциала на служителите. То може и да се дефинира като дейност на ръководителите на съответните равнища по управлението на служителите в трудовия процес. Управлението на ЧР е преди всичко:

- ✓ Стратегическа дейност, която подчинява управлението на хората на бизнес стратегията на стопанската единица.

- ✓ Тази дейност е част от управлението на всички останали ресурси.

- ✓ Крайната цел е реализиране стратегическите цели на стопанската компания.

Управлението на човешките ресурси е процес, който изисква висока квалификация и подготовка на ръководителите и включва: мотивация; комуникации; лидерство; ръководство на групи; решаване на конфликти.

Управлението на човешките ресурси е вътрешно присъща част и характерна черта на бизнеса на агрофирмата. То се осъществява на организационно равнище и е функция на висшия управленски еталон на фирмата. Теорията и практиката на УЧР днес ги разглеждат от позициите на системния подход, отчитащ динамичното взаимодействие на персоналната функция в организацията с всички останали функции. *Системният подход* предполага координиране на планирането на работната ръка с организационните, стратегическите и плановите функции. Като резултат, УЧР се превръща в решаващ фактор за постигане на организационните цели. Съществен принос за обогатяване на управлението на хора имат: научното управление на Frederic Taylor, а по-късно и на Henri Ford; бихейвиористката школа в управлението на Elton Mayo; теориите за човешката мотивация; теориите за лидерството; индустриалната психология; теориите за организацията, за стратегическия мениджмънт и др. Управлението на персонала е признато официално за важна функция на управлението на американските компании през 1890 г. Allan Price в своята книга “Human Resources Management in a Business Context” (2004) описва функциите на традиционните отдели по управление на персонала по следния начин (Price, 2004, p. 5):

- ✓ Набор на нови служители – отделите по управление на персонал рекламират вакантните места и поддържат връзка с бюрата по труда.

✓ Подбор на служители – отделите по управление на персонал събират и анализират документи и препоръки на кандидатите и “отсяват” подходящите за работа в компанията кандидатури.

✓ Заплащане – ролята на отделите по персонал в договарянето на заплатите е незначително, но отделите се занимават с изчисляване на заплатите.

✓ Оценка на изпълнението – отделите по персонал координират работата на мениджърите в оценяването на индивидуалните резултати на техни служители.

✓ Обучение и развитие – отделите по управление на персонал координират програмите за обучение.

✓ Комуникация – отделите по управление на персонал осигуряват информация за живота във фирмата под формата на фирмени вестници, бюлетини, листовки, видеоматериал.

✓ Администриране – отделите по управление на персонала поддържат база данни за персонала.

Според някои автори двете понятия (УП и УЧР) означават едно и също нещо, а именно: „термин, който все по-често се отнася до философията, политиките, процедурите и практиките, свързани с управлението на хората в рамките на организацията” (French, 1998, р. 4). В научната литература се срещат и други виждания за значението на разглежданото понятие. Катя Владимирова разглежда този термин в широк и тесен смисъл: „В широкия си смисъл управлението на човешките ресурси в организацията включва функциите и дейностите на всички ръководни кадри, свързани с управлението на работещите. В тесния смисъл то включва дейността на специализираното звено в организацията по администриране на наетите човешки ресурси” (Владимирова, 2006, стр. 6-7). Към последното се приравнява управлението на персонала. Mathis и Jackson разграничават двете понятия по следния начин: „управлението на персонала представлява набор от дейности, фокусирани върху *оперативното управление* на човешките ресурси в организацията, а управлението на човешките ресурси е обвързано със *стратегическото планиране и управление* на тези ресурси” (Mathis & Jackson, 1988, р. 6). На същото мнение е и виждането на доц. Апостол Апостолов: „управлението на човешките ресурси обхваща стратегическите аспекти на решаване на проблемите, включително и въпросите на социалното развитие, а „управлението на персонала” в по-голяма степен се отнася към оперативната работа с кадрите” (Апостолов, 2009, стр. 16).

По точно определение е това, което дава Е. Флипо, а именно: „Управлението на

човешките ресурси в организацията е планиране, организиране, ръководене и контролиране на набирането, подбора, развитието, заплащането, интегрирането, поддържането и освобождаването на човешките ресурси с цел да се постигнат определени индивидуални, организационни и обществени цели” (Flippo, 1988, p. 5).

Съвременни предизвикателства към човешките ресурси

В теорията по управление, в т.ч по управление на човешките ресурси, все повече автори пишат за края на механистичния мениджмънт и поставят изискването за една нова концепция за стопанските организации, за ново мислене и разбиране на управляващите. Питър Дракър казва „да превърнем предизвикателствата във възможности, от които да се възползваме“ (Дракър, 2000, стр. 11). Потенциалните възможности, шансовете за успех на съвременния етап са в кадрите и успех ще имат агрофирмите, които:

- съумеят целенасочено да използват индивидуалните способности на сътрудниците си в производството и другите дейности;
- извършат промяна в ценностите и схващанията за човешкото поведение и в сферата на труда;
- повишат интересите си в областта на информационните и комуникационни технологии;
- насочват персонала си към интересна, обогатяваща ги практика работа, която да им носи удовлетворение, реализация и добро възнаграждение;
- засилват стремежа им към лична изява и кариера с цел самоутвърждаване и признание за постигнатото.

С други думи е налице изместване от т.нар. стойности на дълга (дисциплина, послушание, успех, прилежност, подчинение, вяност) към стойности на само разгръщането (автономност, равнопоставеност, самостоятелност, разнообразие, творчество, самоутвърждаване). За аграрните фирми и за управлението на човешките ресурси възниква въпросът – как може да се откликне на очакванията, да се активизира потенциала на хората, за да се подчини на интереса на организацията. Все повече хора се обръщат към условията на труд и живот, към качеството на живот. Осъществява се преход от социална към социално-екологична икономика. Европейският съюз от Лисабон (2000 г.) постави стратегическата цел Европейският съвет да стане икономика на науката, най-конкурентноспособна и най-динамична в света, готова за траен икономически растеж съпроводен от количествено и качествено подобряване на заетостта и за по-голяма

социална кохезия. „Глобализацията на света и взаимозависимостта на националните икономики водят до създаването на неформална активност, която действа противно на законовите норми и разпоредби за извършване на икономическа и стопанска дейност“ (Тодорова, 2019, стр. 229).

В Лисабон страните членки припомнят, че: преходът към икономиката на знанието трябва да се направи на основата на европейския социален модел, с неговите много развити режими на социална защита; и подчертават, че: човешките ресурси са най-важният коз на Европа и трябва да бъдат в центъра на политиката на Съюза. “Човешките ресурси и отношенията са особено важни, когато една компания се нуждае от високо мотивирани и квалифицирани служители, и преди всичко, които не могат лесно да бъдат заменени“ (Веселинова, 2019, стр. 465). От стопанските агенти днес се изисква много повече, те трябва да бъдат социално отговорни, екологични и същевременно по-ефективни. Много организации се конкурират за успех на пазара. Намалжава времето, необходимо за реагиране на пазарните промени и времето, предоставяно за решаване на проблемите. Разработването на стратегии на фирмите, отговарящи на тези изисквания, не може без отчитане на потенциала от човешки ресурси, които са налице и с които компанията ще трябва да осъществява тези стратегии. Стратегиите на предприятията и стратегиите в управлението на човешките ресурси трябва да бъдат съгласувани, да бъдат разработени взаимосвързано. „Пазарните системи са изградени върху концепцията, че властта, подразбирана като права за вземане на решения принадлежи на малко брой хора и много такива, които да се подчиняват, т.е. да изпълняват“ (Бойчев, 2019, стр. 509). Движението на капиталите, стоките и хората се ускорява непрекъснато. Националните граници се размиват, националните политики стават все по-ограничени в своята автономност. По тези причини изискванията към работещите и особено към ръководните кадри и специалисти се повишават. Управлението на човешките ресурси трябва да застане пред това предизвикателство и от него се изисква все повече глобално мислене и локално действие. Технологичното развитие е двигател на промените в производството и изискванията към заетите човешки ресурси. Време е да осъзнаем, че технологиите, които в максимална степен въздействат в един отрасъл са технологиите извън неговата конкретна сфера. “Повишаването на ефекта от инвестициите изисква създаването на добра организация и правилно управление на инвестиционния процес в стопанските единици, съобразени с основните методологични изисквания на съвременното инвестиране“ (Киречев, 2018, стр. 268). Обновяването на продуктите и услугите се ускорява, като целта е положителна промяна. Съвременните тенденции в агрофирмите

са:

- Приспособяване към ускоряващия се ритъм на промените в икономиката.
- Непрекъснато увеличаване на потенциала си за развитие.
- Опростяване на йерархичните схеми на управление.
- Разгръщане на екипната работа.
- Пренасяне на отговорностите надолу по йерархията.
- Стремение към непрекъснатото обучение и повишаване на квалификацията на персонала.

– Развитие на фирмените технологии - това поставя на дневен ред нарастване търсенето на по-квалифицирана работна сила. “Големите фирми са по-склонни и по-способни да правят иновации, като използват вътрешни знания, и същевременно придобиват външни знания“ (Кабакчиева, 2019, стр. 220).

– Повишаване икономическата активност и заетост на жените. При тези условия пазарите на труда са трудно предвидими, но на тях се очаква по-голямо присъствие на жените, възрастните и по-квалифицираните.

– Разгръщане на потенциала на работещите и поставянето му в услуга на успеха на организацията.

– „Съблюдаване демографското развитие да е в синхрон с изменящия се потенциал на екосистемите“ (Стефанов, 2018, стр. 301).

През последните години управлението на работещите и разбирането за ролята на човешкия фактор в производството са подложени на преоценка и съществена промяна. Бизнесът все повече ще третира хората на ръчния труд като „разход“, а хората на умствения труд като „основен актив“. „Продуктивността на хората извършващи умствен труд, е най-голямото мениджмънт предизвикателство на XXI век. В развитите икономики то се е превърнало в основно изискване за оцеляването им“ (Дракър, 2000, стр. 157). Все по-голямо значение придобиват понятия като визия, интуиция и творческа сила, лидерство, квалификация. Със своите цели и политики управлението на човешките ресурси трябва да може да отговори на тези промени на ценностите с промени във виждането за ролята на човешкия фактор и управлението му в глобалното развитие на организацията. Все по-трудно става да се предвидят динамичните промени в средата и затова процесите на адаптация, на подготовка за промените трябва да получат своето развитие. „В съвременните условия правилата вече се превръщат в изключения, защото оцеляват не последователните, а изобретателните“ (Транев, 2011, стр. 129). От

работещите и управляващите се изисква голяма гъвкавост, готовност да се изостави досегашното и да се поемат нови пътища, нови рискове в развитието на организацията и заетите в нея. Хората във всяка организация желаят да се развиват и предоставянето на възможности за това ще бъде поредното предизвикателство пред мениджърите. Развитието обикновено се асоциира с подобряването на интелектуалните и емоционални способности за най-добро изпълнение на работата. Това подобрене може да бъде постигнато чрез формални или неформални средства. Някои настоящи тенденции в управлението на развитието включват:

- споделена отговорност за развитието между служителя и компанията;
- по-силен акцент на хоризонтално движение, осигуряващо широта на действията;
- увеличено използване на ментори;
- продължаващо обучение;
- асоцииране на мениджъра с човека, който осъществява процеса на развитие на служителите с осъзнаването на факта, че развитието на служителите е многостранен и продължителен във времето процес. (Mathis & Jackson, 1988, p. 277) пишат, че „няма един единствен най-добър начин за развиване на мениджъри. Успехът зависи от множество фактори, по-важните от които са индивидуалните качества, естеството на работата и политиката на организацията“.

Истинското предизвикателство пред фирмите ще бъде осигуряването на служители с качествено образование.

Заклучение:

Човешките ресурси са хората в аграрния бизнес със своята професионална квалификация и личностни качества, които правят възможно да се постигнат стопански цели. От икономическа гледна точка човешките ресурси не се различават от останалите материално-веществени ресурси (МВР) в организацията. Както при тяхното доставяне, така и при тяхното използване, работодателят се ръководи от чисто икономически основания и мотиви. Агрофирмата трябва да има ясна представа за необходимостта от персонал – от къде и как той да бъде осигурен, какви умения и качества трябва да притежават кандидатите. Ето защо трябва да се избере личност, чиято пригодност и качества най-добре отговарят на изискванията за конкретна длъжност, търси се оптимално съотношение между човек и професия. Това е управленска дейност, която се

изразява в установяване и привличане на кандидати, които притежават потенциал и квалификация, необходим за заемане на дадено вакантно работно място. Човешките ресурси имат своите материални, духовни и социални потребности и това ги подтиква да се сдружават в професионални организации за защита на собствените си интереси.

Използвана литература:

1. Апостолов, А. (2009). *Курс лекции по „Управление на персонала“*. София.
2. Бойчев, Б. (2019). Организационно управленски структури в туристическия бизнес. *Туризмът в новото хилядолетие- състояние и перспективи* (стр. 507-514). Свищов: АИ“Ценов“.
3. Бояджиев, Д. (1994). *Мениджмънт на човешките ресурси*. София: Diagnosis Press.
4. Веселинова, Н. (2019). Гъвкавото лидерство- фактор за успешни проекти в туризма. *Туризмът в новото хилядолетие-състояние и перспективи* (стр. 462-467). Свищов: АИ“Ценов“.
5. Владимирова, К. (2006). *Управление на човешките ресурси*. София: Университетско издателство „Стопанство“.
6. Дракър, П. (2000). *Мениджмънт предизвикателства през 21 век*. София: изд. „Класика и стил“.
7. Кабакчиева, Ц. (2019). Иновативност в туристическите фирми. *Туризмът в новото хилядолетие-състояние и перспективи* (стр. 218-223). Свищов: АИ“Ценов“.
8. Киречев, Д. (2018). Анализ и оценка на организационно -управленските аспекти на инвестиционния процес в лозарските стопанства в България. *Устойчиво развитие на лозаро-винарския сектор - предизвикателства и възможности за растеж* (стр. 265-289). Варна: изд. Наука и икономика.
9. Пипер, Р., & Рихтер, К. (1993). *Мениджмънт, Управление на прехода*. София.
10. Стефанов, Ц. (2018). Туристическата индустрия в концепцията за устойчиво развитие. *Устойчиво развитие на лозаро-винарския сектор - предизвикателства и възможности за растеж* (стр. 298-303). Варна: изд. Наука и икономика.
11. Тодорова, Л. (2019). Проявление на сивата икономика в туристическия сектор на Р.България. *Туризмът в новото хилядолетие-състояние и перспективи* (стр. 227-233). Свищов: АИ“Ценов“.
12. Транев, С. (2011). Новите идеи в съвременното кризисно управление. *Годишник на Университет „Проф.д-р Асен Златаров“, XL*.
13. Христова, Т. (1996). *Мениджмънт на човешките ресурси*. София: Princers.

14. Flippo, E. (1988). *Personnel Management*. Mc Craw-Hill.
15. French, W. L. (1998). *Human Resources Management*. Houghton Mifflin Company.
16. Mathis, R. L., & Jackson, J. H. (1988). *Personnel / Human Resource Management, Fifth Edition*.
17. Price, A. (2004). *“Human Resources Management in a Business Context”*, 2004.

Информация за контакт с автора:

Доц. д-р Пенка Горанова

Стопанска академия „Д. А. Ценов“ - Свищов

e-mail: p.goranova@uni-svishtov.bg

НОВИТЕ ТЕХНОЛОГИИ В АГРАРНИЯ БИЗНЕС И ВЛИЯНИЕТО ИМ ВЪРХУ ЗАЕТОСТТА

Павлина Иванова
Икономически университет - Варна

NEW TECHNOLOGIES IN AGRICULTURAL BUSINESS AND THEIR IMPACT ON EMPLOYMENT

Pavlina Ivanova
University of economics - Varna

DOI: <https://doi.org/10.36997/ARA2021.134>

Резюме

Изключително бързите темпове, с които се развиват цифровите технологии и навлизането им в аграрния сектор променя бизнес средата, условията на труд и състава на работната сила. Това от своя страна създава възможност да се увеличи ефективността на фермите, като същевременно се подобряват икономическата и екологичната устойчивост на сектора и селските райони. Целта на настоящия доклад да се проучи влиянието, което приложението на дигиталните технологии в аграрния бизнес оказва върху трудовата заетост в сектора, появата на нови професии и промяната в условията на труд, както и да се идентифицират предизвикателствата пред управлението на човешките ресурси в условията на цифрово земеделие.

Ключови думи: *дигитализация; работна сила; цифрово земеделие; прецизно земеделие, аграрен бизнес*

JEL Класификация: *J21, Q19*

Abstract

The extremely fast pace with which digital technologies are developing and their entry into the agricultural sector is changing the business environment, working conditions and the composition of the workforce. This in turn creates an opportunity to increase the efficiency of farms, while improving the economic and environmental sustainability of the sector and rural areas. The aim of this report is to examine the impact that the application of digital technologies in agribusiness has on employment in the sector; the emergence of new occupations and changes in working conditions, as well as to identify the challenges to human resource management in the digital environment. agriculture.

Keywords: *digitalization; work force; digital agriculture; precision farming, agricultural business*

JEL Classification: *J21, Q19*

Въведение

Аграрният сектор днес е изправен пред редица предизвикателства. Навлизането на цифровите технологии като изкуствен интелект (AI), роботика, блокчейн, високопроизводителни изчисления (HPC), интернет на нещата (IoT) и 5G имат потенциала да увеличат ефективността на фермите, като същевременно подобрят икономическата и екологичната устойчивост на сектора и селските райони. Засиленото използване на цифрови технологии ще има положително въздействие и върху качеството на живот в селските райони и може да привлече по-младото поколение към земеделие и стартиране на земеделски бизнес.

Навлизането на дигитализацията в дейността на аграрните предприятия води до промяна на традиционния бизнес модел. Внедряването в дейността на технологичните иновации им дава възможност да запазят и подобрят конкурентното си предимство. Ето защо познанията и уменията в областта на информационните технологии са от ключово значение, както за мениджърите, така и за работещите в аграрното предприятие. Това налага във фирмените политики по управление на човешките ресурси да залегнат приоритети като преквалификация на персонала, учене през целия живот и постоянно адаптиране към изискванията, произтичащи от повишаващата се дигитализация в сектора. Промяната в работните процеси налага земеделските стопани да разполагат с адекватната работна ръка, което може да се превърне в техен ключов актив, макар че автоматизацията ще поеме част от задачите на служителите. Опитните и компетентни работници ще трябва да си взаимодействат с машините и да ги управляват, за да може да се осъществи ефективно производство.

Промените в работните процеси, ще доведат и до нови възможности за реорганизация на начина на работа, например, чрез използване на машини за физическа работа може да се въведе по-гъвкаво и съобразено с личния живот работно време (Бошняку, Сейкова, 2019) .

В този контекст целта на настоящия доклад е да се проучи влиянието, което приложението на дигиталните технологии в аграрния бизнес оказва върху трудовата заетост в сектора, появата на нови професии и промяната в условията на труд. Това ще даде възможност да се идентифицират предизвикателствата пред установените практики за управление на човешките ресурси в сектора в условията на цифрово земеделие.

Актуалността на темата може да се разглежда в няколко аспекта:

- Изключително бързите темпове, с които се развиват цифровите технологии и навлизането им в аграрния сектор променя бизнес средата, условията на труд и състава на работната сила;
- Променящата се технологична среда, оказва ключово въздействие върху работната сила по отношение на знанията, уменията и компетенциите;
- Възникват предизвикателства пред професионалното и висшето образование;
- Демографския профил на населението, което ще формира работната сила след 2021 г. налага към управлението на човешките ресурси в сектора да се подхожда стратегически.

Прецизно и интелигентно земеделие – възможности и перспективи

Прецизното земеделие, което се определя като „модерна концепция за управление на земеделието, използваща цифрови техники за наблюдение и оптимизиране на процесите на производство в селското стопанство“ (Европейски парламент, 2016) помага на фермерите да подобрят точността на операциите и да оптимизират използването на суровини (напр. вода, торове, пестициди), за да дадат на всяко растение (или животно) точно това, от което се нуждае, за да расте оптимално. Тракторите и другите селскостопански машини са оборудвани с голям брой сензори, които улавят информация, свързана с посевите (напр. почвени условия, напояване, качество на въздуха, наличие на вредители). Дроновете, оборудвани със сензори, също се използват все по-често за наблюдение и пръскане на култури. Това позволява по-добър мониторинг на здравето на културите, оценка на качеството на почвата и оптимизиране на използването на суровината.

Въвеждането на работи е друга тенденция в земеделието (Guellec, Paunov, Planes-Satorra, 2019). Брането на плодове, прибирането на реколтата и доенето са примери за повтарящи се и стандартизирани задачи, изпълнявани от селскостопански работи. Големите производители на селскостопанска техника и доставчици на суровини, използват големи количества данни, събрани чрез IoT от фермерски приложения и работи. Те ги комбинират с други данни за времето или пазарите, за да развият услуги за „интелигентно земеделие“. Интелигентно земеделие се свързва предимно с прилагането на информационни технологии за оптимизиране на сложни земеделски системи. Интелигентното земеделие включва не само отделни машини, но всички фермерски операции. Земеделските производители могат да използват мобилни устройства като

смарт телефони и планшети за достъп до консултации и данни в реално време, за състоянието на почвата и растенията, терена, климата, времето, използването на ресурси, работната сила, финансирането и т.н. (Wolfert, 2017).

Веригата за доставки на селскостопански и хранителни продукти започва да използва IoT за проследяване на произхода и местонахождението на продуктите, както и условията за транспортиране и съхранение. Големите хранителни компании прилагат блокчейн, за да направят веригите за доставка на храни по-прозрачни и проследими и да рационализират плащанията (Tripoli, Schmidhuber, 2018) .

В този аспект бизнес средата, в която аграрните фирми работят в момента, се отличава от тази от предишните десетилетия. По-големите компании в сектора, които съществено се различават от фамилните стопанства и не разчитат на семейния труд, в голяма степен зависят от ситуацията на пазара на труда и квалификацията на разполагаемата работна сила. В свое изследване KPMG, Skills impact (2019) прогнозира, че през следващите 10 години всяко трето ново работно място в земеделието, горското стопанство и риболовът ще бъде свързано с навигационните технологии, автоматизацията на процесите и фиксираната роботика. Хората ще продължат да участват в целия процес, но вече на много по-високо ниво на интелигентност, оставяйки повечето оперативни дейности на машините (виж Фигура 1).

Източник: Адаптирано по Wolfert et al., (2017)

Фигура 1. Цикълът на кибер-физическото управление на интелигентното земеделие, подобрен чрез управление на събития и данни в облак

Развитието на технологиите ще промени всички работни места, работниците, чиито задачи се автоматизират, ще имат нужда от преквалификация и повишаване на квалификацията по отношение на дигиталните умения и цифровата грамотност. Същото се отнася и за мениджърите на стопанствата, чиито компетенции са ключови за модернизирването и дигитализацията на сектора.

Увеличеното приложение на цифрови технологии в аграрния бизнес е възможност да се привлече по-младото поколение към заетост в предприятията от сектора. Младите и образовани трудови ресурси са съвременното и цялостно решение за прилагане на интелигентно и прецизно земеделие.

Дигитализацията в аграрния бизнес и влиянието ѝ върху трудовата заетост в сектора

Модернизирването на аграрния сектор води със себе си социални, икономически, етични и практически въпроси, със значителни последици за неговото функциониране. Това се потвърждава и от подписаната от европейските страни Декларация за сътрудничество относно „Умно и устойчиво цифрово бъдеще за европейското земеделие и селските райони“ (Европейска комисия, 2019), с която се признава потенциала на цифровите технологии да помогнат за справяне с важни и неотложни икономически и социални предизвикателства, пред които е изправен селскостопанският сектор и селските райони на ЕС.

Дигитализацията [1] в аграрния бизнес оказва своето въздействие върху способностите на работната сила и управлението на човешките ресурси. Това налага работодателите да прилагат нови, управленски практики за човешките ресурси, за да се гарантира, че може да се привлече и задържи работна сила, която има подходящите умения, знания и способности, необходими за бъдещия растеж, устойчивост и конкурентоспособност на селскостопански сектор.

Бързите темпове, с които се развиват цифровите технологии и навлизането им в аграрния сектор променя бизнес средата и условията на труд, състава на работната сила. Това поставя редица предизвикателства пред работодателите по отношение на някои аспекти на управлението на човешките ресурси (например: начина, по който работодателите в селското стопанство привличат, набират и задържат талантиливи, интелигентни, мотивирани и адаптивни работници в сектора, изграждане на знания и умения от по-високо ниво в рамките на съществуващата работна сила, осигуряване на адекватно заплащане, създаване на работна среда отговаряща на новите професии и

новия начин на работа, и др.). В допълнение демографския профил на населението, което ще формира работната сила след 2021 г. налага към управлението на човешките ресурси в сектора да се подхожда стратегически, а изборът на правилните стратегии зависи най-вече от конкретната стопанска дейност и субективното отношение на земеделския производител (Kirechev, 2019).

Променящата се технологична среда, оказва ключово въздействие върху работната сила по отношение на знанията, уменията и компетенциите. Нараства нуждата от нетрадиционни селскостопански умения като технологични, научни и управленски компетенции и притежаване на цифрови възможности [2]. Ето защо актуализирането на набора от умения е по-важно от всякога. Възникват предизвикателства пред професионалното и висшето образование. Образователните програми трябва да отговорят на изискванията към работната сила в сектора като се променят и адаптират към технологичните тенденции.

Интелигентната автоматизация, анализът на данни, базираните на софтуер услуги, интегрираните вериги на стойност оказват голямо влияние и върху естеството на задачите и ролите в предприятието. Макар че някои от тези технологии пестят труд, истината е, че засега това не означава задължително загуба на работни места. (Cotteleer и Sniderman, 2017).

Дигиталните технологии могат да се използват като инструменти за подобряване на работата на хората и улесняване на тяхната дейност. Комбинирайки силните страни на хората и машините могат да се постигнат значително по-добри резултати, от тези, които биха могли да постигнат поотделно. Повтарящите се и скучни работни задачи вече се извършват от машините, което дава на работниците свободата да изпълняват по-сложни и разнообразни задачи, като използват аналитичните си умения и креативни способности (Buhr, 2015).

Ludwig и колектив (2018) посочват, че макар дигитализацията да осигурява софтуерни решения, които улесняват работата в реално време, това може да доведе и до влошаване на баланса между работа и личен живот, тъй като често се налага работниците да са на разположение и да могат да използват софтуера дистанционно. Всичко това поставя изискване пред работодателите да адаптират модела си за управление на човешките ресурси по отношение на работното време и работното място чрез разработване на вътрешни правила, с които да се определят ограничения и да се поставят граници между работата и личния живот.

Навлизането на новите технологии в аграрния бизнес ще намали ли стойността на човешкия труд и ще доведе ли до генериране на безработица в селските райони? Може да се каже, че това все още не е много вероятно, защото някой трябва да извършва дейностите по мониторинг и контрол, но със сигурност ще постави нови изисквания към работещите. Дейностите по управление и контрол могат да се делегират на служителите и работниците от по-ниските нива, като по този начин могат да се обновят и допълнят дейностите на производствените работници. Също така, поради увеличаването на събирането и анализирането на данни в реално време, около производството ще се създадат много косвени работни места (Schröder et al, 2016). Ако рутинните ръчни дейности (или повтарящите се интелектуални задачи) бъдат автоматизирани и не се извършват от хора, ще се даде свобода на работниците да се занимават с по-креативни задачи (Schröder et al, 2016). В тази връзка от значение за работната сила ще са не само ИТ компетенциите. При условие, че част от функциите се делегират на оперативните нива, компетенциите за самостоятелни действия и самоорганизация ще станат все по-важни (Schröder et al, 2016). Тези нови реалности създават необходимостта от фокусиране върху свързани с работата възможности за квалификация и „обучение на работното място” (Ludwig et al, 2018).

Заклучение

През последните години се наблюдава засилено използване на информационни и комуникационни технологии, и роботика в земеделието. Това е възможност да се промени авторитета на самия бранш, на професиите в него и нагласата на обществото към тях, и да се създаде необходимия образ на сериозна и значима професионална визия на работещите в сектора. Дигитализацията и новите технологии в аграрния сектор обаче, носят както възможности, така и предизвикателства и рискове. Те са свързани от една страна с функционирането на самия бизнес модел, и от друга с управлението на хората, работещи в сектора. Това дава основание да се идентифицират следните предизвикателства, свързани с новия начин на организация на труда и промените в работната сила:

✓ Повишаване на знанията и уменията на работещите в сектора, особено в малките и средните ферми за да бъдат конкурентоспособни и да не изостават в сравнение с големите компании. Развиването на компетенции на работното място става особено важно;

- ✓ Преодоляване на съответствията между уменията на търсещите и предлагащите работа, особено в областта на информационните технологии;
- ✓ От своя страна за да се адаптира към тази нова среда, работната сила ще трябва да развие и усъвършенства своите цифрови възможности;
- ✓ Обучаващите институции, които подготвят кадри за сектора ще трябва да се фокусират върху цифровото и технологично обучение;
- ✓ Възниква и необходимостта от разработване на нови политики свързани с промените, касаещи работната сила както на фирмено и браншово равнище, така и на национално и европейско.
- ✓ Адаптиране на трудовото законодателство по отношение на регламентирането на работното време, работното място и нововъзникващите рискове при работа.

Бележки:

[1] Дигитализация означава интегрирането на дигитални технологии в ежедневиия живот чрез цифровизиране на всичко, което може да бъде цифровизирано (Schallmo and Williams, 2018);

[2] Цифровите възможности се определят като умения и нагласи, които даден индивид притежава, което му дава възможност да участва активно в настояща и бъдеща среда, при която силно се разчита на цифрови ресурси и технологии.

Използвана литература:

1. Бошняку, А. Сейкова, Д. (2019). Индустрия 4.0: Цялостен подход - Основни характеристики и Въздействие върху МСП.
2. Европейски парламент, (2016). Доклад относно насърчаването на иновациите и на икономическото развитие в рамките на бъдещото управление на европейските земеделски стопанства, [online]. [20.06.2021]. Достъпен: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-8-2016-0163_BG.html?redirect
3. Buhr, D. (2015), Soziale Innovationspolitik für die Industrie 4.0 [Social innovation policy for Industry 4.0], in: WISO Diskurs (2015), Expertisen und Dokumentationen zur Wirtschafts- und Sozialpolitik, Friedrich-EbertStiftung, Bonn.
4. Cotteleer, M., Sniderman, B. (2017). Forces of change: Industry 4.0, Deloitte Services LP's Center for Integrated Research. [online]. [20.06.2021]. Достъпен: <https://www2.deloitte.com/insights/us/en/focus/industry-4-0/overview.html#endnote-26>

5. European Commission, (2019). Declaration of cooperation on A smart and sustainable digital future for European agriculture and rural areas Declaration of cooperation on A smart and sustainable digital future for European agriculture and rural areas, [online]. [20.06.2021]. Достъпен: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/eu-member-states-join-forces-digitalisation-european-agriculture-and-rural-areas>
6. Guellec, D. и С. Раунов (2018), „Иновационни политики в дигиталната ера“, *Документи на ОИСР за наука, технологии и индустрия*, № 59, Издателство на ОИСР, Париж, <https://dx.doi.org/10.1787/eadd1094-bg>.
7. Kirechev, D. (2019). Risk Management Mechanisms in Agricultural Holdings in Bulgaria. Leadership and Management: Integrated Politics of Research and Innovations: LIMEN 2018: 4th International Scientific-business Conference (4; 2018; Beograd): Conference Proceedings, Belgrade: Association of Economists and Manager of the Balkans, 2019, 597 - 602.
8. KPMG, Skills impact (2019). Agricultural workforce digital capability framework_Report_Final deliverable, [online]. [20.06.2021]. Достъпен: https://www.crdc.com.au/sites/default/files/Agricultural%20workforce%20digital%20capability%20framework_Report_Final%20deliverable.pdf
9. Ludwig, T; Kotthaus, C; Stein, M.; Pipek V; Wulf, V. (2018): Revive Old Discussions! Sociotechnical Challenges for Small and Medium Enterprises within Industry 4.0. In: Proceedings of 16th European Conference on Computer-Supported Cooperative Work - Exploratory Papers, Reports of the European Society for Socially Embedded Technologies (ISSN 2510-2591), DOI: 10.18420/ecscw2018_15
10. OECD, (2020). The Digitalisation of Science, Technology and Innovation: Key Developments and Policies, [online]. [20.06.2021]. Достъпен: <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/ee2a2c2f-en/index.html?itemId=/content/component/ee2a2c2f-en#>
11. Schröder. C., Philipps, R. (2016). The Challenges of Industry 4.0 for Small and Medium-sized Enterprises, Friedrich-Ebert-Stiftung, Bonn. [online]. [20.06.2021]. Достъпен: https://www.researchgate.net/publication/305789672_The_Challenges_of_Industry_40_f_or_Small_and_Medium-sized_Enterprises
12. Tripoli, M. and J. Schmidhuber (2018), “Emerging opportunities for the application of blockchain in the agri-food industry agriculture”, *Issue Paper*, Food and Agriculture Organization of the United Nations and International Centre for Trade and Sustainable Development, Rome and Geneva.

13. Wolfert, S., Cor Verdouw, L.G., Bogaardt, MJ, (2017). Big Data in Smart Farming – A review, Agricultural Systems, Volume 153, 2017, Pages 69-80, ISSN 0308-521X, <https://doi.org/10.1016/j.agsy.2017.01.023>

Информация за контакт с автора:

Гл. ас. д-р Павлина Иванова

Икономически университет – Варна

e-mail: p.ivanova@ue-varna.bg

ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА ПРЕД ПАЗАРА НА ПШЕНИЦА В ЧЕРНОМОРСКИЯ РЕГИОН В УСЛОВИЯ НА COVID-19

Десислава Иванова
Икономически университет - Варна

CHALLENGES FOR THE WHEAT MARKET IN THE BLACK SEA REGION UNDER COVID-19

Desislava Ivanova
University of economics - Varna

DOI: <https://doi.org/10.36997/ARA2021.144>

Резюме

В условията на COVID-19 светът е изправен пред неясни обстоятелства, станали следствие от глобалната политическа, икономическа, социална и финансова рецесия, породени от пандемията. Пренаселването на дадени региони, резултат от глобализацията води след себе си проблеми свързани с изхранването на населението и сигурността на храните. Черноморският регион с неговото стратегическо разположение се явява пазар от съществено значение както за производството и доставката на суровини към регионите засегнати от бедност, така и в международната търговия на зърнено-житни култури и в частност за пшеницата. В доклада се представят основни тенденции на пазара на пшеница в Черноморския регион и се аргументират проблеми и предизвикателства пред търговията със зърнено-житни култури след началото на пандемията с COVID-19.

Ключови думи: Черноморски регион; рецесия; квотен режим; продоволствена сигурност; зърнено-житни култури

JEL Класификация: Q11, Q13, Q17

Abstract

Under COVID-19, the world is facing unclear circumstances as a result of the global political, economic, social and financial recession caused by the pandemic. The overpopulation of certain regions as a result of globalization leads to problems related to the nutrition of the population and food security. The Black Sea region, with its strategic location, is an essential market both for the production and for the supply of raw materials to the regions affected by poverty and also for the international grain trade and in particular for the wheat. The report presents the main trends in the wheat market within the Black Sea region and argues the problems and challenges, which the grain trade is facing after the beginning of the COVID- 19 pandemic.

Keywords: Black-Sea region; recession; quota regime; food security; grain commodities

JEL Classification: Q11, Q13, Q17

Увод

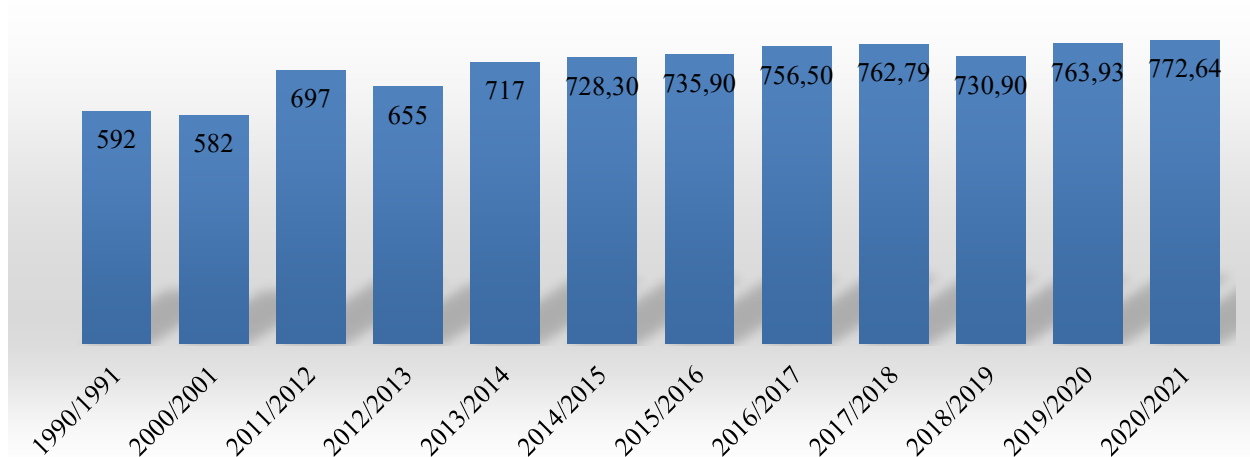
В условията на пандемична обстановка, породена от COVID-19 темата за продоволствената сигурност, изхранването на населението, фактори като климатичните промени и повишаването на цените на основните групи храни се оказват от особена значимост (United Nations, 2021). В съвременната конюнктура ролята на търговията на зърнено-житни култури нараства поради важността на сектор земеделие в икономиката, а зърнения пазар, стратегически за страна ни е поставен в условия на несигурност и пазарна неопределеност. Засушаването, влошените неблагоприятни природо-климатични, политически и икономически условия в цял свят поставиха пазара на зърнено-житни култури пред ситуация на изпитание и оцеляване (FAO, 2021).

Обстоятелствата водят до нестабилност на цените, ръст на ресурсните пазари, запасяване на стокови резерви, предвид затворените граници, невъзможност за изпълнение на доставки от държави производителки, междуфирмена задлъжнялост, фалити и други. Всички от изброените оказват пряк неблагоприятен ефект върху пазарите на зърнено-житни култури и се явяват предпоставка за застрашаване на продоволствената сигурност на населението (United Nation, 2021).

Обект на доклада е пазарът на зърнено-житни култури и в частност пазара на пшеница в страните от Черноморския регион. Предмет на изследване са основните проблеми и предизвикателства, пред които е поставен пазара на зърно за стопанската 2020/2021г.

Целта на доклада е да се представят основни тенденции на пазара на пшеница в Черноморския регион и да се аргументират проблеми и предизвикателства пред търговията със зърнено-житни култури след началото на пандемията с COVID- 19.

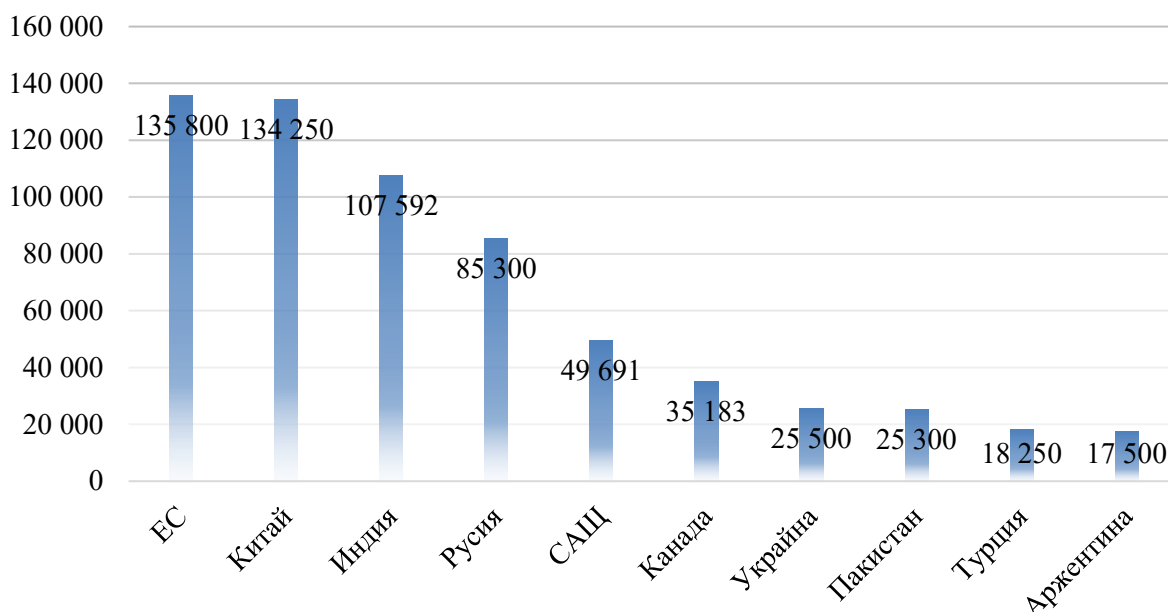
Черноморският регион не може да бъде разглеждан като изолиран пазар, тъй като се влияе от международния пазар на зърнено-житни култури и е необходимо да бъдат съпоставени. Познаването на международния пазар на зърнено-житни култури е необходимо условие за анализ на Черноморския регион, тъй като търговията се осъществява чрез мрежа от пазари и резултат от тяхната взаимовръзка е прехвърлянето на световни тенденции към конкретни региони (Костадинов, 2014).

Фигура 1. Световно производство на пшеница в млн./т.

На фигура 1 е представено изменението на световното производство на пшеница за периода от 1990/1991г. до 2020/2021г. (FAO, 2021). Наблюдава се тенденция на нарастване на произведените количества пшеница, като за стопанската 2020/2021г. достига до 772 640 000 млн./ тона Според доклад на Министерството на Земеделието на САЩ за стопанската 2021/2022 г. производството на пшеница достига до рекордните 794 000 000 млн./тона (USDA, 2021).

Черноморският регион със своето стратегическо разположение все повече се откроява като важен участник в световната търговия със зърнено-житни култури, като за 2020 г. в него е концентрирано 20% от световното производство на пшеница и 30 % от международния експорт (USDA, 2021). Това на свой ред позволява черноморските страни да развиват и разрастват селскостопанския си сектор и да бъдат конкурентни с останалите участници на пазара със зърнено- житни култури. В следствие на модернизация и механизация в отрасъл „ Селско стопанство“ държави като Русия и Украйна изместват водещите световни сили и заемат лидерски позиции в производството и търговията на зърнени култури, което им позволява да се превърнат в съществен фактор в процеса на ценообразуване, определяйки поведението на глобалния пазар на зърнено-житни култури, неговата динамика и тенденции. На Фигура 2 е представено производството на пшеница от основните държави производителки в света (USDA, 2021).

Фигура 2. Водещи държави производители на пшеница (млн./т.)

Страни като Русия, Украйна и държавите членки на ЕС – България и Румъния са сред водещи страни производителки на пшеница. Прогнозата на USDA, 2021 за стопанската 2021/2022 по отношение на производството на пшеница в Черноморския регион е за увеличение на производство сред страните участници, в това число Русия достигайки до рекордните 86 000 000 млн./ тона, Украйна 29 500 000 млн./тона, Румъния 9 500 000 млн. /тона и България с над 4 600 000 млн./тона.

Според Организацията на обединените нации (United Nations, 2021), Черноморският регион се явява ключов пазар, който дава възможност за достъп и доставки на ценово по-изгодни земеделски стоки към засегнатите от бедност страни от Африка и близкия изток, което спомага сигурността по храните и е важна предпоставка за намаляване на продоволствената несигурност свързана с изхранването на световното население. Добрите качествени показатели на зърното, даващи конкурентно преимущество на страните производителки и износителки, както и по-ниските товарни тарифи спомагат за интереса и предпочитанията към черноморското зърно, което на свой ред налага доброто познаване на този регион, неговото изследване и анализиране с цел открояване на предизвикателствата, явяващи се основна пречка пред търговията със земеделска продукция (USDA, 2021). Нестабилната политическа и икономическа световна ситуация, задаващата се рецесия в следствие на пандемията COVID19, лошата инфраструктура в страните участници, поради липса на бюджетни средства, липсата на добра пристанищна инфраструктура, влошените природо-климатични условия, които създават затруднения в

логистиката и придвижването на стоки, изменянето на климата в следствие на глобалното затопляне са само част от факторите, които оказват неблагоприятно влияние върху търговията и я възпрепятстват (Костадинов, 2014).

В допълнение, според Костадинов (2014), през последните години се наблюдават динамични ценови промени и ръст на ресурсните пазари, както между отделни стопански години, така и в рамките на една земеделска година, което се отразява на световната икономика на социално и икономическо равнище. Комплекс от причини обуславят ценовите колебания, които влияят по различен начин и в различни времеви хоризонти. Бързото развитие на информационните технологии се превръщат в проблем пред търговията със суровини. Експерти като Давчев (2014) посочват, че електронните пазари намаляват времето, което е необходимо за изпълнението на сделките, спомагат за намаляване на транзакционните разходи, което позволява да се увеличи обема на търговията със земеделска продукция и привлича ликвидност към стоковите борси. Спекулативната търговия се оказва движеща сила за ценовите движения водещи след себе си големи ценови колебания и динамика, както на стоковите пазара, така и на физическите такива. Информацията за възникващи политически и икономически промени влияе върху пазара на зърнено-житни култури и се явява спекулативен бустер, целящ пазарно разклащане. Прогнозните очаквания също се характеризират като съществени при формирането на цените на земеделската продукция. Подобно на пазарните спекулации, те предизвикват объркване и водят до драстични ценови колебания и несигурност. Сами по себе си те са явяват следствие на спекулативната дейност (Иванов, 2017). Очаквания за промени в тренда, търсенето и предлагането неизменно водят до ценово движение. Примерът е приложим и при бъдещи прогнозни очаквания по отношение на фактор климат, производствени равнища и икономически изменения.

От съществено значение са и температурните изменения, които поставят редица изпитания пред страните производителки на зърнена продукция. Част от основните предизвикателства са по отношение на реколтираните площи, състоянието на посевите, качествените показатели на произведената земеделска продукция, промяната в средния добив и други. Всички от изброените поставят производители и търговци да работят в несигурни времена и условия, като се затруднява процеса на обмен както на местни, локални пазари, така и на международните такива (Костадинов, 2014). Стопанската 2020/2021г. се явява истинско предизвикателство. Засушаването през пролетните месеци на 2020/2021г., непредвидените валежи по време на жътва доведоха до ниски добиви,

влошени качествени показатели на произведената земеделска продукция, редукия в производствата и поставят земеделците в ситуация на оцеляване и фалити.

Друг фактор, който се отразява на пазара на зърнено-житни култури е динамиката на човешката популация. Наблюдава се пренаселване на дадени части на света, което се явява сериозна предпоставка за изчерпване на ресурсите и бедност за голяма част от населението. Увеличаването на броя на населението, води до нарастване на търсенето на храни, тяхното поскъпване и количествен недостиг, както и до задълбочаване на конфликтите и несигурността в застрашените от глад региони. Това налага преосмисляне и стимулиране на селските райони, които са от съществено значение за борбата с негативната тенденция и ключови за постигането на целта за премахване на бедността и глада до 2030 г. (United Nations, 2021).

Създалата се обстановка следствие на пандемията COVID -19 се оказва предпоставка за несигурност сред участниците в търговията на зърнено-житни култури. Според редица експерти, специалисти и икономисти причинената от вируса ситуация не е позната на човечеството от Първата световна война насам. За рецесията от 2008/2009г е характерен срыв от едната страна на икономиката, а именно търсенето, въз основа на слабата покупателна способност на населението, станала в резултат на срыв във финансовия сектор и пренасочване на правителствените ресурси. В условията на COVID- 19 противоположно на предходната рецесия от 2008/2009г. се наблюдават нарушения едновременно от двете страни на икономиката, в това число засегнато е както търсенето, така и предлагането, което е предпоставка за ценова динамика. Въведените извънредни мерки свързани с ограничаване на придвижването на населението, забраните за пътувания и ваканции, промяната на туристическите навици, въвеждането на вечерен час, забраната за работа на заведения за хранене доведе до понижаване на потребителското търсене на основни групи храни и намалена консумация на хляб и хлебни изделия не само в Черноморския регион, но и по цял свят (WHO, 2020). Появява се феномен, който е не само национален, но и глобален, а именно отказ от продажба на земеделска продукция, поради всекидневното, константно покачване на цената на зърнено-житни продукти и борбата на брокери и търговци за покупка, поради необходимостта за изпълнение на предварително подписани договори. Изкуственото покачване и наддаване на цените, водят до невъзможност за изпълнение на поети ангажименти, поради затруднения за разплащане на високите ценови равнища. Редица черноморски страни, в това число Русия, Украйна и Румъния бяха принудени да въведат квотен принцип за износа на земеделската си продукция, за да защитят местните си

производители, като правителствата по този начин стабилизират цените на вътрешните си пазари, което на свой ред допълнително създаде напрежение на пазара на зърнено-житни култури в цял свят (FAO, 2020). За държавите въвели износен режим се създава гарантирано количество на зърно на локалния пазар, като чрез този механизъм цените на основните селскостопански култури се запазват без повишение. Въведените мерки целят ценово стабилизиране и гарантиране на земеделското търсене. Въпреки апелите на СЗО и Световната търговска организация, страните да не налагат тези износни ограничения, тъй като това би довело до прекъсване на веригата на доставки и храни и влошаване на ситуацията по отношение на причинените в следствие на вируса икономически катаклизми, квотните ограничения бяха въведени (WHO, 2020). В следствие на това, страните вносителки на земеделска продукция закупуват и се запасяват със стокови резерви, поради притеснения свързани с изхранването на местното население. Това допълнително се отразява на цената на зърнено-житните култури, както на физическите пазара на местно и международно ниво, така и на стоковите и фючърните пазари. Квотите водят до финансова тежест за страните, които разчитат изцяло на внос на земеделски култури. Нарасна тревогата за способността селскостопанската продукция и в частност храната да бъде доставена на точното място в определеното време и на правилната цена (United Nations, 2021).

В обобщение, от представения анализ на ключови предизвикателства, въздействащи върху пазара на пшеница в Черноморския регион, може да се обобщи:

Първо: В страните от региона са концентрирани 20% от световното производство на пшеница и 30% от международния експорт.

Второ: Съществено влияние оказват фактори като прогнозни очаквания, пазарни спекулации, температурни изменения, динамика на човешката популация, както и създалата се икономическа обстановка в глобален мащаб, следствие на пандемията с корона вирус.

Трето: Информацията до голяма степен надделява над физическата търговия. Очакванията са познатата до момента търговия да се превърне в анахронизъм, като тенденцията е за задълбочаване на дигитализацията в сектора.

Световните икономически кризи влияят с различна посока и интензитет на пазара на зърнено-житни култури, в зависимост от своя характер и специфика. COVID-19 води до преобръщане на икономическата политика, като създава нови приоритети и определя моделите на потребление в дългосрочен глобален план.

Използвана литература:

1. Давчев, К., (2014). Необходимост от минимална държавна намеса като предпоставка за формиране и развитие на фючърсната борсова търговия в България, Обществени науки, изкуство и култура. том I, ISSN 1311-9400. стр.67-70
2. Иванов, Б., Соколова, Е., Стойчев, В. (2017). Интеграция на пазарите на избрани селскостопански продукти, Институт по аграрна икономика, София. с. 371-409
3. Костадинов, А. Симеонов, Въздействието на международните цени на зърно върху Българския зърнен пазар (2014), Евдемония продъкшън ЕООД
4. Сълова, Н., (2000). Характерни особености на макросредата, пазара и търговията с потребителски стоки в България при прехода към пазарна икономика, Варна: Наука и икономика
5. Hall D., Jones R., Raffo C., Anderton A.,(2008), *Business Studies*, Fourth Edition,London
6. The Food and Agriculture Organization (FAO), 2021 – URL: <http://www.fao.org/food-systems/en/>
7. United Nations, 2020 – URL: <https://www.un.org/en/>
8. United States Department of Agriculture (2021). World Agricultural Supply and Demand Estimates. ISSN: 1554-9089, p.1-40
9. World Health Organization, 2021 – URL: <https://www.who.int/>

Информация за контакт с автора:

Докторант Десислава Иванова

Икономически университет – Варна

e-mail: desis89@gmail.com

ПАЗАРЕН АНАЛИЗ НА „ПТИЦЕКЛАНИЦА“ БЕРКОВИЦА

Цветелина Кабакчиева

Стопанска академия „Д. А. Ценов“ - Свищов

MARKET ANALYSIS OF "BIRD SLAUGHTERHOUSE" BERKOVITSA

Tsvetelina Kabakchieva

Dimitar A. Tsenov Academy of Economics, Svishtov

DOI: <https://doi.org/10.36997/ARA2021.152>

Резюме

Преходът към пазарна икономика постави предприятията за месо в нови условия на функциониране. Те се характеризират с висока степен на неопределеност, засилваща се конкуренция и непрекъсната борба за пазари. Усложниха се съществено процесите на реализация на готовата продукция. Поведението на фирмите на пазара, стопанските резултати и развитието на предприятията зависи от ориентацията на ръководството в пазарните условия. Целта на доклада е да се направи ситуационно – сегментационен анализ на „Птицекланица“ Берковица.

Ключови думи: *ситуационен анализ; птицекланица; продуктова стратегия*

JEL Класификация: *Q12*

Abstract

The transition to a market economy has put meat companies in a new state of operation. They are characterized by a high degree of uncertainty, increasing competition and a constant struggle for markets. The processes of realization of the finished products have become significantly more complicated. The behavior of the companies on the market, the economic results and the development of the enterprises depend on the orientation of the management in the market conditions. The purpose of the report is to make a situational - segmentation analysis of "Bird Slaughterhouse" Berkovitsa.

Keywords: *situational analysis; poultry slaughterhouse; product strategy*

JEL Classification: *Q12*

1. Основна дейност на фирмата

„Птицекланица“ Берковица е водещ български производител на птиче месо с дългогодишни традиции в бранша. Предимството на 44-годишния им опит в производството се съчетава с предложението на съвременни технологии и модерно оборудване. Предприятието произвежда богато разнообразие от птичи продукти. Съвременното оборудване в цеховете и лабораториите, значимия научен и човешки потенциал и затворения цикъл на производство им позволява да предлагат продукти с гарантирано постоянно качество, отговарящо дори и на световните изисквания и

стандарти.

Най-сигурната гаранция за бъдещия просперитет на фирмата са непрекъснатия стремеж за развитие, новаторство и предприемачество на всеки един член на екипа. “Това предполага развитие на социалния капитал в различните му форми и изучаване на връзките и зависимостите между елементите, които го съставляват“ (Станимирова & Георгиева, 2011, стр. 109).

Основната дейност на птицекланицата е отглеждане на пилета, изкупуване, преработка на птиче месо, производство на готови хранителни продукти от птиче месо, реализация на вътрешния и външния пазар, съхранение на готови хранителни продукти, зърно, извършва и услуги на ишлеме. Годишният капацитетът на птицекланицата /оборудвана с техника на холандската фирма “Мейн”/, при удължен едномесечен режим, е 15 000 тона обработено птиче месо. Натоварването на мощностите през последните години е едва 40 %, поради ограничения външен пазар и ниското потребление в страната. Фирмата разполага с кланица, колбасарски цех, собствен склад за фураж и птицеферма. Приоритети на дейността са: производство, преработка и реализация на пилета и птичи продукти. 95% от приходите на фирмата са от основната ѝ дейност, а останалите 5% са от ишлеме и лагериране на трупно месо на други фирми. Дейността на фирмата се развива основно на територията на Берковица и област Монтана. Утвърждава позициите си на вътрешния пазар чрез собствена търговска мрежа в София, Пловдив, Враца. Осъществява експорт в Македония, Русия, Чехия, Полша, Украйна.

Продукцията на “Птицекланица” АД се приема еднакво добре и на вътрешния и на външния пазар. Дистрибутори и собствени офиси има в София, Пловдив, Враца, Монтана и Берковица, като реализацията на продукцията се осъществява на база сключените договори между птицекланицата и дистрибуторите. Голяма част от продукцията се реализира и във верига магазини “Метро” в София, Пловдив, а също и във верига KFC.

2. Ситуационно – сегментационен анализ

2.1. Проучване на пазара

Най-широко използваният метод за набиране на маркетингова информация във фирмата е осъществяването на маркетингови проучвания с цел да се установи проявлението и въздействието на пазарните фактори върху реализацията на стоките, както и да се установят или прогнозират тенденциите в развитието на дадена икономическа система. Маркетинговите проучвания са процес на набиране на

информация за пазара и изискванията на потребителите, продукта, рекламата, канали на продажба и са насочени към възможно най-добрите пазарни възможности на фирмата. Друга информационна система, използвана от специалистите по маркетинг във фирмата е “Вътрешната отчетност”. Тя обхваща показателите на текущия пласмент, издръжката на фирмата, равнището на складовите запаси, движение на паричните средства. Използвайки тази информация, маркетинговете констатираат своевременно проблемите и отчитат тяхното отражение върху пазара като търсят оптимално решение за проблема.

Таблица 1

Маркетингови проучвания, осъществявани от "Птицекланица" Берковица

Маркетингови проучвания	Обект на проучване
1. Пазарни проучвания	– размер и характер на пазара; – географско разположение на потенциалните потребители; – определяне на пазарния дял на фирмата и конкурентите; – структура, състав и организация на пласментната мрежа; – тенденции, влияещи върху структурата на пазара.
2. Пласментни проучвания	– обем на продажбите по региони; – пласментни квоти; – стокови запаси.
3. Продуктови проучвания	– силни и слаби страни на продукта; – асортимент на продуктите; – избор на производители на продуктите.

2.2. Оценка и прогнозиране на пазарното търсене

Всеки един от продуктите предлагани от "Птицекланица" Берковица предложен на различно място, по различно време оказва влияние върху продажбите му. Едно избързване в предлагането му или забавяне може да доведе до реализиране на загуби от продажбите му. За това е много важно да се изследва характера на еластичността на търсене на един или друг продукт.

Таблица 2

Сезонно пазарно търсене по асортиментни групи.

Асортиментни групи	Лято	Есен	Зима	Пролет
Замразени пилета	33%	18%	22%	27%
Замразени пил. бутчета	20%	28%	32%	20%
Замразени пил. крила	30%	24%	19%	27%
Пил. фенери	5%	47%	32%	16%
Пил. дреболии и др.	36%	20%	12%	32%
Патешки бутчета	42%	14%	4%	40%
Пуешко месо	44%	10%	8%	38%
Разфасовки от други птици	48%	4%	20%	28%

2.3. Потребителски и бизнес целеви пазар

Фирмата може да структурира своите основни потребители по следния начин:

- международен пазар – купувачи извън границата на страната, включващи задграничните потребители, търговски посредници и държавни учреждения. “Дори сега българската продукция се изнася предимно за ЕС, където се бори с с по-добре финансирани местни производители.” (Николова, 2011, стр. 243);

- пазар на търговските посредници – организации, купуващи стоки за последващите им препродажби с печалба за себе си.

- потребителски пазар – отделни лица и домакинства, купуващи стоки за лично потребление. „Потребителите са рационални хора, които знаят всички факти и логически сравняват избора си според разходите и получената ценност.“ (Горанова, 2002, стр. 14); Гореизброените клиенти, съставят **първичния пазар** на фирмата.

Имайки се в предвид експортната ориентираност на “Птицекланица” Берковица, пазара, в който фирмата желае да има по-голям дял, това е международния пазар, като „географското местоположение и разпространението на частния сектор са важни моменти“ (Бойчев, 2018, стр. 294).

2.4. Сегментация на пазара

➤ Географска:

- **географски регион** – Балкански страни, Източна и Западна Европа, Близкия изток; **размер на пазара** – България, Румъния, Русия, Украйна, страни от Арабския свят и други европейски страни; **климат** – континентален, тропичен;

➤ Демографска сегментация:

- **възраст на потребителите** – възрастовата група на потребителите е доста разнообразна в предвид вида на изделията; **пол на потреблението** – предимно омъжени жени, които пазаруват за семейството; **доходи** – хора със средни доходи и ниски доходи; **занятие** – ученици, работници, студенти, домакини; **образование** – средно, средно специално, основно, полувисше, висше.

- Психологическа и социална сегментация: **класова принадлежност** – средна класа; **личностни характеристики** – пресметливи хора, амбициозни, хора с увличаща се натура; **начин на живот** – улегнали семейства, студенти, традиционалисти.

- Поведение при купуване: **предпочитания** - купувачът държи на качеството, цената, икономичността; **тип потребител** – редовен потребител, купува при случай; **привързаност към марката** – склонен е да пробва варианти; **готовност да купи** – готов е да купи, иска да пробва; **отношение към стоката** – ентусиазирано, положително.

2.5. Състояние на микросредата

През първото тримесечие на 2019 г. потреблението на бързооборотни стоки е паднало под нивата за същия период на 2018 г. както в количествено изражение, така и по отношение на паричните средства, изразходвани от домакинствата. Намалението е с 4.4% като количество и с 2,7% като стойност. Интересен факт се забелязва и при динамиката при пилешкото месо, по-точно при пилешките крилца. До края на 2018 г. в категорията имаше преориентация към по-скъпи продукти при относително постоянни закупени количества. При сравнението на първото тримесечие на тази година се отбелязва, че този процес се насища и средствата отделени от домакинствата намаляват. Съществува известно пренасищане в предлагането на съществуващите пазари от стоки от групата на пилешкото месо. Засилено е предлагането за сметка на търсенето. За постигане главната цел на фирмата – увеличаване на пазарния дял, основните поставени задачи са:

- настаняване в региони с неразработени пазари;
- увеличаване на стоковия асортимент, чрез внедряване на нови висококачествени стоки, като „иновациите от своя страна са важни, когато конкурентната стратегия е да се представят диференцирани продукти или услуги“ (Веселинова, 2019, стр. 465);
- интензивна реклама.

2.6. Анализ на предлагането и конкуренцията

Пазарната икономика се характеризира с висока степен на неопределеност в условията на функциониране на фирмите. „Селскостопанската производствена дейност зависи от екологичните фактори и води до висок риск и несигурност по отношение на производството и еластичното предлагане и търсене на селскостопанските продукти“ (Кабакчиева, 2019, стр. 158). Успех в тези условия достигат само тези, които по-добре от своите конкуренти изучават потребностите и предпочитания на потенциалните купувачи и съумяват да ги задоволяват, а също така по-добре се възползват от благоприятните възможности и се предпазват от заплахите на обкръжаващата ги среда.

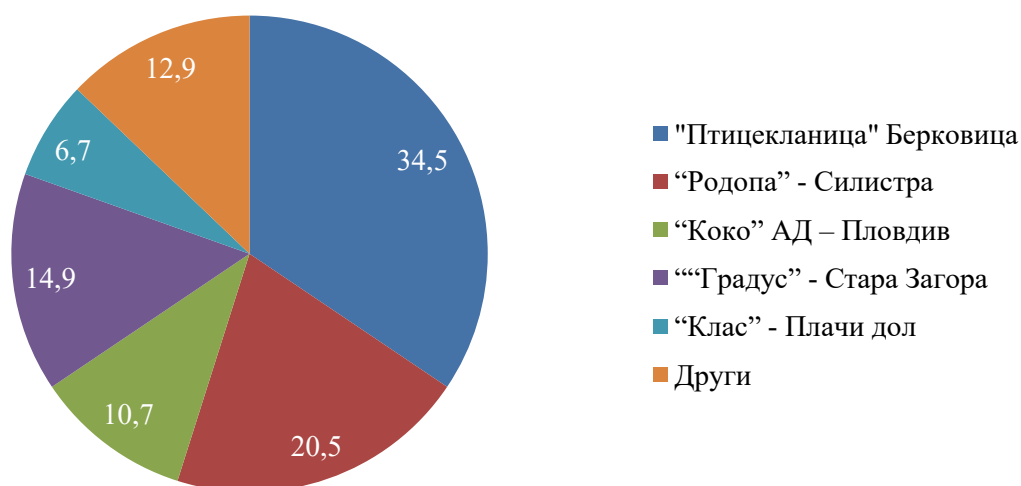
Потенциалните конкуренти на “Птицекланица” Берковица са всички производители и вносители на птичи продукти, а основните конкуренти на този етап са: “Родоп” – Силистра; “Алекс” ООД – София; “Коко” АД – Пловдив; “Градус” – Стара Загора; “Клас” – Плачи дол.

Продуктите на тези фирми са с утвърдени традиции на българския пазар. Относителния пазарен дял на “Птицекланица” Берковица е 34,5%, а общото разпределение на пазара е следното:

Таблица 3

Дялове на конкурентите на “Птицекланица” Берковица.

№	Фирма	Дял на пазара (%)
1.	„Птицекланица“ Берковица	34.5%
2.	“Родоп” - Силистра	20,5%
3.	“Коко” АД – Пловдив	10,7%
4.	“Градус” - Стара Загора	7,9%
5.	“Клас” - Плачи дол	6,7%
6.	Други	12,9%

Фигура 2. Дялове на конкурентите на “Птицекланица” Берковица

Въз основа на обстойна пазарна информация, фирмата отстранява собствените си слабости, като се наблюдават поведението и промените във времето на конкурентните фирми.

2.7. SWOT – анализ на „Птицекланица“ Берковица.

Възможностите и в крайна сметка резултатите на организацията зависят много от правилната оценка и съобразяване със силните и слабите страни на предприятието. В най-общ план показателите за оценка на силните и слабите страни произтичат от многобройните връзки с околната среда и вътре в самата фирма.

Силните страни на фирмата са:

- ✓ значителни финансови възможности;
- ✓ добри връзки с доставчиците;
- ✓ внедрен стандарт ISO 9001;
- ✓ голям асортимент на продукти;
- ✓ бързо изпълнение на поръчките;

✓ големи инвестиции за нововъведения и подобряване на машинния парк. “В условията на пазарна икономика, където броя на субектите, касаещи дадено инвестиционно намерение е много по-голям, е нужно да се съчетават интересите на много участници – собственици, мениджъри, контрагенти, кредитни институции, фондове, правителствени агенции и пр.” (Киречев, 2011, стр. 399);

✓ добър маркетингов отдел, който информира на време за всички изменения на потребностите и желанията на потребителите и в същото време поддържат у тях интереса към продукцията на фирмата;

Слабите страни на фирмата са:

✓ необходимост от непреки канали за продажба и лошо качество на някои доставки, поради повреда на пакетите при транспортиране;

Благоприятни възможности за фирмата:

✓ увеличаване на пазарния дял, чрез достигане до нови потребители;

✓ увеличаване на доходите на населението, а от там и търсенето на този вид продукти;

✓ повишаване на изискванията на обществото към качеството на стоките, както и „поддържане на нивата им консумация в баланс с нивата на тяхното възобновяване“ (Стефанов, 2018, стр. 301);

✓ потребителска осведоменост;

Заплахите за фирмата:

✓ намаляване на търсенето, поради ниските доходи на населението и обща стагнация на пазара; увеличаване на данъците; увеличаване на инфлацията; поява на нови конкуренти; нелоялна реклама.

След разглеждане на силните и слабите страни на фирмата, може да се достигне до извода, че силните ѝ страни са значително по-голям дял от слабите. При това позициониране на фирмата, тя трябва да предприеме “стратегия на съчетаване” на силните си страни и благоприятните възможности и да неутрализира слабите си страни и заплахите.

3. Разработване на продуктови стратегии

Продуктовата стратегия е един от четирите фактора на маркетинг микса на фирмата за задоволяване на избрания целеви пазар. Ето защо продуктовия микс с изделията в него, предлагани от фирмата на пазара, дизайна им са важен момент за търговската фирма.

Продуктовите стратегии показват как фирмата може да използва целенасочено решенията си относно продукта, за да запазва или подобрява пазарното си присъствие и получава предимство пред конкурентите.

За да поддържа своя търговски успех и стабилна позиция на пазара фирмата е насочена към създаване, непрекъснато усъвършенстване и предлагане на пазара на

такива продукти, които да оказват силно и трайно въздействие върху потребителите, както и разширяване на миногледа на клиентите, относно съчетанието и красотата на естествените материали от природата. Фирмата се стреми да стимулира клиентите си да повторят поръчките си, да доведат нови клиенти и да останат доволни от продуктите – това е една от главните цели на фирмата.

По този начин се показва желаната позиция на продуктите на фирмата и на самата фирма, спрямо тези на конкурентите ѝ. Нейните цели свързани с желания ѝ фирмен и продуктов престиж, това са цели свързани с постигане на определено качество на продукцията и обслужването.

Важно значение за реализирането на продуктовата политика има проектирането на изделието, което е и съществена предпоставка за рентабилна и стабилна дейност. То осигурява продуктите, които са необходими в съдържателен и качествен аспект, предоставени на подходящото място и време, на подходящата цена и осигурени в достатъчни количества.

“Птицекланица” Берковица се е насочила към следното интензивно развитие:

♦ **Стратегия за увеличаване на пазарния дял** - целта е фирмата да увеличи обема на продажбите на съществуващите си стоки на същия пазар, на който се реализира продукцията и сега. За постигането на целта е необходимо:

- да се следят промените в потребителските желания;
- да се увеличи качеството на продукцията;
- да не се допуска загубване на съществуващите клиенти.

♦ **Стратегия за развитие на продукта** тази стратегия цели бързо въвеждане и производство на богата гама нови стоки, които допълват и обогатяват традиционната стокова листа и удовлетворяват потребностите на голям брой потребители от различните пазарни сегменти. За целта е необходимо:

- да се предлагат нови видове стоки;
- да се използват по-нови и качествени съставки при разработването на бъдещите продукти.

♦ **Стратегия за разработване на нови пазари** - това е стратегия за увеличаване на продажбите чрез обслужване на все по-голям брой потребители.

От направената сегментация на пазара се установи, че основните потребители на продуктите на предприятието са предимно хора със средни и ниски доходи. Със своите качества и предимства на стоките си, “Птицекланица” Берковица се стреми да

завладее и клиенти с по-високи финансови възможности. Целта е да се убедят, че във България вече се създават продукти, отговарящи на нужното международно качество, но на цени достъпни за всеки българин.

Заключение

Във връзка с реализирането на целите на предприятието за стабилен ръст, увеличаване на пазарния дял, увеличаване на печалбата и въвеждането на нови продукти с цел запълване на пазарни ниши, трябва да се предприемат някои решаващи крачки в политиката на фирмата. Една от тях е разработването на двете серии нови продукти, които ще дадат възможност на потребителите да вкусят от новите висококачествени продукти. Откриването на фирмени магазини в големите градове би улеснило потребителите да получават повече и достоверна информация за качествата и предимствата на продуктите на “Птицекланица” Берковица. С реализирането на тази идея фирмата ще разкрие и нови работни места за млади и адаптивни хора. Много важна е ролята на рекламата, която ще представи новите продукти. Създаването на каталози съдържащи снимки и характеристики за всички продукти на “Птицекланица” Берковица ще позволи на потребителите да имат достатъчно време да ги разгледат, да се информират и направят правилния избор за покупка.

Използвана литература:

1. Бойчев, Б. (2018). Алтернативни форми за развитие на туризъм. *Устойчиво развитие на лозаро-винарския сектор- предизвикателства и възможности за растеж* (стр. 291-297). Варна : изд.“Наука и икономика“.
2. Веселинова, Н. (2019). Гъвкавото лидерство- фактор за успешни проекти в туризма. *Туризмът в новото хилядолетие –състояние и перспективи* (стр. 462-467). Свищов: АИ“Ценов“.
3. Горанова, П. (2002). *Теория на потребителското поведение*. Свищов: АИ“Ценов“.
4. Кабакчиева, Ц. (2019). Доходите – необходимост на селскостопанските предприятия за постигане на икономическа устойчивост. *Състояние и проблеми при управлението и развитието на селското стопанство* (стр. 158-162). Свищов: АИ „Ценов“.
5. Киречев, Д. (2011). Подходи за оценка на инвестициите в лозаровинарския сектор. *Икономиката и управлението в XXI век- решения за стабилност и растеж* (стр. 391-399). Свищов: АИ „Ценов“.

6. Николова, М. (2011). Влияние на икономическата криза върху аграрния сектор на Р. България. *Икономиката и управлението в XXI век- решения за стабилност и растеж* (стр. 236-249). Свищов : АИ „Ценов“.
7. Станимирова, М., & Георгиева, Т. (2011). Социалният капитал и значението му за развитие на селските райони. *Икономиката и управлението в XXI век- решения за стабилност и растеж* (стр. 103-109). Свищов: АИ „Ценов“.
8. Стефанов, Ц. (2018). Туристическата индустрия в концепцията за устойчиво развитие. *Устойчиво развитие на лозаро-винарския сектор - предизвикателства и възможности за растеж* (стр. 298-303). Варна: изд. Наука и икономика.

Информация за контакт с автора:

Гл. ас. д-р Цветелина Кабакчиева

Стопанска академия „Д. А. Ценов“ - Свищов

e-mail: ts.kabakchieva@uni-svishtov.bg

ФАКТОРНИ ПАЗАРИ В БЪЛГАРСКОТО ПЧЕЛАРСТВО

Любомир Любенов

Анелия Любенова

Ивайло Христов

Русенски университет „Ангел Кънчев“ - Русе

FACTOR MARKETS IN BULGARIAN BEEKEEPING

Lyubomir Lyubenov

Aneliya Lyubenova

Ivaylo Hristakov

"Angel Kanchev" University of Ruse

DOI: <https://doi.org/10.36997/ARA2021.163>

Резюме

Целта на доклада е да се определят размерът и тенденциите в развитието на пазарите на земя и труд в националното пчеларство. Изследването е насочено само към тях, тъй като размерът и тенденциите на развитие на националните финансови пазари в пчеларството са определени в друго изследване на авторите. Актуалността на проблема произтича от важната роля на факторните пазари за постигане на устойчиво развитие на пчеларството и други зависими от него сектори, предвид опрашвателната дейност на пчелите. Изследването установява, че пазарите на земя в пчеларския сектор са над 0,5 млн. лв. годишно, а пазарите на труд са над 77,2 млн. лв. годишно, т.е. формират съвместни факторни пазари в българското пчеларство за над 77,7 млн. лв. годишно. Тенденциите в развитието им са положителни и производни на тези в пчеларския сектор и на други свързани пазари - финансови и други.

Ключови думи: пазари на земя; пазари на труд; национално пчеларство

JEL Класификация: Q12, Q13, Q15

Abstract

The aim is to determine the size and development trends of land and labor markets in the national beekeeping. The study is focused only on them, as the size and trends of national financial markets in beekeeping are defined in another study by the authors. The urgency of the problem stems from the important role of factor markets in achieving sustainable development of beekeeping and other sectors dependent on it, given the pollination activity of bees. The study finds that the land markets in the beekeeping sector are over 0.5 BGN million/year, and the labor markets are over 77.2 BGN million/year; i.e. form joint factor markets in the Bulgarian beekeeping for over 77.7 BGN million/year. Their development trends are positive and derived from those in the beekeeping sector and other related markets - financial and others.

Keywords: land markets; labor markets; national beekeeping

JEL Classification: Q12, Q13, Q15

Въведение

Актуалността на проблема произтича от важната роля на факторните пазари относно постигането на устойчиво развитие на пчеларството и други сектори зависими от него, предвид опрашителната дейност на пчелите. Българското пчеларство не може да се развива без наличието и съчетаването на факторите земя, труд и капитал. Тяхното количество и качество определя себестойността на продукцията на българското пчеларство, респективно неговата конкурентоспособност и опрашителна дейност. Националните факторни пазари в пчеларството детерминират производителността, качеството и себестойността на произвежданите продукти и услуги в сектора, поради което се явяват изходна база за неговото развитие.

Търсенето на земя и труд в националното пчеларство се определя от неговите потребности и състояние, от количеството и качеството на неговото производство и внос, от търсенето на пчелни продукти и услуги (опрашване и апитуризм), от печалбата на сектора и др. Тези пазари зависят от развитието на продуктовете пазари на пчелни продукти и услуги, както и от финансовите и други пазари на фактори и средства за производство в пчеларството. Изследването допълва други разработки на авторите (Любенков, 2019; Lyubenov, Lyubenova, Hristakov, 2021), поради което няма да се изследват финансовите пазари в сектора, тъй като вече е направено. Целта е определяне на размерите и тенденциите на развитие на пазарите на земя и труд в националното пчеларство.

Поземлени пазари в българското пчеларство

Официалната статистика отчита 876,6 хил. броя регистрирани пчелни семейства (Аграрен доклад, 2020), но реалния брой е повече поради факта, че почти 20% са нерегистрирани и действително в България има над един милион семейства. Броят на биологичните пчелни семейства достигна 33% от общия брой през 2016 г., след което започва да намалява до 27,6% (Аграрен доклад, 2020). При един милион пчелни семейства, биологичните кошери съставляват около 25% от националния сектор пчеларство, т.е. 250 000 бр., а конвенционалните са 750 000 бр. Конвенционалното и биологичното пчеларство се нуждаят от земя и труд, за да функционират.

В България има 13 771 пчелни стопанства, от които в 2 440 се отглеждат от 1 до 9 бр. пчелни семейства, в 5 678 се отглеждат от 10 до 49 бр. пчелни семейства, в 4 093 се отглеждат от 50 до 149 бр. пчелни семейства и в 1 560 се отглеждат над 150 бр. пчелни семейства (Аграрен доклад, 2020). Това показва, че в структурно отношение

микростопанствата (1-9 кошера) съставляват 17,72%, малките стопанства (10-49 кошера) са 41,23%, средните стопанства (50-149) са 29,72% и големите стопанства са 11,33%. Микро стопанствата са придворни и не се нуждаят от наемане или покупка на допълнителна земя, но останалите имат нужда от такава, вкл. и за био пчеларство.

Въпреки че основната част от пчелините в България, с разлика при подвижното пчеларство са на собствени земеделски земи, този пазар е много по-малък, спрямо този формиран от растениевъдни стопанства. Въпреки това той реално съществува, като е най-развит предимно в урбанизираните територии на селските райони, където са разположени основната част от пчелините. Най-малко са пчелините разположени на земеделска земя, средната цена на която през 2020 г., е около 1100 лв./дка. Когато те са отдалечени от големи градове един декар незастроено дворно място в селата, струва над 3 000 лв./дка, а когато са близко и над 10 000 лв./дка.

Големият дял от пчелините разположени в границите на урбанизираните територии, създават пренасищане и конкуренция между пчелните семейства и спад в добивите, което е и потенциален двигател на този пазар сега и в перспектива. Катализатор на пазара е и биологичното пчеларство, което изисква по-големи площи извън урбанизираните територии. Разполагането на пчелин от 100 кошера изисква поне 1 декар, т.е. за 1 000 000 кошера са необходими 10 000 декара. Тъй като покупката на земя, вкл. и за пчелин е дългосрочна инвестиция, сделките на годишна база са 2-3% от пазара, като за целите на изследването ще приемем 2,5%.

Приемайки условно, че всички 1 000 000 кошера, са разположени на 10 000 дка земя със средна цена от 1100 лв./дка при средно годишен оборот на сделки с нея от 2,5%, ще получим 0,275 млн.лв./год., което е минималната стойност на този пазар. Сега малките и средните стопанства са разположени предимно в урбанизираните територии на селските райони, а големите стопанства и извън тях, поради което за последните ще приемем по-ниските цени - Таблица 1. Отчитайки данните от Таблица 1, както и факта, че официалната статистика не обхваща всички пчелини, респективно и тяхната площ, то пазара на земя в сектора е над 0,4 млн. лв. год.

Освен земя за разполагане на кошерите, пчеларските стопанства се нуждаят и от такава за осъществяването на други дейности в самия сектор или генерирани от него. Всеки кошер изисква поне един квадратен метър застроена площ за склад на пчелния инвентар и помещения за добив и складиране на пчелни продукти (мед, восък, прополис и др.) - например на 100 кошера са необходими 100 m². Осъществяването на директни продажби и развитието на апитуризм изискват допълнителни площи в урбанизираните

селски и др. райони. Големите стопанства имат нужда от допълнителна площ за специализирана преработвателна и търговска база за инвентар, техника, амбалаж и др., поради което пазара на земя в сектора достига 0,5 млн. лв. год.

Таблица 1

Поземлени пазари в българското пчеларство

Стопанства, бр. кошери	Стопанства, бр.	Стопанство, дка	Цена, лв./дка	Пазар, млн. лв.	Оборот, млн. лв./год.
1-9	2 440	-	-	-	-
10-49	5 678	0,250	3000	4,26	0,11
50-149	4 093	1	2000	8,19	0,20
над 150	1 560	1,5	1100	2,57	0,06
Общо:	13 771			15,02	0,38

Трудови пазари в българското пчеларство

Приемайки, че едно стопанство от 200 кошера осигурява целодневна заетост на един работник, то националния сектор пчеларство при 1 000 000 кошера, ще осигурява целогодишна заетост на 5 000 души. При средна производителност на труда от 7,32 лв./час в тези професионални стопанства, което съответства на 1220 лв./месец (при минимална работна заплата от 610 лв./месец за 2020 г.), ще имаме трудови пазари в сектор пчеларство за 73,2 млн.лв./година (5000x1220x12). Реалните трудови пазари са различни от дадения пример, защото една част са по-големи, а голяма част от пчелините са по-малки и пчеларите работят в тях на непълен работен ден с по-ниска производителност на труда, респективно и с по-ниско месечно възнаграждение.

По-големите стопанства имат по-добри възможности за специализация, внедряване на промишлени технологии, механизирание на основните производствени процеси, и въвеждане на подходящи форми на организация на производството и труда, в резултат на което постигат и по-висока производителност на труда, респективно и по-високи доходи. При сега съществуващата медоносна и материално-техническа база на българското пчеларство минималният брой на обслужваните пчелни семейства от един пчелар за осигуряване на целогодишна заетост е 150 кошера, дори и когато пчеларите работят в екип, което по принцип позволява по-добро планиране, организиране, ръководене и контрол на производството и реализацията на произведената продукция.

Както посочихме официалната статистика отчита 876,6 хил. броя регистрирани пчелни семейства и 13 771 пчелни стопанства, от които в 2 440 се отглеждат от 1 до 9 бр. пчелни семейства (17,72%), в 5 678 се отглеждат от 10 до 49 бр. пчелни семейства

(41,23%), в 4 093 се отглеждат от 50 до 149 бр. пчелни семейства (29,72%) и в 1 560 се отглеждат над 150 бр. пчелни семейства (11,33%). Приемайки, че големите стопанства с над 150 кошера постигат средна производителност на труда от 7,32 лв./час, т.е. 1220 лв./месец, средните стопанства (50-149 кошера) около 50% от нея, малките стопанства (10-49 кошера) около 25% от нея и микро стопанствата около 5% от нея, ще имаме трудови пазари в националния сектор пчеларство за над 75 млн. лв./година – Таблица 2.

Таблица 2

Трудови пазари в българското пчеларство

Стопанства, Кошери	Стопанства, бр.	Производителност на труда, лв./час	Доход, лв./месец	Доход, млн. лв./год.
1-9	2 440	0,37	61	1,79
10-49	5 678	1,83	305	20,78
50-149	4 093	3,66	610	29,96
над 150	1 560	7,32	1220	22,83
Общо:	13 771			75,35

Реалните трудови пазари в българското пчеларство са по-големи от определените в Таблица 2, защото официалната статистика не обхваща над 123 хил. кошера (1000000-876600), които не са регистрирани, което прави над 600 стопанства с 200 кошера. Последните формират трудови пазари в сектор пчеларство за 8,8 млн.лв./год. (600x1220x12). Тъй като основната част от нерегистрираните стопанства са микро и малки можем да приемем, че те постигат значително по-ниска производителност на труда - около 20% от тази в големите стопанства, което е 1,8 млн.лв./год. т.е. трудовите пазари в сектора са над 77,2 млн.лв./год. Пчеларството създава заетост и в много други дейности свързани пряко с него - средства за производство, занаяти, туризъм, търговия и др. услуги.

Пазари на земя, труд и капитал – тенденции

Пазарите на земя и труд в българското пчеларство са пазари за милиони. Те не само се намират в растеж, но имат значителен потенциал, който все още не е усвоен, предвид бурното развитие на зелената икономика, прецизното и биологичното земеделие и пчеларство през последното десетилетие. Техните цени непрекъснато и устойчиво ще нарастват. Средната пазарна цена на земеделската земя в България през периода 2010 - 2020 г. нараства от 279 лв./дка до 1100 лв./дка в края на периода (www.nsi.bg, 2021). През

този период минималното заплащане в националната икономика нараства от 1,42 лв./час до 3,66 лв./час (<https://kik-info.com>, 2020). Предвид процесите на конвергенция като страна членка на ЕС, с едни от най-ниските цени в ЕС, те ще продължат да нарастват по-динамично и устойчиво.

Силно влияние върху поземлените и трудовите пазари в пчеларството имат финансовите пазари, които са един от генераторите на техния растеж. Позитивното развитие на финансовите пазари в националното пчеларство от над 21 млн. лв./год (Lyubenov L. A. Lyubanova. I. Hristakov, 2021) стимулира и растежа на поземлените и трудовите пазари. Развитието на зелената икономика, биологичното и прецизното пчеларство формират нови сектори и пазари, които са двигател за развитие и растеж на факторните пазар в пчеларството - земя, труд и капитал. Тенденциите на развитие на пазарите на опрашване и апи-туризъм, които са с голям и все още неусвоен потенциал, ще стимулират развитието на всички факторни пазари в пчеларството.

Тенденциите на развитие на ЕС, респективно и на неговите страни-членки към екологизиране и устойчиво субсидиране на агроекологични дейности, стимулират развитието на пчеларството. Те ще повишават субсидиите за опрашвателна дейност на пчелите, респективно и субсидирането на сектор пчеларство. Откриването на нови приложения на пчелните продукти и разработването на нови технологии за производство и реализация, ще повишават търсенето на фактори (земя, труд и капитал) и средства за производство (ветеринарно-медицински продукти, кошери, фуражи, техника, инвентар и др.) в пчеларството, респективно и техните цени. Налице са устойчиви тенденции на позитивно развитие на факторните пазари в националното пчеларство.

Изводи:

В резултат на проведеното проучване за пазарите на средства за производство в българското пчеларство, могат да се направят следните изводи:

✓ пазарите на земя в националното пчеларство са за над 0,5 млн. лв./год.), на труд за над 77,2 млн. лв./год.), т.е. формират съвместно факторни пазари в българското пчеларство за над 77,7 млн. лв./год.

✓ предходно на настоящото изследване на авторите установява, че финансовите пазари в националното пчеларство са за над 21 млн. лв./год., т.е. факторните пазари в българското пчеларство надхвърлят 98,7 млн. лв./год.

✓ пазарите на земя и труд в българското пчеларство ще продължат да нарастват плавно и устойчиво. Тенденциите им на развитие зависят от продуктите и др. пазари, вкл. и финансовите, които също ще продължат да нарастват устойчиво.

Използвана литература:

1. Аграрен доклад, 2020, Министерство на земеделието и горите, София.
2. Любенов Л. 2019. Международни и национални пазари на пчелни продукти, сп. Икономическа мисъл, София, кн. 1, ISSN 0013-2993.
3. Lyubenov, L. Lyubenova. A, Hristakov, I. (2021) Financial Issues and Funding in the Bulgarian Beekeeping Sector, Economic Archive, Svishtov, 1, pp. 45-59.
4. <https://kik-info.com/spravochnik/mrz.php>, 2020.
5. www.nsi.bg, 2021.

Информация за контакт с авторите:

Доц. д-р Любомир Любенов

Русенски университет „Ангел Кънчев“ - Русе

e-mail: LLyubenov@uni-ruse.bg

Гл. ас. д-р Анелия Любенова

Русенски университет „Ангел Кънчев“ - Русе

e-mail: ALyubenova@abv.bg

Гл. ас. д-р Ивайло Христов

Русенски университет „Ангел Кънчев“ - Русе

e-mail: IHristakov@uni-ruse.bg

ПОТЕНЦИАЛ НА ПЧЕЛНИЯ СЕКТОР ЗА РАЗВИТИЕ НА ПЧЕЛЕН ТУРИЗЪМ В СЕВЕРОИЗТОЧЕН РАЙОН НА БЪЛГАРИЯ

Косьо Владимир
Икономически университет - Варна

POTENTIAL OF THE BEEKEEPING SECTOR FOR DEVELOPMENT OF BEE TOURISM IN THE NORTHEASTERN REGION OF BULGARIA

Kosyo Vladimirov
University of economics – Varna

DOI: <https://doi.org/10.36997/ARA2021.170>

Резюме

Докладът включва анализ на състоянието, тенденциите и перспективите на пчеларството и неговата релация с туризма в България. Пчеларството е разгледано като сектор на селското стопанство от зараждането му след Освобождението до нашието съвремие и динамика на развитие. В доклада е представена ресурсната база (традиции, състояние, производство и реализация на пчелен мед). За нуждите на анализа са използвани данни от НСИ, Министерството на земеделието и храните, сдруженията на пчеларите, на преработвателите и търговците на пчелен мед и пчелни продукти, Министерството на туризма и бранишовите туристически организации и анкетно проучване на автора. Пчеларството е представено в релацията като ресурс за развитие на апитуризм (пчелен туризъм), като нетрадиционен атрактивен специализиран вид, подпомагащ земеделските производители чрез неземеделски практики.

Ключови думи: мед и пчелни продукти; апитуризм; пчели; околна среда; традиции и култура

JEL Класификация: Q13, Z32

Abstract

The report includes an analysis of the state, trends and prospects of beekeeping and its relationship with tourism in Bulgaria. Beekeeping is considered as a branch of agriculture from its inception after the Liberation to our time and dynamics of development. The report presents the resource base (traditions, condition, production and sale of honey). For the needs of the analysis, data from the NSI, the Ministry of Agriculture and Food, the associations of beekeepers, processors and traders of honey and bee products, the Ministry of Tourism and branch tourist organizations and a survey of the author were used. Beekeeping is presented in the relation as a resource for the development of apitourism (bee tourism), as a non-traditional attractive specialized species, supporting farmers through non-agricultural practices.

Keywords: honey and bee products; api-tourism; bees; environment; traditions and culture

JEL Classification: Q13, Z32

Въведение

Пчелите са отглеждани от човека още преди 10 000г. за мед и други пчелни продукти. В Китай и Индия пчеларството е било силно развито след 4-то хилядолетие пр. н .е. Индийците са използвали меда в медицината и са смятали, че е един от петте еликсира на безсмъртието. В Китай две хиляди години преди новата ера се препоръчва употребата на мед като универсално лечебно средство. Медът е бил любима храна на народите от древна Испания, Египет, Китай, Индия, на асировавилонците, арабите, елините, римляните и индианците. Те са употребявали меда като храна и лекарство, а прополис – за лечение на рани. В България развитието на пчеларството датира още от времената, когато прабългарите са населявали земите около Азовско море и реките Кама и Волга. Стотици години нашата страна се е славела като един от най-големите производители на мед и висококачествен восък.

21 век е период на интензивно икономическо развитие и нарастваща на деградацията на природната среда. Упадъкът на биологичното разнообразие и неправилното функциониране на редица екосистеми са проблеми, с които се сблъскваме всеки ден. Прогресивен процес на глобализация заплашва поведението, традициите и културата на местните общности и от екологична гледна точка е необходимо да се противодейства на негативни процеси. Туризмът е сектор от икономиката, който изисква запазване на културните и природните ценности. През последните години се наблюдава тенденция за насочване на интереса към екологичните форми на пътуване: еко туризъм, агротуризм, селски туризъм, пътуване сред природата, културен туризъм и др. Туристите търсят възможност за придобиване на нови преживявания, за среща с природни и културни ценности на даден регион.

Екотуризмът е всеки вид и форма на специализиран и устойчив туризъм, чрез който се опознава, преживява и съхранява, автентична природно-културна среда и се повишава благосъстоянието на приемащото население в туристическото място. Съществуват различни видове и форми на екотуризм които могат да се разграничат по мотивация и организация. Според мотивите на туристите основните видове екотуризм са: познавателен туризъм; орнитоложки туризъм „наблюдението на птици; фототуризм; приключенския туризъм; пещерния туризъм; пешеходният туризъм; велотуризмът; практикуването на скално катерене; въздушни спортове; спортно ориентиране; рафтингът; събирането на билки, гъби и други. (Маринов, С., Съвременни видове туризъм. Варна: Наука и икономика, 2011).

Много подходящ пример за такава форма на пътувания е пчелният туризъм, познат

още като апи-туризъм, свързан с латинското наименование за „пчела“ - „apis“. Това е форма на туризма, насочена към пчеларството и пчелните продукти като традиционна професия, обвързана в екологичен, хранителен и медицински аспект. Дейностите, в обхвата на пчелния туризъм включват посещения на пчелини семейства на открито и пчелни музеи, където туристът има възможност да наблюдава работата на пчеларя, метода за вадене на мед, да научи за неговите свойства и специфики (включително дегустация на различни видове мед), също така да разбере за други пчелни продукти (цветен прашец, восък, пчелен хляб, пчелно млечице и др.), да наблюдава как живее пчелното семейство, да се запознае с екологичната корелация между човек и пчели. Пчелният туризъм може да бъде разработен на базата на вече съществуващите пчелни семейства (пчелини, пчелни ферми). Развитието на пчелния туризъм е възможност за активизиране на селските райони, създаване на нови работни места, както и възможност за възобновяване на традициите и културата на районите. През последните години се наблюдава динамично развитие на пчелния туризъм в страните: Полша, Германия, Чехия, Литва, Украйна, но лидер в този вид туризъм е Словения.

Основната **цел** на настоящия доклад е да проучим възможностите за развитие, да разберем нагласите на хората и да покажем, че България има ресурсите и възможностите за развитие на пчелен туризъм. За реализирането на дадената цел са изпълнени следните **изследователски задачи**:

- Проучване на сектор пчеларство в България и по-конкретно Североизточния район.
- Обработка, структуриране и Анализ на данни за пчелните ферми, пчелните семейства и количеството добит мед в България през периода 2105-2018 година.
- Провеждане на анкетно проучване и представяне на данните в графичен вид.

Изложение

Развитието на пчеларството по българските земи датира от древни времена - траки, славяни и българи са усвоили до съвършенство изкуството за отглеждане на пчели. От векове, страната ни се слави с голямо производство на мед и висококачествен восък. След освобождението през 1878 г. пчеларството започва да се модернизира. Примитивните, изтъкани от клонки кошери наричани още „травни“, постепенно се заменят с модерни „парникови кошери“, но традициите в пчеларството и производството на мед и пчелни продукти се запазват и до наши дни.

Въпреки традициите и природните ресурси, през ХХІ век пчеларството в България

остава предимно хоби. Малцина са онези, които са превърнали пчеларството в професия, поради непопулярността на сектора, въпреки програмите на фонд „Земеделие“, целящи увеличаването на пчелните семейства. Природните ресурси на страната и особено разнообразието на медоносната растителност позволяват да се получи чист висококачествен мед, пчелно млечице, цветен прашец, прополис, пчелен восък, пчелна отрова и други пчелни продукти. Българският мед се изнася успешно в страни от ЕС – и най-вече в Германия, която е един от най-големите консуматори на пчелен мед в ЕС. Развитието на този подсектор на животновъдството се благоприятства от подходящите природни и климатични условия. Страната ни е на едно от първите места в Европа по видово разнообразие на растителността. Голяма част от релефа на страната дава възможност за отглеждане на пчелни семейства, но то е сравнително слабо спрямо другите страни от ЕС. Интересът към пчеларството днес бързо нараства и поради стремежа на съвременното общество да живее природосъобразно, да се храни с екологично чисти храни и консумира биологично чисти продукти. Освен мед и восък у нас пчеларите започнаха да събират и произвеждат и други продукти като: пчелно млечице, прашец и пчелен клей. Предпоставка за това са главно два фактора. От една страна, биологичната ценност на меда и пчелните продукти, която се дължи на букета от хранителни вещества:

- ензими /диастаза, инвертаза, амилаза/;
- аминокиселини - 18 вида /лизин, пролин, метионин, триптофан, аргинин, левцин и др./;
- витамини /А, С, Е, К, и от групата В - В1, В2, В3, В5, В6, В7 и В9/;
- микроелементи /калций; натрий; калий; фосфор; сяра; магнезий; желязо; хром; цинк; манган и др./;
- естествени антибиотични вещества.

От друга страна, този букет от полезни хранителни вещества определя използването им не само като храна за човека, но намира и широко приложение в медицината и туризма чрез Апи терапията в балнео-, СПА и уелнес туризма. По-голяма част от тези компоненти пчелите вземат наготово от лечебните растения. Те се използват при приготвянето на „благ мехлем“ за рани; за подсилване на имунитета при децата и възрастните хора; при лечението на белодробни и стомашно-чревни заболявания и др.

Тенденция през последните години е увеличение на добива на пчелен мед и нарастване броя на пчелните семейства, въпреки редуцирането на броя на фермите,

регистрирани в сектора. Поради гореспоменатите факти трябва да се отбележи, че пчеларството може и трябва да се използва като ресурс за развитие на пчелния туризъм. За тази цел, в Таблица 1 представихме данни за пчелните ферми, пчелните семейства и производството на мед в България през последните четири години.

Таблица 1

Брой пчелни ферми, семейства и добит пчелен мед в България

Индикатор/година	2015	2016	2017	2018
Брой пчелни ферми	17 969	15 306	13 431	12 260
Брой пчелни семейства	747 434	754 105	765 772	783 348
Добит пчелен мед (тонове)	9 268	10 218	11 388	10 388

Източник: МЗХГ, отдел “Агростатистика”, анкети “Пчеларството в България”

В таблица 2 са представени данни за броя на пчелните семейства, пчелните ферми и добития мед в Североизточния район на България.

Таблица 2

Брой пчелни ферми, семейства и добит пчелен мед в Североизточния район на България

Индикатор/година	2016	2017	2018
Брой пчелни ферми	2 448	2 179	1 976
Брой пчелни семейства	172 246	166 656	172 637
Добит пчелен мед	2 888	2 999	2 494

Източник: МЗХГ, отдел “Агростатистика”, анкети “Пчеларството в България”

От данните в таблицата може да направим извода, че в Североизточния район на страната има потенциал за развитие на пчеларството, респективно на пчелния туризъм. Като предпоставки за развитие може да се отбележи благоприятния климат на района и разнообразието от медоносни растения.

Релацията пчеларство – апитуризм

Туристическата индустрия е специализираща за България в рамките на ЕС. Тя е източник за създаване на заетост и важен инструмент за борбата с безработицата на регионално и локално ниво. Внимателното проучване на въздействието на туристическата индустрия показва редица икономически, културни и екологични

последници (инвестиционни грешки, скрити разходи, свързани с масовия туризъм, грешна туристическа политика и стратегии). Прекомерната концентрация на туризма може да унищожи местните общности, местните култури, екосистемите и ландшафта. Устойчивите туристически практики, разработени като алтернатива на традиционния масов туризъм, се опитват да предотвратят влошаване на качеството околната среда, причинено от масовия туризъм и да осигурят добра конкурентоспособност на България като туристическа дестинация и устойчиво развитие на туристическата индустрия. Устойчивият туризъм, който по същество се опитва да запази и развие природните и културни ресурси, е новото лице на алтернативния туризъм. В основата на устойчивото развитие на туризма е създаването на хармония между социалната и културна среда, както и поддържането на баланса между екология и икономика в дългосрочен план. Алтернативният туризъм или специализиран туризъм е съвкупност от устойчиви туристически форми и практики, които са насочени едновременно към задоволяване на индивидуалните интереси и потребности на туриста и към съхраняване на природата и културата. Акцентът тук пада върху досега със съхранена околна среда, автентична атмосфера и запазени традиции. Такъв необичаен и оригинален алтернативен вид е пчелният туризъм или апитуризм - от наименованието на медоносната (домашна) пчела - *Apis mellifera*, от латински: *apis* - пчела; *meli* - мед; *ferre* - нося, събирам. Ресурсна база на апитуризма е пчеларството – разположението на пчелините, броят на пчелните семейства и количеството и качеството на меда и пчелните продукти. Според Закона за туризма в България туристическите дейности, пряко обвързани с апитуризма, са предоставянето на „тематично ориентирани допълнителни туристически услуги в областта на селския, еко, приключенския и други видове туризъм. А като туристически обекти са определени 21 категории, от които за нуждите на апитуризма може да използваме:

- ✓ Туристическите пътища/пътеки и вело маршрутите“ – до съответните пчелини, био ферми и др.;
- ✓ Атракционните и тематичните паркове“ конкретни пчелини и/или ферми, превърнати в атракции, музеи и др.;
- ✓ Местата за наблюдение на диви животни и птици“ – конкретни места за наблюдение на диви пчели, земни пчели и/или медоносни пчели.

За съжаление, примерите за добри практики за апитуризма у нас са изключително малко, но непременно трябва да отбележим някои от тях:

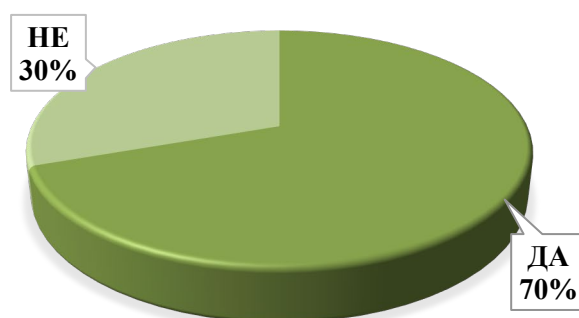
- Музей на пчелите в Несебър;

- Медената къща в село Прилеп;
- Пчелин в местността Пода;
- Пчеларска ферма „Бормалийски“
- Био пчелин РуМа;

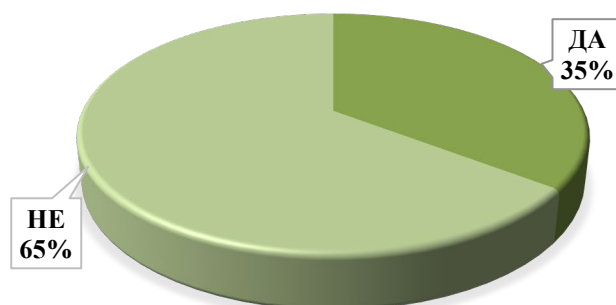
Проведено беше анкетно проучване, имащо за цел да събере информация за нагласата на хората, относно информираността за този вид туризъм и готовността за посещение на места, развиващи пчелен туризъм. Общият брой на анкетираните е 201. Първият от въпросите, на който търсихме отговор е дали респондентите биха участвали в такъв вид туризъм, където 70% от анкетираните са посочили отговор „ДА“, а останалите 30% са отговорили отрицателно (Фигура 1).

На въпроса „Знаете ли какво е пчелен туризъм и какво представлява според вас?“, получихме отговори, представени на Фигура 2.

В Таблица 3 са представени някои от отговорите на респондентите, които знаят какво е пчелен туризъм.

Фигура 1. Бихте ли участвали в такъв вид туризъм?

Фигура 2. Знаете ли какво е пчелен туризъм и какво представлява според вас?

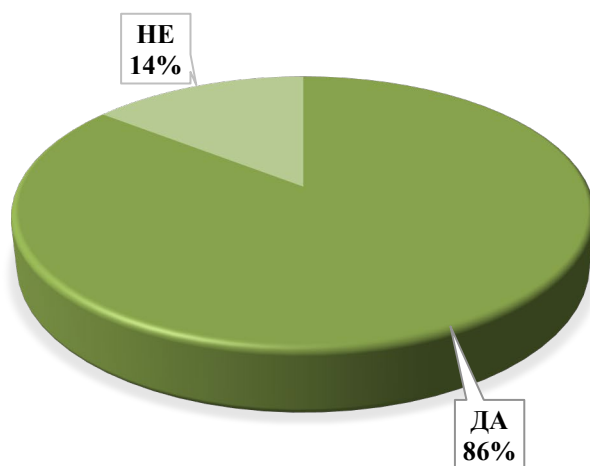
Отговори на анкетирания на въпроса: Знаете ли какво е пчелен туризъм и какво представлява според вас?

„Апитуризмът е форма на туризъм, свързана с пчеларството като традиционна професия и с пчелни продукти в екологичен, хранителен и медицински аспект. Дейностите, свързани с пчелния туризъм, включват посещения в пчелини, музеи на открито и музеи на пчелите, където туристите имат възможност да наблюдават работата на пчеларя, метод за приготвяне на мед, неговите свойства и специфики, да разберат за други пчелни продукти, за да гледат как живеят пчелните колонии и да разпознаят екологичната зависимост между човек и пчели. Пчелният туризъм може да е свързан и с пътуване с цел апитерapia.“
„Апитуризмът представлява специални обиколки в дадена страна или регион с цел представяне на всички неща свързани с пчелите, като демонстрации на събиране, дегустации на мед, представяне на пчелни продукти и скулптури от пчелен восък, и други.“
„Възприемам го като подвид на селския туризъм, но ако наблизо има и природни и др. забележителности, (както на Калиакра напр.), може да е вид алтернативен туризъм, подпомагащ с част от приходите си и за опазването на пчелите и нашето здраве. А за голяма част от хората може да е и с познавателно-образователен елемент.“
„Посещаване на места, където се отглеждат пчелните семейства. Туристът се запознава с всичко свързано с отглеждане на пчелите и производството на мед.“
„Запознаване с производството на мед и значението на пчелите за запазването на биоравновесието. Дегустация на мед при сертифицирани производители в чиста околна среда, спа терапия и релаксиращи процедури с пчелни продукти.“
„Това е вид туризъм който включва: терапии с кошерен въздух, запознаване на туристите с полезните свойства на пчелните продукти - пчелен мед, пчелно млечице, прополис, пчелна отрова, опознаване интересния живот на пчелите.“
„Да, свързан е с привличане на туристи като използва здравословните качества на меда и другите пчелни продукти, както и здравословния въздух в местата където има пчели.“

Източник: Анкетно проучване на автора.

На въпроса „Бихте ли участвали в пчелен туризъм с цел лечение и укрепване на здравето?“ 86% от анкетираниите са отговорили с ДА, а едва 14% с НЕ. Това означава, че много хора биха се включили, което е още една предпоставка за развитие на такъв вид туризъм (Фигура 3).

На последния въпрос от анкетата „Обичате ли пчелни продукти?“ 96% от анкетираниите са дали положителен отговор и едва 4% са посочили, че не обичат пчелни продукти. Като всеки е посочил за любим пчелен продукт меда, разбира се в отговорите присъстват и други пчелни продукти като: прополис, пчелно млечице, пчелен прашец, пчелен восък и други (Фигура 4).

Фигура 3. Бихте ли участвали в пчелен туризъм с цел лечение и укрепване на здравето?

Фигура 4. Обичате ли пчелни продукти?

Заклучение

В древността търговците обикаляли океаните и моретата в търсене на нови хранителни продукти: вино, мед, восък, масло, сол, кожи, подправки и екзотични стоки които са били ценен подарък. Всъщност и днес нещата не са се променили много и сега туристите пътуват и посещават интересни места за да могат да опитат непознатите дори понякога забравени вкусове и култури на народите.

При пчелния туризъм туристите имат възможност да дегустират готовия мед и да закупят готови продукти, който се предлагат в най-различни варианти – чист мед, с ядки, с тахан, дори с парчета пчелна пита, домашно медено вино, ракия, също така други продукти и услуги.

България има отлична ресурсна база за развитие на пчелен туризъм, този неизползван туристически потенциал има устойчивост и осигурява добри екологични и кумулативни ефекти, ако бъде разработен. Недостатъчните знания, умения и компетенции на производителите на мед и пчелни продукти силно ограничават устойчивото използване на тези ресурси. Те обезкуражават иновациите и ограничават цялостния потенциал на страната за устойчиво използване на природата. Както стана ясно и от анкетното проучване което направихме, повечето от хората не са чували за този вид туризъм, но биха пробвали в удоволствие.

Необходима е адекватна, но и напреднала, териториално диференцирана продуктова политика в пчелния туризъм, която може да бъде постигната чрез разработването на нови стратегии за развитие на този вид туризъм.

Използвана литература:

1. БГ, Пчели, Класификация на медоносните растения, <https://pcheli.bg/klasifikatsiya-na-medonosnite-rasteniya/> (06.06.2021).
2. Вълчева, Т., Пчелен опит, Капитал https://www.capital.bg/moiat_capital/svobodno_vreme/2019/11/07/3988146_pchelen_opit/ (05.06.2021).
3. Пейка, Какво е пчелен туризъм и къде да го практикуваме. <https://www.peika.bg/statia/Kakvoepchelenturizamikadedagopraktikuvame...>, (05.06.2021).
4. Маринов, С., Съвременни видове туризъм. Варна: Наука и икономика, 2011.
5. Министерство на туризма, <https://www.tourism.government.bg/> (05.06.2021).

6. Министерство на земеделието, храните и горите
<https://www.mzh.government.bg/bg/statistika-i-analizi/> (06.06.2021).
7. Младенова, Г., Бум на апитурима в Словения, БГ фермер
<https://www.bgfarmer.bg/Article/7233795> (05.06.2021).
8. Национален статистически институт, <https://www.nsi.bg/>, (05.06.2021).
9. Нешков, М., Ст. Маринов, В. Казанджиева. Въведение в туризма. Варна: Наука и икономика, 2014.
10. Friends of the Earth, why do we need bees? <https://friendsoftheearth.uk/bees/why-do-we-need-bees> (06.06.2021).
11. URBACT, Apitourism an alternative, enjoyable and challenging activity for demanding citizens and tourists! <https://urbact.eu/apitourism-alternative-enjoyable-and-challenging-activity-demanding-citizens-and-tourists> (05.06.2021).

Информация за контакт с автора:

Докторант Косьо Владимир

Икономически университет - Варна

e-mail: k.vladimirov@ue-varna.bg

ПРИЛОЖЕНИЕ НА БЕНЧМАРКИНГОВИЯ ПОДХОД В АГРАРНИЯ СЕКТОР

Бойчо Бойчев

Великотърновски университет „Св. Св. Кирил и Методий“

APPLICATION OF THE BENCHMARKING APPROACH IN THE AGRICULTURAL SECTOR

Boycho Boychev

“St. Cyril and St. Methodius” University of Veliko Tarnovo

DOI: <https://doi.org/10.36997/ARA2021.181>

Резюме

Маркетинговата стратегия се свързва с начина, по който една фирма функционира спрямо конкурентите си. В краткосрочен план успехът ѝ зависи от финансовия резултат на текущите дейности, докато дългосрочното ѝ оценяване и развитие зависят от способността ѝ да се адаптира към настъпващите пазарни промени в аграрния сектор. За да бъде ефективна, стратегията трябва да бъде организирана по систематичен и формален начин в писмен документ, който да формулира дългосрочните и краткосрочните цели на фирмата и начините за постигането им. Бенчмаркингът всъщност е система, насочена към търсенето, оценката и проучването на най-добрите примери, независимо от техния размер, бизнес-сфера и географски спецификации. Ето защо може да се твърди, че бенчмаркингът е особен вид изкуство да се открие това, което другите правят по-добре от нас, както и да се изучат, усвоят и усъвършенстват методите им на работа. Целта на бенчмаркинга е да се разбере и оцени текущата позиция на даден бизнес или организация във връзка с най-добрите практики и да се идентифицират области и средства за подобряване на ефективността.

Ключови думи: бенчмаркинг; видове бенчмаркетинг; принципи на бенчмаркинга

JEL Класификация: M31

Abstract

Marketing strategy is related to the way a company operates in relation to its competitors. In the short run, its success depends on the financial performance of ongoing activities, while its long-term evaluation and development depend on its ability to adapt to emerging market changes in the agricultural sector. To be effective, the strategy must be organized in a systematic and formal way in a written document that formulates the long-term and short-term goals of the company and the ways to achieve them. Benchmarking is actually a system aimed at finding, evaluating and researching the best examples, regardless of their size, business scope and geographical specifications. Therefore, it can be argued that benchmarking is a special kind of art to discover what others do better than us, as well as to study, master and improve their methods of work. The purpose of benchmarking is to understand and evaluate the current position of a business or organization in relation to best practices and to identify areas and means to improve efficiency.

Keywords: benchmarking; types of benchmarking; principles of benchmarking

JEL Classification: M31

1. Цел на бенчмаркинга, видове и основни принципи

Маркетинговите стратегии се концентрират върху възможностите и насоките за използване на маркетинговите инструменти за въздействие върху аграрния пазар и за достигане на желаните цели. Във всички случаи те трябва да осигуряват рентабилност на агрофирмата. Затова стратегиите в крайна сметка определят подходите за задоволяване нуждите на купувачите, тоест на пазара по такъв начин, че да достигне възможно най-висока печалба. Просперитета на „фирмените продукти е не само определянето на пазара и неговото проучване, но и отлично организираната и реализирана пласментна, комуникационна, ценова и продуктова политика“ (Каракашева, 2009, стр. 23). Целта на една компания, при провеждането на бенчмаркинг, е да подражава или да се подобри съобразно другите най-добри компании. Въпреки че първоначално бенчмаркингът беше насочен главно към “изучаването на продуктите и услугите на други компании, постепенно неговата сфера се разшири и включи работния процес, функциите на персонала, работата на организацията и цялостния процес на осигуряване на стойност” (Котлер, 1996).

Като метод за стратегически изследвания и решения бенчмаркингът се състои в: *първо*, сравняване на собствените показатели с показателите на най-добрите единици, на най-добрите конкуренти и, *второ*, изследване и внедряване на най-добрия опит от другите в собствената организация.

Сравнителният анализ включва поглед извън конкретен бизнес, агрофирма, индустрия, регион или държава, за да се проучи как другите постигат своите нива на ефективност и да се разберат процесите, които използват. По този начин той помага да се обяснят процесите, които стоят зад отличните резултати. Когато изводите, извлечени от практиката за сравнителен анализ, се прилагат по подходящ начин, те улесняват подобряването на изпълнението на критични функции в рамките на агрофирмата или в ключови области на бизнеса. Бенчмаркингът не трябва да се разглежда като еднократен процес. “За да бъде ефективен, той трябва да стане неразделна част от един непрекъснат процес на усъвършенстване като целта е да бъде в крак с постоянно подобряващите се практики” (Серебрякова, 1995, стр. 45).

Целта на бенчмаркинга се състои в това, че на основата на изследвания да се определи надеждно вероятността за успех на начинанието. За повечето агрофирми бенчмаркингът не е ново понятие, защото съществува в рамките на конкурентния анализ, макар че той представлява по-детайлизирана и подредена функция, отколкото е методът на конкурентния анализ. Анализът на съдържанието на бенчмаркинга показва, че той

може да се разглежда като част от маркетинговите проучвания. Като се определя ефекта, който може да донесе бенчмаркингът, трябва да се има предвид, че никога не е поставян под съмнение факторът “изгодност от обмяна на опит” и неговото изучаване.

Ползата от бенчмаркинга се състои в това, че производствените и маркетинговите функции са най-добре управляеми, когато се изследват или внедряват в дадена фирма най-добрите методи и технологии на други предприятия. Това може да доведе до високи приходи, висока икономичност, създаване на полезна конкуренция и задоволяване потребностите на потребителите. С други думи „бенчмаркингът е изкуството да се открие това, което другите вършат по-добре от нас, както да се изучат, усъвършенстват и приложат на практика по-адекватни методи на работа“ (Spendolini, 1992, p. 23). Видовете бенчмаркинг се представени в следната таблица (виж Таблица 1).

Принципите на бенчмаркинга са:

✓ *Взаимност.* Бенчмаркингът е дейност, основана на взаимно добронамерено отношение, съгласие и обмен на данни, които да осигурят “печеливша” ситуация за двете страни. В бенчмаркинговия съюз всеки участник е длъжен да има гаранции за поведението на другите участници и единствено спазването на “правилата на играта” от всички гарантира за всеки един от тях добър резултат.

✓ *Аналогия.* Оперативните процеси на партньорите трябва да са сходни. Може да бъде оценяван всеки процес, но само група от изследвания може да го постави в културен, структурен или предприемачески контекст в конкретната фирма. Аналогията в процесите и изработването на критерии за отбора партньори в бенчмаркинга е това, от което зависи успехът на дейността им.

✓ *Обхват.* Бенчмаркингът е сравнение на характеристики, които обхващат няколко фирми. Целта е да се установят причините за съществуващи различия в характеристиките и как да се постигнат оптимални резултати. За най-важно се смята определянето на ключовите характеристики на процеса, което позволява те да се подобрят на база на изучаване на този процес.

✓ *Достоверност.* Бенчмаркингът трябва да се провежда на основата на фактически данни, точен анализ и изучаване на процеса, а не само на базата на интуицията. “Производителността на работата значително се подобрява чрез прилагане на твърди процеси на планиране на проекти“ (Веселинова, 2019, стр. 466).

Таблица 1

Видове бенчмаркетинг и основни характеристики

Видове бенчмаркетинг	Характеристики
<i>Стратегически</i>	- изследва дългосрочните стратегии и общите подходи; - включва разглеждането на аспекти на високо ниво като основни компетенции, разработване на нови продукти и услуги и подобряване на възможностите за справяне с промените във външната околна среда; - най-подходящ е за пренасочване на бизнес стратегии, които вече са неефективни.
<i>Бенчмаркинг на конкурентоспособността</i>	- предполага измерване на характеристиките на агрофирмата и тяхното съпоставяне с тези на конкурентите; - изследване на специфични продукти, на производствени процеси и административни дейности в агрофирми – конкуренти
<i>Функционален бенчмаркинг</i>	- сравнява определена функция в две или повече фирми в един и същи аграрен сектор
<i>Бенчмаркинг на процеса</i>	- изисква дейност, свързана с измерването на определени показатели и функции, за да бъдат съпоставени с агрофирми, чиито показатели са отлични в аналогични процеси.
<i>Глобален бенчмаркинг</i>	- предлага опит за разширение на стратегическия бенчмаркинг с помощта на асоциативния бенчмаркинг;
<i>Общ бенчмаркинг</i>	- допуска даден процес, който да сравнява определена функция в две или повече фирми, независимо от сектора им на действие.
<i>Асоциативен бенчмаркинг</i>	- провежда се сред фирми от близък бенчмаркингов съюз.

Адаптирано по: (Spendolini, 1992, p. 25)

2. Основни етапи в процеса на бенчмаркетинга

Процесът на бенчмаркинга може да се раздели на следните етапи:

Първи етап: Определяне на обекта при анализа на превъзходството:

Съществува възможност агрофирмата критически да се разгледа като цяло или в отделни съставни части. Освен това, трябва да се реши дали да се провежда анализ на превъзходството от вътрешна или външна гледна точка, например от позицията на клиента. След това този инструмент може да намери приложение при анализа на контролни показатели за обема на продажбите, ориентация на клиентите и така нататък.

Втори етап: Намиране на партньори в анализа на превъзходството:

След като целите са определени, трябва да започне търсене на най-добрите агрофирми. Подходящите партньори трябва да бъдат не добри сами по себе си, но и по възможност да имат висока степен на съпоставимост със собствената си компания. Този процес включва следните стъпки:

- бегъл обзор – в този стадий се провежда повърхностен обзор на наличните източници на информация, а също така се събират вече достъпни данни;
- привеждане в ред, т.е. при тази фаза като се вземе под внимание наличната информация, подробно се описват съществуващите до този момент сведения;
- избор на най-добрите - избират се партньорите, които са определени като най-подходящи.

В качеството на източници на информация се използват следните обекти:

отчети за дейността на фирмите; журнали, книги, бази данни; класифициране на предприятията; делови връзки; консултантски компании; специализирани конференции, семинари, панаири.

Трети етап: Събиране на информация:

Тази фаза включва не само събирането на качествени данни, но и изучаването и описването на труда, процесите или факторите, които обуславят продуктивността. “Факторите, които влияят върху процеса на търсене на информация са: пазарни условия, стратегии за покупка, индивидуални фактори и пазарни вярвания за това, как работят пазарите“ (Горанова, 2002, стр. 120). Сборът информация съдържа следните подзадачи:

- концепция за въпросници и формуляри, която съдържа определения и обяснения;
- подбор на информация за даденото предприятие (неговите силни и слаби страни);
- сбор от факти за партньорите при анализа на превъзходството;
- използване на допълнителни източници;
- документално оформяне на информацията;

Четвърти етап: Анализ на информацията:

– Тази стъпка съдържа и изисква най-добрите творчески и аналитически способности на участниците в процеса за анализиране на превъзходството. Анализът предполага не само да се осъзнават сходства и различия, но и да се разбират взаимовръзките. Освен това трябва да се установят въздействията, които могат да

усложнят анализа и да опорочат резултатите. Тук може да се предложи следната схема за действие:

- подреждане и сравнение на получените данни;
- контрол върху качеството на информационните материали;
- наблюдение върху оказващите влияние фактори, които могат да влошат резултатите от анализа;
- изясняване на недостатъците в работата, проявили се по време на анализа, разбиране на основните причини за тези недостатъци и тяхното отстраняване.

Пети етап: Целево прилагане в практиката на получените сведения.

Той включва не само внедряването на разработените възможности за подобрене на процесите, но и бъдещото развитие на организацията на агрофирмата, за да се противопостави на очаквани препятствия. Става дума за това да се възприемат постиженията на най-добрите агрофирми. Те трябва да служат за стимул за бъдещо модернизирано развитие на собствената организационна структура. Заявеният потенциал за подобрене трябва да се реализира посредством конкретни мероприятия. При това трябва да се постави въпросът отговарят ли получените данни на обичайно планираните или е необходима коренна преориентация.

Шести етап: Контрол на процеса и повторение на анализа

Контролът на процеса на внедряване на резултатите от анализа протича в две посоки: **на първо място**, може да се следи за развитието на установените показатели за оценка чрез резултатите от работата на агрофирмите и, **на второ място**, необходимо е да се проверява резултата на междинните цели, както и плановете за ресурси и срокове. Следователно **анализът на превъзходството** не е кратковременно действие. Той трябва да бъде формално установен в агрофирмата в качеството си на функция. Като правило, разходите по този анализ значително намаляват след неговото внедряване, тъй като се постига следното:

- ✓ сътрудниците изграждат доверие в такъв инструмент като анализа на превъзходството;
- ✓ установени са контакти със сравнявани агрофирми, които могат да се поддържат чрез регулярен обмен на информация. Тогава трябва само да се следи дали не са се появили нови конкуренти;
- ✓ благодарение на известни и важни източници на информация вече съществува база данни, която само трябва да се допълва.

Анализът на превъзходството привлича вниманието на работещите в дадена агрофирма с това, че лежи в основата на индивидуалния и колективния успех, а именно – свързан е непосредствено с функционирането на организацията. Всичко това трябва да се поддържа с паралелно протичащи процеси на обучение, като е се смята, че „ефективността на обучението в българските компании е на средно ниво, което означава, че съществуват резерви за нейното подобряване“ (Николов, 2011, стр. 364). Анализът е метод чрез когото се имитират сходни образци на поведение. Обучаващите ефекти от анализа на превъзходство могат да бъдат използвани непосредствено за повишаване на квалификацията на персонала. „За предприятията от изключителна важност са кадрите, с които разполагат, като това се отнася както за работниците, така и за мениджърите. Професионално обученият персонал допринася за по-ефективната фирмена дейност“ (Стефанов, 2014, стр. 198).

В процеса на разработка на маркетингова стратегия е важно да се установи стратегическото направление за развитие и разпределението на ограничени ресурси (Damelio, 1995, p. 43) (виж Таблица 2).

Бенчмаркингът може да се разглежда като едно от най-важните направления на стратегически ориентираните маркетингови изследвания. Бенчмаркинговият подход довежда до съществено изменение на процедурите за взимане на решения в маркетинга. По традиция маркетинговите решения се взимат на основата на резултати от маркетингови изследвания и на базата на интуицията на мениджърите. Въз основа на това се разработва и маркетинговата стратегия на агрофирмата. Съвременните бизнес условия довеждат до това, че за обезпечаване конкурентоспособността на фирмата и нейната устойчивост, подобни действия се оказват недостатъчни. Необходимо е изучаването на опита и поведението на пазара на лидерите в бизнеса, за да се повиши с основание маркетинг стратегията (Zairi, 1996, p. 34). Процесът на маркетингово планиране, който установява стратегическото направление за развитие на бизнеса, всъщност е най-важната сфера, за която бенчмаркингът има решаващо значение. Целите и ръководните принципи в огромна степен се определят от резултатите в бенчмаркинга. Възприемането на бенчмаркинга и неговото внедряване в процесите на стратегическото маркетингово планиране гарантират, че нуждите на външната среда и клиентите ще се разглеждат на базата на релевантни данни. Целта на маркетинговия анализ на конкуренцията е да се очертае профилът на конкурентите, да се изяснят природата и вероятния успех на стратегическите им позиции, да се подскажат възможните отговори на всеки от тях при стратегическите ходове на други фирми или при промени в условията на околната среда.

Ето защо е необходимо „да се разширява системата от знания за необходимостта от опазването на околната среда и последиците от изменението на климата, чрез предоставяне на обучения и консултации за земеделските стопанства“ (Киречев, 2017, стр. 263). Доказано е, че агрофирмите трябва да отговорят на пет въпроса – *“Кои са техните конкуренти?”*, *“Какви са техните стратегии?”*, *“Какви са техните цели?”*, *“Кои са техните силни и слаби места?”* и *„Какви са моделите им на реакции?“*.

Таблица 2

Бенчмаркингът в стратегически ориентираните маркетинг изследвания

Характеристики на процеса на изследване	Значение на бенчмаркинга в стратегически ориентиран маркетингови изследвания		
	изследвания на пазара	анализ на конкурентите	бенчмаркинг
обща цел	анализ на пазари, пазарни сегменти или товари	анализ на стратегията на конкурентите	анализа на това какво, защо и как конкурентите или водещите предприятия действат по-добре от нас
предмет на проучване	потребности на клиентите	стратегии на конкурентите	методи в бизнеса, задоволяващи потребностите на клиентите
обект на проучване	стоки и услуги	пазари и стоки	методи на организация и доставка на стоки
основни ограничения	степен на задоволеност на клиентите	дейности на пазара	не е ограничен
значение за приемане на решения	незначително	в някои пунктове	огромно
основни източници на информация	клиенти	отраслови експерти и аналитици	водещи отрасли в предприятието, а също и конкуренти

Адаптирано по: (Damelio, 1995, p. 43)

Постигнатото познание по тези основни направления ни дава възможност за обосновано прогнозиране на реакциите на конкурентите ни на пазара и за очертаване на цялостният им облик от стратегическа гледна точка (Scott, 2007, p. 13). От значение са контактните аудитории, т. е. групи, които проявяват реален или потенциален интерес към агрофирмите и оказват влияние за постигане на поставените им цели. Компанията трябва да проектира продукт, привлекателен за контактната аудитория, в средата в която тя

функционира. „Всяка фирма действа в обкръжението на седем типа контактни аудитории“ (Смирнова & Копривленски, 2008, стр. 63):

✓ *Финансови кръгове*: те оказват влияние върху способността на агрофирмата да си осигури капитал. Основно финансовите кръгове са банковите институции, инвестиционните компании, брокерски фирми на фондовите борси, акционерите. “За получаване на банков кредит голямо значение имат редица фактори свързани със същността на предприемаческата идея“ (Павлов, 2019, стр. 187).

✓ *Контактна аудитория на медиите*: вестници, списания, радио и телевизионни станции.

✓ *Контактна аудитория на държавните учреждения*. Ръководството на компанията трябва да се съобразява с всички процеси, протичащи в държавната сфера.

✓ *Граждански групи*: маркетинговите решения на фирмата трябва да бъдат съобразени с организациите на потребителите.

✓ *Местни контролни аудитории*: общински организации.

✓ *Широка публика*: въпреки, че тя не се възприема, като организирана сила по отношение на агрофирмата, фирменият образ възприеман от публиката оказва сериозно влияние на комерсиалната дейност.

✓ *Вътрешни контактни аудитории*: това са собствените работници и служители на фирмата, доброволните помощници, управляващите, членовете на съвета на директорите.

Заклучение

Обстановката в националната ни икономика е прекалено неясна, така че едни прибързани решения за генерална промяна на селскостопанската политика може да не подобри дейността на агрофирмите и да предизвика големи затруднения. Глобализацията на света и взаимозависимостите на националните икономика „влияят върху развитието на отделните региони и икономики на страните, като ефекта, който предизвикват е забавяне на икономическия растеж, както в национален, така и в световен мащаб“ (Тодорова, 2019, стр. 229). Поемането на премерени рискови ангажменти и разширяване на контактите от агрофирмите може да донесе възвръщаемост на вложените средства. Основните им цели за осъществяване на ефективна дейност трябва да са насочени главно към:

✓ Увеличаване на пазарния дял.

✓ Намаляване на общите производствени и дистрибуционни разходи.

✓ Навременно и гъвкаво реагиране на динамичните икономически условия в страната и в международен план.

За постигане на по-горе посочените цели, усилията на мениджърите в агрофирмите трябва да се стремят към:

- ✓ Изграждане на гъвкава система за добро маркетингово проучване.
- ✓ Подобряване на координацията и лоялността между отделните звена по веригата производство – продажба.
- ✓ Осигуряване на качествено обслужване клиентите на компанията.
- ✓ Агресивна реклама по всички възможни видове медии.

Използвана литература:

1. Веселинова, Н. (2019). Гъвкавото лидерство- фактор за успешни проекти в туризма. *Туризмът в новото хилядолетие –състояние и перспективи* (стр. 462-467). Свищов: АИ“Ценов“.
2. Горанова, П. (2002). *Теория на потребителско поведение*. Свищов: АИ “Ценов“.
3. Каракашева, Л. (2009). *Международен маркетинг*. София: Графема.
4. Киречев, Д. (2017). Развитие на „зеления“ елемент на общата селскостопанска политика – предизвикателства и възможности. *Агробизнесът и селските райони – икономика, иновации и растеж*, (стр. 243-265). Варна: Наука и икономика.
5. Котлер, Ф. (1996). *Управление на маркетинга: анализ, планиране, реализация и контрол*. София: Графема.
6. Николов, Е. (2011). Основни проблеми пред обучението на българските компании. *Икономиката и управлението в XXI век- решения за стабилност и растеж* (стр. 361-368). Свищов: АИ“Ценов“.
7. Павлов, П. (2019). Възможности за финансиране на алтернативен туризъм в селските райони. *Състояние и проблеми на управлението и развитието на селското стопанство* (стр. 182-191). Свищов: АИ“Ценов“.
8. Серебрякова, Н. (1995). *Бенчмаркинг или бизнес-разведка*. Москва.
9. Смирнова, В., & Копривленски, В. (2008). *Маркетинг*. Пловдив.
10. Стефанов, Ц. (2014). Фирмена конкурентоспособност чрез ефективно усвояване на средства от оперативните програми в област Велико Търново. *50 години Великотърновски университет* (стр. 192-200). В. Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“.

11. Тодорова, Л. (2019). Проявление на сивата икономика в туристическия сектор на Р.България, . *Туризмът в новото хилядолетие-състояние и перспективи* (стр. 227-233). Свищов: АИ“Ценов“.
12. Damelio, R. (1995). *The basics of benchmarking*. Portland: CRC Press.
13. Scott, D. M. (2007). *The new rules of marketing and PR*. Hoboken, New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
14. Spendolini, M. J. (1992). *The Benchmarking Book*. New York: Amacom Books.
15. Zairi, M. (1996). *Effective benchmarking*. Springer.

Информация за контакт с автора:

Ас. д-р Бойчо Бойчев

Великотърновски университет „Св. Св. Кирил и Методий“

e-mail: b.boychev@ts.uni-vt.bg

ВЪЗМОЖНОСТИ НА ИГРОВИЗИРАНЕТО ПРИ ИНТЕРАКТИВНИТЕ ОНЛАЙН КОМУНИКАЦИИ МЕЖДУ АГРАРНИТЕ ПРОИЗВОДИТЕЛИ И ПОТРЕБИТЕЛИТЕ НА ТЕХНИТЕ ПРОДУКТИ

Здравка Колева

Великотърновски университет „Св. Св. Кирил и Методий“

OPPORTUNITIES OF GAMEWORKING IN INTERACTIVE ONLINE COMMUNICATIONS BETWEEN AGRICULTURAL PRODUCERS AND CONSUMERS OF THEIR PRODUCTS

Zdravka Koleva

“St. Cyril and St. Methodius” University of Veliko Tarnovo

DOI: <https://doi.org/10.36997/ARA2021.192>

Резюме

За игровизацията се приемат привнесени от игрите елементи и механика, в контекст различен от игровия. Изследователите откриват огромен потенциал в прилагането ѝ, но отчитат и нужда от подготвеност на кадрите и изграждане на етичен кодекс при планирането и внедряването ѝ. Изключително уязвими са групите на зеленчукопроизводителите, производителите на плодове, билки, подправки и др., които са изправени пред нови изпитания, свързани с нуждата да достигане бързо и в много кратък период до голям брой потребители, за да се поддържа конкурентна цена. Това налага използване на нови подходи за комуникация и мотивиране на желаното поведение от страна на потребителите. Чрез игровизиране част от трудностите могат да бъдат преодоляни, но без подкрепа от страна на държавата е възможно задълбочаване на други проблеми, което ще доведе до фалиране на младите неукрепнали бизнеси. Целта на доклада е да се посочат възможностите на игровизацията за повишаване ангажираността към дейността на родните производители, солидарност към усилията им чрез информираност за важността от консумиране на хранителни продукти, произведени с минимални или никакви вредни препарати, поощряване честотата на купуване от даден производител или сайт, и други. Игровизирането може да бъде изключително мощен инструмент, който трябва да бъде използван с цел мотивиране на поведение, което да приобщава към една обща кауза – запазване и възстановяване на малкия и среден бизнес, ангажиран в аграрния сектор.

Ключови думи: агробизнес; игровизация; производител; малък и среден бизнес

JEL Класификация: M31

Abstract

The elements and mechanics introduced by the games are accepted for the gameplay, in a context different from the game one. Researchers find great potential in its implementation, but also take into account the need for training and building a code of ethics in its planning and implementation. Extremely vulnerable are the groups of vegetable growers, producers of fruits, herbs, spices, etc., who

face new challenges related to the need to reach quickly and in a very short period of time to a large number of consumers in order to maintain a competitive price. This requires the use of new approaches to communication and motivation of desired behaviour by consumers. By playing games, some of the difficulties can be overcome, but without state support it is possible to deepen other problems, which will lead to the bankruptcy of young unfortified businesses. The purpose of the report is to indicate the possibilities of gamification to increase the commitment to the activities of domestic producers, solidarity with their efforts through awareness of the importance of consuming food products produced with minimal or no harmful preparations, encouraging the frequency of buying from a manufacturer or site, and other. Gaming can be an extremely powerful tool that should be used to motivate behaviour that joins a common cause - maintaining and restoring small and medium-sized businesses engaged in the agricultural sector.

Keywords: agribusiness; gamification; producer; small and medium business

JEL Classification: M31

1. Същност на игровизирането

Същността на игровизирането не е напълно изяснено, защото списъкът на сферите, в които може да бъде приложено, постоянно се обновява. Много изследователи и практики от цял свят изследват същността на игровизацията, а едно от основополагащите определения, върху което се стъпва, е на (Deterding, Dixon, Khaled, & Nacke, 2011), където за игровизация се приема добавянето на игрови елементи и техники към неигрови контекст. По-пълно разгръщане на игровизацията до момента е постигнато в малко сфери като образование, маркетинг и управление на човешките ресурси, но това не означава, че не може да се прилага и в други области. Игровизирането може да се внедри към съществуваща система или да се създаде изцяло нова такава, като тези два основни метода са свързани с множество проучвания, подготовка на потребителите и контрол след въвеждане на промените, като при необходимост трябва да позволява внасянето на корекции. Преди да се премине към игровите елементите и механика, трябва да се изясни какво не е игровизацията. Игровизацията не е игра и не може игра с добавени цели, различни от забавлението, да бъде определяна за игровизация и анализирана като такава. Подходящ пример е играта Pokemon Go, която не е игровизация (Tondello, 2016). Създаването на добра работна атмосфера чрез фирмени игри и организирането на тимбилдинги също не е игровизация, но чрез нея при планирането им може да се подобри цялостното преживяване на участниците. Рекламните игри, сериозните игри, симулациите и добавянето на отделни елементи (точки, класации, нива и др.), без да се цели устойчива промяна в поведението чрез създаване на преживяване, също не трябва да бъде приемано като игровизиране. Всеки от тези примери може да бъде част от цялостната игровизационна стратегия, която се обвързва например с общата

маркетингова стратегия на компанията, за случаите, в които ще бъде използвана за въздействие върху потребителското поведение и за изграждане на силен бранд. Друга особеност на игровизирането е, че не е задължително да бъде забавно и да създава само положителни емоции. Списъкът със специалистите, предлагащи услугата „игровизация“ в България, е твърде оскъден, а цената на услугата е доста висока, често непосилна за дребния производител. Това обаче не означава, че заинтересованите лица не могат да проучат и приложат възможностите ѝ в бизнеса си. Планирането и проследяването на резултатите от игровизирането са етапите, изискващи най-сериозни познания за игровизацията и начина ѝ на въздействие. Задължително условие е познаването на контекста, както и на потребителите, за да се избегне неправилно планиране на стратегията.

2. Роля на фермерските пазари при игровизацията

Фермерските пазари бяха създадени с идеята да се подпомогнат дребните производители в реализирането на продукцията им, на цена, отговаряща на качеството ѝ. Дегустирането и представянето на продуктите, информирането за технологията на производство или просто разговор с производителите за успехите и трудностите, пред които са изправени, правят тези пазари предпочитано средище за хората, търсещи изживявания, а не просто по-качествени хранителни продукти. Те позволяват обмен на информация между продавачи и купувачи като подпомагат популяризирането на локалните храни, съхраняването на занаятчийството, селския туризъм и други, което е много важно за запазване на културната идентичност и традициите в селските райони (Любенов, 2016, стр. 91).

Д-р Апостолов, представител на фондация „Биоселена“, която е един от организаторите на фермерски пазари в България, споделя мнението и впечатленията си от събитията през последната година, когато фермерските пазари бяха затворени за 40 дни през периода на пандемията от COVID-19 в началото на 2020 г. Той прави доста обстоен анализ на ситуацията, проблемите, пред които е изправен дребния бизнес и предлага възможни решения за подпомагане на производителите на особено нетрайни и бързо развалящите се продукти, които спадат към най-уязвимите категории. Разширяването на дейността на производителите, усвояването на нови умения от тях самите и насочването им към осигуряване на допълнителни услуги ще подпомогне по-бързото преодоляване на подобни затруднения (Георгиева М. , 2020). За съжаление фермерски пазари се организират регулярно само в големите градове, докато в малките

изцяло липсват. “Чрез използването на по-широк кръг финансови инструменти и финансиране на цялата верига за създаване на стойност в агробизнеса ще се подобри достъпът до финанси на земеделските производители, ще се стабилизируют доходите в сектора и ще се повиши конкурентоспособността на предприятията.”(Киречев, Д., 2015,с.253). Онлайн средата предлага нови модели за реализация на свежите продукти, но все още не се използва активно от производителите в аграрния сектор, които предпочитат традиционния начин за продажба на подобни продукти, заради кратките срокове за реализация до потребителите. Ц. Стефанов представя резултати от изследване, проведено през 2012 г., според което „интернет рекламата не се използва от селскостопанските фирми в област Велико Търново“ (Стефанов, 2018, стр. 129). Все пак те „трябва да търсят нови варианти за използването на новите технологии и успешното им вграждане в маркетинговите процеси и инструменти“ (Бойчев, 2015, стр. 342). Промяната може да бъде постигната, но само след целенасочено и системно преодоляване на различните бариери, възпиращи потребителите да преминат към промяна на потребителските си навици и начина си на пазаруване. Формирането на онлайн общности с общи интереси, които споделят мнения, съветват се и търгуват по между си, поставя началото на осъзнаване нуждата от промени. През последните години бяха създадени много Фейсбук групи и се затвърди практиката с организиране на ежеседмични фермерски пазари. Скъсяването на веригата на дистрибуционния канал и пряката връзка между производител и купувач са много важни, за да съществува и да се развива дребния бизнес в България. Ползите и за продавачите, и за купувачите се изразяват в намаляване на разходите, подобряване на обслужването и използване на обратната връзка с клиента, което позволява по-ясно формулиране на основните цели в маркетинговата стратегия на продавача (Горанова & Янков, 2009, стр. 432).

Групите, които се създават с цел свързване на продаващите и купувачите хранителни продукти, носят общото наименование „хранителни кооперативи“. Повечето от тях предлагат смесен асортимент, но има и такива, които не допускат публикуване на обяви на месни и дори на млечни изделия, а само на такива с растителен произход. Търгуват се пресни, сушени, преработени или обработени по специален начин хранителни продукти, като най-често връзката между продавач и купувач е пряка, а доставката се извършва до дома на купувача, на предварително определено място или от куриерска фирма. Доставките могат да бъдат индивидуални или групови, като продавачите периодично обявяват наличните продукти за продажба с кратко описание за състав, място и начин на отглеждане, преработка, и други.

Родното производство може да се промотиране чрез организиране на кампании и различни инициативи, представяне на стопанства, в чиято основа е социална кауза, семейни ферми, показващи един алтернативен начин на живот, сайтове и групи в социалните мрежи, в които се обединяват производството, реализацията и консумацията на продуктите, информация за произхода им и възможностите за туризъм, почивка, обучение, придобиване на нови умения, лични групи или профили, промотиращи дейност или дори личност, която произвежда чиста продукция.

3. Възможности на приложение на игровизацията

При прилагане на инструментите на игровизацията потребителите не е нужно да разбират значението на термина „игровизация“. Целта е те да променят поведението си и да се превърнат в лоялни клиенти. За да може да се приложи игровизация, трябва да се опознаят достатъчно добре. Качеството на маркетинговите сегменти е много важно и изискванията са да бъдат жизнеспособни, да притежават необходимия разполагаем доход, да са с подходящ размер (за да може да се осигури търсеното ниво на продажбите) и да са достъпни (Mahoney, 2015). Чрез игровизиране не могат да се обхванат всички потребители, но чрез комбиниране на отделни компоненти от огромния игрови арсенал, могат да се планират разнообразни инициативи, които да се прилагат регулярно върху различните целеви групи. Всяка от комбинациите на серии от похвати ще окаже върху различните групи потребители, различно по сила и посока, въздействие. За това те трябва да се познават много добре и да се подхожда с нужното внимание, за да не се навреди на комуникацията между тях или неволно да се създаде конфликт между отделните групи.

При игровизиране трябва внимателно да се планира всяко действие, за да не се допусне противоречие между отделните цели, заложи в стратегията. Етапите за създаване на потребителско преживяване чрез игровизиране на комуникацията между продавач и купувач, са следните:

- 1) Привличане интереса на потенциалните и реални клиенти, и поддържане на любопитството им.
- 2) Изграждане на доверие и провокиране на желано поведение, вкл. доброволно промотиране на дейността.
- 3) Контрол над комуникацията с всеки индивидуален клиент и създаване на условия за регулярност на поръчките.
- 4) Проследяване промените в потребителско поведение, установяване на причините и въвеждане на корективни мерки за възстановяване на баланса в системата.

Игровите елементи и механика могат да се приложат за ангажиране и мотивиране на потребителите с цел изграждане на нови навици и култура на пазаруване, което да доведе до трайна промяна в потребителското поведение. Един от най-подробните и коректно съставени списъци е този на (Gamified UK, n.d.), в който са изброени 52 елемента и видове механика, но в контекста на аграрния сектор най-силен ефект ще се постигне чрез прилагане на следните:

- изграждане и развиване на история около продавача, с цел провокиране съпричастност към идеите, изграждане на уважение и лоялност, вкл. чрез създаване на програми за лоялност – чрез маркетинг на съдържанието, което да привлича и провокира клиентите; чрез създаване на програми за лоялност чрез натрупване на точки за всеки похарчен лев;

- провокиране на любопитството на клиентите – чрез загадки или чрез леко дразнене, например „изберете подаръка си от тези 3 кутии като лоялен наш клиент“;

- изграждане на постепенна лека пристрастеност и регулярност на покупките – очакване за нещо, с което потребителят вече е привикнал, и напомняне по удобен за него начин за актуални предложения, например купи повече и спести, поръчай продукти на стойност 30 лв. и получи подарък (уникален подарък само за теб или безплатна доставка);

- формиране на усещане за увереност в правилността на избора за продавач - чрез постоянство в нивото на качеството и поддържане на интереса с периодично допълване или лека промяна в асортимента, както и чрез поддържане на постоянна обратна връзка за мнението на клиентите и търсене на идеи за подобрения и промени;

- предлагане на уникални услуги;

Това налага постоянно развиване на нови умения и търсене на нови начини и посоки на развитие, както в производството на продукцията, така и в начините за промотиране и достигане до клиента. Намирането на качествена работна ръка е сериозен проблем, който може да бъде разрешен чрез „пълноценното използване на наличните човешки ресурси и инвестирането в подобряване на качеството на човешкия капитал“ (Маринов, 2015).

Съществуват още много игрови механики и елементи, които биха могли да бъдат използвани, но по мнение на автора спрямо настоящата ситуация това биха били едни от най-подходящите и успешни начини за въздействие върху потребителите. Разработени са множество рамки за проектиране на игровизация, но те не могат да бъдат използвани, без да се адаптират към съответния контекст и към факторите на средата, за да се постигнат

конкретните цели на поръчителя и да се удовлетворят индивидуалните нужди на потребителя.

Примерен вариант за организиране на онлайн кампания за популяризиране дейността на дребен земеделски производител е чрез създаване на фейсбук група. Управлението на съдържанието и комуникацията с и между потребителите е ключов момент за правилното ѝ функциониране и за постигане на предварително заложените от продавача цели. Фейсбук позволява броя на членовете на групата да е недостъпен за останалите потребители, което може да бъде от полза при игровизирането им, защото при организиране на състезания между тях, участниците няма да знаят срещу какъв брой и колко сериозни „противници“ са изправени, а това ще повлияе върху старанието им да спечелят наградата. Съответно, предизвикателството към потребителите и вида на наградата трябва да са съобразени с нивото на трудност. Колкото по-ангажирани се чувстват те, толкова по-внимателно трябва да се избере нивото на трудност и съответната награда, която трябва да е смислена и желана от участниците. И обратното – колкото по-смислена е наградата, толкова повече старание биха вложили потребителите. Освен това са и по-склонни на определени компромиси, които при други обстоятелства биха допуснали.

Грешки, които може да се допуснат от игровизаторите (gamificators):

- **Притискане на клиент да купи, да сподели мнение, да покани приятел или да се ангажира по друг неподходящ начин**, който може да се приеме за неуместен, ангажиращ или ненужен. - Твърде агресивното и ранно ангажиране на клиентите с промотиране на дейността не е желателно, защото те трябва да се убедят в коректността на продавача и качеството на продукцията му. Използването на текстове или видеоклипове, съдържащи твърде много и ненужна за потребителя информация, биха направили лошо впечатление и усещане, че не се цени времето на клиента.

- **Постоянно използване на външни мотиватори** (награди, отстъпки и др.), с които клиента свиква и започва да очаква, което ще обезцени и бранда, още преди да е започнал да се утвърждава.

- **Провокиране на потребителя да се насочи към конкурент.**

- **Допускане възникването на конфликтни ситуации** между отделни участници или формирали се групи. Контролът над назряващо напрежение е задължителен, за да не се допусне ескалацията му до неконтролирани нива.

– **Предлагане на една и съща цена за крайни потребители и търговци,** партньори в различни градове, които купуват и пласират регулярно по-големи количества от продукта. Към двете групи клиенти трябва да се предприема различен подход и да се използват различни инструменти за игровизиране и мотивиране.

– **Голяма честота и високо ниво на сложност на опитите за ангажиране,** което може да доведе до претоварване с информация и раздразнение, а след определен период може да прерасне и в пълно отхвърляне на опитите за комуникация на продавача. Очакваните дейности от потребителите трябва да са ненатоварващи, опростени, защото сложността на процедурите и изискванията към тях, може да ги откаже да извършат полезни за продавача действия.

– **Поставяне на краен срок или предупреждение, че количествата са ограничени,** с цел мотивиране на клиента да купи, което много често няма желания ефект.

Игровизацията може да бъде използвана с цел увеличаване на продажбите, повишаване стойността на бранда и изграждане на мрежа от лоялни клиенти, но не трябва да се забравя, че тя не е решението за всеки проблем.

Постигането на трайна промяна в поведението на потребителите няма да се случи с въвеждането на игровизирана стратегия само от няколко продавачи. Съвместното сътрудничество и обвързаност между различни сектори е наложително и ще ускори процесите. Например чрез:

– промяна на менюто в училища, в заведенията и запазване качеството на храната, произвеждана в района;

– използване на игри за промяна на хранителните навици (Ross & Davis, 2018);

– организиране на зелени училища, обиколки, лекции под формата на семинар или за запознаване с определен тип информация, свързана с произхода и тънкостите при произвеждане на продуктите;

– организиране на събития за запознаване със стари местни сортове (плодове, зеленчуци и др.) и призоваване към разпространяването им чрез подаряване на семена, чрез продажба на разсади и посадъчен материал на символична цена, чрез кратки обучения по отглеждане и съхраняване на продукта и други.

Въпросите, свързани с етичността, прозрачността при прилагане на отделни техники за поддържане нетърпението, надеждата и интереса на потребителите, както и манипулацията, която може да се превърне в основния начин на въздействие,

предизвикват доста противоречиви мнения. Все още липсва етичен кодекс при прилагане на игровизацията, което вероятно се дължи на действащата законова база, която предпазва от части отделните субекти от злоупотреби. Едно от възможните решения е поставяне на ясни граници, отвъд които се приема, че игровизирането е неетично, вредно и опасно, но това може да доведе и до осакатяване на полезните практики, чрез които обществото може да премине много по-бързо през други сериозни изпитания.

Заключение

Психологическата нагласа при вземане на рационални стратегически решения е много важна, а игровизирането може да се използва за стабилизиране при психически натоварвания и за създаване на среда, подпомагаща преосмислянето на настоящата ситуация. Това значително ще ускори процесите по възстановяване и дори може да помогне за стабилизиране на цялата икономиката на дадена страна.

От гореизложеното може да се заключи, че игровизацията може да се използва и в аграрния сектор за спечелване на стратегически предимства. Реалните ползи за обществото обаче, могат да бъдат много по-големи, защото здравето, природата, културата и традициите трябва да бъдат основните приоритети на едно общество. Игровизирането може да обхване много големи групи хора и да подсили ефекта от стандартните инструменти, чрез които може да се въздейства, а едно основно звено от икономиката на всяка държава, е аграрния сектор.

Използвана литература:

1. Атанасов, А. (2019). Стратегия за устойчиво развитие на земеделието в България за новия програмен период 2021 – 2027. София: изд. „Захарий Стоянов“.
2. Бойчев, Б. (2015). Оптимизиране на дейността на предприятията чрез прилагане на концепцията "интернет на нещата". От М. Богданова (Ред.), Европейски практики и национални рефлексии в планирането. 2, стр. 342-346. Свищов: АИ Ценов.
3. Георгиева, М. (8 8 2020 г.). Стоилко Апостолов от "Биоселена": Фермерският пазар загуби чара си за клиентите заради мерките. Извлечено от Капитал: https://www.capital.bg/biznes/kompanii/2020/08/08/4100153_stoilko_apostolov_ot_bioselena_fermerskiiat_pazar/
4. Горанова, П., & Янков, Н. (2009). Интегрален маркетинг. Свищов: изд. „Ценов“.
5. Кабакчиева, Ц. (2019). Иновативност в туристическите фирми. Туризмът в новото хилядолетие-състояние и перспективи (стр. 218-223). Свищов: АИ“Ценов“.

6. Кирчев, Д, Подобряване на достъпа до земезелските финанси чрез финансиране на веригата на стойността в земеделието, Юбилейна научно-практическа конференция с международно участие "Агробизнесът и селските райони-настояще и бъдещо развитие, изд.ИК"Геа - Принт",Варна,2015
7. Любенов, Л. (2016). Пазари и реализация на земеделски продукти. Русе: Медиатех.
8. Маринов, Е. (2015). Демографски предизвикателства – как да подготвим качествен човешки капитал при спазване правата на човека и основните свободи? . София: Институт за икономически изследвания при БАН.
9. Стефанов, Ц. (2018). Пазарна стратегия и изграждане на фирмената конкурентоспособност в област Велико Търново. Велико Търново: Фабер.
10. Deterding, S., Dixon, D., Khaled, R., & Nacke, L. (2011). From Game Design Elements to Gamefulness: Defining Gamification. Proceedings of the 15th International Academic MindTrek Conference: Envisioning Future Media Environments, (pp. 9-15). New York.
11. Gamified UK. (n.d.). 52 GAMIFICATION MECHANICS AND ELEMENTS. Retrieved from Gamified UK: <https://www.gamified.uk/user-types/gamification-mechanics-elements/>
12. Mahoney, C. (2015). Health, Food and Social Inequality: Critical Perspectives on the Supply and Marketing of Food. London and New York: Routledge.
13. Ross, T., & Davis, M. (2018, 8 7). Gamification: Using Video Games to Increase Fruit and Veggie Consumption. Retrieved from wkms: <https://www.wkms.org/post/gamification-using-video-games-increase-fruit-and-veggie-consumption#stream/0>
14. Tondello, G. (2016, 7 14). Pokémon GO is not Gamification! (It's a game!). Retrieved from GamefulBits: <https://www.gamefulbits.com/2016/07/14/pokemon-go-not-gamification/>

Информация за контакт с автора:

Ас. Здравка Колева

Великотърновски университет „Св. Св. Кирил и Методий“

e-mail: z.koleva@ts.uni-vt.bg

ПАНЕЛ
ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА ПРЕД АГРАРНАТА ПОЛИТИКА,
ИНТЕГРИРАНО РАЗВИТИЕ НА СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ,
ЗЕЛЕНА ИКОНОМИКА

PANEL
CHALLENGES TO AGRICULTURAL POLICY,
INTEGRATED RURAL DEVELOPMENT,
GREEN ECONOMY

УСТОЙЧИВОСТ НА ОСИГУРЯВАНЕТО С ПРОДОВОЛСТВИЕ - СПЕЦИФИКИ И ПОСЛЕДИЦИ ЗА ПРОДОВОЛСТВЕНАТА СИГУРНОСТ НА БЪЛГАРИЯ

Дарина Русчева

Саша Грозданова

Институт за икономически изследвания при Българска академия на науките

SUSTAINABILITY OF FOOD SECURITY – SPECIFICS AND CONSEQUENCES FOR THE FOOD SECURITY OF BULGARIA

Darina Ruscheva

Sasha Grozdanova

Economic Research Institute at Bulgarian Academy of Science

DOI: <https://doi.org/10.36997/ARA2021.203>

Резюме

В доклада устойчивостта на осигуряването с продоволствие е разгледана като актуално състояние и възможности за справяне с проблеми, които възникват при производството и при изхранване на населението в България. Отразени са специфики, свързани с производството на основни продоволствени продукти от селското стопанство и хранително-вкусовата промишленост и потреблението на важни продуктови групи и отделни продукти. Оценени са последиците от промените в устойчивостта на осигуряването с продоволствие за националната продоволствена сигурност на България.

Ключови думи: *национално производство; потребление на основни продуктови групи и продукти; продоволствена сигурност*

JEL Класификация: *Q18*

Abstract

The sustainability of food security is examined in the study as current state and opportunities for dealing with problems, that arise in the processes of production and nutrition of the Bulgarian population. There have been reflected the specifics related to the production of basic food products by the agriculture and food industry and the consumption of important product groups and separate products. There have been evaluated also the consequences of the sustainability of food security changes for the national food security of Bulgaria.

Keywords: *national production; consumption of basic product groups and products; food security*

JEL Classification: *Q18*

В България има благоприятни природно-климатични условия и натрупан богат опит за отглеждане на различни земеделски култури и селскостопански животни, както

и за производството на основни продоволствени продукти. Производството им в селското стопанство и хранително-вкусовата промишленост е важно, тъй като осигурява суровини и ресурси за потребление и за износ. То е основно ядро при формиране на продоволствените ресурси на страната. От техните количествени, качествени, асортиментни и други измерения зависят продоволственият баланс и националната продоволствена сигурност. В доклада се оценяват тенденции при производството на основни продоволствени продукти, които са важни за развитието на аграрния сектор и за изхранването на населението.

Резултатите от направено изследване на 33 основни продоволствени продукта от тези отрасли (17 от растениевъдството, 3 - от животновъдството и 13 - от хранително-вкусовата промишленост) показват, че през 2013 г., края на първия програмен период, в сравнение с началото му (2007 г.), се наблюдава следното:

- В растениевъдството при 10 продукта (58,8 % от общия им брой) производството се увеличава. Това са зърнени култури - над два пъти и слънчоглед - над 3 пъти. Увеличаването на производството при овощните видове е от 63 % при сливите до над два пъти при ябълки и череши. Особеното в случая е, че при зърнените култури и слънчогледа става дума за голямо по обем производство, докато при овощните видове - то е значително по-малко и едновременно доста под произвежданите количества в миналото.

- Производството на продукти от животновъдството намалява: при млякото с 1,6 %, при месото с 13,7 % и при яйцата - най-силно - с 22,4 %.

- При 6 продукта (46,2 %), произведени в хранително-вкусовата промишленост производството се увеличава (месо, риба и рибни продукти, ориз, прясно мляко, олио и захарни и шоколадови изделия). Намалява производството на консерви (зеленчукови и плодови), на хляб и хлебни изделия, на някои млечни продукти (сирене, кашкавал).

Съпоставянето на произведените количества на наблюдаваните продукти през 2016 г., с тези в началото на членството на България в ЕС (2007 г.), позволява да се направят следните обобщения:

- От разгледаните 17 продукта от растениевъдството при 11 (64,7 %) производството се увеличава - отново най-много при зърнените култури и при слънчогледа. Положителна оценка заслужава нарастването на производството на овощни култури (ябълки - със 71,0 %, кайсии - с 86,7 %, череши и сливи - над 2 пъти). В сравнение с 2007 г. спада производството при останалите 6 земеделски култури (35,3 %), като

достига: фасул - 35,1 %, картофи - 42,6 %, винено грозде - 58,4 %, десертно грозде - 74,3 %, ягоди - 85,0 % и пипер 88,1 % от полученото през базовата година. Основна причина за това е намаляването на площите, заети с тези култури.

– Спада производството на месо като достига съответно (90,1 %) спрямо равнището през 2007 г., на мляко (86,5 %) и на яйца (84,3 %). Причината е преди всичко в намаляване на броя на селскостопанските животни при всички видове - от 92,6 % при говедата до 47,9 % - при козите. Изключение има само при биволите, които се увеличават спрямо 2007 г. с 2,1 %.

– При 7 (53,8 %) от продуктите на хранително-вкусовата промишленост производството се увеличава. Това са месо, риба и рибни продукти, ориз, прясно мляко, кисело мляко, сирене и олио. При 6 (46,2 %) от продуктите производството спада: хляб и хлебни изделия, месни произведения, кашкавал, зеленчукови консерви, плодови консерви и захарни и шоколадови изделия. Намаляването е най-голямо при кашкавала (с 26,1 %) и най-малко - при зеленчуковите консерви (със 7,4 %).

Независимо от очертаните промени в количествените измерения на производството вътрешно-продуктовата му структура остава относително стабилна като се запазва водещото място при: зърнени култури на пшеницата, при зеленчуците - на домати; при гроздето - на виненото грозде; при месото - на птичето месо; при млякото - на кравето мляко. Промените в структурата на производството при овощните видове се изразяват в това, че ябълките отстъпват водещото място (относителният им дял през 2007 г. е 27,7 %) на сливите, които през 2016 г. са с относителен дял от 27,3 процента.

Като "устойчива", но в негативен порядък, може да се оцени тенденцията на намаляване на производството при почти половината от важни продоволствени продукти в България. Количествените промени в производството не оказват съществено влияние върху структурата му, която остава сравнително непроменена.

В доклада се изследват промените във възможностите на производството на основни продоволствени продукти от селското стопанство и хранително-вкусовата промишленост да удовлетворяват пореблението им. За целта се използва показателя "степен на обвързаност", изчислен като съотношение на произведените и потребените количества продоволствени продукти, получени на основата на средногодишния брой на населението на страната и потреблението на продукти от домакинствата (средно на лице). Тази идея е илюстрирана на базата на 19 продукта - 7 от селското стопанство и 12 от хранително-вкусовата промишленост. Ето и резултатите:

– През 2007 г. само при 4 продукта (21,0% от общия им брой) производството превишава потреблението им. Това са: кашкавал (с 23,5 %), пипер (с 33,3 %), картофи (с 42,8 %) и захарни и шоколадови изделия (с 97,3 %). При останалите 15 (79,0 %) вътрешното производство в страната не може да удовлетвори напълно потреблението на основни продоволствени продукти.

– През 2013 г. намалява несъществено броя на продуктите от 4 на 3, при които производството може да покрива потреблението им. Това са: олио, захар и шоколадови изделия и пипер. При останалите 16 (84,2 %) продукта картината определено се свързва с продоволствени дефицити.

– През 2016 г. отново са 4 продуктите, при които производството е над потреблението им - месни произведения, олио, пипер и захарни и шоколадови изделия. При останалите 15 (79,0 %) производството не може да удовлетвори потреблението им.

За наблюдаваните три години може да се обобщи следното:

– и през трите години само при два продукта - пипер и захарни и шоколадови изделия, неизменно производството е в състояние да удовлетвори потреблението им.

– в групата, за която производството може да осигури потреблението им през оценяваните години картината е различна: а) при картофи и при кашкавал - само през 2007 г. производството е в състояние да удовлетворява потреблението им; б) при олио - през 2007 г. има недопроизводство, което се преодолява през останалите две години и в) при месни произведения и при зеленчукови консерви недопроизводството през 2007 г. и през 2013 г. се преодолява едва през 2016 г.;

– при останалите основни продоволствени продукти производството трайно не може да удовлетворява потреблението им.

Аналогично на тенденциите в промените на количествените измерения на производството и за динамиката на възможностите му да удовлетворява потреблението на основни продоволствени продукти е характерна негативна "устойчивост". Спецификите следва да се търсят в характерните особености на различните продоволствени продукти.

Биологичното производство ще придобива все по-голямо значение. Много важен фактор, влияещ върху растежа на биологичното земеделие, е ръстът на пазарната стойност на биологичното производство и особено нарастването на търсенето на биологични продукти. Като цяло е очевидно, че биологичното земеделие представлява специфична пазарна ниша на световния и на европейския селскостопански пазар.

Нейното развитие е свързано особено с новите тенденции в потреблението, както и с нарастването на икономиката на отделните страни и особено с нарастването на доходите на глава от населението в отделните страни. (Branzova, P. (2019).

Ето във какво се проявяват последиците от установената негативна устойчивост при производството на основни продоволствени продукти от селското стопанство и хранително-вкусовата промишленост и възможностите им да осигуряват ресурси за вътрешно потребление:

1) Намаляват суровините за преработващата промишленост (месо, мляко, грозде и др.); ограничават се ресурсите за вътрешно потребление (картофи, фасул, пипер, ягоди и др.) и за износ и това има негативно отражение върху националната продоволствена сигурност. Още повече, че става дума за земеделски култури, за които има благоприятни природно-климатични условия за отглеждане, натрупан исторически опит в производството им и възможностите по отношение на размера на производството им, реализирани в миналото в страната.

2) Силно развитие има при интензивните зърнените култури и при слънчогледа. Това става за сметка на развитието на зеленчукопроизводството и овощарството, както и на производството на суровини и продукти от животновъдството.

3) Възникват продоволствени дефицити. Част от тях могат да се покриват от производството в домашните стопанства, което е особено важно за хората в селата и малките градове на България. В условията на свито производство, безработица и ниски доходи, то се превръща в един от източниците за продоволствено потребление на населението. Но на домашното производство следва да се гледа само като на допълнителен източник на продоволствие. Днес част от продоволствените дефицити се покриват от вноса, докато в миналото обект на внос са били предимно продукти, за които няма подходящи природни дадености за отглеждането им в страната.

4) "Навлизането" на вносни продукти на българския продоволствен пазар е свързано обаче с проблеми по отношение на контрола на качеството им, подбиване на производството на малките и средни земеделски производители у нас и др.

5) В условията на пандемия, когато се затварят граници стана ясно, че да се разчита на внос за покриване на продоволствени дефицити е невъзможно.

6) Пандемията постави и проблеми за осигуряване на изхранването на населението на отделни райони и области, залагайки на собствени продоволствени ресурси, на отглеждането на местни сортови земеделски култури и породи

селскостопански животни, на производството на качествени продукти, които отчитат местните вкусови предпочитания на потребителите.

7) Независимо от постигнатия напредък и значителните финансови средства, които постъпват чрез европейските фондове, не се усеща положително въздействие върху количествените измерения на производството на продоволствени продукти и възникналите дефицити.

Развитието на производството на продоволствени продукти в България, разгледано в контекста на националната продоволствена сигурност следва да се търси в:

✓ ната политика в България трябва бъде насочена към гарантиране на националната продоволствена сигурност.

Подходът към формирането на продоволствените ресурси и структурирането им като продуктови групи с оглед на съвременните аспекти на хранителен модел са свързани еднозначно с функцията им на основен фактор за жизнеспособността на населението. Изборът на възможните източници за насищането с храни е мотивиран от потребностите на обществото. Удовлетворяването им се съизмерва преди всичко с потенциала на селскостопанското производство в страната и възможностите на всички отрасли и производства, свързани с осигуряване потребностите на населението от продоволствени продукти. Те са от първостепенно значение по отношение осигуряването с храна, свързани са с достигането на по-високи количествени и качествени равнища на предоставяните за потребление суровини и продукти.

Състоянието на осигуреността с продоволствие, като възможност за пълноценно задоволяване на хранителните нужди, от гледна точка на хранителна и енергийна стойност, по правило е резултат от способността да бъде осигурено достатъчно ниво на снабдяване и потребление с необходимите по обем и структура продуктови набори. Тяхната устойчивост, разглеждана като актуално състояние и възможности, за справяне с проблеми, които възникват при изхранване на населението, е задължително условие за постигане на по-високи нива на продоволствена сигурност на страната, която най-често се асоциира с продоволствена независимост, а нейното целево значение се отъждествява с продоволствена самоосигуреност.

Проследяването на вътрешното производство и установяване състоянието на задоволяване на потребностите при основни хранителни групи и продукти, дава възможност да се отчете връзката между нуждите за изхранване на населението и възникването на проблеми, предизвикани от вероятни рискове свързани с прекомерна зависимост от външни за страната източници. Смисълът на стремежа към постигане на

продоволствена независимост не е в изолация на вътрешния продоволствен пазар, а в създаването на условия, които са в състояние да сведат до минимум последиците именно от такива рискове.

Много от прилаганите стимули и мерки за подкрепа, пряко или косвено са ориентирани към насърчаване увеличаването на дела на националното производство на основни суровини и продукти за задоволяване на хранителните потребности и осигуряване на продоволствената сигурност на страната. Въпреки това и въпреки високия аграрен потенциал на България, който понастоящем се използва крайно неефективно, обемите на вътрешното производство на храни остават отдалечени от институционално препоръчителните норми за потребление при базови продукти. Нещо повече, отпускането и усвояването на значителни средства с акцент върху някои продоволствени продукти доведе, в известен смисъл, до изкривени реакции при производителите. Те недостатъчно активно реагират на сигналите за увеличаване на производството на по-разнообразни и по-здравословни храни, съответстващи на препоръките като физиологични норми за потребление - и като продуктови групи и като видово разнообразие в тях. Това донякъде показва и структурата на фактическото потребление – то е преди всичко отражение на структурата на производството в страната и в по-малка степен е обвързано със здравословния физиологичен рацион на потребление, т.е. равновесието между взаимно свързаните елементи характеризиращи продоволствената сигурност – производството и консумацията на храни, задоволяващи специфични човешки потребности от хранителни елементи, е нарушено.

Потреблението, в не малки количества, при отделни продуктови групи (с малки изключения) като цяло, и в частност при някои от най-широко застъпените в храненето на населението ни базови продукти, се задоволява от внос. Това е немаловажно обстоятелство, предвид неприемливите значения на вноса по отношение на чувствителни за продоволствената сигурност на страната позиции, което е и в ущърб на интересите на националното ни производството.

Потвърждение на гореизложеното дават анализа и оценката на състоянието на осигуреността на страната по отношение на структуроопределящите за задоволяване на продоволствените потребности продуктови групи и продукти.

Изявена е самоосигуреността на страната при потреблението на зърнени храни и картофи. Това е хранителна група със стратегическа важност за продоволствената сигурност. В нея са включени богати на нишесте продукти с традиционно високо потребление, които задоволяват в значителна степен потребностите от хранителна

енергия. С най-голям относителен дял от позициите в тази група остава консумацията на хляб и тестените изделия, въпреки ясно изразената тенденция на намаление на прием – през 2016 г. в сравнение с 2013 г. намалението е с 10%, а през 2020 г. в сравнение с 2016 г., то е с 8,6%. Вътрешното производство на изходната суровина – пшеницата, е над три пъти от необходимия за продоволственото потребление ресурс. Другите зърнени продукти и храни за периода 2013 г.-2020 г. остават с относително постоянно потребление в границите на 0,5 кг – 0,6 кг. С висок дял в потреблението в тази продуктова група остават и картофите, въпреки регистрирания спад в консумацията им – през 2016 г. в сравнение с 2013 г. от 10,7% и с 1% през 2020 г. в сравнение с 2016 г. Самоосигуреността на страната е висока. Най-голям дефицит е регистриран през 2017 г.

Положителна е тенденцията на увеличаване на потреблението при зеленчуците и плодовете – продукти богати на витамини, минерални и биологичноактивни вещества. По-чувствително е увеличението на консумацията при плодовете. При покриването на потребностите и при двете позиции за периода 2011 г. – 2019 г. се запазва устойчивата тенденция на увеличаване на външния ресурс.

Голяма част от потреблението на всички видове плодове – около 1/3, са цитрусови плодове и банани, т.е. видове за производството на които в страната няма условия. Устойчиво висок е дялът на вноса при задоволяване на консумацията и при видовете с подходящи за отглеждане в страната климатични условия – ябълки и круши - през 2019 г. съответно 50% и 46%. Те, заедно с още два продукта – дини и пъпеши, при които дялът на вноса в потреблението през 2019 г. е съответно 19% и 21% заемат общо дял от 24,6% в общото потребление на плодове.

С висок дял при консумацията на зеленчуци са домати, краставиците, пипера, зелето и лука. Относителният им дял в общото потребление на зеленчуци за периода 2011 г.-2019 г. е над 80%. Най-ниска е зависимостта от вноса в края на периода при краставиците – 22%, при домати и пипера е съответно 33% и 30%. Най-значителен е външния ресурс при осигуряване на потреблението при лука – 48%.

Запазва се устойчивата зависимост от вноса и при осигуряване на потреблението с храни, богати на пълноценен белтък. Основни представители в тази група са месото и яйцата. При месото статистиката регистрира относително стабилни нива на потребление общо за всички видове за периода 2011 г. - 2016 г., плавно покачване на консумацията им и ръст от 9,8 % през 2019 г. в сравнение с 2016 г.. Свинското месо и месото от домашни птици са видовете с най-висок общ дял в потребените количества от всички видове месо. През 2019 дялът им в потреблението е 63,3% . Това са и видовете месо с

най-висок ръст в потреблението за периода 2011 г.-2019 г. – 24,2%. Те са и видовете с най-голямо покритие на потреблението от внос – при свинското от около 60% и при месото от домашни птици - с малко под 40%. При осигуряването на потреблението с другия основен за тази група продукт – яйцата, са регистрирани увеличение в консумацията с 14,6% и пълно покритие от местното производство.

При другата хранителна група – млякото и млечните продукти, потреблението е сравнително стабилно. Това са продукти, осигуряващи пълноценен белтък, калций, широк спектър от витамини и животински мазнини. Киселото мляко, прясното мляко и сиренето заемат през 2019 г. дял от 88,8% от потреблението на всички продукти от тази група. Вносът, както на готови млечни продукти – масло, заквасени млека и други, така и на сурово мляко за преработка, бележи устойчив ръст. По всяка вероятност потреблението, което е традиционно за страната и очакванията за увеличаване на консумацията на продуктите посочени по-горе, ще доведе вероятно до още по-голяма зависимост от вноса.

Изложеното дава представа за състоянието и проблемите при осигуряването с продоволствие при основни продуктови групи и продукти, най-широко застъпени при изхранване на населението. При всички, с изключение на една от групите е налице устойчива зависимост от външен за страната източник. Развитието на продоволствената ситуация в страната по отношение задоволяването на хранителните потребности на населението показва, че съществува стабилна тенденция на влошаване на осигуреността с продукти с национален произход. Това налага разбирането, че първостепенните човешки потребности – тези от храна и развитието на националния потенциал за задоволяването им, което не е без значение за продоволствената сигурност на страната не са били в достатъчна степен обект на подходяща държавна грижа през годините.

Използвана литература:

1. НСИ, Статистически годишници на България (за съответните години)
2. НСИ, Бюджети на домакинствата в България (за съответните години)
3. Branzova P.,(2019), Organic farming in Bulgaria and EU - Comparative Dimensions, Economic Studies Vol. 28 ISSUE 1, P183-187. 5P.

Благодарности:

Настоящата публикация се подкрепя от Национална научна програма „Здравословни

храни за силна биоикономика и качество на живот” на МОН, одобрена с РМС № 577/17.08.2018г.

Информация за контакт с авторите:

Проф. д-р Дарина Русчева

Институт за икономически изследвания при Българската академия на науките

e-mail: darinar@abv.bg

Доц. д-р Саша Грозданова

Институт за икономически изследвания при Българската академия на науките

e-mail: sasha.grozdanova@abv.bg

СОЦИАЛНО-ИКОНОМИЧЕСКИ ИЗМЕРЕНИЯ НА РЕГИОНАЛНИТЕ РАЗЛИЧИЯ В БЪЛГАРИЯ

*Димо Атанасов
Росица Белухова-Узунова
Крум Христов
Аграрен Университет- Пловдив*

SOCIO-ECONOMIC DIMENSIONS OF REGIONAL DIFFERENCES IN BULGARIA

*Dimo Atanasov
Rositsa Beluhova-Uzunova
Krum Hristov
Agricultural University-Plovdiv*

DOI: <https://doi.org/10.36997/ARA2021.213>

Резюме

Регионалните диспропорции са тема на редица дискусии в рамките на страните-членки на ЕС. Целта на настоящето изследване е на базата на анализ на ключови социално-икономически индикатори, да се изведат основните тенденции в регионалното развитие на България и да се формулират изводи и препоръки по посока преодоляване на предизвикателствата, свързани с регионалните дисбаланси. Проучването констатира сериозни междурегионални диспропорции, които влияят върху качеството на живот и влизат в противоречие с възприетият на европейско ниво стремеж към сближаване и постигане на балансиран и устойчив икономически растеж. С цел преодоляване на тези предизвикателства е необходимо оптимизиране на инструментите на кохезионната и регионална политика в България. В тази посока е важна по-добрата координация между секторните политики и по-добро взаимодействие и интеграция между държавните и местните органи на управление.

Ключови думи: регионални диспропорции; устойчиво развитие; конвергенция
JEL Класификация: J17, R58

Abstract

Regional disparities are the subject of various discussions in the EU Member - States. The aim of this study is, on the basis of analysis of main socio-economic indicators, to observe trends in the regional development of Bulgaria and to draw conclusions and recommendations associated with overcoming regional imbalances. The study indicates serious regional differences that affect the quality of life and do not correspond with the European Union approach of convergence and balanced and sustainable economic growth. In order to overcome these challenges, it is necessary to optimize the implemented instruments of cohesion and regional policy. In this regard higher coordination between sectoral policies and better interaction and integration between government and local authorities should be achieved.

Keywords: *regional disparities; sustainable development; convergence*
JEL Classification: *J17, R58*

Въведение

Регионалните дисбаланси са тема на редица дискусии в рамките на страните-членки на ЕС. Въпреки предложените мерки и политики от страна на Европейската комисия, се констатира наличието на висока степен на социално-икономически и демографски различия между отделните райони. (Iammarino et.al. 2019, Csehne Papp et.al. 2012). В България регионалните и вътререгионалните дисбаланси остават сериозно предизвикателство, като въпреки усилията насочени към икономическо, социално и териториално сближаване, диспропорциите продължават да влияят върху качеството на живот и възпрепятстват устойчивия икономически растеж.

Целта на настоящето изследване е на базата на анализ на ключови социално-икономически индикатори, да се изведат основните тенденции в регионалното развитие на България и да се формулират изводи и препоръки по посока преодоляване на предизвикателствата, свързани с регионалните дисбаланси.

Изследването се базира на данни от Евростат и Националния статистически институт. Анализът е проведен на основата на съществуващото административно-териториално делене на България и формираните статистически райони. След присъединяването на страната към ЕС, областите в България са групирани в шест статистически райони, съгласно Регламент (ЕО) №176/2008г.

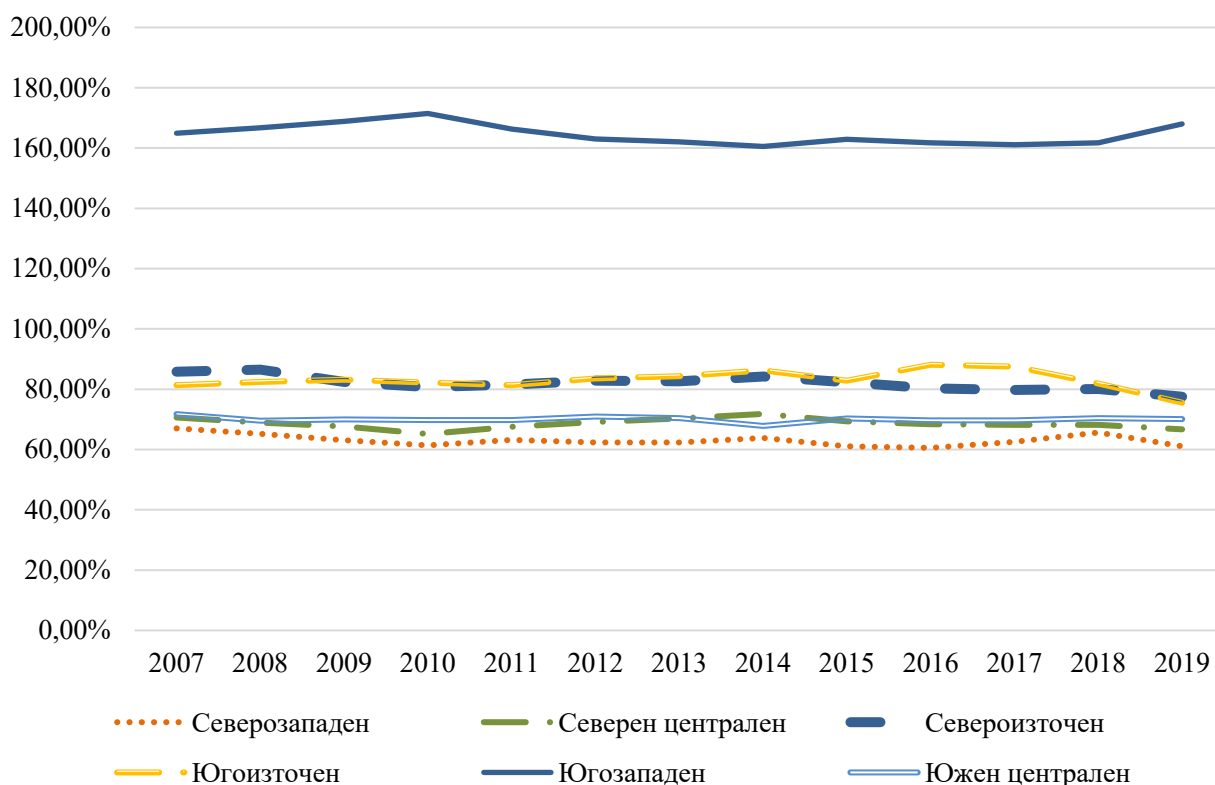
Социално-икономически измерения на регионалните различия в България

Брутният вътрешен продукт е ключов индикатор, свързана с икономическото развитие и растеж (Zlatinov, 2018). Фигура 1 представя БВП на глава от населението в регионите на планиране в сравнение с показателя на национално ниво. В тази връзка трябва да се отбележи, че през програмния период 2014-2020 г. почти една трета от общия бюджет на ЕС е била ориентирана към политиката за сближаване и конвергенция (Европейска комисия, 2019). Целта на Съюза е постигана на сближаване и преодоляване на диспропорциите в регионалния икономически растеж.

По данни на НСИ и Евростат за периода 2013-2019 г. БВП на човек от населението в България расте малко по-бързо в сравнение със средните за ЕС стойности. Въпреки констатираните благоприятни тенденции, всички райони на планиране в България, с изключение на Югозападния регион, остават на последно място в ЕС на база този

индикатор. От друга страна трябва да се отбележи, че има значително намаление на населението в отделни райони на планиране, което обаче не води до повишаване стойностите на БВП.

В Югозападния район, БВП на човек от населението е с над 69% по-висок от средното за страната. На другия полюс е Северозападния район, който генерира едва 65% в сравнение с индикатора на национално ниво.

Източник: Национален статистически институт, 2007-2019

Фигура 1. БВП на човек от населението в районите за планиране (България = 100 %)

На база на данните може да се направи извод, че въпреки наличието на мерки по линия на отделни фондове на ЕС, България не успява да се възползва предложената подкрепа и да постигне заложените цели. Констатирани са значителни проблеми в по-голяма част от районите на страната. Ресурсите и производственият капацитет са концентрирани предимно в област София, докато останалата част от страната изостава по ключови показатели и трудно може да достигне нивата на София-град.

Освен наблюдаваните междурегионални различия, се формират и вътрешно регионални различия, на които се дължат колебливите резултати на Южен Централен и Югоизточен регион. Във всеки регион се формират области, които са центрове на икономически растеж и територии в периферията с ниско икономическо развитие.

Друг интересен индикатор е коефициента S80/S20. Индикаторът S80 / S20 е мярка за неравенството в разпределението на доходите. Изчислява се като съотношение на общия доход, получен от 20% от населението с най-висок доход (най-горния квинтил) към този, получен от 20% от населението с най-нисък доход (долния квинтил). Като база за анализа се използва еквивалентния разполагаем доход. (EU statistics explained).

На база на данните могат да се направят няколко важни извода. На първо място, наблюдава се увеличаване на подоходното неравенство в страната. Въпреки макроикономическата стабилност през периода не се констатира положителна тенденция на сближаване.

В ЕС се регистрира липса на динамика в коефициента, докато в страната има значително по-големи вариации. На база на резултати може да се обобщи, че в България увеличението на доходите е по-силно изкривено към горните квинтили на населението, отколкото в ЕС-27.

Таблица 1

Коефициент S80/S20 (2011-2020)

Райони	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
България	6.5	6.1	6.6	6.8	7.1	7.7	8.2	7.7	8.1	8.0
Северозападен	6.7	6.3	5.4	6.0	6.5	7.3	7.1	7.6	7.6	8.5
Северен централен	6.5	5.3	4.6	5.4	4.8	5.1	6.0	6.8	6.5	5.9
Североизточен	6.4	6.1	5.8	6.4	7.3	8.2	7.5	6.2	6.7	6.0
Югоизточен	6.7	7.4	7.3	7.3	6.5	7.4	9.4	6.2	7.7	8.1
Югозападен	5.6	5.4	6.1	6.1	6.8	7.2	8.2	8.5	9.1	8.5
Южен централен	5.4	5.5	7.0	6.9	7.0	7.9	7.7	6.7	6.9	6.5
ЕС-28	5.0	5.0	5.1	5.2	5.2	5.2	5.0	5.1	5.0	5.1

Източник: Евростат

Увеличаващото се неравенство е индикация, че доходите на бедните нарастват в по-малка степен спрямо тези на по-богатите и вероятността от социален натиск се увеличава (Гунов, Узунова, 2018). На второ място, съществуват сериозни междурегионални различия. Неравенството се задълбочава и на регионално ниво, като най-значими са разликите в Югозападен и Северозападен район. Следователно въпреки по-високите темпове на растеж в Югозападния район, в областите на региона също се констатира сериозни дисбаланси. Наблюдава се нарастване на благосъстоянието, но то е неравномерно и концентрирано предимно в София-град.

Резултатите от анализа ясно очертават значимите предизвикателства свързани с подходното неравенство в България, които в периода след присъединяването на страната към ЕС не успяват да бъдат решени. Високите нива на подходно неравенство повишават сериозно риска от социално изключване, който е свързан с редица неблагоприятни последици, възпрепятстващи балансиран и устойчив растеж.

В тази насока друг важен показател, свързан с развитието на районите, е рискът от бедност и социално изключване (Shishkova, 2017). Той е в основата на постигане на целите за устойчиво развитие, заложи от Организацията на обединените нации (United Nations, 2015).

На база на преглед на данните за периода 2009-2019 може да се констатира намаляване на риска от бедност и социално изключване в България с 13,7 процентни пункта. Основните причини за тази тенденция са свързани с макроикономическата стабилност и откриващите се нови възможности за заетост. Въпреки постигнатите успехи в тази насока, България остава далеч от средните за ЕС нива.

На регионално ниво намалението е най-сериозно в Северния централен район (21 процентни пункта) и Южния централен район (15,2 процентни пункта). От друга страна, могат да се очертаят сериозни регионални различия. В Северна България, и особено Северозападен район, бедността и риска от социално изключване остават значим социално-икономически проблем. Единствено в Югозападния район са регистрирани близки до средноевропейските нива на индикатора.

Таблица 2

Риск от бедност и социално и изключване (% от населението)

Райони	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Северозападен	53.0	53.3	53.9	52.6	52.8	46.1	44.8	46.0	46.7	44.4	41.2
Северен Централен	56.3	58.7	59.5	53.9	48.4	43.7	44.9	44.3	41.6	31.7	35.0
Североизточен	45.0	52.7	52.1	51.0	53.4	45.6	48.3	44.1	42.7	37.3	34.3
Югоизточен	47.8	51.1	53.2	56.7	51.1	41.2	42.5	42.4	40.1	34.2	36.5
Югозападен	33.8	36.9	37.4	39.1	37.1	28.6	30.0	30.1	29.3	23.0	22.6
Южен Централен	52.5	54.3	51.6	52.6	54.2	46.9	48.6	46.2	43.8	37.9	37.3
България	46.2	49.2	49.1	49.3	48.0	40.1	41.3	40.4	38.9	32.8	32.5
ЕС-28	23.3	23.8	24.3	24.8	24.6	24.8	24.4	23.8	23.5	22.4	21.8

Източник: Евростат

Друг важен момент, който трябва да се отбележи е, че според данни на Евростат процентът на населението в риск от бедност е 47,4% в българските селски райони, с повече от 23 процентни пункта по-висок от ЕС-28 (23,7%). Безработицата, ниските доходи, ниското ниво на образование и изключването от пазара на труда са ключови фактори за наблюдаваните тенденции.

Анализът ясно подчертава контраста в развитието на Югозападния регион, в частност София и останалите части на страната. Резултатите от проучването показват, че значителна част от територията на България не успява да реализира икономическия си и производствен потенциал.

Диспропорциите между районите на планиране, както и сериозните вътрешнорегионални различия възпрепятстват внедряването на иновации и нови технологии, развитието на нови модели на кръгова и биоикономика, които биха могли да допринесат за постигането на зелен и устойчив икономически растеж. В тази връзка е необходимо да се обмислят възможностите за преодоляване на сериозните дисбаланси в териториалното развитие чрез прилагането на нови подходи за регионално развитие (Hodge, Midmore, 2008, Ivanova, 2011, Georgiev, Roycheva, 2017).

Изводи и препоръки

На база на анализа могат да се направят следните *изводи*:

- Регистрирани са чувствителни различия: между България и ЕС-28; между отделните региони в България и вътрешнорегионални различия.
- Наблюдава се значим контраст между Югозападния район и останалите части на България.
- Констатирани са сериозни диспропорции в разпределението на дохода, като подходното неравенство се засилва през последния програмен период.
- Неравномерното разпределение увеличава натиска в регионите с прекомерна концентрация на хора, инфраструктура и дейности. От друга страна, значителна част от селските райони остават с нереализиран икономически потенциал.

За постигане на устойчиво и балансирано регионално развитие е необходимо да се предприемат *мерки* по посока на:

- Приоритизиране на малките и средни предприятия (МСП), като подкрепя на този бизнес да се осъществи в действителност, а не само да бъде част от стратегиите на отделните министерства.

- Преминаване към подход и концептуална рамка, които отчитат специфичните нужди на районите чрез пренасочване на мерките към приобщаващ растеж и местни инициативи.
- Друг важен момент е увеличаване на финансирането и ролята на подхода ВОМР – водено от обществото местно развитие (ЛИДЕР), който може да подпомогне местните общности и да допринесе за по-балансирано регионално развитие.
- По-добра координация и интеграция между местни и национални институции по посока преодоляване на предизвикателствата.
- Изграждане на социален капитал, мрежи и координация на различни политики, насочено към конвергенция и балансирано развитие.

Използвана литература

1. Гунов, Т., Белухова-Узуновар Р., 2018, Подходното неравенство в България след присъединяването към Европейския Съюз, Научни трудове, т. LXI, кн. 2, 97-104
2. Национален статистически институт, Статистически годишници 2007-2020
3. Регламент (ЕО) №176/2008г.
4. Csehne Papp,I., Mikaczo, A, Adamičková, I., Turcekova,N., Hajos, L., 2012. "Regional Differences in the European Union in the Past and Nowadays," Acta Oeconomica et Informatica, Faculty of Economics and Management, Slovak Agricultural University in Nitra (FEM SPU), vol. 15(1), pages 1-5, March.
5. EU Statistics Explained Glossary (n.d.), Income quintile share ratio, Available at:https://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php?title=Glossary:Income_quintile_share_ratio
6. European Commission, Eurostat regional Yearbook 2019 Edition, Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2019
7. Eurostat, Statistics on income, social inclusion and living conditions Available at :<https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tessi010/default/table?lang=en> (Accessed 22/06/2021)
8. Eustat Statistics Division, Income quintile share ratio S80/S20 by NUTS 2 regions - EU-SILC survey Available at: https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=ilc_d11_r&lang=en (Accessed 22/06/2021)

9. Georgiev, M., Roycheva, A., New institutional economics and methods for measuring the adaptation of Bulgarian agriculture. *Trakia Journal of Sciences*, Vol. 15, Suppl. 1, Pages 199-205, 2017
10. Hodge, I., Midmore, P., Models of Rural Development and Approaches To Analysis Evaluation And Decision- Making. *Economie rurale*, 307 , 23-38, 2008
11. Iammarino, S., Rodriguez-Pose, A., Storper, M., Regional inequality in Europe: evidence, theory and policy implications, *Journal of Economic Geography*, Volume 19, Issue 2, March 2019, Pages 273–298, <https://doi.org/10.1093/jeg/lby021>
12. Ivanova, B., 2011, Property rights allocation in the current Bulgarian agricultural cooperatives, *Agricultural Sciences III* (5):47-52 ,doi: 10.22620/agrisci.2011.05.010
13. Shishkova, M. . Social Network Analysis of the Organizations Implementing Leader Approach in Bulgaria. *Bulgarian Journal of Agricultural Economics and Management*, Vol. 3, pp. 35-39, 2017
14. United Nations, 2015, Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015, Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development
15. Zlatinov, D., Macroeconomic Challenges for the Transition to the Economy 4.0 in Bulgaria. *The Scientific Papers of the University of National and World Economy*, Issue 3, 2018, pp. 153–163

Информация за контакт с авторите:

Доц. д-р Димо Атанасов

Аграрен университет - Пловдив

e-mail: d.atanasov@au-plovdiv.bg

Гл. ас. д-р Росица Белухова-Узунова

Аграрен университет - Пловдив

e-mail: rosicab_uzunova@abv.bg

Гл. ас. д-р Крум Христов

Аграрен университет - Пловдив

e-mail: krumhristov@abv.bg

ПРИБИЩАВАЩОТО РАЗВИТИЕ НА ОБЛАСТИТЕ В БЪЛГАРИЯ - ПЕРСПЕКТИВИ ПРЕД СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ

*Милкана Мочурова
Мария Коцева – Тикова*

Институт за икономически изследвания при Българска академия на науките

INCLUSIVE DEVELOPMENT OF DISTRICTS IN BULGARIA – PERSPECTIVES OF RURAL REGIONS

*Milkana Mochurova
Maria Kotseva – Tikova
Economic Research Institute at Bulgarian Academy of Science*

DOI: <https://doi.org/10.36997/ARA2021.221>

Резюме

Докладът разглежда важни аспекти на пространствените различия в три водещи направления - социално, икономическо и екологично. Представят се резултати от разработването и апробирането на авторска методология за оценка на наличие на „приобщаващо регионално развитие“ – развитие, което не води до критични регионални различия. Приложението ѝ на равнище области за България, позволява да се определят тези от тях, които са най-проблемни и не отговарят на изискванията за приобщаващо развитие. Специален акцент се поставя върху областите с висок дял на заети в селското стопанство. Изведени са девет области в България, които се определят като селски от икономическа гледна точка и за които се извеждат основните причини за недостатъчния социален прогрес. Прилагат се различни статистически методи, за да се открият съществени особености за деветте селски области.

Ключови думи: приобщаващо развитие; социално-икономически регионални различия; екологични оценки; селски райони

JEL Класификация: R11; R58; Q53

Abstract

The paper examines important aspects of spatial differences in three leading areas - social, economic and environmental. The main aim is to present the results of the development and approbation of an author's methodology for assessing the existence of "inclusive regional development" – a development that does not lead to critical regional differences. Its application at a district level for Bulgaria allows to determine those of them that are the most problematic and do not meet the requirements for inclusive development. There is a special focus on districts with a high share of employed in agriculture. Nine districts are classified as rural from an economic point of view. Reasons for their insufficient social progress are outlined. These nine districts are studied using different statistical methods.

Keywords: inclusive development; socio-economic regional disparities; environmental evaluation, rural regions

JEL Classification: R11; R58; Q53

Приобщаващо развитие

Най-общо приобщаващото развитие е свързано с две изисквания – да осигурява приемлив темп на растеж и същевременно да намалява неравенството. Приобщаващо развитие е това, от което се възползват всички и което се вписва в разбирането за просперираща икономика, съчетаваща по-справедливо разпределение в обществото и съобразена и с екологичните изисквания.

Приобщаващото развитие е малко „разтеглив“ термин, който се тълкува от много различни организации, обяснява се по различен начин, съобразно целите на тези организации и институции. Някои поставят по-голям акцент върху по-широките представи за благосъстояние, други включват устойчивостта на околната среда. С други думи възприемането на една или друга дефиниция за приобщаващо развитие на различните организации и институции се свързва непосредствено с политиките и мерките, които те предлагат и финансират. Така според стратегията на ЕС Европа 2020, приобщаващият растеж е свързан преди всичко с насърчаване на икономиките за постигане на по-ниска безработица и по-високи равнища на заетост, което от своя страна се очаква да води до по-ефективно социално и териториално развитие, (European Commission, 2010). Приобщаващият растеж според Азиатската банка за развитие е свързан преди всичко със социални критерии – заетост, бедност, неравенство, равнопоставеност на половете.

Доколкото ни е известно терминът у нас навлиза от литературата на английски език (прилагателното inclusive) и на български език то се превежда по два начина - включващ и приобщаващ съответно растеж и развитие, като по-често се употребява думата „приобщаващ“. Този термин е възприет в редица официални документи – например превода на български език на „ЕВРОПА 2020: Стратегия за интелигентен, устойчив и приобщаващ растеж“, също Наредба за приобщаващо образование на Министерството на образованието и науката. Терминът се използва и от Националния статистически институт при статистиката на показатели за Стратегия Европа 2020. Това вероятно обяснява и по-честата му употреба на български език. Според авторите на настоящия доклад думата „приобщаващ“ от етимологична гледна точка отразява точно идеята на развитие, в което всички са равнопоставени и участват в даден процес. Всичко това дава основание този термин да бъде предпочетен в доклада. През последните години се наблюдава засилване на интереса към приобщаващото развитие на регионално ниво.

Динамиката на регионалните процеси поставя сериозно предизвикателство пред изясняването на връзката между социално, икономическо и екологично развитие и формиране на регионалните различия в тези измерения. Ето защо наличието на по-ясна представа за това как протичат тези процеси и водят ли те до остри регионални проблеми е важен аспект на всяка регионална политика.

Концепцията за приобщаващо развитие обхваща различни аспекти и проблеми, поставя за цел постигане на синергия в изпълнението на различни задачи. Поради това не е възможно измерване на напредъка с един и няколко индикатора, а се предполага използването на комплекс от показатели. При анализа се използват различни показатели и взаимовръзката между тях.

Постановката на методологията за оценка на приобщаващото регионално развитие се определя на основата на дефинирането на следните изисквания (вж. по-подробно в Тотев, С. и др., 2021):

- Критерий за приемлив общ икономически растеж е този, при който БВП на човек от населението нараства като процент спрямо средния показател за страните на ЕС.
- Всеки регион показва подобрене в редица социално-икономически области през последните години (оценка за 10-годишен период).
- Всеки регион се развива в посоката, определена от националните тенденции (следва посоката на трендовете на основни икономически показатели на национално равнище).
- Няма нито един регион, който да е в най-добра или в най-лоша позиция за всичките избрани и наблюдавани показатели.
- За всеки един регион има области в по-добра позиция, и такива, в които е в по-лоша в сравнение с останалите социално-икономически показатели.

Регионални социално-икономически и екологични различия

Областите в България, които се характеризират с висок дял на заетите в селското стопанство, са девет – Видин, Монтана, Плевен, Разград, Силистра, Добрич, Шумен, Кърджали, Хасково (означени с *). В таблица 1 са представени показатели и сортирането (ранговете) на избрани области. Областите с ранг 1 означава, най-благоприятно значение за дадения показател, тези с ранг 28 – най-неблагоприятно. Счита се, че определящи показатели за формирането на социалните и на икономическите различия в регионален

аспект са „БВП на човек от населението“, „динамика на БВП“ и „относителен дял на средната годишна заплата на наетите лица в България“. Останалите показатели са: „дял на промишлеността при формирането на БДС“, „промени в дела на БДС на промишлеността“ за наблюдавания период, „механичен прираст“, „процент на населението, живеещо в селата“, „динамика на сумата на преките чуждестранни инвестиции“, „коэффициент на възрастова зависимост“ (Тотев et al., 2021).

Таблица 1

Рангове на областите по избрани показатели и ранжиране на сумите от ранговете за определени групи от показатели

Област	БВП на човек от населението към средния за страната	Дял на промишлеността в БДС	Относ. дял на средн. год. заплата на наетите лица, България = 100 %	Изменение на показателя в колона 1 за периода 2017/2007	Промени в делът на БДС в промишлеността. 2017/2007	Механич. прираст в промили - ‰	Процент на населението живеещо в селата	Динамика на сумата на ПЧИ, 2017/2007	Коэффициент на възрастова зависимост, %	Ранжиране на сума от колони от 1 до 9
Колони	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Видин *	26	27	28	20	22	25	16	18	28	27
Монтана *	19	12	20	6	4	21	17	7	24	16
Плевен *	22	24	18	22	25	24	14	21	25	26
Разград *	13	16	8	8	10	22	26	15	7	18
Русе	9	8	10	11	8	8	5	12	11	3
Силистра *	28	26	24	23	20	14	27	24	20	28
Добрич *	14	25	14	7	6	17	13	4	12	13
Търговище	12	9	12	9	18	12	25	13	14	14
Шумен *	16	13	11	14	16	10	20	28	8	15
Бургас	6	19	9	17	24	5	6	11	6	8
Сливен	27	17	23	16	14	19	15	23	21	24
Стара Загора	2	1	2	1	3	7	9	19	16	2
Перник	24	14	19	28	28	6	4	27	18	21
София	3	2	3	2	9	11	21	14	17	6
София-град	1	28	1	15	27	2	1	22	1	5
Кърджали *	25	15	21	19	2	1	28	5	4	17
Хасково *	23	23	26	21	17	9	8	25	15	25

Източник: Тотев и др., 2020

Резултатът от приложението на методологията за приобщаващо икономическо развитие определя като най-проблемни областите Видин и Силистра – те не отговарят

както на третото, така и на четвъртото изискване. Областите с висок дял на заетите в селското стопанство са на задни позиции в подреждането по повечето показатели. За сравнение в таблицата са дадени и областите на първите три позиции.

Особено неблагоприятно е положението на област Видин с най-висок коефициент на възрастова зависимост – показател, който характеризира бъдещия потенциал на региона за развитие. Това заедно с факта, че гъстотата на населението във Видин е едва 28,7 човека на кв. км, е индикация и за неблагоприятната перспектива за регионално развитие на тази област. По отношение на тези два показателя област Силистра е с малко по-добри значения, респ. възможност за развитие.

Трите области София-град, София и Стара Загора не отговарят на изискванията на третия критерий, попадайки в първите 3 случая с най-висок ранг за всеки от избраните основни показатели.

Ранжиране на областите според степента на замърсяване дава възможност да се избегне изискването за конфиденциалност на информацията за данни за замърсяването на въздуха по области в зависимост от степента на количество емитирани газове, (съответно ранг 28 най-силно замърсена, ранг 1 най-слабо замърсена). НСИ предостави информация за ранга, на които се намира дадена област след сортиране по замърсител, измерен в тонове за 2008 и 2017 г. Това позволява да се определи относителното замърсяване в дадена област в сравнение с другите, както и да се определят промените в ранговете. Изследвани са показателите серни оксиди, азотни оксиди, неметанови летливи органични съединени (НМЛОС), метан, въглероден диоксид, амоняк, общо суспендирани частици (вж. подр. Мочурова в Тотев et al. 2020). Установява се слаба и умерена корелация между БВП на човек от населението към средния за страната и съответните показатели за атмосферния въздух, както и силна корелация между показателите за атмосферния въздух, т.е. областите, които са с високо замърсяване по един показател, са с високо замърсяване и по другите показатели и обратно.

Анализът на регионалните различия в състоянието на околната среда по отношение на атмосферния въздух е допълнен с избрани показатели за водите, отпадъците и шума. Области с нисък БВП се нареждат на първите места по чистота на атмосферния въздух и обратно, тези с висок БВП са със сравнително по-мръсен въздух и по-високо шумово замърсяване. Няма област, която да е изоставаща по 3 или 4 направления за околна среда, както и такава с нисък БВП и лошо състояние на околната среда в две направления. Няма и области, които да са на последните места (т.е. най-замърсени) по всички показатели. Областите в България, които се характеризират с висок

дял на заетите в селското стопанство, са със сравнително добри показатели за околната среда - ниска сума на ранговете, т.е ниско замърсяване. Областите Добрич, Видин, Кърджали, Силистра, Монтана, Разград и Шумен попадат в първата половина от ранжирането на областите в страната със сума на ранговете от 70 до 154 (Таблица 2). За сравнение максималната сума на ранговете се наблюдава при област Стара Загора – 230.

Таблица 2

Обобщение на подреждането на областите според избрани показатели за околна среда

Области	Въздух^a	Води^b	Шум^{c,d}	Сума	БВП на човек от населението към средния за страната
Благоевград	83	50	1	134	18
Бургас	159	18	22	199	6
Варна	182	6	19	207	4
В. Търново	123	40	26	189	11
Видин*	21	58	9	88	26
Враца	73	54	7	134	8
Габрово	58	35	16	109	5
Добрич*	39	26	5	70	14
Кърджали*	26	71	10	107	25
Кюстендил	120	41	24	185	21
Ловеч	115	38	11	164	17
Монтана*	69	69	12	150	19
Пазарджик	73	42	6	121	20
Перник	116	28	17	161	24
Плевен*	105	42	18	165	22
Пловдив	158	14	25	197	7
Разград*	74	62	14	150	13
Русе	135	25	21	181	9
Силистра*	52	48	13	113	28
Сливен	103	47	8	158	27
Смолян	17	50	2	69	10
София	159	50	20	229	3
София-град	131	4	28	163	1
Стара Загора	174	29	27	230	2

Области	Въздух ^a	Води ^b	Шум ^{c,d}	Сума	БВП на човек от населението към средния за страната
Търговище	125	59	23	207	12
Хасково*	145	39	15	199	23
Шумен*	99	52	3	154	16
Ямбол	108	43	4	155	15

Източник: Собствени изчисления

Забележки:

a - сума на ранговете по избраните показатели за качество на атмосферния въздух - ниски величини на ранговете показват по-чиста околна среда

b - сума на ранговете по четири показателя за водите

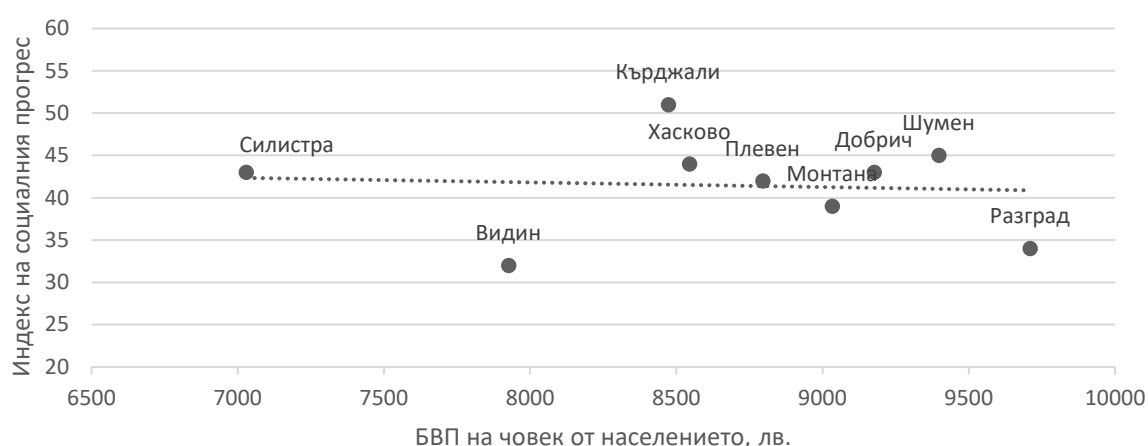
c - областите са подредени според дела на пунктовете, които превишават пределните норми за шум (ниските величини показват по-слабо шумово замърсяване).

d - показателят за битови отпадъци е изключен, тъй като мнозинството области имат много високи нива на събиране на отпадъци – 99%.

Социален прогрес на областите в България

Ранжирането на областите в Таблица 1 дефинира девет региона, които могат да бъдат посочени като преобладаващо селски. Те се характеризират с ниски нива на БВП на човек от население и заемат последните позиции по този показател за 2018 г. с някои изключения. Например област Разград е на 14-то място, т.е. едно добро представяне спрямо останалите, а също така и ниво от 62% от средното равнище за страната. Подходящ подход за сравняване на производството със степента на социално развитие е използване на индекс на социалния прогрес (Тотев, С. и др., 2020), т.е. извършване на оценка на установените условия за живот и развитие на жителите на областите. Коцева (Тотев, С. и др., 2021) адаптира индекса на социален прогрес на Legatum Institute (2019), за да оцени степента на социален прогрес на областите в България според степента, в която те създават условия и възможности за живот и разгръщане капацитета на населението им. Резултатите от оценката показват, че две от селските области (Разград и Видин) са в групата на неразвитите в социално отношение. Основната част от селските области са в групата на изоставащи и само Кърджали попада в средно развитите региони. Основните проблемни направления са свързани с показатели, които характеризират основите на благоденствието и възможностите пред тях. Селските региони се отличават с негативните демографски тенденции при естествения прираст, механичното движение на населението, детската смъртност, ниската средна продължителност на предстоящия живот, високата степен на риск от бедност и социално изключване.

В области Кърджали, Разград, Силистра, Сливен и Търговище около 1/3 от населението е с основно образование или без такова, като върху подобно състояние влияние оказва и етническият състав на областите. Областите Враца (45,9%), Монтана (40%) и Сливен (39,5%) са с най-високи равнища на населението, което е заплашено от бедност. Както Евростат отбелязва „България и Румъния посочват, че почти половината от населението в селските райони е изправено пред такъв риск.“, като се очертава тенденция в източна и южна Европа да се наблюдава по-висок риск от бедност и социално изключване за населението в селските райони за разлика от западна и северна. Област Видин получава най-високи оценки по отношение на липса на режим на водоснабдяване и висок дял на населението със средно образование.

Източник: собствени изчисления

Фигура 1. Зависимост между БВП на човек от населението и индекс на социалния прогрес на областите в България

В области Разград и Ямбол най-високо оценени са отново липсата на режим при подаването на вода, както и наличието на пътища с настилка. Сливен се отличава с отлична оценка при естествения прираст на населението и дела на пътищата с настилка, Монтана – с нисък коефициент на детска смъртност, население на режим на водоснабдяване и пътища с настилка, Ловеч – с отличен резултат за население на режим на водоснабдяване. Регионите притежават базова техническа инфраструктура, но останалите показатели не са на задоволително ниво, като някои области, с оглед на етнически специфики, проявяват високи стойности при демографските показатели.

Съпоставката на БВП на човек от население с индекса на социалния прогрес разкрива способността на регионите да трансформират производството в социално развитие (Фигура 1).

Област Силистра е с най-нисък БВП на човек от населението за 2018 г. и е оценена като социално неразвита. Тя успява да превръща икономическите резултати в социален прогрес по-добре в сравнение с Разград, който генерира с около 30% по-високи доходи. Област Видин заема 26-та позиция по БВП на човек от население, но не успява да извлича по-добри социални ползи в сравнение с най-бедната селска област Силистра. Сред деветте области Кърджали показва най-добро съчетаване на икономически резултати със социален просперитет. Плевен се очертава като регион с най-силно задълбочаващи се социални диспропорции и ниски резултати в производството, а Разград - с високи икономически резултати, съпроводени от социално изоставане.

Крайната оценка на индекса на социалния прогрес ранжира областите, като в най-изостаналата група са 5 области, които се различават от средното развитие на страната и две от тях (Видин и Разград) не успяват да достигнат до 50% от максималната стойност на индекса, т.е. изостават значително. Видин е регион с ниско ниво на благоденствие и без възможности. Подобно състояние, но при по-високи стойности се наблюдава в области Ямбол, Враца и Монтана. Плевен се очертава като регион в риск, при който има нисък социален прогрес при малки възможности.

Заклучение

Областите в България, които се характеризират с висок дял на заетите в селското стопанство, са девет. Силна концентрация на тези региони се наблюдава в Северна България, в Югозападен район такива липсват.

Бъдещото развитие на някои региони в България е особено проблематично в средносрочна и дългосрочна перспектива – това се отнася преди всичко за регионите с ниска гъстота на населението и с висок дял на участие на селското стопанство.

Важно предимство на тези области е сравнително ниското замърсяване, т.е. чиста околна среда, която може да се разглежда като неизползван потенциал.

Основни фактори, формиращи регионалните различия от икономически и социален характер, са демографските показатели и преди всичко гъстотата на населението и миграцията. Трябва да се има предвид, че те са резултат на инерционни процеси и трудно може да се повлияят от различни политики. В краткосрочен план регионалната политика трябва да е насочена към постигането на възможно по-висока степен на сближаване на нивата на осигуреност на населението с основни услуги, особено в Северна България. Подобни селски региони изпитват необходимост от подкрепа по отношение изграждане на инфраструктура и особено транспортна, за да се

улесни заетостта. От съществено значение са образователната и здравна осигуреност, гарантирането сигурността на населението и тяхната собственост.

Използвана литература:

1. Тотев, С., Мочурова, М., Коцева-Тикова, М., 2020. Приобщаващо регионално развитие – социални, икономически и екологични измерения, планова тема в Института за икономически изследвания при Българската академия на науките
2. Тотев, С., Мочурова, М., Коцева-Тикова, М., 2021. Приобщаващо регионално развитие – социални, икономически и екологични измерения, сп. Икономическа мисъл, кн, 3, с. 50-65
3. European Commission, 2010. Europe 2020: Commission proposes new economic strategy in Europe, 03/03/2010.
4. Eurostat Regional Year Book, 2018.
<https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/9210140/KS-HA-18-001-EN-N.pdf/655a00cc-6789-4b0c-9d6d-eda24d412188>
5. Legatum Institute, 2019. The Legatum Prosperity Index 2019
https://www.prosperity.com/download_file/view/3922/1692
6. Legatum Prosperity Index™, 2016. Methodology Report
https://www.prosperity.com/application/files/1914/7819/5146/Legatum_Pro Prosperity_Index_Methodology_Report.pdf

Информация за контакт с авторите:

Гл. ас. д-р Милкана Мочурова

Институт за икономически изследвания при Българската академия на науките

e-mail: m.mochurova@iki.bas.bg

Гл. ас. д-р Мария Коцева-Тикова

Институт за икономически изследвания при Българската академия на науките

e-mail: m.kotseva@iki.bas.bg

ТЕНДЕНЦИИ И ОСОБЕНОСТИ В РАЗВИТИЕТО НА РАЖДАЕМОСТТА В СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ НА ЮЖНА ЦЕНТРАЛНА БЪЛГАРИЯ

Росица Микова

Институт по аграрна икономика – София, Селскостопанска академия

TRENDS AND PECULIARITIES IN THE DEVELOPMENT OF THE BIRTH RATE IN THE RURAL AREAS OF SOUTH CENTRAL BULGARIA

Rositza Mikova

Institute of Agricultural Economics –Sofia, Agricultural Academy

DOI: <https://doi.org/10.36997/ARA2021.231>

Резюме

По отношение на негативните тенденции в раждаемостта, Южна Централна България не прави изключение. Намаляването на раждаемостта в тази част на страната, особено в периода 2011-2020 г., е резултат от икономическата криза и нейното въздействие върху жизнения стандарт на населението. През последните години, ценностните ориентации на населението се промениха много. Жените от всички етнически и религиозни групи в региона демонстрират нов тип репродуктивно поведение. Възрастовата структура се е влошила и плодородните контингенти са намалели значително. Всяка община вече е приела модела на просто възпроизводство на населението. В Южна Централна България вече не съществуват благоприятни условия за стабилно демографско развитие.

Ключови думи: *раждаемост; възрастова структура; плодородни контингенти; обща плодовитост*

JEL Класификация: *J11, R58*

Abstract

Regarding the negative trends in the birth rate, South Central Bulgaria is no exception. The decrease in the birth rate in this part of the country, especially in the period 2011-2020, is a result of the economic crisis and its impact on the living standards of the population. In recent years, the value orientations of the population have changed a lot. Women of all ethnic and religious groups in the region demonstrate a new type of reproductive behavior. The age structure has deteriorated and the fertile contingents have significantly decreased. Each municipality has already adopted the model of simple reproduction of the population. In South Central Bulgaria, favorable conditions for stable demographic development no longer exist.

Keywords: *birth rate; age structure; fertile contingents; total fertility*

JEL Classification: *J11, R58*

Демографското развитие на България се характеризира с влошена демографска ситуация – намаляване и застаряване на населението, повишаване на смъртността и намаляване на броя на живородените деца. Основна цел на настоящето изследване е да се проследи общото развитие на раждаемостта в селските райони на Южна Централна България през периода 2011-2020 г.

Селските райони на Южна Централна България заемат площ 12 485 кв. км. Броят на населението в края на 2020 г. по данни на текущата статистика 659 171. За периода 2011-2020 г. населението на тези селски райони е намаляло с 6%. Спадът на населението се дължи най-вече на отрицателния естествен прираст и миграцията. Най-голяма част от населението на селските райони на Южна Централна България е съсредоточена в общините Карлово, Велинград, Родопи, Марица, Раковски и др.

Общото застаряване на населението в страната през последните години осезателно се отразява на раждаемостта. Намаляването на раждаемостта е резултат и на силно намалялата плодовитост на жените, така и на значителното намаляване на родилните контингенти. Ниските стойности на раждаемостта в страната са също следствие на ниски доходи, несигурност в икономически план и т. н. Амбицията за изграждане на кариера и постигане на високи доходи възпира младите хора от трайно обвързване и отлагане на ражданията.

Таблица 1

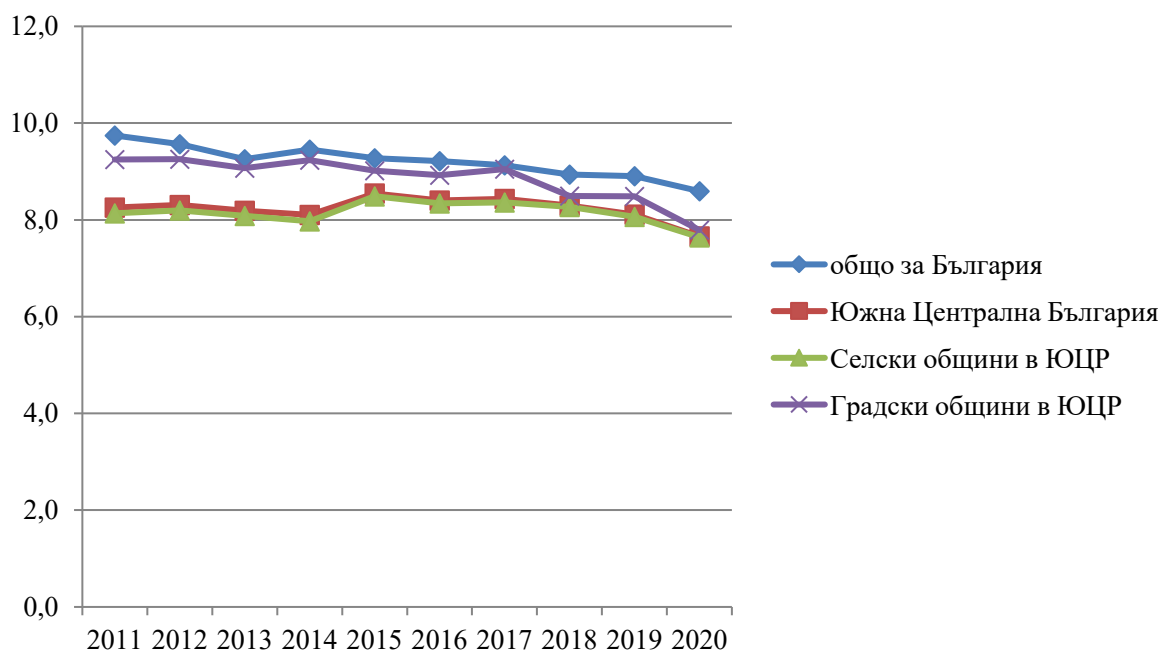
**Възрастова структура на населението (2020 г.) на селските райони
на Южна Централна България по петгодишни периоди**

Възрастови групи (в навършени години)	Възрастов състав (в %)		
	общо	селски общини	градски общини
0-4	4,7	4,5	4,9
5-9	4,9	4,6	5,2
10-14	4,9	4,8	5,0
15-19	4,5	4,5	4,6
20-24	4,1	3,9	4,3
25-29	5,3	5,2	5,5
30-34	6,6	6,2	7,0
35-39	6,9	6,5	7,3
40-44	7,5	6,9	8,0
45-49	7,3	7,1	7,4

Възрастови групи (в навършени години)	Възрастов състав (в %)	Възрастови групи (в навършени години)	Възрастов състав (в %)
50-54	7,1	7,3	6,9
55-59	7,2	7,6	6,9
60-64	7,4	7,8	7,0
65-69	6,6	7,0	6,3
Над 70	14,9	16,2	13,8

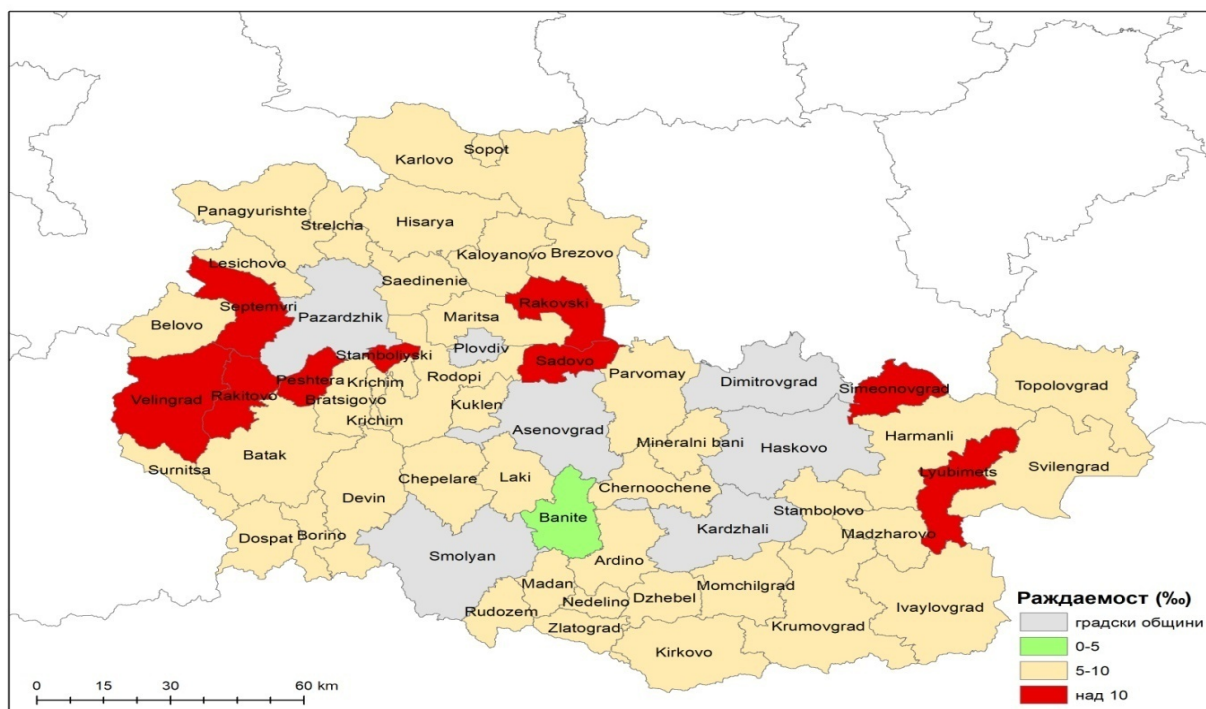
Важен фактор за ниската раждаемост е възрастовата структура на населението на селските райони в Южна Централна България (Таблица 1). В общините и населените места с влошена възрастова структура раждаемостта е най-ниска и обратно. Прави впечатление изравняването на относителните дялове на отделните петгодишни възрастови диапазони от 40-44 до 60-64 годишна възраст. Много ниският дял на лицата от диапазона от 0-4 до 20-24 години се дължи на безпрецедентно ниската раждаемост. Съществува и разлика между възрастовата структура при населението на селските общини и на градските общини. Високите възрастови диапазони са по-добре представени при населението в селските райони. Съчетанието на отрицателен естествен и механичен прираст в тези общини води до неблагоприятни изменения във възрастовата структура на населението и стеснява възпроизводствените му възможности.

Раждаемостта и смъртността са двата основни съставки, формиращи естествения прираст на населението. В периода 2011-2020 г. раждаемостта в селските райони на Южна Централна България е в границите между 7,6‰ и 8,5‰, като следва общата тенденция за страната, но със стойности по ниски от средните както за България, така и от тези за Южна Централна България (Фигура 1).

Фигура 1 Раждаемост на населението в периода 2011-2020 г. (в ‰)

Коефициентът на раждаемост с леки колебания отбелязва плавно нарастване, като най-висока стойност в изследваната територия достига през 2015 г. – 8,5‰. След 2016 г. следва плавен спад и през 2020 г. неговата стойност е 7,6‰. Съществени различия в равнището на този показател се наблюдават между селските райони в Южна Централна България и общините, попадащи извън техния обхват.

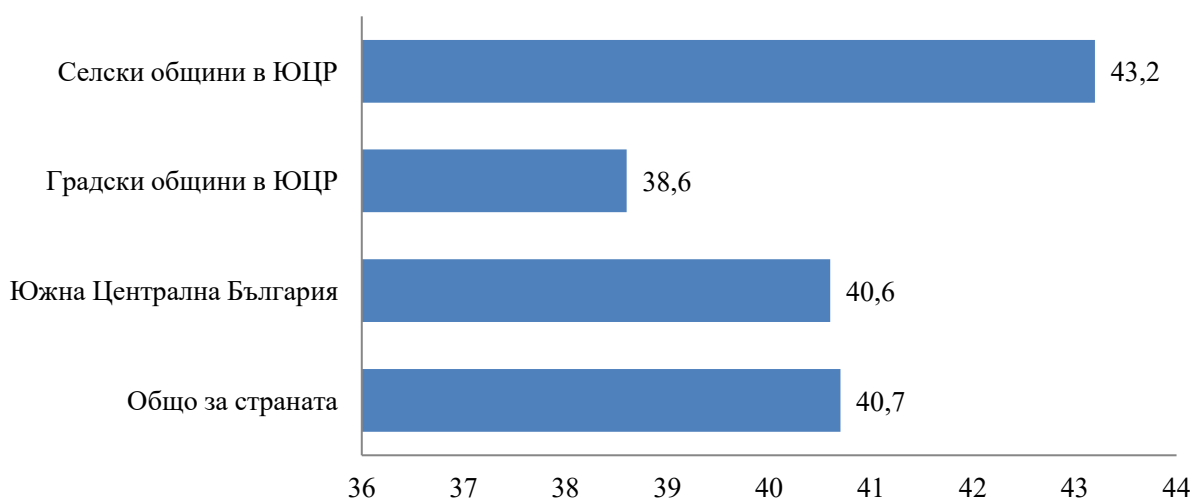

Фигура 2. Общ коефициент на раждаемост в селските райони на Южна Централна България, 2011-2020 г. (в ‰).

Раждаемостта в градските общини през целия период е по-висока в сравнение със селските общини. Причина за това е по-младата възрастова структура на населението, при която относителния дял на жените във фертилна възраст е по-висок в сравнение с този в селските райони.

На регионално ниво равнищата на раждаемостта между отделните общини в селските райони на Южна Централна България съществуват ясно изразени различия. Коефициентът на раждаемостта за периода 2011-2020 г. варира в границите между 3,6‰ и 12,3‰. С най-висока раждаемост се отличават общините Раковски -12,3‰, Симеоновград – 12‰, Ракитово – 11,4‰, Любимец – 10,8‰, Велинград – 10,7‰, Пещера – 10,7‰, Стамболийски – 10,5‰, Септември – 10,3‰ и Садово – 10 ‰. Сред основните причини са етнорелигиозните особености на населението и свързаните с тях нагласи в репродуктивното поведение. В общините Ракитово, Пещера и Симеоновград относителния дял на ромската етническа група е по-висок от средния за страната. Най-ниски стойности се наблюдават в общини, в които българското население в етнически състав преобладава и които се отличават със застаряла възрастова структура като Баните, Хисаря, Лъки, Белово, Ивайловград и други (Фигура 2).

Влияние върху равнището на раждаемостта оказва и големината на фертилните контингенти (броят на жените на възраст между 15 и 49 години) на изследваната територия. За селските райони в Южна Централна България коефициентът за обща плодовитост е 43,2‰ (Фигура 3). Този коефициент показва, че средният брой деца, които ражда една жена в селските райони е по-голям (макар и с малко). Наблюдава се доближаване на репродуктивните нагласи на населението в селските райони до тези на населението в страната.

Фигура 3. Коефициент на обща плодовитост за 2020 г. (в ‰)

Коефициентът на общата плодовитост между отделните селски общини е в границите между 16,7‰ и 61,6‰. Високи стойности (в интервала между 50‰ и 61,6‰) отбелязват общините Раковски, Лесичово, Любимец, Симеоновград, Велинград, Септември, Куклен, Стамболийски, Садово, които се отличават с етнически смесен състав на населението. Коефициентът на общата плодовитост е с най-ниски стойности в Ардино (16,7‰), Лъки (25,2‰), Баните (27,1‰), Девин (28,5‰), Борино (29,4‰), Черноочене (30,7‰), Маджарово (30,8‰), Джебел (31‰). В Баните, Лъки и Девин това се дължи на нарушения възпроизводителен потенциал на населението – фертилният контингент съставлява едва между 27,3% и 46% от общото женско население в тези общини. Сходна картина се наблюдава и в Борино, Неделино и Черноочене, в които относителния дял на жените в детеродна възраст е на равнище под средното за страната (43,2% средно за страната). Общини като Сърница, Кричим, Марица, Перушица, отличаващи се с относително висок дял на младо население и по-слабо изразени негативни тенденции в демографското развитие, също отбелязват ниски стойности на коефициента на плодовитост. Причина за това е изразената тенденция на застаряване на населението, при която нарастват броят на населението над 60-годишна възраст.

Заклучение

Етно-културните обичаи и религиозната принадлежност оказват съществено влияние върху репродуктивното поведение на населението. Анализът показва, че по-високи стойности на раждаемостта се наблюдава в селските общини на Южна Централна България, където относителния дял на населението от ромката етническа група е по-висок от средния за страната. Най-ниска раждаемост е отбелязана в общините, в които българското население в етнически състав преобладава. Сред основните причини за това са настъпилата икономическа криза и нейното отражение върху жизнения стандарт на населението. Нарастването на безработицата вследствие намаляване или закриване на добивната промишленост е сред основните причини за намаляване равнището на раждаемостта в тези селски общини.

Използвана литература:

1. Маринов, П. Анализ на естествения прираст на населението в Южен Централен район за периода 2008-2013 г. – В. Сборник доклади от Юбилейна научна конференция Традиции и предизвикателства пред аграрното образование, науката и бизнеса, Том LIX, кн.5, 29-30 октомври 2015 г., Пловдив, стр. 59-65.

2. Попов. Р. 2007 Развитие на селските райони след присъединяването на България към ЕС. – Икономика и управление на селското стопанство, бр.3, стр.89-95.
3. Сугарева, М. 2017. Показателите за „смъртност” и „раждаемост” в демографията – дефиниции и терминологии.- Статистика, бр. 4, стр. 1-26.
4. www.nsi.bg

Информация за контакт с автора:

Гл. ас. д-р Росица Микова

Институт по аграрна икономика – София, Селскостопанска академия

e-mail: rositzamikova@abv.bg

ЗДРАВЕОПАЗВАНЕ И РЕГИОНАЛНО ИКОНОМИЧЕСКО РАЗВИТИЕ

Наталия Неделчева
Русенски университет „Ангел Кънчев“ - Русе

HEALTH AND REGIONAL ECONOMIC DEVELOPMENT

Nataliya Nedelcheva
"Angel Kanchev" University of Ruse

DOI: <https://doi.org/10.36997/ARA2021.238>

Резюме

Поддържането на ниво на здравните услуги и създаването на условия за устойчиво развитие е задължителен обществен и етичен императив, предвид многоаспектното и многопластово влияние. Тезата на изследването е, че качеството на здравните услуги и ресурсния потенциал на регионите могат да бъдат използвани като възможност за оживяване на икономиката на регионите и подобряване на качеството на живот в тях. Целта на доклада е да отрази връзката между нивото на здравеопазването и развитието на икономиката на регионите. За тази цел в доклада се обръща внимание на това по какъв начин повишаването на качеството на здравните услуги и високотехнологичния процес в областта на здравеопазването може да повлияе на икономиката на региона и здравният туризъм да се използва като инструмент за регионално икономическо развитие и подобряване на качеството на живот.

Ключови думи: здравеопазване; ресурсен потенциал; икономика; регионално развитие
JEL Класификация: O13, I31, I19

Abstract

Maintaining a level of health services and creating conditions for sustainable development is a mandatory societal and ethical imperative, given the multifaceted and multi-layered influence. The thesis of the study is that the quality of health services and the resource potential of the regions can be used as an opportunity to bring the economy of the regions to life and improve the quality of life in them. The aim of the report is to reflect the link between the level of health and the development of the economy of the regions. To this end, the report draws attention to how improving the quality of health services and the high-tech health process can affect the region's economy and use health tourism as a tool for regional economic development and quality of life improvement.

Keywords: healthcare; resource potential; economy; regional development
JEL Classification: O13, I31, I19

Въведение

Достигането на възможно най-високи стандарти здраве е едно от фундаменталните права на всяко човешко общество. Доколко обаче се постигат тези

стандарт и какъв е ефекта от снижаването им върху икономиката на регионите и националното стопанство? По данни на Индекса на здравния потребител българското здравеопазване е с най – ниско качество в ЕС. Индексът е годишна класация, която анализира здравните системи в отделните страни като отчита пациентски права и информираност, електронно здравеопазване, време за чакане на лечение, резултати, обхват, достъп до услуги и лекарства.

Ежегодните доклади за здравето показват, че през последните десетилетия българската здравна система изостава спрямо здравните системи на другите Европейски страни по отношение на ключови фактори за устойчиво развитие.(Димитрова,2018) Това в голяма степен обяснява високата смъртност, ниската производителност и изоставането в икономическо развитие на отделни региони спрямо други такива в национален мащаб и в европейското пространство. Могат да бъдат направени редица предположения за това защо сме сред страните с ниско качество на здравните услуги. След 1990 г. българската здравна система претърпява много промени. Дотогава здравните услуги са безплатни, здравните заведения държавни, а финансирането бюджетно. Създаването на Националната здравноосигурителна каса (НЗОК) през 1999 г., като че ли отключва проблема в системата. Касата работи с около 88 частни и 312 държавни и общински здравни заведения, чрез своите 28 регионални каси. Постъпленията в нея са основно от осигурители и осигурени лица. Хроничните недостатъци на средства, поради несъобразени клинични пътеки, яркото присъствие на сивия сектор в икономиката и злоупотребите, поставя редица здравни заведения на самофинансиране чрез заплащане от страна на потребителите на здравните услуги. Това в голяма степен повлиява върху нивото на здравеопазването и условията в болничните заведения. Лечебни заведения, в които преобладава частно финансиране (заплащане на медицински услуги, спонсорства, дарения и др.) се оказват с по-добри условия (среда, техника, качество на обслужване) спрямо тези, финансирани от държавата, посредством НЗОК. Както и същите са по-привлекателна среда за професионално развитие и кариерно израстване за медиците, тъй като имат достъп до високотехнологично оборудване, по – добро заплащане и условия на живот. Това задълбочава регионалните различия и проблеми. Наблюдава се висока концентрация на специалисти в големите областни центрове, съсредоточаване на високи технологии и техника в тях, а в останалите населени места липсват дори здравни работници, компетентни в едно или друго направление. Изоставането на здравеопазването в технико-технологично отношение превръща даден регион в непривлекателна среда не само за здравните работници и пациенти, но и за инвеститори,

което рефлектира върху икономиката на региона и националното стопанство. Това е показателно за липса на стратегическа визия от страна на управляващите както на местно, така и на държавно ниво. Не се мисли в посока как чрез здравеопазването да се оживи икономиката на региона и да се създаде добавена стойност.

Чрез настоящия доклад се цели именно да се заостри вниманието към възможностите за регионално развитие чрез здравеопазването в неговата традиционна и алтернативна форма, както и чрез използване на ресурсния потенциал на регионите.

Резултати

По смисъла на Закона за регионалното развитие „регионалното развитие е процес на постигане на устойчиво и балансирано развитие чрез насочване на ресурси, инфраструктурно изграждане и икономически дейности в определени райони.“(ЗРР,2020) В този контекст считаме, че здравеопазването може да се използва като инструмент за регионално развитие. Инвестирането от страна на държавата във високо ниво на здравеопазване (като инфраструктура, кадри и качество на здравно обслужване) и използването на ресурсния потенциал на региона (като природни ресурси, паметници на културата, исторически паметници и др.) може да допринесе за оживяване на икономиката им и подобряване на качеството на живот в тях.

В резултат на проведено проучване и личния опит и наблюдения на автора, за около 90% от потребителите на здравни услуги, е от значение наличието на висококвалифицирани специалисти и високотехнологично оборудване, което гарантира прецизността в диагностиката и последващото адекватно лечение. За получаване на такова голяма част от целевите групи биха игнорирали разстоянието, т.е. фактора местонахождение на лечебното заведение. Допълнителен аргумент в полза на защитаваната в доклада теза е желанието на ползващите услугите на здравеопазване за спокойна среда, достъп до паркове, градини и други забележителности, осигуряващи душевен комфорт и отдих. Престоят в здравно (лечебно) заведение неимоверно е свързан с необходимостта от осигуряване на различни принадлежности, което стимулира търговската дейност в региона, влияе върху икономиката му.

Друг интересен аспект, върху който ще обърнем внимание е алтернативната медицина като основна или комплементарна (допълваща терапия) и възможностите, които тя предлага за развитието на регионите. Биохимикът и доктор по биофизика Яна Ненчева дава следното определение за алтернативна медицина: „тя е съвкупност от

терапевтични практики, част от общоприетата медицинска практика“ Алтернативната медицина съществува в различни форми:

- Акупунктура – техника за лечение чрез поставяне на игли на определени точки в тялото.

- Анопрософия – използване на природните средства за осигуряване и поддържане на физическото и психическо здраве. Като доктрина е основана през 1912 г. на база философията на Рудолф Щайнер за използването на природата като лекарство за духа и тялото.

- Терапия с градинарство.

- Холистична медицина (биорезонанс).

- Cupping терапия – за краткосрочно облекчаване на болно място чрез поставяне на чаши върху кожата за създаване на вакуум, с цел да се увеличи притока на кръв.

- Хомеопатия.

- Фитотерапия и много други.

За целите на изследователската работа, от изброените алтернативни форми на лечение, акцент ще поставим върху анопрософията – лечението чрез природни средства, както и някои други терапевтични техники, приложими в туристическите пакети, ако стъпим на теорията, че здравния туризъм може да се използва като инструмент за регионално развитие. Каква е идеята да използваме анопрософията в управлението на икономиката на регионите?! Да се насърчи създаването и развитието на съответните видове природни средства (орехи, мента, шипки, чесън, пчелни продукти, годжи бери, лимони, арония, мащерка, коприва, смокиня и др.), което ще създаде работни места, ще акумулира доходи, ще оживи икономиката, ще повиши привлекателността на региона. Природните забележителности в региона, както и посещението на културно – исторически паметници, от своя страна ще създадат нужната за душевното здраве среда и допринесат за борбата със стреса, който е в основата на около 80% от заболяванията.

И ако се върнем към основната концепция на разработката, то намесата на държавата трябва да се изрази във:

- ✓ Финансиране на здравеопазването, контрол над разходваните средства и насочване на ресурси към осигуряване на висококвалифицирани специалисти, високотехнологично здравно обслужване и материално-техническа база, достъп до висококвалифицирани безплатни здравни услуги за всички здравноосигурени лица.

✓ Финансиране създаването на био производства от микро и малки производители, насърчаване развитието на зелена икономика, която в програмата на ООН от 2008 г. се дефинира като „система от икономически дейности, свързани с производството, дистрибуцията и потреблението на стоки и услуги, които ще подобрят благосъстоянието на хората в дългосрочен план, без да излагат бъдещите поколения на екологични рискове и екологичен недостиг“.

✓ Финансиране подобряването на инфраструктурата на изостаналите селски райони.

✓ Осигуряване на гласност и информираност на населението по въпросите за превенция на здравето и ползите от отглеждането и потреблението на природни продукти.

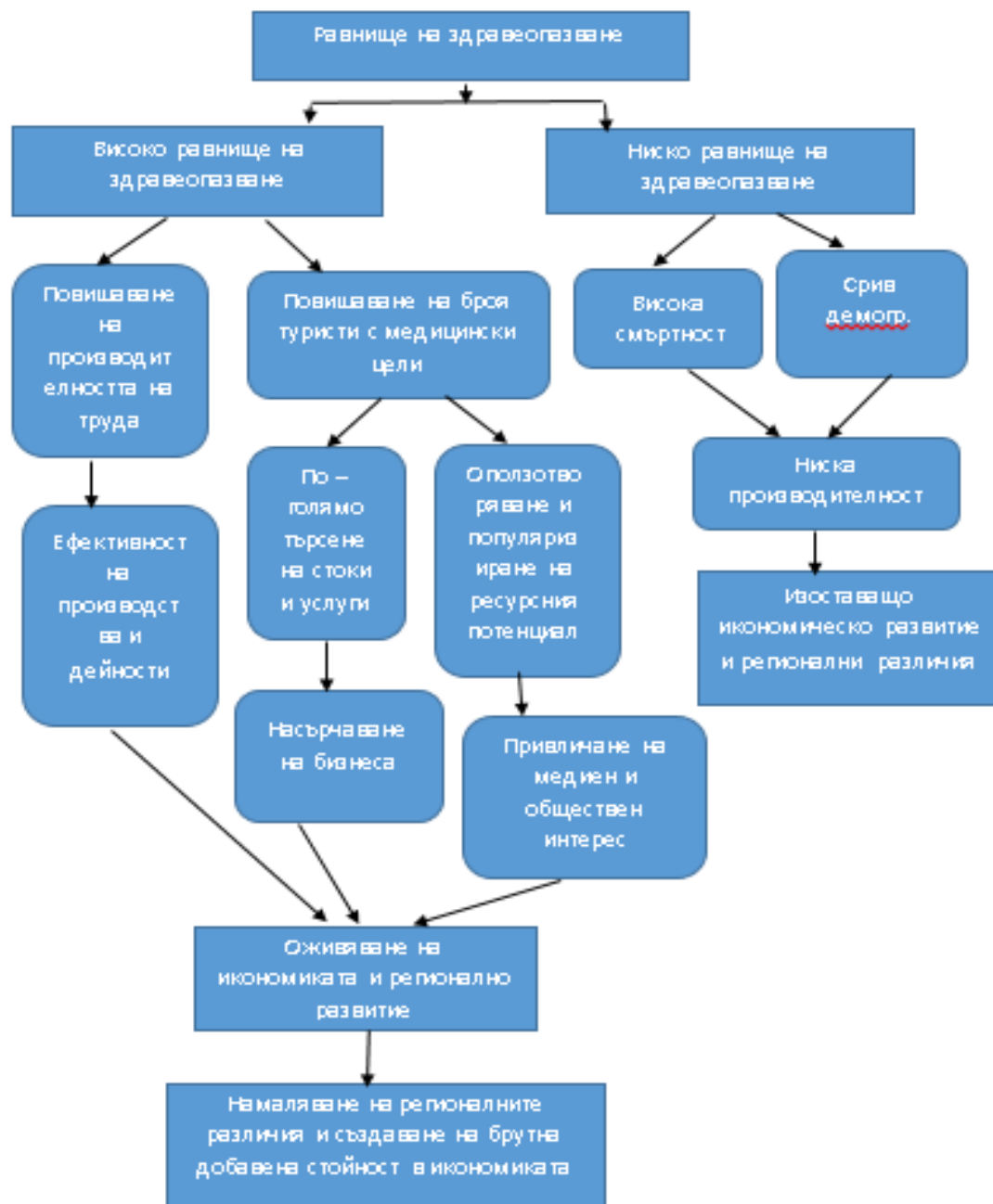
✓ Стратегическа ясна визия за здравния туризъм и грижа за историята на регионите (за паметници, скални и културно-исторически наследства и др.), което би могло да създаде добавена стойност в икономиката и в националното стопанство като цяло.

Връзката ниво на здравеопазването и посоките на влияние върху икономиките на регионите, която е в основата на концепцията на автора на разработката, може да се илюстрира чрез Фигура 1.

От фигурата става ясно, че осигуряването на високо равнище на здравеопазването има синергичен и мултиплициращ се ефект. В себе си крие изключително много възможности от значение за регионалното икономическо развитие и националното стопанство.

Заклучение

Въз основа на представената в концентриран вид информация, част от комплексно научно изследване, можем да заключим, че здравеопазването в неговата традиционна и алтернативна форма, като комплементарна (допълваща) или основна медицинска практика, е прекрасна възможност за оживяване на икономиката на регионите, намаляване на междурегионалните различия, решаване на социално-демографски и икономически проблеми, поради което държавата следва да насочи ресурси и преоцени провежданата политика в областта на здравеопазването и развитието на регионите. На този етап те не са на необходимото равнище и не се оползотворява рационално и целесъобразно ресурса.

Фигура 1. Авторски концептуален модел за посоките на влияние на здравеопазването върху регионалното икономическо развитие

Използвана литература:

1. Димитрова Р., Сравнителен анализ на качеството на здравните услуги в България, Eastern Academic Journal, 2018, pp 1-12
2. Закон за регионалното развитие, изм. и доп. ДВ, бр.21/ 2020 г.
3. Здравеопазване – кратък статистически справочник, 2020
4. Ненчева Я., Алтернативната медицина,

https://www.sanat.io/bul/p/kakvo_priedstavliava_altiernativnata_mieditsina_i_kakvi_sa_polzitie_ot_nieia_e2ecb339_f300_472f_a460_f58ef33f08ee

5. <https://www.mh.government.bg/bg/>

6. <https://eco.euwomanbg.com/747/>

Благодарности:

Публикацията е финансирана от 2021–BM-01 Study of the business systems adaptation to the conditions of a dynamically changing environment.

Информация за контакт с автора:

Доц. д-р Наталия Неделчева

Русенски университет „Ангел Кънчев“ - Русе

e-mail: ntnedelcheva@abv.bg

НОВАТА ОСП В БЪЛГАРИЯ: (ПРОПУСНАТА) ВЪЗМОЖНОСТ ЗА ЗЕМИТЕ С ВИСОКА ПРИРОДНА СТОЙНОСТ?

Янка Казакова-Митева

Университет за национално и световно стопанство, София

THE NEW CAP IN BULGARIA: (MISSED) OPPORTUNITY FOR HIGH NATURE VALUE FARMING?

Yanka Kazakova-Mateva

University of National and World Economy, Sofia

DOI: <https://doi.org/10.36997/ARA2021.245>

Резюме

Опазването на биоразнообразието е едно от водещите глобални предизвикателства. Връзката между биоразнообразието и селското стопанство е многопосочна и често - негативна. Земеделието с висока природна стойност е изключението с позитивната синергия, а подпомагането на опазването му е сред приоритетите на ОСП. В България, агроекологичната мярка включва целеви схеми за земеделските земи с висока природна стойност от 2006 г. През 2020 г. Европейската Комисия посочва, че България е сред страните с най-висока загуба на този вид земи в ЕС. Основната цел на доклада е да изследва до каква степен програмирането на новата ОСП в България адресира риска от продължаваща загуба на земеделието с висока природна стойност и включва адекватни мерки и схеми за подпомагането му. Разработени са препоръки за подобряване на Стратегическия план за ОСП в България.

Ключови думи: висока природна стойност; биоразнообразие; програмиране; Стратегически план на ОСП

JEL Класификация: Q18, Q24, Q28

Abstract

Biodiversity conservation is one of the key global challenges. The interaction between biodiversity and agriculture is varied and often – negative. High Nature Value farming is the exception with positive synergy, and the CAP prioritizes its support. The Bulgarian agri-environmental measure has targeted support schemes for High Nature Value farmlands since 2006. In 2020, the European Commission indicated that Bulgaria is among the member states with the highest loss of these type of farmlands in the EU. The main aim of the paper is to examine the extent to which the programming of the new CAP in Bulgaria addresses the risk of continued loss of High Nature Value farmlands and includes adequate support measures and schemes. Recommendations for the improvement of the CAP Strategic plan in Bulgaria are also developed.

Keywords: High Nature Value; biodiversity; programming; CAP Strategic plan

JEL Classification: Q18, Q24, Q28

1. Общата селскостопанска политика и земите с висока природна стойност

Земеделските земи с висока природна стойност съвместяват едновременно и на една територия множество функции. Те са както основен производствен ресурс в селското стопанство, така и местообитания на ценни и обикновени видове растения и животни; екосистеми, съхраняващи въглероден диоксид; впечатляващи ландшафти, отразяващи местните културни традиции и стимулиращи развитието на туризма. Отчитайки многостранният принос на земеделските земи с висока природна стойност, през 2005 г. Европейската общност ги извежда като приоритетна цел на Общата селскостопанска политика (ОСП) от 2007 г. (Регламент № 1698/2005 г.). От този момент, опазването на биоразнообразието в земеделските земи и по-специално на земеделските земи с висока природна стойност е неизменно сред водещите цели на ОСП (Регламент № 1305/2013 г., COM (2018) 392).

В проекто-регламентът за ОСП в периода 2021-2027 г., опазването на биоразнообразието е обособено като една от общо девет стратегически цели – цел 6 (COM (2018) 392). Въведени са няколко съществено нови елементи, сред които създаването на общ Стратегически план за ОСП на национално ниво и „Зелена архитектура“ в рамките на ОСП. По отношение на стратегическа цел 6, Европейската Комисия изисква от държавите членки да посочат конкретни и измерими ангажменти за опазването на биоразнообразието, местообитанията, ландшафта и свързаните с тях екосистемни услуги, които да надвишават съществуващите ангажменти и дейности в тази насока, т.нар. “no back-sliding principle”.

С оглед подпомагане на програмирането на Стратегическите планове и отразяване на целите на новоприетите стратегически документи на ЕС (Зелената сделка, Стратегия за биоразнообразието 2030, Стратегия „От фермата до трапезата“), Европейската Комисия се ангажира да отправи препоръки към всяка държава членка за всяка от деветте стратегически цели на ОСП 2021-2027 г. (COM (2020) 846).

2. Земеделски земи с висока природна стойност в България

България определя обхвата на земеделските земи с висока природна стойност (ВПС) за първи път през 2007 г. за нуждите на първата Програма за развитие на селските райони (ПРСР) за периода 2007-2013 г. Общата територия обхваната от тях е 1 630 035 ха, което представлява 32,4% от използваемата земеделска площ в България (ПРСР 2007-2013). Подпомагането им се програмира в мярка 214 „Агро-екологични плащания“ чрез целевите схеми за земеделски земи с висока природна стойност в постоянно затревени

площи и в обработваеми земи в Орнитологично важни места (Казакова-Матева, 2019). При включването на мярката за Натура 2000 в земеделски земи, подпомагането им се променя. Земите в ВПС, попадащи в зоните за дивите птици по Натура 2000 могат бъдат подпомагани само по мярката за Натура 2000. Земите с ВПС, извън зоните за дивите птици по Натура 2000, могат да бъдат подпомагани чрез схемите на мяра Агро-екологични плащания. През следващият програмен период 2014-2020 г., това разпределение на подпомагането им се запазва.

Таблица 1 представя поставените цели и подпомогнатите площи по двете мерки за двата програмни периода. Наблюдава се съществено разминаване по отношение на постигането на целите при двете мерки. При схемите „Земи с ВПС“ по мярка „Агро-екология“ поставените цели не се постигат в първия период (-38%). Това води до минимално увеличение на поставените цели през втория период, когато се наблюдава надвишаване на целите с 18%. При мярка „Натура 2000 в земеделски земи“ се наблюдава свръх-постигане на целите и в двата периода, но почти двойно през първия период, и минимално през втория. Това се дължи на завишаването на целта през втория период съобразно постигнатите резултати през първия период. В годишните доклади за напредъка по ПРСР и в оценките за прилагането им липсват анализи за причините за разликите в прилагането и участието по мерките в различните периоди. Друга съществена липса е преоценката на обхвата на земеделските земи с висока природна стойност, така че да се установи въздействието на подпомагането поне върху количествените показатели за площ.

Таблица 1

Цели и подпомогнати площи по мерките, насочени към земи с ВПС

Програмен период	Поставени цели (ха)	Подпомогнати площи (ха)	Постигане на целите (%)
Мярка „Агро-екология“, схеми „Земи с ВПС“			
2007 – 2013	110 000	68 500	-38
2014 – 2020 (2022)	113 000	133 000	18
Мярка „Натура 2000 за земеделски земи“			
2007 – 2013	180 000	335 000	86
2014 – 2020 (2022)	385 000	420 000	9

Източник: Собствени изчисления по данни от МЗХГ

3. Програмиране на подпомагането на земите с висока природна стойност в Стратегическия план на ОСП за периода 2023-2027 г.

Една от първите задължителни стъпки при програмирането на Стратегическите планове по ОСП е извършването на качествен SWOT анализ за състоянието на всяка от деветте цели на ОСП. Анализът за цел 6 установява значителен ръст в подпомаганите площи на земите с висока природна стойност (АУ, 2020, стр.29), но отново липсва анализ за състоянието им на национално ниво в количествено и качествено отношение, като по отношение на обхвата се посочва площта установена през 2007 г. (АУ, 2020, стр.140).

Препоръките, отправени от ЕК относно Стратегическия план на България, включват много повече информация за състоянието и необходимите действия за опазването на земите с висока природна стойност:

„България също е една от държавите членки, при които се наблюдава най-голяма загуба на земя с висока природна стойност (ВПС) поради интензификацията на селското стопанство. Справянето с тези предизвикателства ще изисква насърчаване на устойчиви селскостопански практики за намаляване на натиска върху биологичното разнообразие в земеделските земи, в съчетание с мерки за управление на местообитанията на дивите насекоми опрашители, птиците, живеещи върху земеделски земи и гургулиците в съответствие с Рамката за приоритетни действия“. (SWD (2020) 369)

както и по отношение на земеделските земи в зоните по Натура 2000:

„Въпреки че голям процент от територията на България е част от мрежата „Натура 2000“ (над 34 %), от които близо 20 % са земеделски земи и над 50 % са гори, делът на земята, обхваната от договори за управление в подкрепа на биологичното разнообразие и/или ландшафта и горите, е по-нисък от средния за ЕС. Състоянието на биологичното разнообразие в земеделските земи изисква неотложно внимание, пример за което е влошаващият се статус на птиците, живеещи върху земеделски земи, докато интензивните селскостопански практики се определят като едно от най-големите натоварвания върху защитените местообитания и видове“. (SWD (2020) 369)

Министерство на земеделието представи програмираните видове интервенции на заседанията на Тематичната работна група по Стратегическия план за ОСП (към март 2021 г.), които би трябвало да отразяват резултатите от разработения SWOT анализ, становищата на заинтересованите страни, приоритизирането на потребностите, препоръките на ЕК и т.н.

Представената мярка „Агро-екология и климат“ е съществено променена спрямо съществуващите до момента. Запазени са две схеми – за традиционен пасторализъм и за застрашени породи животни и сортове, но са премахнати схемите за земеделските земи с висока природна стойност. Същевременно са включени седем нови схеми, повечето от които са насочени изцяло към обработваемите земи, т.е. подпомагането на постоянно затревени площи е изключено.

Представената промяна в мярка „Агро-екология и климат“ чрез изключването на подпомагането на земеделските земи с висока природна стойност нарушава изискванията на проекто-регламента за (1) посочване на конкретни и измерими ангажименти за опазването на биоразнообразието, местообитанията, ландшафта и свързаните с тях екосистемни услуги, (2) които да надвишават съществуващите ангажименти и дейности в тази насока, т.нар. “no back-sliding principle”; и не отразява препоръките на ЕК по отношение на биоразнообразието в земеделските земи (Kazakova, 2021).

4. Препоръки относно опазване на биоразнообразието в земеделските земи и земите с висока природна стойност

Основните видове земеползване при земеделските земи с висока природна стойност са постоянно затревените площи и площите със смесено земеползване. Опазването на биоразнообразието в тези земи изисква (1) Запазване и възстановяване на обхвата и качеството на земеделските земи с висока природна стойност (Gouriveau et al., 2019), (2) Запазване и възстановяване на характеристиките на ландшафта в земеделските земи с оглед постигане на ефективна и свързана зелена инфраструктура в селските райони (Пенева и колектив, 2020), (3) Опазване, възстановяване и повишаване на природозащитното състояние на местообитанията и видовете в земеделските земи в европейската екологична мрежа Натура 2000 (Казакова-Матева, 2020).

Основните направления, чрез които може да се постигне подобрене на състоянието на биоразнообразието в земеделските земи и надвишаване на вече съществуващите ангажименти са систематизирани от Казакова и Стефанова (2021):

1. Адаптиране на националната дефиниция за постоянни пасища и допустимостта им за подпомагане по схемите и мерките на ОСП, така че да отразява регионалните характеристики на пасищата и ливадите в България. Това ще доведе до повишаване на площите, обхванати от договори за управление в подкрепа на биологичното разнообразие и/или ландшафта. Дейността представлява надграждане на

съществуващите ангажменти, тъй като до този момент България не използва възможностите дадени за адаптиране на дефиницията и разширяване на подпомагането за площите, заети от постоянно затревени площи.

2. Подпомагане на постоянно затревените площи по Стълб 1 на ОСП, съобразено с природните им характеристики и отразяващо ползите им за опазването на биоразнообразието. Дейността ще представлява надграждане на съществуващите ангажменти, тъй като в момента наличието на повече от 100 дървета или храсти върху постоянните пасища ги прави недопустими за подпомагане по Стълб 1 Директни плащания на ОСП. Същевременно, Стратегията на ЕС за биологичното разнообразие 2030 поставя за цел да се постигне наличие на минимум 10% характеристики на ландшафта във всички земеделски земи.

3. Подпомагане на постоянно затревените площи с висока природна стойност чрез мярка „Агро-екология и климат“ на Стълб 2 на ОСП. Тази дейност представлява продължаване на съществуващите ангажменти, съгласно изискванията на регламента. Необходимо е да върнат схемите за земеделски земи с висока природна стойност и да се разшири прилагането им върху повече площи и стопанства. Предвид настъпилите промени в ползването на земеделските земи от 2007 г. е задължително да се извърши нова оценка на обхвата и качеството им след 2020 г. за да се гарантира, че целевите агроекологични схеми са насочени именно към затревени площи, а не към територии с променено земеползване.

4. Въвеждане на (пилотни) схеми за агроекологични плащания основани на резултата, вместо основани на извършвани дейности. Методите, базирани на резултати, предлагат на земеделските производители гъвкавостта да използват своите знания и опит за управление на земята по начин, който постига екологичен резултат (например, биоразнообразие, съхранение на въглерод, регулиране на водните запаси и др.), едновременно със земеделската им дейност. По този начин земеделският стопанин сам определя дейностите, които да извърши и има възможност да ги променя в зависимост от метеорологичните, почвените и други условия на района, в който се намира стопанството му, тъй като водещо е постигането на екологичен резултат, а не спазването на конкретни дати за извършването на предварително определени дейности.

Дейността ще представлява надграждане на съществуващите ангажменти, тъй като България е една от малкото държави членки, която не е тествала агроекологични схеми, основани на постигнат резултат, дори на пилотно ниво. Това е иновативен подход за опазване и подобряване на биоразнообразието в земеделските земи чрез активното

въвличане на земеделските производители, който е препоръчван от ЕК в Стратегията за биологичното разнообразие 2030.

Агро-екологичните плащания, основани на постигнат резултат, могат за бъдат особено полезни за подобряването на състоянието на местообитания и ландшафти с оглед постигането на благоприятен природозащитен статус, съгласно изискванията в зоните по Натура 2000. Прилагането им в зоните по Натура 2000 ще надгражда компенсаторните плащания за въведените ограничения в ползването на земеделските земи.

5. Запазване на мозаечния ландшафт в малкото останали райони с висок дял на земи със смесено земеползване чрез въвеждане на целева агро-екологична схема. Колективното прилагане на тази схема би било много по-ефективно и резултатно по отношение на запазване на мозаечния ландшафт в по-големи мащаби, поради което следва да се насърчава. Съществуват различни примери за колективно прилагане на агро-екологични схеми, като се изисква разработване на общ план за запазване и развитие на мозаечния ландшафт, в който се определят ангажиментите на всяко отделно стопанство, препоръчителните видове земеползване и елементи на ландшафта. Дейността отново представлява надграждане на съществуващите ангажименти, тъй като подобен вид схеми не са прилагани в страната.

6. Въвеждане на целеви обучения за земеделски производители, стопанисващи земеделски земи с висока природна стойност и земи в Натура 2000, както и на целенасочени консултации и съвети за природосъобразни земеделски практики, опазващи и възстановяващи видове и местообитания в конкретните защитени зони. Дейностите са свързани с разясняване на същностните изисквания за стопанисването на земеделските земи в зоните по Натура 2000, включващи обосновка на причините за наложените забрани за ползване на земеделските земи; какви са очакваните и търсените ползи за както за биоразнообразието, така и за земеделските дейности и земи от опазването на биоразнообразието в тях; кои видове и местообитания са обект на опазване в съответните територии; какви са индикациите за благоприятно състояние на видовете и местообитанията в земеделските земи дейностите и т.н. Представяват надграждане на съществуващите ангажименти.

7. Разработване на система за наблюдение и оценка на ефектите от подпомагането чрез ОСП върху биоразнообразието в земеделските земи, както в защитените зони по Натура 2000, така и извън тях – в земите с висока природна стойност.

Тази система следва да интегрира изискванията и нуждите за наблюдение и оценка на схемите и мерките на ОСП, но така също и за отчитане по Натура 2000 в земеделските земи. Представява надграждане на съществуващите ангажименти.

Заключение

Програмираното подпомагане (към месец март 2021 г.) на опазването на биоразнообразието в земеделските земи, и в частност, на земите с висока природна стойност не отговаря на изискванията на проекто-регламента, на очакванията и нуждите на заинтересованите страни, както и на препоръките отправени от ЕК към Стратегическия план на България. Описаните направления, в които следва да се търси подобрене за опазването на биоразнообразието в земите с висока природна стойност, ще подпомогнат не само административното отговаряне на посочените изисквания, но и ще оползотворят в най-висока степен създаваните възможности за подобряване както на екологичното състояние на земите, така и на социално-икономическото състояние на земеделските производители.

Използвана литература:

1. Аграрен Университет (2020) Изготвяне на анализ на влиянието на селското стопанство върху състоянието на околната среда и климатичните промени: Специфична цел 6 на Регламента „Принос за защита на биологичното разнообразие, подобряване на екосистемните услуги и опазване на местообитанията и ландшафта“. Програма за развитие на селските райони 2014-2020.
2. COM (2020) 846. Съобщение на Комисията до Европейския парламент, Съвета, Европейския икономически и социален комитет и Комитета на регионите: Препоръки към държавите членки по отношение на техните стратегически планове по Общата селскостопанска политика, Брюксел, 8.12.2020 г.
3. COM (2018) 392. Предложение за Регламент на Европейския парламент и на Съвета за установяване на правила за подпомагане за стратегическите планове, които трябва да бъдат изготвени от държавите членки по линия на Общата селскостопанска политика (стратегическите планове по ОСП) и финансирани от Европейския фонд за гарантиране на земеделието (ЕФГЗ) и от Европейския земеделски фонд за развитие на селските райони (ЕЗФРСР), и за отмяна на Регламент (ЕС) № 1305/2013 на Европейския парламент и на Съвета и Регламент (ЕС) № 1307/2013 на Европейския парламент и на Съвета, Брюксел, 1.6.2018

4. Казакова-Матева, Я. (2019) Политика за насърчаване на природосъобразни форми на земеделие. В Пенева, М., Казакова-Матева, Я. 2019. Пространствен анализ на природосъобразно земеделие в България, стр. 36-54, Издателски комплекс-УНСС, ISBN 978-619-232-180-2
5. Казакова-Матева, Я. (2020) Политики за подпомагане на ползването на земеделските земи в европейската екологична мрежа «Натура 2000», Издателски комплекс-УНСС, 155 стр., ISBN 978-619-232-341-7
6. Пенева, М., Казакова-Матева, Я., Анева, И., Луканов, С., Стефанова, В., Топчиева, М. (2020). Биоразнообразие, зелена и синя инфраструктура и селското стопанство в България, Издателски комплекс – УНСС, 168 стр., ISBN 978-619-232-289-2
7. ПРСР (2007-2013). Програма за развитие на земеделието и селските райони в периода 2007-2013г. Анекс 5, Приложение 4 към мярка 214.
8. Регламент (ЕО) № 1698/2005 на Съвета от 20 септември 2005 година относно подпомагане на развитието на селските райони от Европейския земеделски фонд за развитие на селските райони (ЕЗФРСР), *OJ L 277, 21.10.2005, p. 1–40*
9. Регламент (ЕС) № 1305/2013 г. на Европейския парламент и на Съвета от 17 декември 2013 година относно подпомагане на развитието на селските райони от Европейския земеделски фонд за развитие на селските райони (ЕЗФРСР) и за отмяна на Регламент (ЕО) № 1698/2005 на Съвета *OJ L 347, 20.12.2013, p. 487–548*
10. SWD (2020) 369 final. Препоръки на Комисията относно стратегическия план по ОСП на България. Работен документ на службите на Комисията придружаващ Съобщение на Комисията до Европейския парламент, Съвета, Европейския икономически и социален комитет и Комитета на регионите: Препоръки към държавите членки по отношение на техните стратегически планове по Общата селскостопанска политика, Брюксел, 8.12.2020 г.
11. Gouriveau, F., Beaufoy, G., Moran, J., Poux, X., Herzon, I., Ferraz de Oliveira, M. I., Gaki, D., Gaspart, N., Genevet, E., Goussios, D., Herrera, PM, Jitea, M., Johansson, L., Jones, G., Kazakova, Y., Lyszcza, D., McCann, K., Priac, A., Puig de Morales, M., Rodrigues, G., Roglic, M., Stefanova, V., Zinssta, G. & Goussios, D. (2019). What EU policy framework do we need to sustain High Nature Value (HNV) farming and biodiversity. Policy Paper Prepared in the Framework of HNV–Link. Montpellier.
12. Kazakova, Y. (2021) Bulgaria: Setting ambition right in counties with much more than 10% nature, and a rapid loss of small- and traditional systems. Presentation at the Report

- release online event: The Common Agricultural Policy post-2020: Recommendations from >300 scientists in 22 Member States to improve performance of biodiversity, 19 May 2021
13. Kazakova, Y., Stefanova, V. (2021) CAP Strategic Plans: Support to High-Nature-Value Farming in Bulgaria. Online article. Published on March 11, 2021 <https://www.arc2020.eu/support-to-high-nature-value-farming-in-bulgaria/>

Информация за контакт с автора:

Гл. ас. д-р Янка Казакова-Митева

Университет за национално и световно стопанство, София

e-mail: y.kazakova@unwe.bg

АНАЛИЗ НА СЪСТОЯНИЕТО И ТЕНДЕНЦИИТЕ В РАЗВИТИЕТО НА БИОПРОИЗВОДСТВОТО В СЕВЕРЕН ЦЕНТРАЛЕН РАЙОН

Марина Николова

Стопанска академия „Д. А. Ценов“ - Свищов

ANALYSIS OF THE STATE AND TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF ORGANIC PRODUCTION IN THE NORTH CENTRAL AREA

Marina Nikolova

Dimitar A. Tsenov Academy of Economics, Svishtov

DOI: <https://doi.org/10.36997/ARA2021.255>

Резюме

Биологичното земеделие в най-голяма степен отговаря на поставените жалони в развитието на Общата селскостопанска политика след 2020 г., относно постигането на важни цели свързани с икономическа ефективност, социална отговорност и опазване на околната среда. Следователно опазването и възстановяването на биологичното разнообразие и природните екосистеми и осигуряването на устойчиви продоволствени и производствени практики са от ключово значение за националната ни икономика. Това налага използването на устойчиви модели на производство за ефективно управление компонентите на земеделските екосистеми, опазване на околната среда и измененията на климата. Фокусът на проучването е върху регионалните специфики на иновативен селскостопански модел и неговият потенциал за развитие за укрепване социално-икономическите показатели в конкретен регион. Предметът на анализа са характеристиките на биологичното производство в Северен централен район на планиране (СЦРП) в зависимост от сертифицираните дейности и броят на биологичните оператори.

Ключови думи: биологично производство; анализ; състояние; тенденции; регион

JEL Класификация: O10, Q10

Abstract

Organic farming best meets the benchmarks set in the development of the Common Agricultural Policy after 2020, regarding the achievement of important goals related to economic efficiency, social responsibility and environmental protection. Therefore, the protection and restoration of biodiversity and natural ecosystems and the provision of sustainable food and production practices are key to our national economy. This requires the use of sustainable production models for effective management of the components of agricultural ecosystems, environmental protection and climate change. The focus of the study is on the regional specifics of an innovative agricultural model and its development potential for strengthening the socio-economic indicators in a specific region. The subject of the analysis is the characteristics of the organic production in the North Central Planning Region depending on the certified activities and the number of biological operators.

Keywords: organic production; analysis; condition; trends; region

JEL Classification: O10, Q10

1. Биологичното земеделие - приоритет в европейската, националната и местните политики за развитие

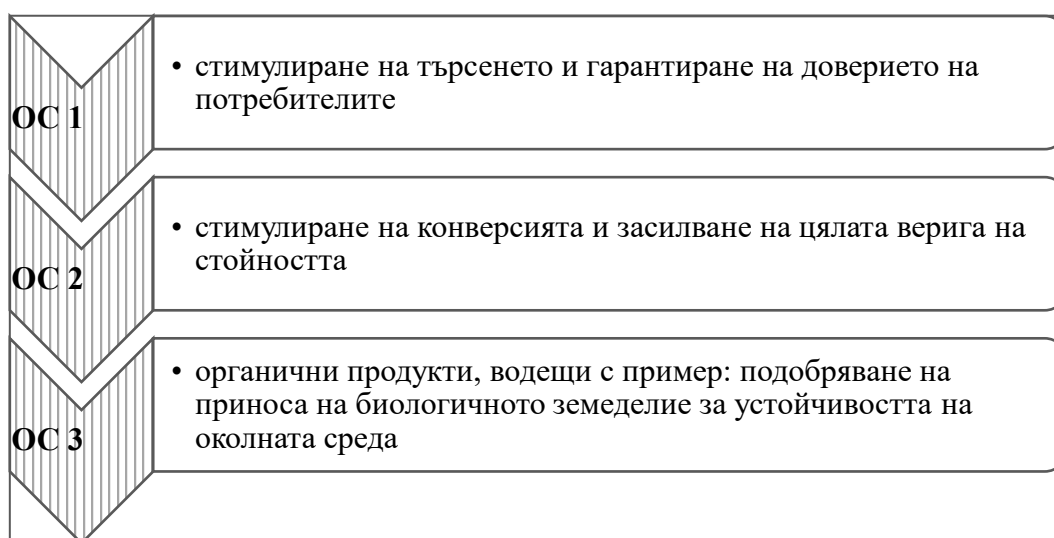
Производството на земеделски хранителни продукти в съвременната икономика е изправено пред значими обществени предизвикателства свързани с решаването на редица икономически, социални, екологични и управленски въпроси. От една страна се търсят отговори за нарастване устойчивостта на стопанствата и удовлетворяване нуждите на потенциалните потребители от достъпна и качествена храна, а от друга да се повиши добавената стойност чрез преработката на произведените суровини, като се прилагат щадящи земеделски практики с разумно използване на природните ресурси за укрепване жизнеспособността и конкурентоспособността на селските територии. В тази връзка повече от необходимо е да се концентрират усилията за насърчаване развитието на устойчиви производствени модели способстващи постигането на европейските и национални цели относно разкриването на пълния потенциал на биологичното земеделие в България.

Общата селскостопанска политика (ОСП) поставя в центъра за развитие на европейското селско и горско стопанство добрите екологични практики, като целта е гарантиране възможността, опазването на планетата и производството на храни да се превърне в „мисия възможна“. Биоземеделските практики и тяхното по-широко приложение са заложени в основни европейски документи, като важни за постигане цели присъстват не само в предходните програмни периода, но и в настоящия (2021 – 2027 г.) и то в още по категоричен вид.

Биологичното земеделие, като модел произвежда висококачествени храни с ниско въздействие върху околната среда В този смисъл допринася и оказва значима роля за формирането и функционирането на устойчива хранителна система. Тази система е заложена в основата на европейската *Зелена сделка*. Съгласно стратегията на Зелената сделка, Европейската комисия е поставила за цел „най-малко 25% от земеделските земи на ЕС в условията на биологично земеделие и значително увеличение на биологичните аквакултури до 2030 г.“ (https://ec.europa.eu/info/food-farming-fisheries/farming/organic-farming/organic-action-plan_bg, 2021). За съжаление на този етап в България относителния дял на площите в система на контрол спрямо ИЗП за периода 2009-2019 г. е 4.49 %, въпреки поставената стратегическа цел за периода 2007-2014 г. (8%) от ИЗП да са площи обработвани по метода на биологичното производство. Стратегията **“От фермата до трапезата”** е в основата на Европейската Зелена сделка и е отправна точка за хармонизиране на хранителната система с нуждите на планетата с основна цел

задоволяване стремежите на европейците за здравословна, справедлива и екологична храна. Този стратегически документ е важен инструмент за постигането на кръгова икономика т.е. хранителни продукти доставени по най-прекия начин от „изхода до входа“ или от „фермата до дома“ във всеки един регион.

За постигане пълния потенциал на сектора европейската комисия разработва - **План за действие за биологично производство в ЕС**. Планът за действие е конструиран с три взаимосвързани оси, които показват структурата на веригата на доставки на храни и амбициите на целите за устойчивост на поставени в Зелената сделка (виж Фигура 1).

Фигура 1. Приоритетни оси за постигане по Европейската зелена сделка

Друг стратегически документ свързан с аргументирането за целенасочено развитие на биологичното земеделие е **Стратегията за биоразнообразието до 2030 г.** (https://ec.europa.eu/environment/strategy/biodiversity-strategy-2030_bg, 2020). В основата и стои изграждането на устойчиво обществено развитие, което да предотврати бъдещи заплахи едновременно за хората, климата и планетата.

Националните стратегически цели логично целят постигането на европейските съобразно националните специфики относно развитието на биологичното земеделие и създаване условия за разкриване на пълния му потенциал. В **Българския стратегически план 2023-2027 г.** са идентифицирани интервенции за изпълнение на Европейската цел заложена в „Зелената сделка“ на ЕС относно развитие на биологичното земеделие и неговото подпомагане. **Националните стратегически цели до 2027 г.** са насочени в три основни направления свързани с биологичното земеделие и те са:

– Подобряване ефективността на биологичното производство и **разширяване на националния и външен пазар** на биологични продукти

- Поддържане на *ефективна институционално-нормативна рамка за развитие* на биологичното земеделие и на ефективна система на контрол и надзор

- Стимулиране на *ориентирани към практиката научни изследвания*, образование, обучение и консултантска дейност в областта на биологичното производство

За устойчиво развитие на селските райони в България и на страната като цяло е необходим нов поглед към развитието на биологичното земеделие, както и към други интегрирани агроекологични дейности (Nikolova M. , 2016). Тези конкретни практики, могат да доведат до стабилизиране на екосистемите, запазване и развитие на природните и поземлените ресурси, съживяване на селската икономика (Nikolova M. , 2013). Необходимо е подобряване на веригата доставки на биологични продукти в България, чрез използването на мерки насочени към силно хоризонтално и вертикално интегриране между ключовите участници в сектора. Добра практика е изграждането и функционирането на организации на биопроизводители на териториален/регионален обхват, партньорство по цялата производствена верига и коопериране на участниците за ефективна реализация на предлаганите продукти и храни (Nikolova M. , 2019). Все повече са общините които „прегръщат“ идеята за популяризиране на местните храни вкл. биохрани, чрез организирани пазари с участието на заинтересовани страни (Nikolova & Linkova, 2018). Тази добра практика за първи път е въведена и в по-малък град през 2017 г. (Свищов) където Висшето училище участва в ролята на медиатор между страните – бизнес практика и местна власт.

Както е известно предприемаческата инициатива е една от основните движещи икономиката сили (Павлов, 2017). Биологичното производство като предприемаческа инициатива е важен приоритет в политиката за развитие на земеделието в България и един от акцентите на ОСП не само за настоящия, но и за няколко референтни периода (2007-2013 г., 2014-2020 г, 2021-2027 г.). Биологичното земеделие като цяло в най-голяма степен отговаря на поставените жалони в Еволюционното развитие на ОСП и ПРСР относно постигане на няколко цели свързани едновременно с икономическа ефективност, социална отговорност и опазване на околната среда. Следователно опазването и възстановяването на биологичното разнообразие и природните екосистеми и осигуряването на устойчиви продоволствени и производствени практики са от ключово значение за националната ни икономика. Това налага в още по-голяма степен да се развиват устойчивите модели на производство за ефективно управление компонентите

на земеделските екосистеми, което е съвсем логично при заложените амбициозни цели на ОСП след 2020 г. за опазване на околната среда и измененията на климата.

2. Състояние и тенденции в развитието на биологичните дейности в Северен централен район.

Северен централен район за планиране (СЦРП) в България включва пет области: Велико Търново, Габрово, Разград, Русе и Силистра с административен център град Русе. Преобладаващият низинно-равнинен релеф, благоприятният климат и плодородните почви са предпоставка за земеделската специализация на региона, като част от първичния икономически сектор.

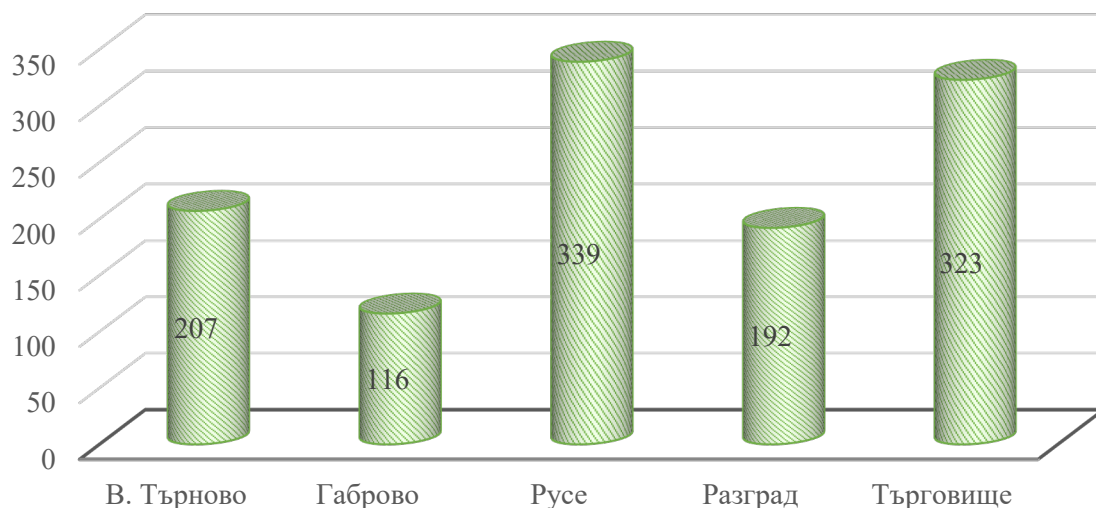
Карта за териториално разположение на СЦРП

Биологичното земеделие, като производствена система и устойчив модел за развитие е с безспорни възможности за диверсификация на дейностите и укрепване социално-икономическите показатели във всеки един регион с подходящи природни и климатични условия.

Общият брой на биологичните оператори в Североизточен район за планиране (СЦРП) е даден на Фигура 2. От пет области в региона най-силно е представена област Русе и област Силистра (339 и 323 бр.). По-малък е броят на био-операторите в

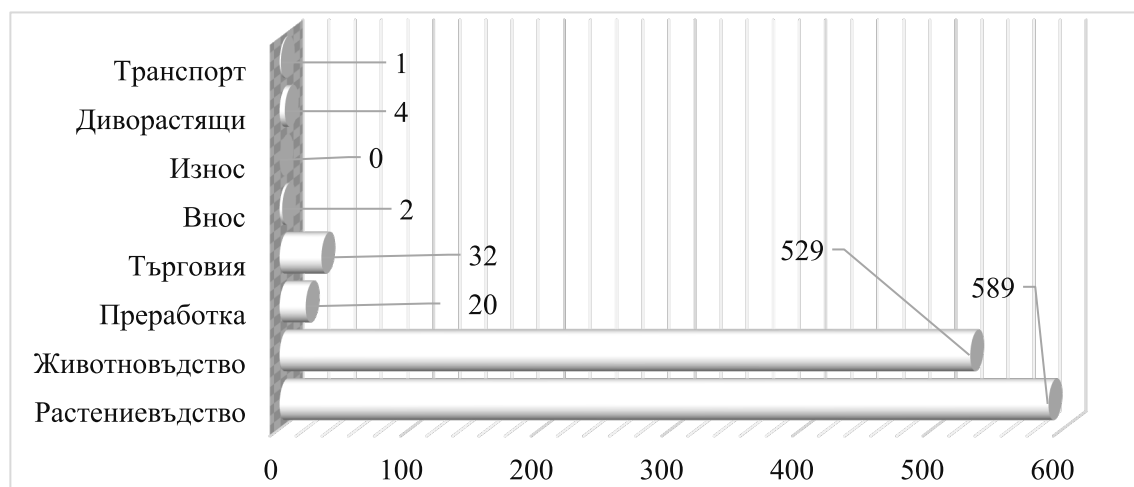
останалите области (Велико Търново и Разград), а област Габрово е представена с най-малък брой – 116.

Общият брой на сертифицираните оператори (производители, преработватели и търговци на земеделски продукти и храни) за региона, извадени от общата база данни е 1177 био-оператори (<https://bioreg.mzh.government.bg>, 2021)

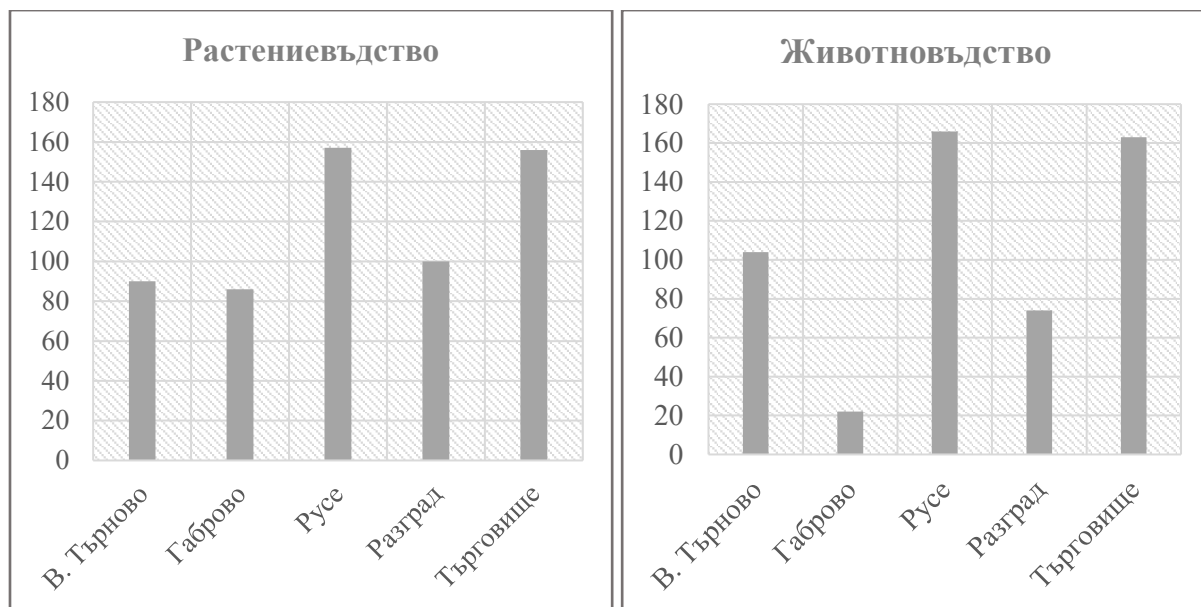
Фигура 2. Разпределение на производителите, преработвателите и търговците на земеделски продукти и храни, произведени по биологичен начин в СЦРП, брой

В проучвания район най-силно представените дейности са производствените практики в двата основни селскостопански сектори, а именно растениевъдство и животновъдство (Фигура 3). Относителният дял на биологичните оператори в изследваните сектори е в границите от 44.9 % до 50.04 % (животновъдни и растениевъдни дейности) спрямо общия брой на био-операторите в СЦР.

Фигура 3. Разпределение на биологичните оператори в зависимост от практикуваните дейности, брой

При анализ на данните в зависимост от основните сертифицирани дейности по направления в изследвания район за планиране се наблюдават специфични характеристики (Фигура 4). Така например с растениевъдна дейност най-много са заетите в регион Русе и Търговище. На второ място по брой биостопани е област Разград, докато две от областите – В. Търново и Габрово са със сходни характеристики.

Фигура 4. Разпределение на биологичните оператори в зависимост от основни направления и по области в СЦРП, брой

Животновъдните дейности са най-силно застъпени отново в областите Русе и Търговище, а най-слабо в област Габрово. Процентното изражение, като относителен дял на стопаните в животновъдния сектор за изследваната територия представлява 89.8 % от тези в растениевъдния такъв. За останалите направления преобладават заетите в дейността „Търговия и/или складиране на биологични продукти“, следвани от преработвателните дейности. Останалите - „Събиране на диворастящи“, „Внос от трети страни на биологични продукти“, „Транспорт“ са с незначително изражение или липсват (Износ за трети страни на биологични продукти).

Установената тенденция от предходни наши изследвания за липса на преработватели в биологичния сектор (Николова М. , 2013) (Николова М. , Мотивация за развитие и ефекти от дейността на биологично стопанство, 2013) постепенно се променя в положителна насока т.е. налице е нарастване броя на преработвателите (общо 20) за СЦРП. Териториалното ранжиране на преработвателните предприятия е с по-силно развита дейност в областите – В. Търново, Габрово, Русе и по-малко в Разград и Търговище. Търговците на земеделски продукти и храни, произведени по биологичен

начин в СЦРП в сравнение с преработвателите имат преобладаващо присъствие. Прави впечатление, че търговската дейност, като показател „Търговия и/или складиране на биологични продукти“ освен в чист вид присъства и като комбинация от дейности - „Търговия и/или складиране на биологични продукти + Преработка. Така например за област Габрово това са четири представителни дружества (2 ООД и 2 ЕООД)². Две от изследваните пет области - Русе и Търговище се характеризират с по-висок дял на био-оператори в основните направления – растениевъдство и животновъдство, а също и в търговия с биопродукти. На територията на Русенска област са разположени две³ от трите дружества които практикуват и внос на биопродукти, като „Сюлеймана Трейдинг ООД“ включва в дейността си комбинация от дейности: внос-износ-търговия.

Всичко казано дотук ни дава основание да обобщим, че биологичното земеделие присъства трайно в земеделските практики на СЦР, но предприемаческата ниша за иновативни практики и стартиране на предприемачески инициативи в тази насока е все още неоползотворена. Напълно възможно е да се разкрие пълния потенциал на биологичното земеделие в България, независимо от практикуваните дейности в различните направления във всеки един регион. За тази цел е необходимо да се инициират местни политики за стимулиране производството и пазара на биологични продукти и утвърждаването му като ефективен подход за постигане на устойчиво развитие.

Заклучение

В съвременните условия повече от необходимо е да се концентрират усилията за насърчаване развитието на устойчиви производствени модели способстващи постигането на европейските и национални цели относно разкриването на пълния потенциал на биологичното земеделие в България. Това още повече налага неговото прилагане като устойчив модел на производство за ефективно управление компонентите на земеделските екосистеми и постигане амбициозните цели на ОСП след 2020 г. свързани с опазване на околната среда и измененията на климата.

Биологичното земеделие притежава потенциал за участие в създаването на устойчива хранителна система с принос за опазване околната среда и климата. Използването на този потенциал и имплементирането му в местните регионални политики ще доведе до конкурентни предимства и устойчивост на всяка една територия.

² Балевски и Киров Комерс ООД, Стелит 1 ЕООД, Соявит ООД, Ядки Детелина ЕООД

³ Органиче ЕООД, Сюлеймана Трейдинг ООД

Следователно опазването и възстановяването на биологичното разнообразие и природните екосистеми и осигуряването на устойчиви продоволствени и производствени практики са от ключово значение както за националната ни икономика така също и в регионален и локален обхват. Усилията на заинтересованите страни по цялата верига трябва да бъдат насочени към превръщането на европейската храна в стандарт за устойчивост.

Използвана литература:

1. Nikolova, & Linkova. (2018). Coordinating participant relations in the organization and functioning of regional farmer's markets in Bulgaria. *Paradigms of knowledge*, 4.
2. Nikolova, M. (2016). Relationship between the Sustainable Models of Production in Agriculture and the Challenges to Their Development in Bulgaria. *Journal of Economics and Development Studies*, Vol. 3(4), 57-58.
3. Nikolova, M. (2019). Problems and opportunities for realization of Bulgarian organic production . *Trakia Journal of Sciences*, Vol. 17, Suprl. 1, 266.
4. Nikolova, M. (2013). Challenges to organic agriculture in Bulgaria. *Ekonomске teme*, 1, Економски факултет Ниш, 195.
5. Николова, М. (2013). Биологичното земеделие – състояние и потенциал за развитие. Свищов: Библиотека „Образование и наука“, Издателство „Ценов“.
6. Николова, М. (2013). Мотивация за развитие и ефекти от дейността на биологично стопанство. *Диалог*, Академично издателство "Ценов" Свищов, бр. 2, 18-31.
7. Павлов, П. (2017). Предприемачество в алтернативния туризъм. Сборник доклади "Потенциал за развитие на фермерските пазари в България", 06.10.2017 г. (стр. 180-185). Свищов: АИ "Ценов".
8. <https://bioreg.mzh.government.bg>. (21 02 2021 г.)
9. https://ec.europa.eu/environment/strategy/biodiversity-strategy-2030_bg. (20 05 2020 г.). Извлечено от https://ec.europa.eu/environment/strategy/biodiversity-strategy-2030_bg.
10. https://ec.europa.eu/info/food-farming-fisheries/farming/organic-farming/organic-action-plan_bg. (25 03 2021 г.).

Информация за контакт с автора:

Доц. д-р Марина Николова

Стопанска академия „Д. А. Ценов“ - Свищов

e-mail: m.nikolova@uni-svishtov.bg

ИНИЦИАТИВИ НА ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ ЗА НАСЪРЧАВАНЕ НА БИОЛОГИЧНОТО ЗЕМЕДЕЛИЕ

Петя Брънзова

Институт за икономически изследвания при Българска академия на науките

EUROPEAN UNION INITIATIVES TO PROMOTE ORGANIC FARMING

Petia Branzova

Economic Research Institute at Bulgarian Academy of Science

DOI: <https://doi.org/10.36997/ARA2021.264>

Резюме

Биологичното земеделие играе важна роля за постигането на амбициозните цели, залегнали в Европейския зелен пакт, в стратегията „От фермата до трапезата“ и в стратегията за биологичното разнообразие. Целта на доклада е да се представят бъдещите инициативи на ЕС за насърчаване на сектора през призмата на нормативната уредба на ЕС. Заложената цел ще бъде постигната чрез анализ на официалните документи и дискусии относно заложените инициативи в новия програмен период на ОСП през 2021-2027г.

Ключови думи: биологично земеделие; ОСП на ЕС; устойчиво земеделие; аграрна политика

JEL Класификация: O13, Q10, Q58

Abstract

Organic farming plays an important role in achieving the ambitious goals set out in the European Green Pact, the farm-to-table strategy and the biodiversity strategy. The aim of the report is to present future EU initiatives to promote the sector through the prism of EU legislation. The set goal will be achieved through an analysis of the official documents and discussions on the set initiatives in the new programming period of the CAP in 2021-2027.

Keywords: organic production; analysis; condition; trends; region

JEL Classification: O13, Q10, Q58

Бъдещият план за действие в областта на биологичното земеделие, който предстои да бъде приет през 2021 г., е важен инструмент в подкрепа на по-нататъшния растеж на сектора (1). В стратегията „От фермата до трапезата“, както и в стратегията за биологичното разнообразие, изготвени от Комисията, е включена целта до 2030 г. 25 % от земеделската земя да се обработва по биологичен начин (1). За да подкрепи постигането на тази цел, Европейската комисия въвежда и използва ключови

инструменти като (1):

– *Плана за действие* в областта на биологичното земеделие, който е от основно значение за насърчаване на сектора, от гледна точка както на търсенето, така и на предлагането. Документът е структуриран в три основни теми: стимулиране на търсенето на биологични продукти, като същевременно се запази доверието на потребителите; насърчаване на активното използване на земеделските площи за биологично производство в ЕС; както и засилване на ролята на биологичното земеделие в борбата с изменението на климата и загубата на биологично разнообразие, включително по отношение на устойчивото управление на ресурсите. Започналата обществена консултация цели да привлече обратна информация от гражданите, националните органи и съответните заинтересовани страни относно проекта на плана за действие. Въпросникът ще бъде онлайн в продължение на 12 седмици — до 27 ноември 2021г. (1).

– *Новото законодателство* в областта на биологичното земеделие, което взема предвид променливостта на този бързо развиващ се сектор. Целта на новите правила е да осигурят лоялна конкуренция за земеделските стопани, като същевременно се предотвратяват измамите и се запази доверието на потребителите. За да бъде по-плавен преходът между настоящото и бъдещото законодателство и да се даде възможност на сектора и на държавите членки да се подготвят изцяло за прилагането на новите правила, Комисията предлага влизането в сила на новото законодателство да се отложи с една година до 2022г.. Първоначално отлагането бе поискано от държавите членки, Европейския парламент, трети държави и други заинтересовани страни поради сложността и голямото значение на вторичното законодателство, което е в процес на подготовка. Поради кризата с корона вируса работата по вторичното законодателство бе забавена. Отлагането ще осигури достатъчно време за провеждането на необходимите широки консултации и за законодателния контрол (1).

– *Политиката на ЕС за популяризиране на хранително-вкусовата промишленост*, която подкрепя европейския селскостопански сектор, като популяризира неговите качества на вътрешния пазар и в трети държави. За 2021 г. Комисията планира да отпусне специален бюджет за биологично земеделие в размер на 40 милиона евро по линия на политиката за популяризиране. Средствата се използват за съфинансиране на дейности и информационни кампании за популяризиране на сектора на биологичното производство в ЕС. Целта е да се повиши осведомеността относно качествата на сектора и да се стимулира търсенето (1).

Освен чрез тези ключови инструменти, подкрепата за по-нататъшното развитие на

биологичното земеделие в ЕС продължава в рамките както на настоящата, така и на бъдещата обща селскостопанска политика (ОСП). Така например мерките по програмите за развитие на селските райони предлагат подкрепа за земеделски стопани, които желаят да преминат към биологично земеделие, както и подкрепа за поддържането на този тип земеделие (2).

Целта на биологичното земеделие е храните да се произвеждат чрез използване на естествени вещества и процеси, което го превръща в селскостопански метод с ограничено въздействие върху околната среда. То насърчава използването на възобновяеми ресурси от земеделските стопанства, подобряването на биологичните цикли в рамките на селскостопанската система, съхраняването на биологичното разнообразие, запазването на регионалното екологично равновесие, поддържането и подобряването на почвеното плодородие, а също така полагането на грижи и отговорното използване на водата. Освен това правилата за биологичното земеделие насърчават спазването на високи стандарти за хуманно отношение към животните и изискват от земеделските стопани да се съобразяват със специфичните поведенчески потребности на животните (2).

На 20 май 2020 г. Комисията прие стратегията „От фермата до трапезата“, както и стратегията за „Биоразнообразие“. В съответствие с Европейския зелен пакт те предлагат амбициозни действия и ангажименти на ЕС за спиране на загубата на биологичното разнообразие в Европа и света и трансформиране на продоволствените системи в глобални стандарти за конкурентоспособна устойчивост, опазване на здравето на човека и планетата, както и поминъка на всички участници във веригата за създаване на стойност в областта на храните (2).

Понастоящем около 8,5 % от земеделската площ в ЕС се използва за биологично земеделие и тенденциите сочат, че при сегашния темп на растеж този дял в ЕС ще достигне 15—18 % до 2030 г. С този план за действие се предоставя инструментариумът за даване на допълнителен тласък и достигане на 25 %. Макар вниманието в плана за действие да е до голяма степен насочено към „притегателния ефект“ от страна на търсенето, общата селскостопанска политика ще продължи да бъде основен инструмент за подкрепа на прехода. Към момента около 1,8 % (7,5 милиарда евро) от средствата по ОСП се използват за подпомагане на биологичното земеделие. Бъдещата ОСП ще включва еко- схеми, обезпечени с бюджет в размер на 38—58 милиарда за периода 2023—2027 г., в зависимост от резултатите от преговорите по ОСП (3).

За първи път ОСП включва социални условия , което означава, че бенефициентите

на ОСП трябва да спазват елементи от европейското социално и трудово право, за да получат средства по ОСП (3).

Преразпределението на подпомагането на доходите е задължително. Държавите-членки преразпределят поне 10% в полза на по-малките ферми и трябва да опишат в стратегическия си план как планират да направят това.

Подкрепата за млади фермери има ново задължително минимално ниво от 3% от бюджетите на държавите-членки за подпомагане на доходите на ОСП за млади фермери (фермери до 40 години). Това може да обхваща подпомагане на доходи, инвестиции или помощ за започване на дейност за млади фермери (3).

Минималните изисквания, които бенефициентите на ОСП трябва да спазват, за да получат подкрепа, вече са по-амбициозни. Например във всяка ферма най-малко 3% от обработваемата земя трябва да бъде посветена на биологичното разнообразие и непроизводствените елементи, с възможност за получаване на подкрепа чрез еко- схеми за постигане на 7%. Всички влажни зони и торфища ще бъдат защитени (3).

Еко-схемите ще бъдат задължителни за предлагане от държавите-членки. Този нов доброволен инструмент ще възнагради фермерите за прилагане на климатични и екологични практики (биологично земеделие, агроекология, интегрирано управление на вредителите и др.), както и подобрения в хуманното отношение към животните и може да се използват за стимулиране на биологичното земеделие. Държавите-членки трябва да разпределят най-малко 25% от своя бюджет за подпомагане на доходите на екосистеми, общо 48 милиарда евро от бюджета за директни плащания (3).

Най-малко 35% от средствата за развитие на селските райони ще бъдат разпределени за ангажименти в областта на агроекологията, които насърчават практиките за опазване на околната среда, климата и хуманното отношение към животните (4).

Бюджетът на ОСП трябва да допринесе значително за общите разходи на Съюза за климата. За да осигури реалистично и стабилно изчисление, до 2025 г. Комисията ще предложи нов, диференциран подход, който надхвърля съществуващите методи (4).

Отвъд обхвата на ОСП сред основните инструменти са организирането на информационни мероприятия и работата в мрежа за споделяне на най-добри практики, сертифицирането по-скоро на групи земеделски стопани, отколкото на отделни стопани, научните изследвания и иновациите, използването на блокова верига и на други технологии за подобряване на проследимостта и повишаване на прозрачността на пазара, засилването на преработката на местно равнище и в малък мащаб, оказването на подкрепа за организирането на хранителната верига и подобряването на храненето на

животните.

С цел повишаване на осведомеността относно биологичното производство Комисията ще организира ежегоден „Ден на биологичното производство“ в ЕС и ще присъжда награди в рамките на биологичната хранителна верига, за да отличи високите постижения на всеки един от нейните етапи. Комисията ще насърчава също така развитието на мрежи за свързан с биологичното производство туризъм посредством формиране на „био райони“. „Био районите“ са области, в които земеделските стопани, гражданите, туристическите оператори, сдруженията и публичните органи работят заедно за устойчиво управление на местните ресурси, основаващо се на принципите и практиките на биологичното производство (1).

На последно място, с увеличаване на устойчивостта се цели допълнително подобряване на резултатите от биологичното земеделие от гледна точка на устойчивостта. За целта действията ще бъдат насочени към подобряване на хуманното отношение към животните, гарантиране на наличието на биологични семена, намаляване на въглеродния отпечатък на сектора и свеждане до минимум на използването на пластмаси, вода и енергия (1).

Комисията възнамерява също така да увеличи дела на научните изследвания и иновациите и да насочи най-малко 30 % от бюджета, предназначен за изследователски и иновационни действия в областта на земеделието, горското стопанство и селските райони, към теми, които са специфични или от значение за сектора на биологичното производство (1).

Комисията ще следи отблизо напредъка чрез ежегодно проследяване заедно с представители на Европейския парламент, на държавите членки и на заинтересованите страни, както и чрез шестмесечни доклади за напредъка и чрез междинен преглед (1).

В заключение може да се обобщи, че секторът на биологичното производство е известен със своите устойчиви практики и с устойчивото използване на ресурсите, което му отрежда централна роля в постигането на целите на Зеления пакт. За да достигнем целта за 25 % биологично земеделие, е нужно да се осигури търсенето и да се стимулира растежа на сектора, като същевременно се отчитат значителните разлики между секторите на биологичното производство на отделните държави членки. През последното десетилетие търсенето нараства по-бързо от производството, секторът на биологичното производство носи икономически ползи на заетите в него лица. Новият план за действие в областта на биологичното земеделие е основен инструмент за проправяне на пътя към постигане на целите, заложи в Стратегията за биологичното разнообразие и в

стратегията „От фермата до трапезата“. Планът за действие в областта на биологичното производство предоставя инструменти и идеи, които да съпътстват балансиран растеж в сектора. Развитието е подкрепено по линия на общата селскостопанска политика, научните изследвания и иновациите, както и чрез тясното сътрудничество с ключови участници на равнището на ЕС, както и на национално и местно равнище.

Използвана литература:

1. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_20_1548
2. https://ec.europa.eu/info/food-farming-fisheries/farming/organic-farming/organic-action-plan_en
3. https://www.organicseurope.bio/content/uploads/2020/06/ifoameu_newsletter_201912-1.pdf?dd
4. <https://www.organic-europe.net/europe-statistics/statistics-publications.html>

Благодарности:

This work was supported by the Bulgarian Ministry of Education and Science under the National Research Programme „Healthy Foods for a Strong Bio-Economy and Quality of Life” approved by DCM # 577/ 17.08.2018”

Информация за контакт с автора:

Гл. ас. д-р Петя Брънзова

Институт за икономически изследвания при Българска академия на науките

e-mail: petia.branzova@gmail.com

БИОЗЕМЕДЕЛИЕТО И БЕЗОПАСНОСТТА НА ХРАНИТЕ

Миглена Душкова
Икономически университет - Варна

ORGANIC FARMING AND FOOD SAFETY

Miglena Dushkova
University of Economics - Varna

DOI: <https://doi.org/10.36997/ARA2021.270>

Резюме

Докладът разглежда политиката за безопасност на храните, прилагана в рамките на Европейския съюз. Специално внимание е обърнато на стратегията „От фермата до вилницата“, включваща всички участници в хранителната верига. В тази връзка са разгледани институциите, които осъществяват контрол на тази верига, и същевременно защитават потребителските интереси в областта на храните. Съществена роля за осигуряването на безопасни храни и устойчивото им потребление има биоземеделието. В този контекст неговото значение се разглежда в две основни насоки. От една страна, като вид земеделие, което развива своите дейности с грижа към околната среда. От друга страна, като източник, осигуряващ биологично по-чиста и здравословна храна на потребителите.

Ключови думи: биоземеделие; безопасност на храните; Стратегия „От фермата до вилницата“; устойчиво потребление на храни; потребителски интереси в областта на храните; околна среда

JEL Класификация: M38

Abstract

The paper presents Food safety policy in European Union. Special attention is given to the „Farm to Fork“ Strategy, which includes all operators in the food value chain. Institutions that control this food chain and at the same time, they should protect consumer interests in the field of food safety, are considered. Organic farming has an important role in ensuring safe food and sustainable food consumption. In this context, significance of organic farming is considered in two main directions. On the one hand, as a type of agriculture that develops its activities with environment care. On the other hand, as a main way of providing organic and healthy food to consumers.

Keywords: organic farming; food safety; „From Farm to Fork“ Strategy; sustainable food consumption; consumer interests in the field of food safety; environment

JEL Classification: M38

Въведение

През последното десетилетие биоземеделието устойчиво развива своите позиции като иновативен и изключително перспективен подсектор на аграрния сектор. Тази

устойчивост се обуславя от трайната глобализация в производството на храни, съчетаващо всички познати до този момент практики, които имат отношение към опазването на околната среда, постигането на високи стандарти за производство и предлагане на биологично по-чиста и здравословна храна на потребителите. Заедно с това се очертава нарастваща тенденция в потребителското търсене на хранителни продукти, произведени без използването на пестициди, добавки, оцветители и др. вредни вещества. Нараства, също така, взискателността и очакванията на потребителите към разнообразието от продукти, проследимостта, безопасността, хигиеничността и качеството на продуктите (Станимирова и др., 2013).

Проучване на „Евробарометър“ показва, че безопасността на храните, заедно с произходът, цената и вкусът са най-важните критерии за европейските потребители при избора на храна. Не е нисък и дялът на потребителите, които са променили своите потребителски навици, след като са открили информация за съществуващите рискове от потреблението на някои храни. Съвременните потребители отхвърлят масово произвежданите, генерични продукти и предпочитат продукти, позиционирани като автентични, натурални, с по-добро качество, с видимо добър статус (Петева, 2020). В отговор на това и производители, и търговци се опитват да предложат на потребителите биологични, екологични, натурални и други продукти с положителен ефект върху здравето на човека. Предлагането им в търговската мрежа е значително разпространено и такива продукти могат да бъдат открити не само в специализираните биомагазини, а също така и в супермаркети, хипермаркети, малки магазини и дори в бензиностанции. Потребителите могат да намерят сравнително бързо и лесно биологични продукти, но могат да срещнат и продукти, които по външен вид, етикетиране, представяне и реклама „имат претенции“ да са биопродукти, без да отговарят по състав, свойства и характеристики на изискванията за биологично производство съгласно Регламент (ЕС) 2018/848. Това може да доведе до заблуждаване на потребителите и спад в доверието им по отношение на продуктите, обозначени като биопродукти; нарушаване интересите на потребителите в областта на храните; създаване на условия за нелоялна търговска практика; демотивиране на потенциалните земеделски производители да регистрират и развиват нови биологични стопанства и др. Всичко това е в ущърб не само на потребителските интересите, а също така засяга бизнес интересите на производители и търговци на храни. Това налага необходимостта от осигуряването на условия за прилагане на ефективна политика в областта на храните. За тази цел Европейският съюз е разработил мащабно законодателство за безопасност на храните.

1. Политика за безопасност на храните

Политиката за безопасност на храните, в рамките на Европейския съюз, е насочена към постигане на възможно най-сигурното ниво на *защита на човешкото здраве и защита на потребителските интереси в областта на храните*. Освен това тази политика има за цел да насърчава *безпроблемното функциониране на европейския вътрешен пазар*. Постигането на тези глобални цели се осигурява от установените в ЕС стандарти и тяхното изпълнение в следните четири области на защита:

- *Осигуряване на висока хигиена на фуражите и храните*. Политиката по безопасност на храните в тази насока изисква всички предприятия от хранителната промишленост – от фермите до заведенията за хранене, включително предприятията, които внасят хранителни продукти в ЕС, да спазват законодателството на ЕС в областта на храните.

- *Здраве на животните*. Тази защита включва осъществяване на санитарен контрол и мерки за домашните любимци, селскостопанските животни и дивата флора и фауна, а също наблюдение и контрол на болестите и проследяване на движението на всички селскостопански животни.

- *Здраве на растенията*. Защитата на растенията се осигурява чрез откриването и ликвидирането на вредители по растенията на ранен етап, предотвратяване на разпространението им и гарантиране наличието на здрави семена.

- *Предотвратяване замърсяването на храните от външни вещества*. Политиката по безопасност на храните в тази област е свързана с извършване на мониторинг, за да се предотврати попадането на замърсители в храните и фуражите. За местните и вносните хранителни и фуражни продукти се прилагат максимално допустими норми.

С цел да се гарантира високо равнище на безопасност на храните е разработена Стратегията “От фермата до вилцата” („From farm to fork“ – F2F). Тя обхваща всички етапи в хранителната верига от производството (включително производство на фуражи, здраве на растенията и животните, хуманно отношение към животните, първично производство, преработка на храни, съхранение, транспорт, продажба на дребно, внос и износ) до консумацията на храните. Стратегията се реализира чрез интегриран подход, обхващаш отговорностите на производителите на храни и фуражи, и институциите, които имат компетенции в осигуряването на безопасност на храните и устойчивото им производство. Освен гаранции за безопасността на храните, стратегията има за цел да

възстанови и повиши доверието на потребителите в качеството на храната.

Стратегията “От фермата до вилицата” – стратегия за устойчива храна, намира място в Европейската зелена сделка (Green Deal), в която са заложили различни политики на ЕС, водещи до трансформация на икономиката на Съюза и устойчивото му развитие в бъдеще. В плана са заложили въвеждане на нови закони за кръговата икономика, намаляване на потреблението на сградите, биоразнообразието, земеделието, иновациите и др. В контекста на Зеления пакт стратегията се разглежда като възможност за създаване на справедлива, здравословна и екологосъобразна продоволствена система. Това придава още по-голяма значимост на стратегията в борбата с глобалните проблеми като изменението на климата, последиците от въглеродния отпечатък, защита на околната среда и опазване на биологичното разнообразие. В тази връзка се подчертава необходимостта от използването на устойчиви практики и по-конкретно развитие на биологичното земеделие, агроекологията, агролесовъдството и по-строги стандарти за хуманно отношение към животните. Стратегията, също така, има за цел да стимулира устойчивото потребление на храни и да насърчава финансово достъпни и здравословни храни за потребителите. Друг изключително важен аспект на стратегията е задълбочаването на връзката ѝ с кръговата икономика, като се предвижда предприемането на допълнителни действия в областта на транспорта, съхранението, опаковането и разхищението на храните.

Реализирането на посочените политики в областта на хранителната безопасност, както и ефективното прилагане на стратегията, следва да се осъществява при пълно взаимодействие между всички участници в производството, предлагането, потреблението и контрола на храните. Потребителите имат ключова роля за осигуряването на обратна връзка с производители, търговци и най-вече с институциите в случаи на нарушени потребителски права в областта на храните.

2. Институции, работещи в областта на безопасността на храните

Институциите, работещи в областта на хранителната безопасност имат за основна цел да осигурят защита на потребителите от рискове, произтичащи от нарушения по цялата хранителна верига. Работата на тези институции, също така, е свързана с осигуряването на правила и условия за ефективно протичане на всички процеси в хранителната верига, включително защита на коректните икономически оператори, участващи в тази верига. Документи, създаващи основата на законодателството за храните в ЕС са Регламент (ЕО) № 178/2002 и Регламент (ЕО) № 882/2004. Тези

регламенти налагат стриктни процедури за производство, етикетиране и маркетинг в областта на храните, както и удостоверяване на зърнените продукти и особено на тези, които съдържат генетично модифицирани съставки.

Европейската агенция за безопасност на храните (EFSA) е основният орган, работещ в областта на хранителната безопасност, който „предоставя научни съвети и оказва научна и техническа помощ за законодателството и политиката на Общността във всички сфери, които пряко или косвено засягат безопасността на храните и фуражите. Органът предоставя независима информация по всички въпроси в тези сфери и обменя свързана с риска информация“ (Регламент (ЕО) № 178/2002).

Европейската агенция за безопасност на храните активно подпомага изработването на законодателство в областта на хранителната безопасност, като има компетенции в слените няколко области: безопасност на храните и фуражите; хранене; здраве и хуманно отношение към животните; защита на растенията; здраве на растенията. Европейската агенция за безопасност на храните разработва оценки за риска от въздействието на хранителната верига върху околната среда и биологичното разнообразие на растенията и животните.

В пряк контакт и постоянно сътрудничество с Европейската агенция за безопасност на храните са и други агенции на ЕС, работещи в областта на здравето и безопасността на хората, животните и околната среда. Такива агенции са: Европейската агенция по лекарствата (EMA); Европейската агенция по химикали (ECHA); Европейският център за профилактика и контрол върху заболяванията (ECDC); Европейската агенция за околна среда (EAOC).

Българската агенция по безопасност на храните (БАБХ) също е в перманентен контакт с Европейската агенция за безопасност на храните, както и с всички останали структури на ЕС, работещи в тази област. Тя осъществява контрол по цялата хранителна верига – от фермата до вилицата, и участва в разработването и създаването на стандарти, които целят повишаване на качеството на продукти като хляб и хлебни изделия, мляко, млечни и месни продукти, както и на други традиционни български храни (babh.government.bg).

Системата за бързо предупреждение за храни и фуражи (RASFF) се управлява от Европейската комисия и включва държавите членки, Комисията и Европейския орган за безопасност на храните. Работата на RASFF осигурява пълно взаимодействие между контролните органи, чрез обмен на информация, при заплахи за здравето на човека, животните и околната среда, произлизащи от храни или фуражи. Тази система позволява

държавите членки и Европейската комисия бързо и ефективно да обменят информация по тези проблемни въпроси, и да съгласуват мерките, които предприемат срещу предотвратяване на рискове за потребителите от опасни хранителни продукти. Всяка държава членка, при установяване на опасни продукти разпространени на нейна територия или спрени на граничен пункт, е длъжна в рамките на 48 часа да уведоми Европейската комисия, която от своя страна разпространява информацията в срок до 24 часа от получаването им до всички членове на системата.

В България е въведена Система за бързо предупреждение за храни и фуражи. Функциите на националното звено се изпълняват от Дирекция „*Политики по агрохранителната верига*“ в Министерството на земеделието, храните и горите (МЗХГ), което също разработва дългосрочни политики и стратегии, насочени към опазване на околната среда, производство на безопасни храни, опазване здравето на животните и растенията, подпомагане дейността на земеделските производители и др. Освен МЗХГ в структурата на системата за бързо предупреждение, са включени Българската агенция по безопасност на храните; Национален център по радиобиология и радиационна защита (НЦРРЗ) и Национален център за опазване на общественото здраве (НЦООЗ).

Хранителна и ветеринарна служба на ЕС (FVO) е институция, която осъществява инспекции по места (в отделните ферми). В по-глобален аспект, ветеринарната служба изпълнява и други задачи: проверява дали държавите членки и другите страни разполагат с необходимите механизми за контрол на производителите и прилагане на европейските стандарти за безопасност; оценява как се спазват регламентите на ЕС в рамките на ЕС и в страни извън ЕС, които изнасят храни за ЕС; осигурява информация за резултатите от одитите и инспекциите; допринася за разработването и прилагането на ефективни системи за контрол в секторите за безопасност на храните, здравеопазване и хуманно отношение към животните и здравето на растенията и др.

Освен посочените институции, роля в изготвянето и моделирането на политиката за безопасност на храните имат и други институции, въпреки че основната им дейност не е свързана с контрол на хранителната верига. Всички тези институции, взаимодействат помежду си в посока осигуряване на по-висока икономическа конкурентоспособност на вътрешния пазар и отчитане на обществените потребности, като например необходимостта от устойчивост по отношение на околната среда, устойчивост на потреблението, както и необходимостта от максимална защита на потребителите във всичките ѝ аспекти.

3. Значение на биоземеделieto за безопасността на храните

Интересът към здравословните храни нараства колосално, а въпросите, свързани с тяхното потребление разширяват своя обхват – от това какво съдържа тази храна и как влияе върху здравето и външния вид на хората до последиците от потреблението ѝ върху околната среда. В този смисъл нараства необходимостта от устойчиво производство на храни, които са с висок стандарт за качество, притежават гаранции за безопасност и са произведени с грижа към околната среда. От тази гледна точка, може да се коментира ролята на биоземеделieto като сектор, който осигурява по-здравословна и безопасна храна на потребителите, и следователно е в полза на потребителските интереси. От друга страна, биоземеделieto съдейства за интегриране на изискванията за опазване на околната среда и последиците от производството на храна. По тези и други причини, през последните години се наблюдава непрекъснат ръст в развитието на биоземеделieto. Следва да се подчертае, че за разлика от останалите земеделски сектори, биоземеделieto расте не в проценти, а в пъти (Блажева, 2014). По данни на МЗХГ към края на 2018 г. в България, броят на биологичните оператори е нараснал 20 пъти спрямо 2008 г., а сертифицираните площи за отглеждане на биологични култури са се увеличили над 7 пъти през последните години. В световен мащаб пазарът на биопродукти бележи ръст от 10-15% на годишна база и нараства почти 4 пъти за последните 15 години (Дончева & Стоянов, 2017). Това показва, че биоземеделieto е изключително перспективен сектор, притежава огромен потенциал за развитие и ефективно може да се използва за постигане на различни цели – икономически, социални, екологични и др.

В контекста на разглежданата проблематика, относно безопасността на храните, значението на биоземеделieto може да се коментира в следните насоки:

Социално значение. Биоземеделieto има отношение към глобалните цели на политиката на ЕС за безопасността на храните чрез производството на биологично почиста и здравословна храна. Освен това биоземеделieto предоставя разнообразна, качествена и по-безопасна храна на потребителите; разширява потребителския избор в областта на храните; оказва влияние върху потребителските навици във връзка с потреблението на храните и др. В по-широк смисъл развитието на биоземеделieto стимулира потребителите към проучване на разнообразни теми, свързани с човешкото здраве и други въпроси, като например ползите от здравословната храна; ефекти от спазването на хранителни режими, включително възможностите за предотвратяване на проблеми със затлъстяване и борба с някои заболявания като диабет и хипертония; ползи от включването на хиперлокална храна в хранителните режими; устойчивото

потребление на храните; необходимостта от намаляване на отрицателното въздействие на консуматорството върху околната среда и др. Следователно може да се приеме, че биоземеделието има социално значение, като стимулира потребителите и обществото като цяло към по-здравословен и устойчив начин на живот.

Екологично значение. Основен компонент на устойчивото и конкурентното земеделие е неговата екологична съвместимост с критериите за опазване на околната среда (Петрова & Костадинова, 2017). Постепенно земеделските производители излизат на челно място в борбата с изменението на климата. В контекста на осигуряване на качествени и безвредни храни и устойчивото използване на ресурсите, на земеделските производители се вменява отговорността да произвеждат като опазват околната среда, да внедряват екологични технологии и в същото време да увеличават конкурентоспособността си (Киречев, 2017). В тази връзка нарастваща е ролята на биоземеделието, което чрез спецификата и прецизността на дейностите в отглеждането на биокултури, съдейства за постигане на положителни ефекти с екологично значение като: дългосрочно запазване на почвеното плодородие; защита на растенията и здраве на растенията; опазване на природните условия; запазване на биологичното равновесие; осигуряване на по-голямо биологично разнообразие; оползотворяване на отпадната биомаса; осигуряване на по-висока степен на взаимодействие с кръговата икономика и др. Нарастващото екологично значение на биоземеделието се подчертава и от предстоящите промени, заложи в Зелената сделка. Предвижда се увеличаване на площта на биологичното земеделие, както и въвеждането на иновативни техники за подобряване устойчивостта на цялата продоволствена система.

Следва да се отбележи, че посочените две насоки – социални и екологични ползи не изчерпват потенциала на биоземеделието от гледна точка на неговото значение. Този сектор има съществена роля за постигането на по-висока ефективност и конкурентоспособност на вътрешния и външния пазар на храни, съдейства за утвърждаване на международните позиции на дадена страна в производството на биопродукти и др. Освен това биоземеделието стимулира предприемачеството и се утвърждава сред младите предприемачи като един от предпочитаните сектори за стартиране на собствен бизнес.

В заключение може да се обобщи, че темата за безопасността на храните е изключително актуална и значима. Безопасността на храните е сред най-важните критерии за европейските потребители при избора на храна. В рамките на Европейския съюз се провежда активна политика за безопасност на храните. В пряка връзка с тази

политика е стратегията “От фермата до виллицата”. Стратегията обхваща всички етапи в хранителната верига от производството до консумацията на храните и има за цел да осигури справедлива, здравословна и екологосъобразна продоволствена система. Ключова роля за осъществяването на контрол върху функционирането на хранителната верига, както и за защита на потребителските интереси в областта на храните, имат институциите, свързани с безопасността на храните. Всичко това се осъществява в условията на нарастваща необходимост от производството на устойчиви храни. В тази връзка важна роля има биоземеделieto като сектор, който от една страна, осигурява биологично по-чиста, здравословна и безопасна храна на потребителите, а от друга страна, съдейства за опазване на околната среда и решаването на др. екологични проблеми.

Използвана литература:

1. Блажева, В. (2014). Производство и реализация на конвенционална и биологична селскостопанска продукция. Свищов: Акад. изд. Ценов.
2. Дончева, Д., К. Стоянов (2017). Локалното потребление като фактор за развитие на производствения потенциал на българското биологично пчеларство. //Сборник с доклади от научно-практическа конференция: Агробизнесът и селските райони – икономика, иновации и растеж. Варна: Наука и икономика, Икономически университет – Варна, с. 146-154.
3. Киречев, Д. (2017). Развитие на „зеления“ елемент на Общата селскостопанска политика – предизвикателства и възможности. //Сборник с доклади от научно-практическа конференция: Агробизнесът и селските райони – икономика, иновации и растеж. Варна: Наука и икономика, Икономически университет – Варна, с. 243-265.
4. Петева, В. (2020). Потребителското поведение в непредвидимото бъдеще – диалектика и предизвикателства. //Сборник с доклади от юбилейната международна научна конференция: Икономическа наука, образование и реална икономика: развитие и взаимодействия в дигиталната епоха. Варна: Издателство „Наука и икономика“, Икономически университет – Варна, с. 198-210.
5. Петрова, Н., Н. Костадинова. Конкурентни предимства на българския аграрен сектор. //Сборник с доклади от научно-практическа конференция: Агробизнесът и селските райони – икономика, иновации и растеж. Варна: Наука и икономика, Икономически университет – Варна, с. 43-50.

6. Станимирова, М. и др. (2013). Аграрен маркетинг. Варна: Наука и икономика, Икономически университет – Варна.
7. Special Eurobarometer Wave EB91.3 (2019). [Online]. Available at: https://www.efsa.europa.eu/sites/default/files/corporate_publications/files/Eurobarometer_2019_Food-safety-in-the-EU_Full-report.pdf (достъпен 08.10.2020)
8. <http://www.babh.government.bg> (достъпен 01.11.2020)
9. https://europa.eu/european-union/topics/food-safety_bg (достъпен 27.10.2020)
10. https://europa.eu/european-union/about-eu/agencies/efsa_bg (достъпен 25.10.2020)
11. https://www.mzh.government.bg/bg/politiki-i-programi/politiki-i-strategii/nacionalen-plan_za_razvitie_na_bioproizvodstvoto/ (достъпен 01.11.2020)

Информация за контакт с автора:

Гл. ас. д-р Миглена Душкова

Икономически университет - Варна

e-mail: megi.dushkova@ue-varna.bg

НАСЛЕДСТВЕНОТО ФЕРМЕРСТВО: СИНЕРГИЧЕН ПАНЕЛ В ОБЩАТА СЕЛСКОСТОПАНСКА ПОЛИТИКА

Даниела Цвяткова

Институт по аграрна икономика – София, Селскостопанска академия

HEREDITARY FARMING: A SYNERGY PANEL IN THE COMMON AGRICULTURAL POLICY

Daniela Tsvyatкова

Institute of Agricultural Economics –Sofia, Agricultural Academy

DOI: <https://doi.org/10.36997/ARA2021.280>

Резюме

Използването на потенциала на земята и на природните ресурси от новите поколения в отделните райони са основна предпоставка и база за развитие на определен вид мултифункционално земеделие. То ще допринесе за обогатяване на селската икономика, за диверсификация на производството и съхраняване на културната идентичност на селските райони. Процесът на приемствеността следва да се разглежда като процес, а не като еднократно действие или събитие. Целта на изследването е да се анализира процеса на унаследяване във земеделското стопанство, като социално –икономически метод за заазване на жизнеспособността на селските райони. Анализът се основава на емпирични доказателства – казуси от фамилни стопанства и млади наследници в селските райони на България. Предаването на управлението на стопанството на следващото поколение трябва да се организира. В противен случай алтернативата е ясна: преселване от селските райони, бързо застаряващо население и недостатъчно млади хора, които да навлизат в този сектор. Съзнавайки значението на приемствеността, Общата селскостопанска политика осигурява обучение и финансиране за насърчаване на младите хора да се включат в селскостопанските дейности.

Ключови думи: *фамилно стопанство; младежко предприемачество; поземлени отношения*

JEL Класификация: *Q15, Q18*

Abstract

The use of the potential of the land and the natural resources of the new generations in the separate regions are the main prerequisite and basis for the development of a certain type of multifunctional agriculture. The process of continuity should be seen as a process and not as a one-off action or event. The aim of the study is to analyze the process of inheritance in agriculture, as a socio-economic method for ensuring the viability of rural areas. The analysis is based on empirical evidence - cases from family farms and young heirs in rural areas of Bulgaria. The transfer of farm management to the next generation must be organized. Otherwise, the alternative is clear: resettlement from rural areas, a rapidly aging population and insufficient young people to enter the sector. Recognizing the importance of continuity, the Common Agricultural Policy provides training and funding to encourage young people to engage in agricultural activities.

Keywords: *family farm; youth entrepreneurship; land relations*

JEL Classification: *Q15, Q18*

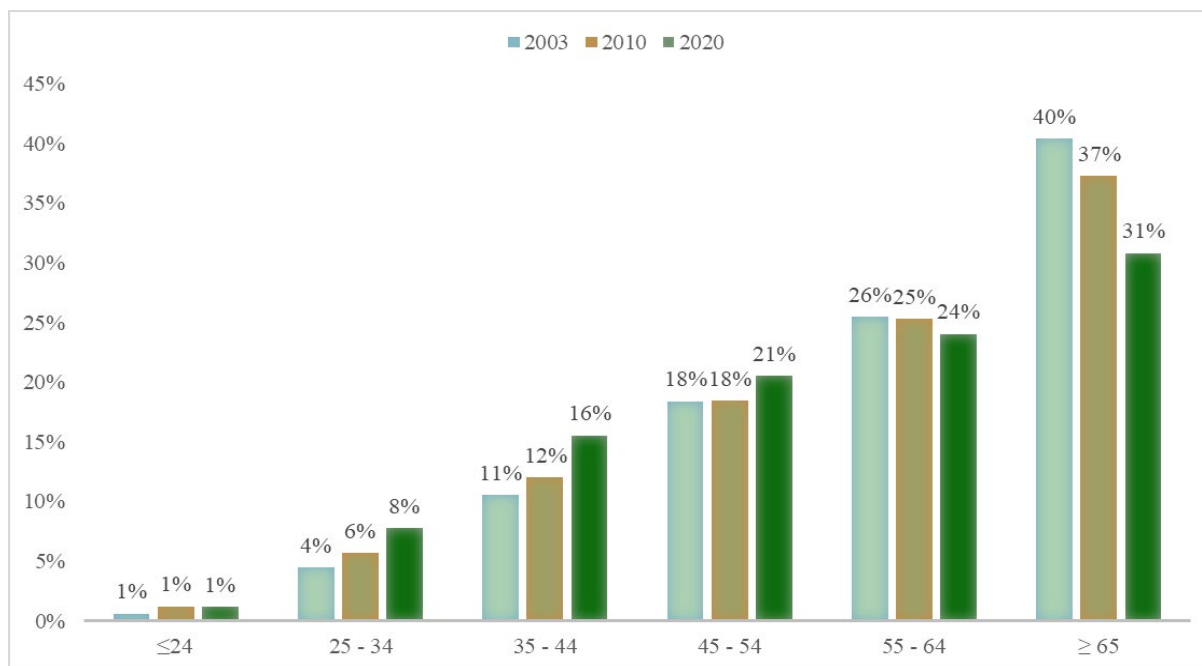
Фамилният бизнес е специфичен вид стопанска дейност , която е често ограничена по своя размер. В историческите периоди главно занаятчийските и земеделските дейности са били почти единственото средство за препитание. И в наши дни земеделието в България продължава да бъде предимно семеен бизнес.

Има различни схеми за наследяване на земята. До голяма степен те се формират от типа икономика, географската среда, бита, нравите и някои други особености на дадените общества. Най- значителният проблем, който никъде не е разрешен в достатъчна степен, е проблема с разпокъсването на земята собственост при наследяването. Това е така, защото тук в най-голяма степен се сблъскват икономически и морално-етически елементи.

Включването на младите хора в собствеността на земеделски стопанства и развитие на малък бизнес е от жизнено важно значение за селските райони, тъй като в по-голямата част от тези райони селското стопанство продължава да бъде главната опора за развитие на икономическата дейност и социалната структура. Повечето земеделски стопани (и то представителите на по- възрастното поколение) считат, че е неприемливо да не обработват притежаваната от тях земя и да пропуснат възможността да произвеждат нещо, което може да подпомогне семействата им и да допринесе за спестяване на средства за покриване на други потребности. Това рационално поведение на голяма част от хората, живеещи на село, е не само мотив за проява на предприемачески дух, но е и потенциален източник на синергийни ефекти.

Редица автори (Glover, J., Reay, T., 2013) изтъкват диверсифицирането на бизнеса и семейният дълг като мотивиращи фактори на наследниците за продължаване на семейната традиция, въпреки че икономическата възвръщаемост е минимална. Фамилната ферма се възприема и сантиментално за съхранение на семейните ценности, и унаследено право на собственост (бизнес). То следва да се разбира като особен вид „споразумение между родители и наследници“. Обикновено тези договорености са „устни и неформални“.

Статистическите данни показват ясно общо намаляване на броя на младите селскостопански производители и процес на изоставяне на селскостопанската дейност, въпреки че селските райони предоставят нови възможности, от които могат да се възползват младежите, живеещи в тези райони.

Източник: МЗХГ

Фигура 1. Възрастова структура на управители на земеделски стопанства

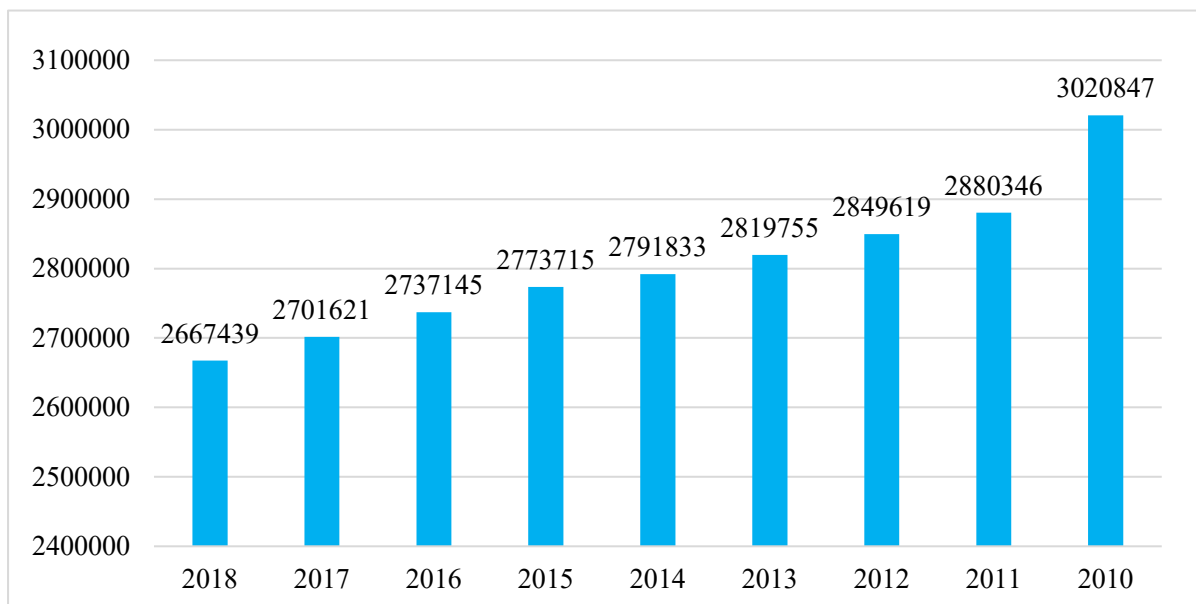
В държавата все още липсва ясното осмисляне на факта, че изборът на младите хора за това дали да останат в България или да емигрират, оказва значително влияние не само върху техния личен живот, но върху икономиката и цялото общество, както в средносрочен, така още повече в дългосрочен план.

Селските райони все още не успяват да привлекат инвестиции с висока добавена стойност, да създават достатъчно работни места за квалифицирани млади специалисти, търговията и услугите също не са ефективни поради малкия брой жители и ниската популателна способност.

Процесът на унаследяване е свързан с придобиване на нови знания, умения, управленчески подходи и стратегии на младите селскостопански производители. Резултатите от направено проучването показват, че въпреки предимно неземеделското образование на наследниците, приемствеността на семейния бизнес се приема, като дълг за продължаване на семейната традиция.

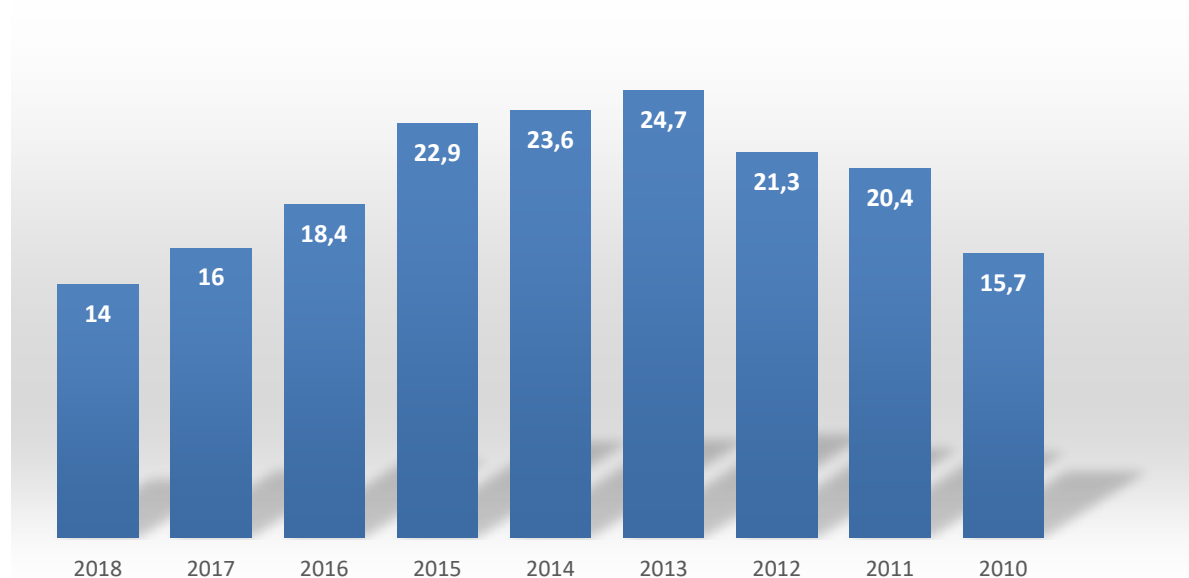
В десетки селски общини безработицата надвишава 35%, а делът на продължително безработните е много по-висок - над 65%. Заетостта на работната сила в селата е предимно в земеделието. Основната част е в нископродуктивни полупазарни стопанства и дори в натурални стопанства, произвеждащи продукция само за лично потребление. По данни на Агростатистика, близо 95% от работната сила в земеделието работи в стопанства на физически лица, чийто среден размер е под 20 дка. Това са дребни,

нископродуктивни стопанства с ограничени възможности за внедряване на нови технологии и ефективно използване на селскостопанската техника. Ниските доходи, проблеми с отопление, интернет, заведения, библиотеки, театри и кина често пъти са причина за миграция и изоставяне на семейния земеделски бизнес или бизнес в селския район. Мултифункционалността на земеделския сектор може да има стабилизираща роля по отношение на селската икономика, тъй като семейното земеделие не е само заетост, а е по-скоро начин на живот в сравнение с повечето други професии.

Източник: НСИ, собствени изчисления

Фигура 2. Население в селските райони, брой

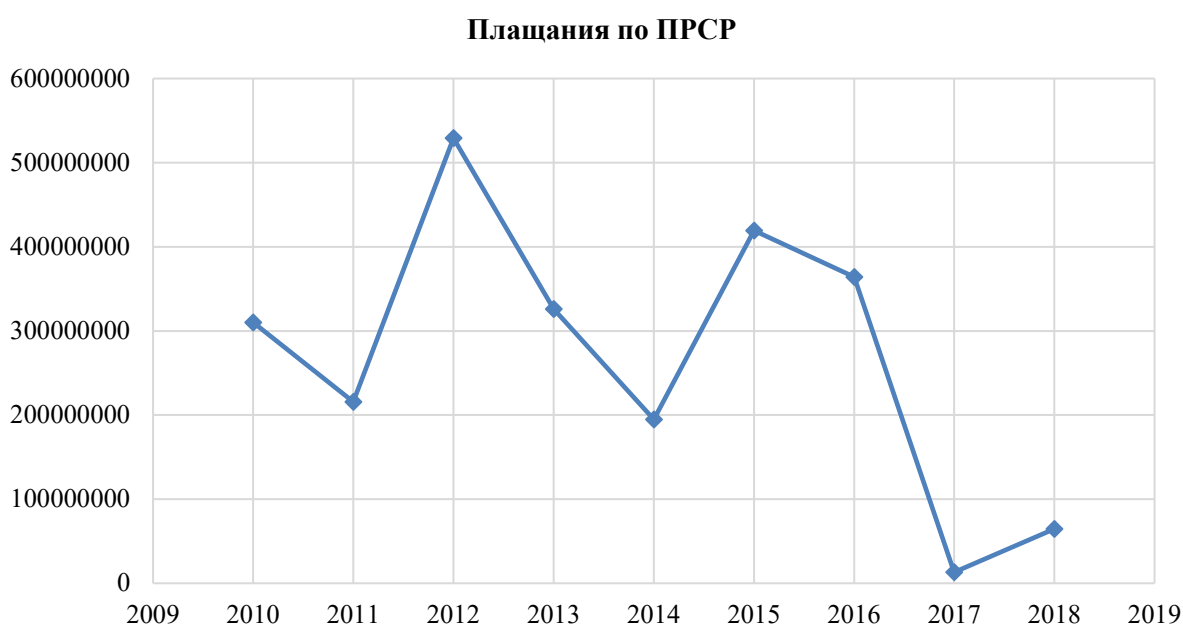

Източник: НСИ, собствени изчисления

Фигура 3. Безработица в селските райони, %

Заетостта на работната сила в селата е предимно в земеделие. Основната част е в нископродуктивни полупазарни стопанства и дори в натурални стопанства, произвеждащи продукция само за лично потребление. По данни на Агростатистика, близо 95% от работната сила в земеделието работи в стопанства на физически лица, чийто среден размер е под 20 дка. Това са дребни, нископродуктивни стопанства с ограничени възможности за внедряване на нови технологии и ефективно използване на селскостопанската техника. Броят на младежите във възрастовата група 15-29 години за последните 10 години е намалял значително. Същевременно, прогнозите на националната статистика сочат, че той ще продължава да намалява. Заедно с това, коефициентът на възрастова зависимост расте с всяка изминала година. Тенденциите относно изменението на населението в младежка възраст свидетелстват за формиране на демографски предизвикателства и рискове, водещи до застаряване на населението и негативно изменение на структурата му в трудоспособната възраст за страната

По предварителни данни на МЗХГ (2020 г.) семейната работна сила на постоянно заетите в стопанството са около 290 000 души, а около 79% от тях са именно неплатена работна ръка.

Източник: МЗХГ, собствени изчисления

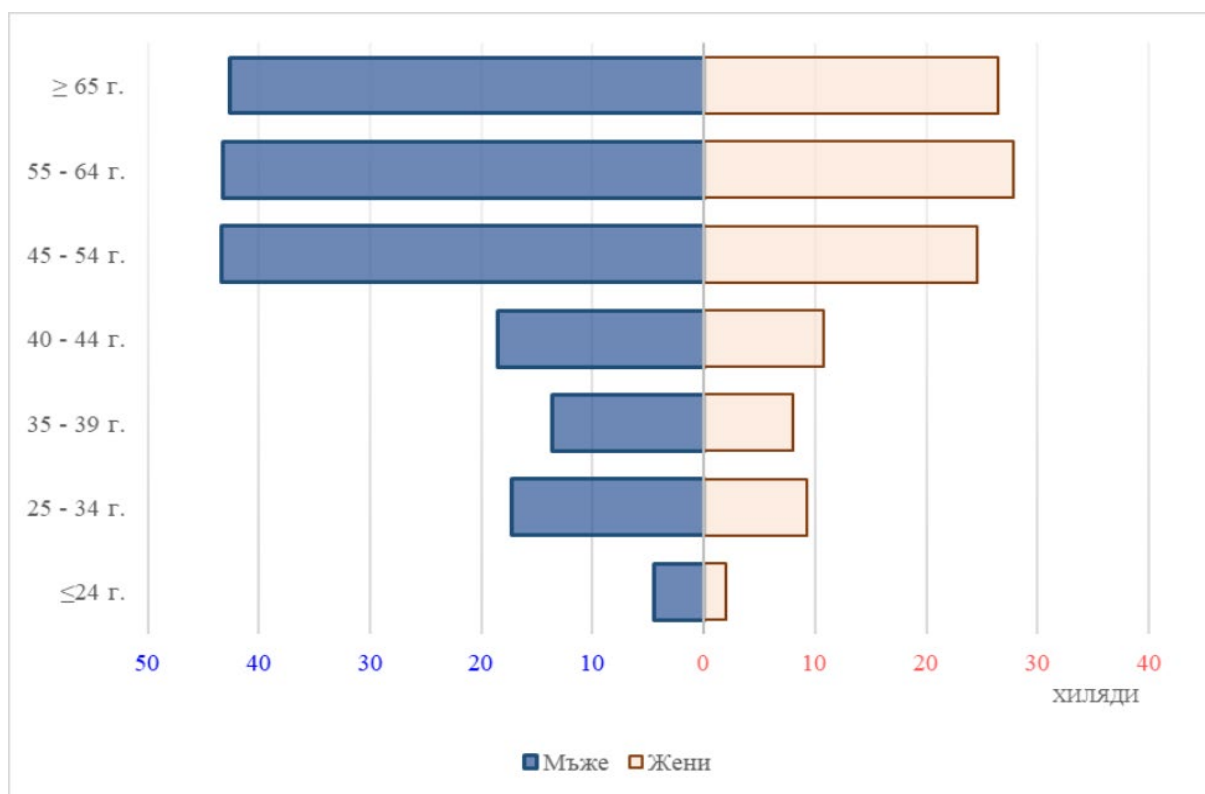
Фигура 4. Синергия между унаследяването и ОСП

След направени дълбочинни интервюта сред млади хора, които са ангажирани с дейността на семейното стопанство се открояват следните основни мотивиращи фактори:

- ✓ удовлетвореност (37% от респондентите);

- ✓ бързо развитие на бизнес в региона, в който са родени и добре познават (22%);
- ✓ прилагане на наученото в университета (15%);
- ✓ високи доходи (11%);
- ✓ възможности за усвояване на мерките по ПРСР (9%);
- ✓ традициите в семейството (4%);
- ✓ успеха на подобен бизнес в страни от ЕС (2%).

Прави силно впечатление, че младите хора не разчитат изцяло на мерките на ПРСР, въпреки че сред тях на първо място и най-атрактивна си остава мярката „млад фермер“. Голяма част от тях продължават наученото и установените бизнес модели в семейството и разчитат на изградените бизнес отношения на своите родители.

Източник: МЗХГ

Фигура 5. Възрастова структура на постоянно заетата (семейна и несемейна) работна сила в земеделието през 2020 г. (хил. броя лица)

Необходимостта от стимулиране на младите хора за използване на земята и развитие на самостоятелна форма на агробизнес, може да се търси в следните направления:

- ✓ Необходимо е премахване на пречките, пред които понастоящем са изправени младите хора при започване на селскостопанска дейност, чрез превръщане на смяната на

поколенията в един от основните приоритети. Този подход трябва да започне минимум между 10-12 г. преди самото реално унаследяване.

✓ Необходими са инвестиции в уменията, социалното сближаване, инфраструктурата и научните изследвания и иновации с цел подкрепа на конкурентоспособността, производителността и процеса на спрямо останалата част на ЕС

✓ Стимулира на предприемачеството сред младите хора, възможността за финансиране по различни програми, както и да се оказва съдействие при подготовката и управлението на проектите.

✓ Ролята на ПРСР и в частност ВОМР - да планира стратегически и дългосрочно развитието на съответната селска територия, включително и чрез повишаване на капацитета на човешкия капитал – да информира, да мотивира и убеждава хората от местната общност за ползите от устойчивото социално-икономическо развитие на селския район.

✓ Селската икономика се структурира и от неземелската дейност и съответно тук трябва да обърнем и внимание на диверсифициране на дейността и степента на риска, който младите хора в селските райони са по-склонни да приложат. Подпомагане на проекти за развитие на неземеделските сектори на икономиката, водещи до създаването на нови работни места, подпомагане на инвестиции, които подобряват качеството на живот и достъпа до услуги на жители на селските райони.

✓ Икономиката в селските райони по отношение на неземелската дейност е представена предимно от малки и средни предприятия в селските райони, като относителният дял на предприятията с брой заети до 5-9 човека е приблизително 90%, като преобладават тези в сферата на услугите, които също нямат особен финансов потенциал. Тази обща картина предполага диверсификация в посока на по-тясно свързване между производство и преработка, вертикална интеграция не само в преработвателни мощности, но и с туризма и свързаните с него предприемачески активности – занаяти, култура и изкуства, атракции, а също създаване на къси вериги на доставки, популяризиране на местни кулинарни традиции и храни.

✓ Необходимо е да се улеснява установяването на млади земеделски производители в райони с постоянни неблагоприятни природни условия като напр планинските райони, или където често се налага диверсификация на дейностите, за да се постигне достатъчна степен на жизнеспособност.

Готовността за иновации и инвестиции е от решаващо значение за бъдещето на

селските райони. Само по този начин може да се спре застаряването на населението, заето в селското стопанство, и да се гарантира приемствеността и целта за многофункционално селско стопанство с управлявани от собственици семейни земеделски стопанства. Преди всичко трябва да се преодолеят противоречията между заложените виждания за развитие на агробизнес в селските райони и изискванията на младото поколение за иновационен и социално-икономически подход. Политиката на ОСП за интегрирано развитие на земеделието и селските райони трябва да бъде насочена към разкриване на възможности за съчетаване на трудовата заетост в земеделието с алтернативни форми на заетост, като развитие на местните традиционни занаяти, ангажираност в услугите, в селския туризъм, в преработката на земеделски и други суровини.

България следва да съсредоточат усилията си върху разработването на механизми за улесняване на достъпа до земя за младите селскостопански производители, които да внасят сигурност за значителните инвестиции, които са необходими и които представляват една от големите пречки пред започването на дейност.

Използвана литература:

1. Berrone, P., Cruz, C., Gómez-Mejia, L. R. (2012). Socioemotional wealth in family firms: Theoretical dimensions, assessment approaches, and agenda for future research *Family Business Review*, 25, 258-279
2. Eckman, K. (1994). "Rural Households and Sustainability: Integrating Environmental and Gender Concerns into Home Economics Curricula." Working Paper, Food and Agriculture Organization, Rome
3. Knudson, W. Wysocki, A. Champagne, J. Peterson, H. C. (2004) Entrepreneurship and Innovation in the Agri-food system. *American Journal of Agricultural Economics*, Vol. 86, December, pp. 1330-1338
4. Glover, J. Reay, T. (2013) Sustaining the Family Business With Minimal Financial Rewards: How Do Family Farms Continue?
5. Котева, Н. (2016) Конкурентоспособност на земеделските стопанства в България в условията на ОСП на ЕС, „Авангард Прима”София, 2016
6. <http://ec.europa.eu>
7. <https://www.nsi.bg/>
8. <https://www.mzh.government.bg/bg/>

Благодарност:

Докладът е разработен с финансовата подкрепа на Фонд “Научни изследвания“ по проект "Поземлени отношения и европейска политика: синергия и перспективи за българското земеделие". Проектът се изпълнява от Института по аграрна икономика, Селскостопанска академия - София, в партньорство с Икономически университет - Варна и Аграрен университет - Пловдив, 2019-2022 г. Авторът изказва благодарност на Фонд „Научни изследвания“ за оказаната подкрепа при осъществяване на работата по проект ПОЗЕСИН, договор № КП-06-Н35/2-18.12.2019 г.

Информация за контакт с автора:

Гл. ас. д-р Даниела Цвяткова

Институт по аграрна икономика – София, Селскостопанска академия

e-mail: daniela_80@abv.bg

ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА ПРЕД РАЗВИТИЕТО НА ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВОТО В ЗЕМЕДЕЛИЕТО

Марин Петров

Никола Пенев

Искра Ненчева

Тракийски университет – Стара Загора

CHALLENGES BEFORE THE DEVELOPMENT OF THE ENTREPRENEURSHIP IN AGRICULTURE

Marin Petrov

Nikolay Penev

Iskra Nencheva

Trakia University – Stara Zagora

DOI: <https://doi.org/10.36997/ARA2021.289>

Резюме

Според позицията си във веригата на доставки, аграрните производители могат да се радват на по-големи или по-малки възможности за реализация на своята продукция. Не всички видове култури позволяват да се достигнат директно до крайните клиенти, защото тяхната продукция се предназначава за междинно потребление или се използват за суровина на ХВП индустрията. Достигайки крайни клиенти производителите могат да се радват на по-високи цени, но се изисква да се проведе успешна "вертикална интеграция напред", като се вложат капиталови и трудови ресурси. Изискват се вложение и за опознаване на пазара и набавяне, на търговска и на експертна информация за реализирането, както на вътрешни така и на международни доставки. Целта на изследването е да се опишат и оценят различните варианти на участие на българските земеделски предприемачи на пазара и различните начини, по които се осъществява реализацията на продукцията им. По тази причина позицията на доставчика определя до голяма степен дълбочината и обхвата на пазара, който се разкрива пред него. Мястото, което ще заеме българския земеделски производител е въпрос както на вътрешни възможности и сили така и на предприемаческо решение, което спомага да се изведе земеделския производител на нови хоризонти. Изследват се съществуващи и нови хоризонти пред предприемачите от аграрния сектор.

Ключови думи: *аграрно предприемачество; реализация на продукцията; вътрешни и външни пазари; пазарна интеграция*

JEL Класификация: *Q10*

Abstract

According its position in the supply chain, agrarian producers could contemplate higher or lower possibilities for the realization of its production. Not all types of cultures allow reaching final clients directly, because those products are aimed for intermediate consumption or are used as a source for Food processing Industry. Reaching final clients producers could be benefited by higher prices of

realization of their products, but a “vertical integration forward” is required to be done successfully. Additional labor and capital resources need to be invested in that activity. Information of the market and acquisition of knowledge both commercial and assessment of experts are also required in order to be accomplish the realization of products both in national and external markets. The aim of this research is to identify and asses different ways that are available to Bulgarian agricultural producers for the realization of their production. For that reason precisely the position of the supply chain could determine broadly the depth and the horizon of market possibilities available.

Keywords: *agricultural producers; realization of production; internal and external markets; market integration*

JEL Classification: *Q10*

Когато говорим за предприемачество в селското стопанство не се ограничаваме само и единствено с дейностите около основаване на стопанството и решенията, които се взимат първоначално от аграрния производител, а за онези решения в процеса на управление и развитие на стопанството, които имат качеството да въведат промяна в дейността на стопанството и могат да спомогнат за да се решат съществени проблеми свързани с реализацията на продукцията на аграрните производители.

В изследването се проследяват присъщите характеристики на аграрните производители, какви производствени и търговски проблеми имат и се търси начин да се подобри тяхната конкурентна сила като се предложи вариант за динамизиране на позицията им във веригата на доставки.

Търсенето на пазарни интеграции и собствена реализация на част от продукцията български земеделски стопанства, на местни и външни пазари се препоръчва само и единствено в случаите, когато е икономически обосновано и стопанството има капацитет да въведе успешна интеграция влагайки нужните ресурси, трудови, капиталови и набавя нужното знание, както за пазарите, така и за осъществяване на дейности различни от производствени.

Пазарната интеграция изисква сериозни вложения на време, капитали и енергия от аграрните производители, влиза в конфликт със специализацията на икономическите субекти, дейността на които е свързана предимно с производство. От тях се очаква да се добият знания и умения за извършване на търговска дейност. Намирането на адекватен вариант за решаването на този проблем, провеждането на потенциално успешна пазарна интеграция, която да повиши възможностите за успешна реализация на продукцията на земеделския производител, са обект на това изследване.

Този вариант на засилване на позицията на фирмата, като част от веригата на доставки би бил адекватен и приложим само в определени условия, като вид на

отглежданите култури, според мащаба на производството, капацитет за реализиране на продукцията, капацитет за добиване на пазарна информация.

Последните пазарни тенденции показват, че текаат промени в организационната и пазарната структура на сектора, но въпреки това някои съществени проблеми на аграрните производители трудно могат да се решат без предприемаческа инициатива.

Следвайки икономическия закон за специализацията, икономическите субекти, които се занимават със земеделие и производство следва да търсят подобрения и развитие предимно в методите на производство и да са в състояние на произвеждат повече и по-качествени продукти. Повишаване на ефективността на производството обикновено се търси, като се уедрява мащаба на стопанството и се въвеждат технологии за производство и контрол на качеството.

В този доклад се поставя алтернативен подход, който цели да провокира учени и практики да се замислят не е ли възможно да се разчупят действащите модели на производство и реализация и да се търсят нови начини на реализация на аграрната продукция. Ще се посочат конкретни примери, където вече е реализирана пазарна интеграция под една или друга форма спрямо спецификата на дейността на стопанството.

Обръща се внимание на различните предприемачески решения на аграрните производители, като част от управленската структура на фирмата и се изследва как е възможно да се осигурят условия повече производители да бъдат стимулирани да въвеждат промени в начина си на реализация и съответно да имат способност да остават адекватни на пазарните изисквания.

Тук обаче се ситуира проблема с реализацията и гарантирането на доходите на земеделските предприемачи. Те могат да разчитат предимно на изкупни цени на едро, ако не предприемат действия за мобилизация на мястото им във веригата на доставки. За да се постигне предходното, е нужно да се въведат конкретни действия, целящи към диверсификация на управленските дейности и към дейността на производство, да се прибави дейност за развитие и разширяване на търговския потенциал и пазарната ориентация на българските стопанства.

Диверсификацията основно се свързва с разпределяне на риска като се произвежда различни видове продукти и се реализират на различни пазари. Според Турлакова, тази дейност може да се изследва и като управленска стратегия. Същността на тази стратегия се изразява в умело управляване на риска и включване във фирмения икономически обхват, участие в повече от една дейности, някои от които изцяло нови за предмета на дейност на фирмата, а други в различни приложни области (Турлакова,

2012).

Умелото съчетаване на капацитета и силните страни на фирмата с възможности за реализация на различни видове продукти е начин за гарантиране на стабилни доходи на стопанството. Основно диверсификацията се прави на база разпределение на отглежданите култури, но често се срещат и земеделски стопанства, които предлагат услуги със земеделска техника или осъществяват търговско представителство на фирми свързани с растителна защита и торове. Това са конкретни примери, но като цяло трябва да се отбележи следното. Стопанствата в България са слабо диверсифицирани към други неземеделски дейности. Очерталата се тенденция към понижаване на равнището на диверсификация води до ограничаване на възможностите за повишаване на приходите и риск от нестабилност на доходите (Котева, 2017).

Уедряване на земеделските стопанства

Уедряването на много на брой малки и средни стопанства, води до нарастване на средния размер на стопанствата и на броя стопанства, които се занимават предимно с монокултивиране. Това е една от пазарните тенденции, които са валидни през последните години и за жалост не водят до гарантиране на доходите на земеделските стопани и до създаване на заетост в региона. Техническите култури се обработват предимно машинно и за жалост не изискват ангажирането на нарастващ брой служители. Тоест нарастването на обработваемата земя при техническите култури, не води до пропорционално нарастване в използваната работна сила. Те се разглеждат като пример, защото са предпочитан подсектор от много аграрни производители в рамките на продължаващият процес на уедряване на стопанствата. Резултата за сектора обаче е общо намаление на заетите в земеделието заради намаляването на броя на стопанствата. Този процес обаче е жизненоважен за повишаване на възможността на стопанствата да добиват икономическа мощ и да имат способност да реализират инвестиции в различни направления. Значението на процеса може да се разглежда двояко. От една страна е притеснителен броя на земеделски стопанства, който намалява със стабилни темпове през годините, от друга страна на пазара се задържат само онези стопанства, които са постигнали конкурентни предимства и могат да реагират адекватно с пазарните изисквания.

Добри практики при едри и дребни земеделски производители

От гледна точка на възможности за реализация при големите стопанства е важно

да могат да разполагат с адекватна складова база и конкретно при животновъдството добри отношения с кланици и даже инвестиции в собствени такива.

Дори аграрни производители, които отглеждат големи масиви технически култури не са защитени от климатични и ценови флуктуации. Без да се въведе нужната диверсификация в производството или в търговската част на фирмата даже големи стопанства стават жертва на нестабилната климатична обстановка. Решенията на тези проблеми дори в сферата на едрото земеделие са свързани с предприемачески решения, които могат да доведат до действия свързани с инвестиции в хранилища, силози или инвестиции свързани със създаване на условия за частична или пълна преработка на продукцията. По този начин се създават възможности за промяна на мястото на производителя във веригата на доставки.

Действащите примери, които имаме достъпни в българската икономика са от инверсен порядък. Фокуса и инициативата, която се предлага не произтича от селското стопанство, а от хранително вкусовата промишленост. Големи предприятия в сферата на ХВП инвестират в земеделски масиви и ферми за да могат да осигурят качествена суровина. Това от стратегически поглед е правилно, за да може да се реализира не земеделска продукция, а храни с по-висока добавена стойност. Конкретно можем да посочим фирми като „Дерони“ АД, „Бисер Олива“ АД, „Аякс Агро“ ООД. Интересното при Аякс Агро ООД, е че при тях е изградена мрежа от фирмени месарски магазини, където се реализират местни продукти. Това е доказателство за успешно проведена пазарна интеграция, при която фермата не реализира своята продукция само на "живо тегло", но е направила нужните предприемачески стъпки за да осигури реализация на месни продукти директно към крайните клиенти.

Справедливо разпределение на дохода по веригата на доставки

Големият проблем на аграрните производители е, че са „ценово приемащи“ до голяма степен. За тях ценовите договаряния са почти невъзможни. Цената, на която те реализират продукцията си е определена от търговците, търговските вериги, преработващите предприятия и др. Малките стопанства разчитат на каналите на реализация, които имат в съседство и рядко влагат трудови и капиталови ресурси за установяване на нови канали за дистрибуция или поне нови възможности за взаимодействие с пазарната мрежа.

Често се случва хранителните вериги да изискват много ниски търговски маржове и да потискат цените на производителите до „санитарни минимуми“. При едрите

производители, „ценовото приемане“ е още по-силно изразено, защото се водят предимно от борсовите цени на българския и на международните пазари, а големите количества, с които оперират ограничават възможността за частична или пълна преработка на продукцията, или възможности да се търсят канали за дистрибуция на нови пазари и нови ценови възможности.

Ярък пример за този процес е отглеждането на пшеница и ечемик. Реколтата при тази култура трябва да се прибере и реализира изключително бързо във времето, за да се запази качеството на продукцията. От друга страна съхраняването на продукцията в силози и изчакване за по-добри пазарни цени е свързано или с високи разходи, или с липсата на осигурени условия за съхранение.

При птицевъдството забелязваме интересен пример при производствата на гъши дроб е „гушенето“. Дейност, която всъщност е регулирана и забранена в ЕС. България е една от четирите страни където не е забранено "гушенето" на патки и гъски. Това ни поставя не в силно конкурентно предимство, а като една от малкото оставащи "производствени площадки" на продукт "Фуа Гра", който има търсене в Европа и по цял свят.

Повечето птицеферми отглеждат патки и гъски "на ишлеме". Тоест получават птиците под формата на оплодени яйца, отглеждат ги и ги реализират в местните кланици, след което продукцията се изнася предимно за Франция и Белгия и от там след преработка се реализира под формата на хранителен продукт по цял свят, включително и на азиатските пазари.

От предложения пример забелязваме, че предприемаческата инициатива на българските фермери се разпростира до там, че да отгледат животните без да имат достъп до други нива на веригата на доставки. Съответно не реализират класически износ за да могат да работят със силата на пазара на други страни, а всъщност реализират доставка на търговски партньори в ЕС или наричана ВОД – вътрешно общностна доставка.

Сходна е ситуацията при чуждите инвестиции в етерично-масления пазар. Имаме примери на китайски фирми, които са закупили дялове от розоварни и по този начин си гарантират участието на българския пазар като производители с главната цел да осигурят доставки към азиатските пазари. Наблюдавайки този подсектор на земеделието забелязваме, че инициативата идва от външни инвеститори. Важно е да имаме предприемачески дух не само занимаващите се с търговска дейност, а и като общество за да могат да се реализират повече български продукти, гарантирайки справедливо разпределение на доходите по веригата на доставки.

Трябва да се отбележи, че в страната съществуват складове за дълбоко замразяване на плодове и зеленчуци. Тяхната дейност е свързана с обработване на земеделски продукти и въвеждането им в цикъл на контролирани ниски температури за да могат да бъдат реализирани на европейските пазари.

Възможността да се инвестира в подобни съоразения е ключово за да имат способност българските производители да реализират своята продукция извън страната. Инвестициите също така в складове за пакетиране и сортиране е гаранция за качеството на реализираната продукция от земеделските производители в България.

Предизвикателства пред предприемачеството

Предизвикателствата пред осъществяване на промени, които да имат силата да динамизират позицията на аграрните производители във веригата на доставки имат разнообразен характер. Някой от тях са свързани с човешкия капитал в стопанствата и дали те са семейни ферми, където се отглеждат култури на собствена земя или са кооперативи или фирми юридически лица. Културата на взимане на решения, склонността към поемане на риск и съответно възможността да се реализират инвестиции в посока различна от традиционно приетата е съществено различна при различните видове стопанства.

Начина по който българските земеделски предприемачи набавят информация за земеделието и пазарите също е определящ фактор за капацитета на вземане на решения и склонността към динамизиране на отношенията им с пазарните участници. След проведени полеви интервюта от действащи земеделци и животновъди се установява, че по-голяма част от интервюираните провеждат селекция в стопанствата си и имат представа как да осигурят добри условия за отглеждане на културите и животните си. Обаче от гледна точка на познаване на пазара и желание за постигане на нови възможности при реализацията на продукцията си споделят, че ползват предимно не формални източници на информация, почти не прибегват до бизнес обучения или бизнес консултации извън сферата на проекти за субсидиране.

След като се изведоха на преден план примери с алтернативни управленски решения, допринасящи за подобряване на реализацията на продукцията си от големите земеделски предприятия, част от които споделят собственост и със заводи от ХВП се пристъпва към идентифициране на добри практики и при дребните земеделски производители. Те на свой ред, предпочитат да ползват комуникационните технологии и да осъществяват директна връзка с крайни клиенти чрез известните платформи на

социални медии. По този начин могат да предоставят сравнително чиста и качествена продукция на клиента и се създава мост от "фермата" до "чинията". По този начин и клиентите имат възможност да консумират натурални продукти, които не са минавали няколко етапа на преработка и не са имали дълъг период на съхранение. Проблема при тези случаи, е че не се правят адекватни инвестиции в тази област и реализацията на продукцията чрез методите на директния маркетинг се стреми да остане в сивата икономика.

Друг добър пример за пазарна ориентация е участието на местни фермерски пазари. Дори и този подход изисква инвестиции. Предлага възможност за по-добра реализация на продукцията и като цена за килограм, но не трябва да се забравя, че търговската дейност е свързана с активно участие на пазарите и трябва да се спазват всички условия предвидени в закона. Да се мине през регистрация на Земеделски производител или да се регистрира търговско дружество при нужда.

Нужна е инвестиция в търговски обект, да се закупи и фискализира касов апарат и да се отчитат правилно продадените количества за данъчна и отчетна цел. Тук основния конфликт е – имат ли право българите да реализират храни и земеделска продукция от фамилените си помощни стопанства (натурални стопанства) или е нужно да се направят нужните инвестиции за да бъдат пълноправни участници в икономиката.

Заклучение

Изхождайки от гореспоменатите тенденции и проблеми, предприемаческата активност свързана с мобилизация на позицията на стопанството във веригата на доставки се оценява като важен компонент за подобряване на пазарната им ориентация.

Склонността за поемане на риск и търсене на нови възможности за реализация следва да се материализира във въвеждане на управленски решения и поемане на инвестиции, които да доведат до успешна пазарна или продуктова интеграция.

Чрез текущото проучване се идентифицират начините, по които могат да се въведат промени в организацията на стопанствата за да могат да подобрят взаимоотношенията си с пазарните участници.

Очаква се конкретни предприемачески решения да могат да доведат до определени действия свързани с инвестиции и диверсификация на дейностите за да може земеделския предприемач да оперира не само предимно на производствено ниво, но да се и осигури излаз на продукцията му и на нови пазари и да се търсят и постигат пазарни възможности.

Използвана литература:

1. Агростатистика (2019), БАНСИК
2. Димов, А. (2008) Аграрна политика. Аграрен университет.
3. Котева, Н. (2014) Развитие на организационно-стопанската структура на българското земеделие
4. Михнев. Г., Копева, Д. (2007) Аграрно Предприемачество
5. Турлакова, Т. (2012) Предприемачески и управленски стратегии за устойчиво развитие на аграрния бизнес.
6. Bachev, H. Koteva, N, Kaneva, K., Terziev, D. Vanev, D. (2017) Sustainability of Bulgarian farms during reformed CAP implementation. Икономика и управление на селското стопанство, 62 (2)

Информация за контакт с авторите:

Докторант Марин Петров

Тракийски университет – Стара Загора, Стопански факултет

e-mail: marin.petrov@trakia-uni.bg

Доц. д-р Никола Пенев

Тракийски университет – Стара Загора, Стопански факултет

e-mail: nikolay.penev@trakia-uni.bg

Доц. д-р Искра Ненчева

Тракийски университет – Стара Загора, Стопански факултет

e-mail: iskra.nencheva@trakia-uni.bg

THE GREEN ECONOMY - SAVING THE ENVIRONMENT?

Vaduva Alina Corina
Sabina Trading Company SRL, Romania

DOI: <https://doi.org/10.36997/ARA2021.298>

Abstract

The future of the national economy is based on the green economy because after the multitude of discussions it was concluded that this concept is essential in order to achieve the proposed objectives. The "Green economy" is meant to foster sustainable development, especially in the long run, by creating an enabling environment through research, innovation and a knowledge-driven concern. At the basis of the transition to a "green economy" is the practice of a typology of economy based exclusively on policies and investments, the latter linking economic development, health, biodiversity and last but not least climate change, both long-term and long-term medium. As at present the practiced economic system is in full collapse, it was decided that it is necessary to rethink it from all points of view. So, the transition to the green economy is considered as the main solution that aims to adapt the economy and with it its evolution and new challenges that arise globally, by increasingly integrating the environment into the paradigm that refers to lasting development.

Keywords: green economy; sustainable development; economical growth

JEL Classification: Q56

1. Introduction

Over the years, the environment and its protection has become a global priority, which is why each state has chosen to adopt a legislative and executive system on environmental protection.

The extremely high number of problems that appeared as a result of economic crises, which can no longer be solved, determined the creation of this concept, the latter seeking to find concrete solutions that can be applied in the international problem of environmental development. In the long run, we want to find solutions that eliminate poverty on the one hand and improve the quality of life on the other. In order to achieve all these needs and more precisely the transformation of sustainable economic development, it is necessary to have a transition with multiple implications made both at the level of governments on the one hand and at the level of the private environment on the other hand.

"Green economy" has become a hotly debated topic globally, this concept aiming to find concrete solutions and long-term alternatives on the international issue of environmental development in order to eliminate as much as possible the poverty of the population on the one hand and improving the quality of life on the other hand. Regarding this new concept, called Green Economy, we can mention the fact that it involves a series of structural changes to the

advantage of a wide category of sectors, with a very wide area of action.

The process of transition to "Green economy" involves the practice of an economy based on both investment and policies. In order to resume global economic growth, experts believe that links must be made between economic development, climate change, biodiversity on the one hand and on the other hand the long-term and medium-term well-being and health of the population. As sustainable development is considered to be the basis for economic recovery both at European and global level, these premises listed above must be connected. Globally, sustainable development is considered to be the basis for the resumption of economic growth, and in order for this to be achieved, it is necessary that there be a connection between these premises.

2.1 The European Union and its involvement in the transition to the "Green economy"

At the level of the European Union, it was found that a very important role in economic growth is played by nature and more specifically I say its value and importance. When we touch on this topic, we notice that the concept of green economy intervenes in the discussion, a concept that concentrates its attention and sets as its objective the transition to an economy that is closely related to sustainable development. it is necessary for all countries to make a joint effort in the first place, in the second to initiate awareness campaigns on this new phenomenon, and in the last, but not the last to offer timely and applicable solutions.

In order to be able to implement in each state this concept of green economy, it is imperative to have a deep involvement of the business environment on the one hand and of consumers on the other hand, and at the same time, along with them both national and international governing bodies propose and adopt them. Due to climate change in recent years, it has been concluded that the sustainable use of resources and the adoption and use of the green economy have become a priority, an importance that the entire population must understand.

Through the green economy, the aim is to create new jobs on the one hand and promote economic growth on the other, the use of natural resources along with energy, new technologies and of course non-polluting production methods being the main goals of this new economy. The creation of new models of sustainable production and consumption is a priority of the green economy, the only condition being that they do not force the ecosystem. The close link between the proper use of natural resources on the one hand and the conservation of the environment on the other is complemented by sustainable development, the latter implying dynamism, adaptation and research, or in a word requires permanent changes.

2.2. Political tools used by UE for transition to the Green Economy

Within the ecological economy there are a series of political instruments that can be grouped in turn into several categories, as follows:

- fair pricing
- public procurement policies
- ecological fiscal changes (so-called reforms)
- public investments that concentrate their area of interest around sustainable infrastructure
- public support in the field of ecological technologies for both research and development in this regard.
- social policies that aim to reconcile social objectives on the one hand with economic policies on the other hand

3. Top Yale's Composite Environmental Performance Index (PPE)

This top, called EPI, has 37 states and focuses its analysis on the Yale's Composite Environmental Performance Index (EPI), through which it analyzes a considerable number of indicators (several dozen), including air quality, biodiversity and even waste management. In this analysis, attention was focused only on the countries that the World Bank considers to have high incomes.

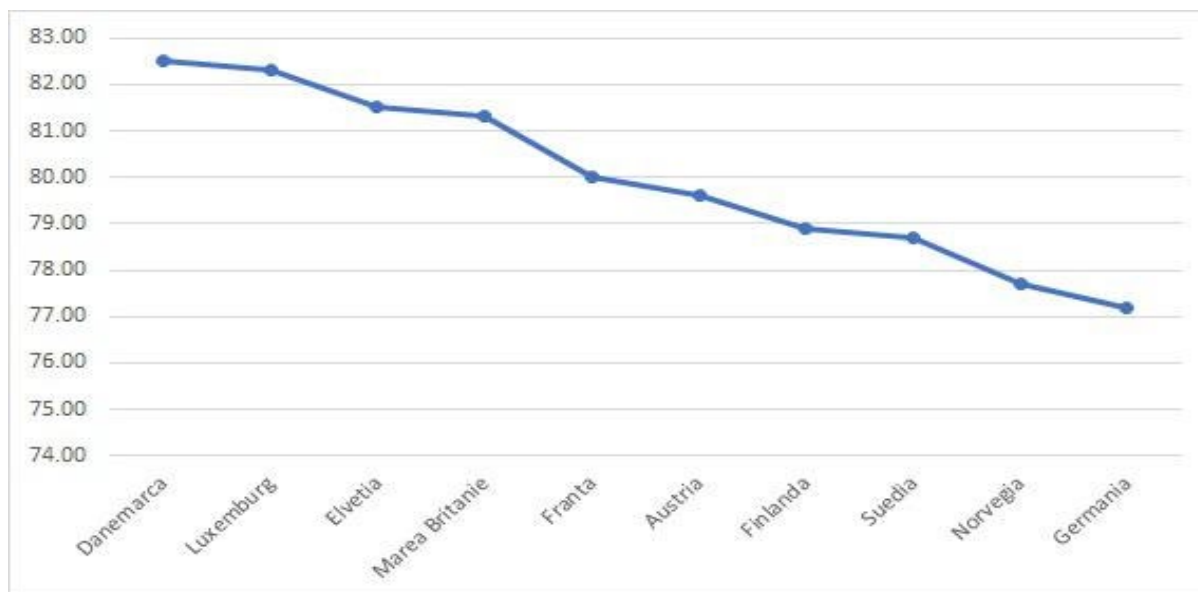
Table 1.

Top Yale's Composite Environmental Performance Index (PPE)

Topul țărilor bogate ale lumii cu cele mai verzi economii						
Poz. Țară		Scor		Poz. Țară		Scor
1	DANEMARCA	82,5		9	NORVEGIA	77,7
2	LUXEMBURG	82,3		10	GERMANIA	77,2
3	ELVEȚIA	81,5		...		
4	MAREA BRITANIE	81,3		21	CEHIA	71,0
5	FRANȚA	80,0		32	ROMÂNIA	64,7
6	AUSTRIA	79,6		33	UNGARIA	63,7
7	FINLANDA	78,9		37	POLONIA	60,9
8	SUEDIA	78,7				
SURSĂ: Yale's composite Environmental Performance Index (EPI)						

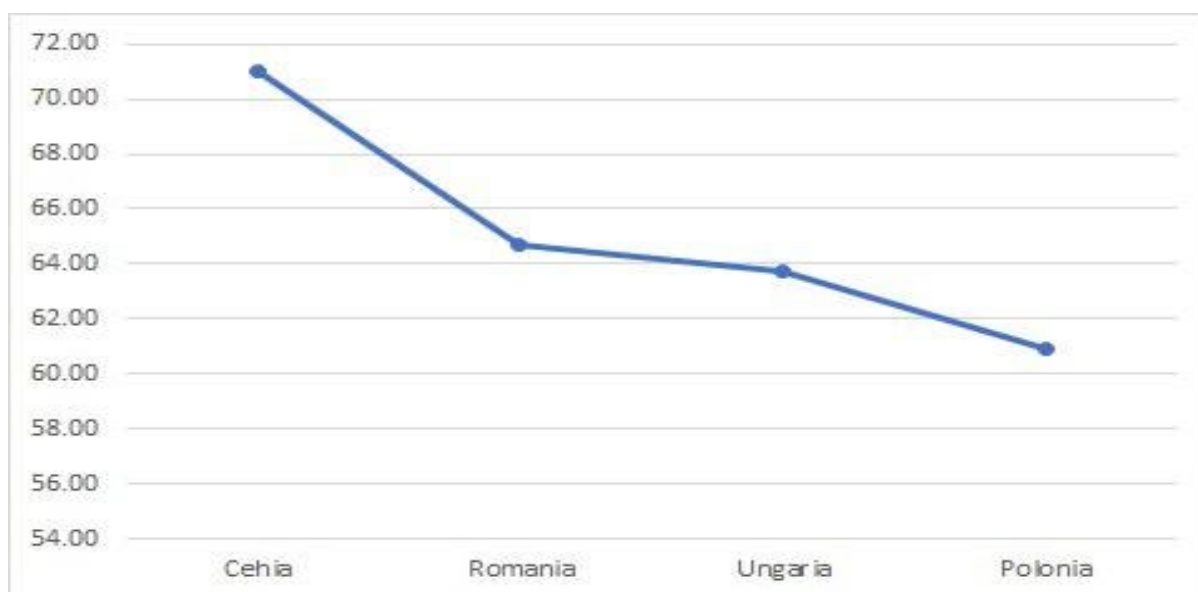
Source: Yale's Composite Environmental Performance Index (EPI)

The beginning of 2021 at the same time as the end of 2020 ranks in the first 10 positions of this top a number of 10 countries, most of which are European (except Switzerland and Great Britain), and later on the 12th place finding Japan, followed by Australia and New Zealand, from this top noting the fact that the European Union has implemented the measures it has proposed in order to achieve the predetermined greening objective. In the first chart (Chart 1) we notice the first 10 countries that are in the leading positions of the top, and in the second chart (Chart 2) we notice the countries that are at the bottom of the ranking.

Source: Personal processing of data on Yale's Composite Environmental Performance Index (EPI)

Chart 1. First 10 countries positions of EPI Top

Source: Personal processing of data on Yale's Composite Environmental Performance Index (EPI)

Chart 2. Last 4 countries positions of EPI Top

From Chart 2 we notice that the countries ranked at the bottom of the ranking, countries in which Romania falls, being on position 32, are countries that also belong to the European Union, which indicates that the measures that the EU has applied have given a high yield in better developed countries.

Therefore, we note that through the two graphs we can conclude that at the top of the rankings we find most of the richest countries in the world, which shows that their agenda has long been the issue of environmental protection. For many years now and until now, discussions have been debated at European and global level on reducing pollution, the idea of a green economy that is environmentally friendly being on the list of the respective authorities.

4. Conclusions

Long-term sustainable development is the main objective of the green economy, which also focuses on creating its own framework based on knowledge, innovation and research, used to achieve the proposed objective.

The interest for defining and implicitly applying various aspects of the green economy or the green economy, represents an objective of the EU, as the latter focuses its attention on the renewal of the sustainable development activity worldwide.

The effects of the crisis and its management are topics covered by the new economic system, a system based on sustainable development and which is intended to become the real solution to social, economic and environmental problems. It is desired to create conditions for economic growth on the one hand, and on the other hand to reduce poverty and in order to be able to create these conditions it is necessary to take measures based on appropriate policies in this regard.

Favoring economic growth and also creating new jobs are just two examples through which we can see that the green economy aims to use natural resources with energy and new technologies along with a series of non-polluting production methods. The main way in which this can be done is to create new models of sustainable consumption and production, all this being possible only with one condition: not to force the ecosystem. Proper use of natural resources along with environmental conservation are closely linked to sustainable development and more specifically what it entails (ie dynamism, the need for permanent change, research and adaptation).

Bibliography:

1. Marinela Gheres, Teodor Rusu, Marius Ioan Gheres - "Economia mediului si protectia agroecosistemelor"
2. Victor Danciu - "Marketing ecologic: Etica verde a productiei si consumului"
3. Carmen Zaharia - "Legislatia pentru protectia mediului"
4. [http:// Yale's Composite Environmental Performance Index \(EPI\)](http://Yale's%20Composite%20Environmental%20Performance%20Index%20(EPI))
5. [https://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php?title=Environmental_economy
—
%E2%80%93_statistics_by_Member_State&oldid=491973&fbclid=IwAR1aSKfRtgglZII
OXKBDStPOXmv1RKr_b8reKZ8gToMaTYhXNXVjLKbcfc](https://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php?title=Environmental_economy_statistics_by_Member_State&oldid=491973&fbclid=IwAR1aSKfRtgglZII OXKBDStPOXmv1RKr_b8reKZ8gToMaTYhXNXVjLKbcfc)
6. [https://ec.europa.eu/environment/greengrowth/index_en.htm?fbclid=IwAR0hIBJfj_yCK
Xeg32rti1gho8VkTCMz5DgTeVg4KIEl1UqUep415GmERCE](https://ec.europa.eu/environment/greengrowth/index_en.htm?fbclid=IwAR0hIBJfj_yCKXeg32rti1gho8VkTCMz5DgTeVg4KIEl1UqUep415GmERCE)

Contact information for the author:

Vaduva Alina Corina

Sabina Trading Company SRL, Romania

e-mail: cori_alina@yahoo.com

ЕНЕРГИЕН ПОТЕНЦИАЛ В АГРАРНАТА ИКОНОМИКА

Тодор Тонев

Асоциация на български черноморски общини (АБЧО)

ENERGY POTENTIAL IN RURAL ECONOMY

Todor Tonev

Union of Bulgarian Black Sea Local Authorities (UBBSLA)

DOI: <https://doi.org/10.36997/ARA2021.304>

Резюме

В последните години все повече се изучават и прилагат възможности за производство на енергия от продукти от аграрната икономика. Има възможност да се произвежда електроенергия, топлоенергия, газ биоетанол, дизел и други от земеделски продукти. Като през годините беше забелязан и опасност от конкуренция между хранителните продукти и енергийните продукти в земеделието. Поради което ЕК не подкрепя производството на дизел от първични земеделски продукти. Настоящият доклад разглежда потенциал на Бургас за производство на енергия. Целта е да се покаже потенциал за нови бизнес възможности и добавяне на стойност в аграрната икономика.

Ключови думи: биомаса; биогаз; възобновяеми енергийни източници; когенерация

JEL Класификация: Q42

Abstract

In recent years it has taken more study and apply opportunities to produce energy from products of the agricultural economy. It is possible to produce electricity, heat, gas, bioethanol, diesel, etc. from agricultural products. As over the years, a danger of competition between food and energy products in agriculture has been noticed. Therefore, the EC does not support the production of diesel from primary agricultural products. This report examines the potential of Burgas for energy production. The aim is to show the potential for new business opportunities and add value to the agricultural economy.

Keywords: biomass; biogas; renewable energy sources; cogeneration

JEL Classification: Q42

Очаква се през следващите години биоенергията да играе все по-важна роля за постигането на европейските цели за намаляване на енергийната зависимост.

Тя има следните основните предимства спрямо другите ВЕИ:

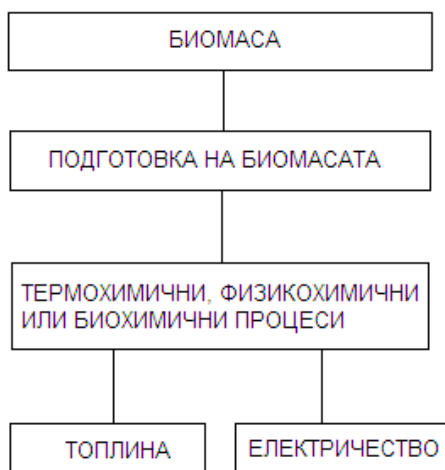
– *конкурентоспособност* – основните източници на биомаса за биоотопление са относително евтини в сравнение с фосилните източници на енергия;

- *винаги в наличност* – за разлика от слънчевата и вятърната енергия, биоенергията има предимството, че може да бъде произвеждана непрекъснато, тъй като голямо количество от суровините за нея могат да бъдат съхранявани;
- *удобство* – биоенергията може да покрие сезонните промени в потреблението (напр., много домакинства съхраняват дърва за отопление през зимата);
- *винаги е готова за употреба* – за днешния автомобилен парк биогоривата са единствената алтернатива на фосилните горива.

Изследванията показват, че използването на биоенергия в ЕС може да бъде удвоено, дори да се утрои без това да повлияе негативно на околната среда и без да намали производството на храни, фуражи и суровини. С други думи, горският и селскостопанският сектор на Европа, заедно с увеличеното потребление на биологични отпадъци като източник на енергия, ще покрият по-голямата част от ангажимента за дял на възобновяема енергия. Това е огромно предизвикателство, но също е и голяма възможност за селските райони на Европа.

Понятието биомаса включва дървесина, агрокултури, от които се добива захар и растително масло, остатъци от селскостопанското производство и др. Биомасата се използва за отопление, производство на електроенергия, а също така и за комбинирано производство на топлина и енергия (когенерация).

Процесът на преобразуване на биомасата в топлина или електричество е свързан с ред термо-химични, физико-химични или биохимични процеси.

Фигура 1. Процес на преобразуване на биомасата

Мощността на системите използващи биомаса обикновено са от 1 kW to 50 MW (топлинна).

Стойността на получената топлина е в границите от 1 до 10 евроцента за 1 kWh, а

на електрическата енергия от 5 до 30 евроцента за 1 kWh.

За да стимулира използването на биомаса, с решение на ДКЕВР, енергията от мощности, работещи чрез директно изгаряне на биомаса от дървесина, получена от дървесни остатъци, прочистване на гори, горско подрязване и други дървесни отпадъци, с комбинирано производство ще се продава за 20529 лв./MWh. Централите, които г производство на енергия с комбиниран цикъл и индиректно използване на биомаса, от чието общо тегло животинският тор е не по- малко от 50 на сто, които се предвижда да бъдат изградени в урбанизирани територии, селскостопански обекти или производствени зони ще получават 496,34 лв./MWh с мощност до 500kW.

Според анализ на Joint research center в инвестицията е от 1000 до 5000 евро/kW според технологията, нивото на развитие и големината на централата.

Според анализи на цените на суровините, ДКЕВР е приел осреднени стойности за горивните разходи, които могат да се видят в техните решения.

В определените преференциални цени е предвидено средно ниво на експлоатационните разходи, без амортизационните, от 16.5% от общия размер на годишните разходи.

Посочените стойности позволяват да се направят предварителни пресмятания за използването на указаните видове биомаса за енергийни цели.

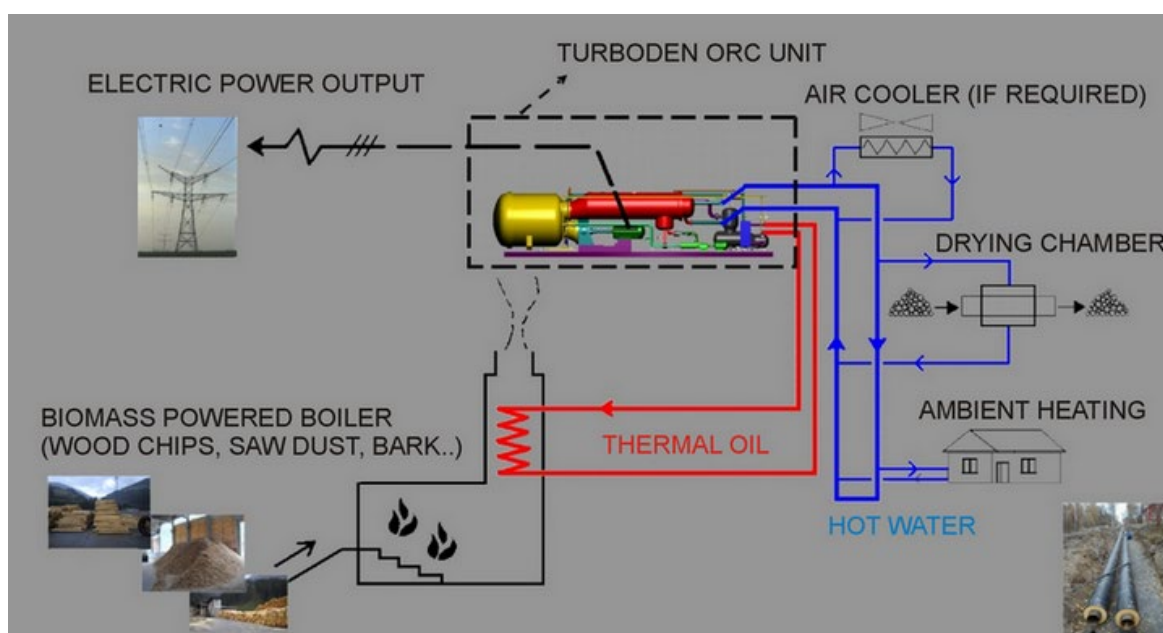
Независимо от това, че собствените количества дървесина и дървесни отпадъци на територията на общината са ограничени, определени количества дърва, трески и пелети могат да се доставят от съседни общини при приемливи транспортни разходи. Това ще даде възможност да се инсталират малки отоплителни централи в районите, които не са топлофицирани, като се изгаря по-евтина биомаса, вместо други горива.

Количествата слама, които се произвеждат на територията на общината са достатъчни за изграждане на котелна инсталация за отопление или когенерация (топлина и електричество).

На следващите фигури 2 и 3 са показани примери с балирана слама и пелети, които се използват в горивни уредби, и е показана система на когенератор използващ като гориво слама.

Фигура 2. Балирана слама; пелети

Фигура 3. Схема на когенераторна уредба използваща като гориво слама (изт, Turboden)

Приблизителна оценка на енергийния потенциал на биомасата от зърнени култури в община Бургас.

По данни на областна дирекция „Земеделие” – гр. Бургас, засетите площи от 2014 до 2019 година за Община Бургас със зърнени култури са представени в Таблица 1:

По отношение на използването на селскостопанските отпадъци като възобновяем източник на енергия се посочва, че средният добив на слама при зърнено-житните култури е между 500 и 600 кг/дка.

При приблизително 100 000 декара засети със зърнени култури добивът на слама е 50 000 тона. Част от нея се използва в животновъдството.

Според НСИ неоползотворената слама е обикновено 20% от добитото количество, което означава, че 10 000 тона могат да се използват за производство на топлина или когенерация.

Таблица 1

Засети площи в община Бургас

Величина/година	мярка	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Пшеница	дка	58450	53260	58540	61600	55325	52164
Ечемик	дка	32600	25550	25976	28850	34845	46625
Ръж	дка	0	350	300	960	360	500
Тритикале	дка	0	0	280	510	370	273
Царевица зърно	дка	0	1560	0	0	150	0
Кориандър	дка		4 320	7 800			14200
Пролетен ечемик	дка	2030	9500	10200	10200	3800	0

Източник: ОД „Земеделие“ - Бургас

При изчислителна **мощност на топлоизточника** с гориво биомаса 8,0 MW, КПД 85%, топлосъдържание $Q^P_d=14,4\text{MJ/kg}$ – за сламата, и 4 150h/yr продължителност на експлоатация, необходимото количество слама е 11 000 тон/година.

Количеството топлинна енергия е

$$(8,0 \text{ MW}) \times (4150 \text{ ч}) = 33\,200 \text{ MWh}$$

Енергиен потенциал на сектор лозарство и овощарство в община Бургас

В община има изключително благоприятни условия и традиции за развитие на лозарство и овощарство. С лозя са засети 15 хил. дка. площи, а овощните градини са 8 832 дка. Отглеждат се праскови, ябълки, череши, бадеми, кайсии и вишни.

Таблица 2

Отпадъци от насаждения

	Реколтирани площи, ха	Селскостопански отпадъци, кг/ха ***
Слънчоглед	635 000	2 000
Лозя	85 000	2 000
Овощни градини	38 000	1 550
Тютюн	40 000	1 250

Източник: ОД „Земеделие“ – Бургас

Видно от Таблица 2 е, че отпадъците от лозовите насаждения за година са:

$$(15\,000\text{ дка}) \times (0,200\text{ тон/дка}) = 3000\text{ тона},$$

а от овощните градини:

$$(8\,832\text{ дка}) \times (0,155\text{ тон/дка}) = 1370\text{ тона}.$$

Според Националната Дългосрочна Програма за насърчаване използването на биомаса за периода 2008-2020г., приета с Решение на Министерски съвет на Р. България не оползотворените количества биомаса от този тип са 80%, т.е. в разглеждания случай при събирането и раздробяването ѝ на тресчици, тя може да се използва като гориво. Общото количество, което ще се получи при изгарянето ще бъде:

$$(3\,000\text{ т} + 1\,370\text{ т}) \times 0,8 \times 2,9\text{ MWh/t} = 10\,138\text{ MWh}$$

Таблица 3

Твърди селскостопански отпадъци

Видове твърди селскостопански отпадъци	Налични неизползвани количества	Влажност	Въглеродно съдържание	Долна топлина на изгаряне ¹
	т/г.	%	% на раб. маса	/кг
Лозови пръчки	2 400	30-40	32	2,907
Клони от овощни дървета	1 096	40-50	27	2,907

Източник: ОД „Земеделие“ - Бургас

¹⁾ стойностите се отнасят за по-ниската влажност

Енергиен потенциал в сектор животновъдство

На територията на Община Бургас има добра основа за развитие на животновъдството, което се характеризира с широка специализация и бързо намаляване на поголовието. Отглеждат се 4 513 бр. говеда, 19 726 бр. овце, 9 835 бр. свине, 4 513 бр. кози и 49 790 бр. птици. По-голяма част от животните се отглеждат в частния сектор.

Животинските отпадъци могат да се използват за добив на биогаз, като възможните количества са представени в Таблица 4.

Таблица 4

Животински отпадъци; изт. ОД „Земеделие“

Видове	Тегло на глава добитък	Продукция на биогаз	Брой животни	Биогаз дневно	Биогаз годишно
	Кг. на глава	m3/на глава на ден	брой	m3/ден	Хил.m3/година
Говеда	350 - 400	0.45 - 1.0	4513	3159	1 153
Свине	80 - 100	0.116 - 0.2	9835	1574	574
Овце	30 - 40	0.06 - 0.07	19726	1282	468
Кози	20 - 30	0.035 - 0.06	4513	203	74
Пилета	1.5 - 2	0.0035 - 0.004	49790	189	69
					2 338

Източник: ОД „Земеделие“ - Бургас

Енергийната стойност на биогаза е 4,5 до 7,5 kWh/m³ или за 4,5 до 7,5 MWh/1000m³.

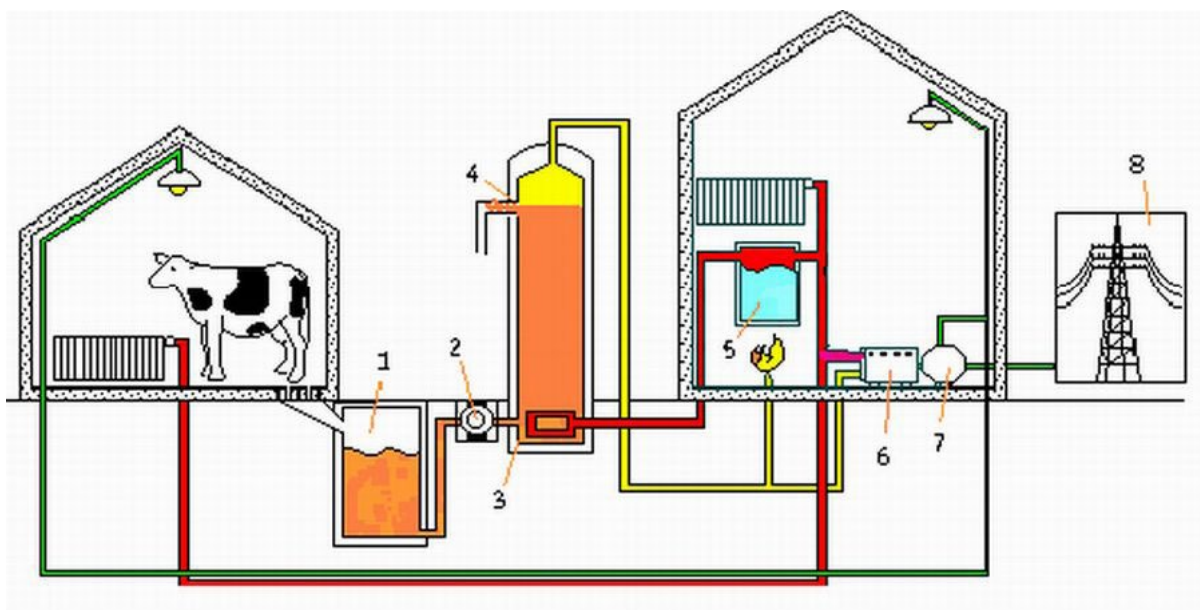
Цялото потенциално количество биогаз от всички животни в общината може да осигури годишно минимум

$$(2338 \text{ хил.м}^3) \times (4,5 \text{ MWh}/1000\text{m}^3) = 10\,521 \text{ MWh}$$

Изгарянето на слама, лозови пръчки, клони от овощните градини може да стане в котелни инсталации на места, където топлината може непосредствено да се използва като мощността на котлите може да бъде от няколкостотин киловата до няколко мегавата. При големи мощности може да се изгради когенераторна уредба, което ще увеличи значително к.п.д. на инсталацията.

Аналогичен е процесът при природния газ. Подобни инсталации все още са изключение за нашата енергетика, макар на европейския пазар да се предлагат такива уредби за широк диапазон на мощностите.

На следващите фигури е показан принципът на изграждане на инсталация за получаване и използване на биогаз (*eco-rai-energy.com*) в малка ферма (Фигура 4).

Фигура 4. Принципна схема на инсталация за получаване и използване на биогаз в малка ферма

Принципът на работа на една биогазова инсталация е следният: в приемника за свежия отпадък **1** се извършва предварителната подготовка на суровината. От там същата се подава ежедневно с помпа **2** във ферментатора **3**, където се поддържа хомогенността на ферментиращата маса. Във ферментатора има серпентина, по която се движи топла вода за поддържане на температурния режим. През отвеждащо устройство **4** ежедневно напуска ферментатора еквивалентно количество ферментирала биомаса (обеззаразена, обезмирисена, екологически тор за земеделието) и постъпва в торохранилище. Полученият биогаз може да се използва, като след изгаряне подгръзва вода в котел **5** и тази топла вода след това се оползотворява. По-ефективно е обаче получения биогаз да преминава през пречиствателно устройство (филтър) и от там постъпва в газовия двигател **6**. Последният задвижва генератора за ток **7**, който произвежда електрическа енергия. Получената електроенергия задоволява собствените нужди или се включва в националната енергийна система **8**. Горещата вода от охлаждането на двигателя (с температура около 90°C, която е носител на много енергия), преминава през топлообменник, където става подгръване на “промишлената” вода. Посредством помпи тази вода се изпраща по предназначение. Част от нея се използва за поддържане на температурния режим на ферментатора, а останалата, като източник на топлина, може да служи за отопление на помещения (жилищни или производствени, в т. ч. и на оранжерии), за производствени нужди, с доподгръване (за което се използва също

биогаз) за производство на пара и т. н. Сборният коефициент на полезно действие при такъв начин на оползотворяване на биогаза достига от 86 до 92%.

Фигура 5. Инсталация за биогаз с непрекъснат процес

Общото количество енергия, което може да се получи от селскостопанските отпадъци и животновъдството е:

$$\text{Енергия(биомаса)} = 33\,200 + 10\,138 + 10\,521 = 53\,859 \text{ MWh}$$

В обобщение са представени сравнителни анализи (основани на SWOT анализ) за силните, слабите страни, възможностите и заплахите при използване на биомасата (Таблица 5) и биогаза (Таблица 6) като източник на енергия.

Таблица 5

Сравнителен анализ на използването на биомаса (SWOT анализ)

<i>Силни страни</i>	<i>Слаби страни</i>
– Въвеждане използването на биомаса в местният електроенергиен и топлоенергиен микс. – Намаляване зависимостта от външни доставчици. – Намаляване на изхвърлянето на парникови газове в атмосферата. – Наличен и все още неоползотворен ресурс. – Постоянен доставки на суровини. – Насърчителни мерки от Европейския съюз и съответно българското законодателство. – Множество малки производители на селскостопанска продукция.	– Необходимост от значителна инвестиция. – Разпокъсаност на собственост. – Зависимост от метеорологичните условия. – Относително нова технология за региона което е предпоставка за наличието на проблеми свързани с намирането на квалифицирани кадри. – Значителни разходи за превоз на суровините.

<i>Възможности</i>	<i>Заплахи</i>
– Инсталиране на системи произвеждащи електроенергия и топлоенергия от местен източник. – Влагане на инвестиции в нова модерна технология. – Използване на финансовите възможности, предоставяни от национални и международни програми за разработване и изпълнение на проекти за използване на местни енергийни източници. – Разработване и прилагане на система и подход за реализиране на публично-частно партньорство. – Създаване на нови работни места.	– Слаба подкрепа от страна на централната власт. – Стимулирането с преференциални цени е настоящата държавна политика, но е възможно в бъдеще тази политика да претърпи промени.

Таблица 6

Сравнителен анализ на използването на биогаз (SWOT анализ)

<i>Силни страни</i>	<i>Слаби страни</i>
– Въвеждане използването на биогаз в местният електроенергиен микс – Намаляване зависимостта от външни доставчици – Намаляване изхвърлянето на парникови газове в атмосферата – Наличен и все още неоползотворен ресурс – Постоянен приток на отпадни води – Насърчителни мерки от европейският съюз и съответно българското законодателство – Изградена електроенергийна инфраструктура	– Необходимост от значителна инвестиция – ПСОВ е изградена без да се отчете възможността за оползотворяване на биогаз – Технологията се основава на биологично разграждане на утайките, а утайките идват от градската канализация и има реална възможност да постъпят вещества, които са отровни за микроорганизмите; – Относително нова технология за България и първа за региона, което е предпоставка за наличието на проблеми свързани с намирането на квалифицирани кадри

<i>Възможности</i>	<i>Заплахи</i>
– Инсталиране на системи произвеждащи електроенергия от местен източник. – Влагане на инвестиции в нова модерна технология. – Използване на финансовите възможности, предоставяни от национални и международни програми за разработване и изпълнение на проекти за използване на местни енергийни източници. – Разработване и прилагане на система и подход за реализиране на публично-частно партньорство. – Създаване на нови работни места.	– Слаба подкрепа от страна на централната власт. – Стимулирането с преференциални цени е настоящата държавна политика, но е възможно в бъдеще тази политика да претърпи промени.

Използвана литература:

1. Закон за енергийната ефективност
2. Закон за енергията от възобновяеми източници
3. Решение № Ц-27 от 01.07.2020 г. комисията за енергийно и водно регулиране
4. <https://www.turboden.com>
5. <https://www.nsi.bg>

Информация за контакт с автора:

Инж. Тодор Тонев Тонев

Асоциация на български черноморски общини (АБЧО)

e-mail: v_1@mail.bg

ВЪГЛЕРОДНОТО ЗЕМЕДЕЛИЕ – СЪВРЕМЕНЕН БИЗНЕС МОДЕЛ ЗА УСТОЙЧИВО ЗЕМЕДЕЛИЕ

Дамян Кирчев
Икономически университет - Варна

CARBON FARMING - A MODERN BUSINESS MODEL FOR SUSTAINABLE AGRICULTURE

Damyan Kirechev
University of economics - Varna

DOI: <https://doi.org/10.36997/ARA2021.315>

Резюме

Земеделският сектор се разглежда като ключов от Европейската комисия за постигане на неутрална по отношение на климата икономика, заради способностите да улавя въглероден диоксид. През 2021 година, Комисията публикува резултати за въглеродното земеделие, в контекста на приетите със Зелената сделка ангажименти на намаляване на парниковите газове и постигане на въглероден неутралитет до 2050 г. Определяща е необходимостта държавите да се стимулират за разширяване прилагането на практики свързани с въглеродното земеделие. Анализирани са пет ключови области, които са в основата за създаването на схема основана на въглеродното земеделие. Ползите от въглеродното земеделие могат да бъдат в редица направления, но най-вече да се произвежда повече храна с по-малко замърсяване, като същевременно се запазва почвата и се поглъща въглероден диоксид.

Ключови думи: въглеродно фермерство; парникови газове; органичен почвен въглерод; Зелена сделка; климатични промени

JEL Класификация: Q15, Q18, Q54

Abstract

The agricultural sector is seen by the European Commission as key to achieving a climate-neutral economy because of its carbon sequestration capabilities. In 2021, the Commission will publish results on carbon farming, in the context of the Green Deal commitments to reduce greenhouse gases and achieve carbon neutrality by 2050. The need to stimulate countries to scale up carbon farming practices is crucial. Five key areas are analyzed as the basis for a carbon-based agriculture scheme. The benefits of carbon farming can be on a number of fronts, but most notably producing more food with less pollution, while preserving the soil and sequestering carbon.

Keywords: carbon farming; greenhouse gases; soil organic carbon; Green Deal; climate change

JEL Classification: Q15, Q18, Q54

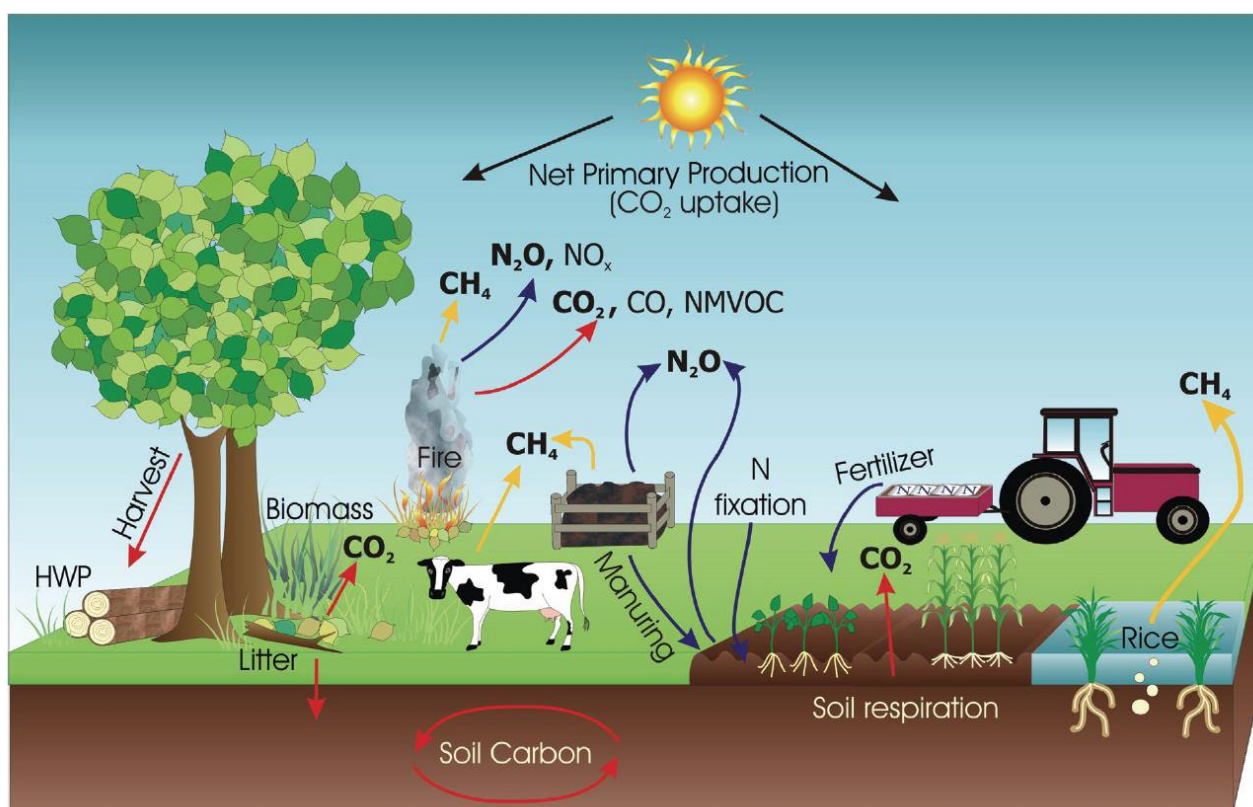
Промените свързани с климата са обект на широки дискусии в науката и политиката и подчертават предизвикателствата за необходимостта от прилагане на

спешни действия свързани със смекчаване на влиянието въглеродните емисии върху климата. В доклада си за изменението на климата от 2018 (IPCC, 2018), Междуправителствения панел по изменение на климата призова страните да намалят общите емисии парникови газове с 45% до 2030 г. и нулева стойност до 2050 г., като намаленията трябва да се комбинират с улавяне и съхранение на въглерод. В тази връзка, Европейската Зелена сделка (European Commission) определи още амбициозна цел за постигане на неутралитет за икономиката на Европейския съюз (ЕС) по отношение на климата до 2050 г. Планът на ЕС постави за цел намаляване на парниковите газове до 2030 с 55%, в сравнение с 1990 г., и неутралитет до 2050 година. При инвентаризацията на емисиите парникови газове на държавите членки на ЕС, на селското стопанство се падат през 2018 г. 437 млн. т., което е около 9,8% от общите емисии на Съюза (Европейска сметна палата, 2019). Това поставя сериозно предизвикателство пред сектора да насочи политиката не само към намаляване на емисиите, но и към възможността да улавя емисии и от други сектори. Ето защо, селското стопанство има ключови цели за балансиране на емисиите парникови газове и за постигане на климатичните цели на ЕС (European Commission). За да се насърчи сектора на селското стопанство в тази насока и да изпълнява действия по отношение на климата, е необходимо създаването на преки стимули за внедряване на благоприятни за климата практики и практики свързани с поглъщането на въглерод.

Поради тази причина в стратегията на ЕС "От фермата до вилцата" Европейската комисия обяви (European Commission), че през 2021 г. ще стартира инициатива за въглеродно земеделие, за да насърчи нов зелен бизнес модел, който да подпомогне внедряването на благоприятните за климата практики на собствениците на земи въз основа на ползите, които те осигуряват за климата. Освен това, както е обявено и в Плана за действие за кръговата икономика (European Commission), Европейската комисията ще разработи регулаторна рамка за сертифициране на поглъщането на въглерод въз основа на надеждно и прозрачно отчитане на въглерод, за да се наблюдава и проверява автентичността на поглъщането на въглерод. Въглеродното земеделие ще осигури финансови стимули за участниците в биоикономиката за благоприятни за климата дейности, водещи до поглъщане и съхранение на въглерод, като по този начин ще създаде нов източник на доходи и ще им помогне да адаптират бизнеса си, за да устоят на последиците от изменението на климата. Научните изследвания показват, че ежегодно увеличение от 0,4% въглерод, съхраняван в почвите, би направил възможно спирането настоящото увеличение на атмосферния въглероден диоксид.

В този смисъл, целта на доклада е да се фокусира върху въглеродното земеделие, като интелигентна стратегия щадяща климата, която използва възможностите на селскостопанските практики за съхраняване на атмосферен въглерод в почвите и растителността, за да се постигнат целите поставени от на ниво ЕС.

„Въглеродното земеделие“ се разглежда като управление на въглеродни басейни и потоци от парникови газове на ниво земеделско стопанство, с цел смекчаване на изменението на климата. Това включва както управление на земя, така на селскостопански животни, задържане на въглероден диоксид, метан и азотен оксид в почвите и растителността (COWI, Ecologic Institute and IEEP, 2021). Във въглеродното земеделие се включват внедряване на практики както за намаляване на въглеродните емисии, така и практики за поглъщане на въглерод от атмосферата.

Източник: (COWI, Ecologic Institute and IEEP, 2021), p. 15

Фигура 1. Цикъл на парниковите газове и селското стопанство

Само намаляването на емисиите парникови газове няма да ограничат в достатъчна степен глобалното затопляне, поради което се налага да се проучват и внедряват в практиката на възможностите за съхранение на въглероден диоксид от атмосферата, така че да се поддържа баланс. Развитието на използването на възобновяеми енергийни източници и електрификация на транспорта са стъпки в посока на задържане на емисиите

въглерод, но е обективна и нарастваща нуждата от намаляване на натрупания въглероден диоксид в атмосферата. Съществуват редица практики за улавяне на въглерод, но селскостопанските практики могат да имат най-голям потенциал.

Въглеродно земеделие - изричното използване на селското стопанство за секвестриране и съхраняване на въглерод в почвата може да се разглежда като холистичен модел за полезни практики и създаване на агроекосистеми, които да осигурят екологичност на икономиката (Marks, 2020). На практика, въглеродното земеделие използва регенеративно земеделски практики за извличане на повече въглерод от атмосферата отколкото произвежда. Въглеродното земеделие има потенциал да премахне значителни количества въглероден диоксид от атмосферата, без да се налага да се ползват допълнителни източници на енергия. Почвите са вторият по големина резервоар от въглерод “след световните океани, поради което следва да се разглеждат като важен поглъщател на въглерод. Но неправилното им използване чрез неустойчиви практики (неустойчиво земеделие или паша) могат едновременно да освободят огромни количества въглерод. Това увеличава важността на въглеродното земеделие в съвременния европейски земеделски бизнес модел.

Прилагането на въглеродното земеделие се разглежда от ЕС като критичен фактор за стимулиране внедряването на система за мониторинг на резултатите свързани с тези дейности (COWI, Ecologic Institute and IEEP, 2021), която се очаква да се публикува през 2023 г. Инициативата за въглеродно земеделие на ЕС, която ще стартира през 2021 г. ще популяризира един такъв нов бизнес модел, основан на въглерод и ще стимулира държавите към внедряването на проекти в областта на въглеродното земеделие.

Понастоящем на земеделските производители се предлагат икономически стимули за подобряване на техните земеделски практики и практики щадящи околната среда, чрез плащания за агроекология и климат и подкрепа за инвестиции свързани с опазване на околната среда. За съжаление, до този момент трудно могат да се измерят ефектите от тези схеми върху намаляване на парниковите газове. Стимулите за внедряване на въглеродно земеделие (основани на резултати) предлагат своите предимства пред досегашните практики (основани на действия), но също така имат предизвикателства и ограничения. Предимствата на прилагането на схеми свързани с въглеродното земеделие могат да се търсят в:

- По-голяма гъвкавост за земеделския производител, като се насърчава адаптивността, внедряването на иновации и предприемачеството.
- По ясна връзка между плащанията и въглеродните въздействия, което ще

осигури привлекателност и потенциал за навлизане на нови фермери във въглеродното земеделие.

- Въглеродните въздействия са цел, а не страничен ефект от устойчивото земеделие насочено към потенциално по-висока ефективност.
- По-ниски алтернативни разходи.
- Разширяване на образователна роля за земеделските производители и обществото.

Предизвикателствата от внедряването на въглеродното земеделие за земеделските производители могат да се търсят в:

- Потенциални по-високи финансови рискове и увеличена несигурност за земеделските производители.
- Потенциално по-високи разходи за транзакционни разходи.
- Трудности при мониторинга и проверка на резултатите от смекчаването на нивата на въглерод и влиянието върху климата.
- Постигане на трайност на въглеродните въздействия.
- Нарастваща необходимост от консултантска подкрепа.

В световен план, въглеродните земеделски практики набират популярност. За отделни фермери, въглеродното земеделие поддържа почвата, което в крайна сметка води до увеличаване на добивите. Въглеродното фермерство разчита на фотосинтезата като механизъм за съхранение на въглерод в земята, така че въглеродът напускащ дадена екосистема е по-малък, отколкото въглеродът постъпващ в него. На практика, растенията притежават потенциала да увеличават почвената органична материя чрез улавяне на големи нива въглероден диоксид чрез фотосинтеза. Земеделските производители, които практикуват въглеродно земеделие, ще разчитат на пет основни регенеративни земеделски техники, които подчертават здравето на почвата и я подобряват (Marks, 2020):

- 1) минимизиране на почвените смущения като обработка на почвата, синтетични пестициди и торове;
- 2) подхранване на почвата с разнообразие от надземни и подземни култури;
- 3) покриване на почвата за увеличаване на улавянето на въглерод;
- 4) оставените корени на растенията в земята или засаждат многогодишни култури увеличават органичния материал в почвата;
- 5) интегриране на пасищното животновъдство с растениевъдството.

Някои примери за практики, които земеделските стопани могат да използват, за да

подпомогнат поглъщането на въглерод и да подобрят състоянието на почвата, включват:

- ✓ Остатъците от биомаса се връщат в почвата като мулч след прибиране на реколтата, вместо да се отстраняват или изгарят.
- ✓ Конвенционалните практики за обработка на почвата се заменят с консервационна обработка на почвата, без обработка на почвата и/или мулчиране.
- ✓ Покривните култури се отглеждат извън сезона, вместо да се оставят голи обработваеми площи.
- ✓ Непрекъснатите монокултури се заменят с разнообразни сеитбообращения и интегрирани земеделски практики.
- ✓ Интензивното използване на химически торове се заменя с интегрирано управление на хранителните вещества и прецизно земеделие.
- ✓ Интензивното отглеждане на култури се заменя с обработваеми земи, интегрирани с дървета и животни.
- ✓ Повърхностното напояване се заменя с капково, браздово или подпочвено напояване.
- ✓ Безразборното използване на пестициди се заменя с техники за интегрирано управление на вредителите.
- ✓ Маргиналните и деградирани почви се възстановяват до естественото им състояние, вместо да се използват като обработваеми земи.

Много от тези практики могат да се използват в комбинация една с друга или да се прилагат една по една. Почти всички обработваеми земи могат да бъдат подобрени с тези и други практики.

През април 2021 г., след двугодишно проучване, Европейската комисия публикува техническо ръководство за създаване и прилагане на въглеродно земеделие в ЕС, което е насочено към участници и публични органи да инициират действия в посока въглеродното земеделие. В проучването бяха разгледани ключови въпроси, предизвикателства, компромиси и варианти за проектиране (COWI, Ecologic Institute and IEEP, 2021). В него е направен преглед на съществуващите схеми, които възнаграждават поглъщането на въглерод или намаляването на емисиите в пет области: възстановяване и преовлажняване на торфища; агролесовъдство; поддържане и увеличаване на почвения органичен въглерод (COB) в минералните почви; управление на COB в пасищата; и въглероден одит на животновъдни ферми (COWI, Ecologic Institute & IEEP, 2021). В Анекса към Техническото ръководство, петте ключови области са в основата за създаването на схема основана на въглеродното земеделие:

1) **Възстановяване и преовлажняване на торфища.** Торфищата имат ключова функция във въглеродния цикъл поради ролята им на постоянна запас от въглерод. Години наред неустойчиво управление на торфищата и деградацията им ги направи мрежа от емитент на парникови газове. Понастоящем деградиралите торфища отделят 2 Gt CO₂ годишно и са отговорни за почти 5% от общата обща антропогенна емисия на CO₂. Торфеното възстановяване и преовлажняването може да даде важен принос за смекчаването на климата, като спре емисии от окисляване на органичен въглерод и защита на останалия въглерод. Това е и видът на земеползването, при който в момента въглеродното земеделие е по-напреднало. Възстановяването и преовлажняването на торфищата може да се финансира чрез въглеродни кредити. Потоците на парникови газове от торфищата и емисионните фактори в торфищата са добре свързани с водата, използването на земята и типа растителност.

2) **Агролесовъдство.** Агролесовъдството е практиката на комбиниране на дървесна растителност (дървета или храсти) със земеделска реколта и / или животновъдни системи за паша. Последните изследвания изчисляват, че въвеждането на агролесовъдство върху избрани обработваеми земи и пасища в ЕС, може да доведе до секвестриране от 2,1 до 63,9 Mt въглерод годишно, т.е. между 7,78 и 234,85 Mt CO₂ екв. годишно. Схемите, базирани на резултатите, за поддържане или създаване на агролесовъдни системи са в начална възраст в ЕС и най-вече на експериментален етап. Агролесовъдството обаче е обещаващ вариант за въглеродно земеделие, основано на резултатите, защото има потенциал да бъде разположени върху всички видове земеделски земи в ЕС (с изключение на дренирани торфени земи), като се използват локално подходящи дървета, дървесни многогодишни култури и жив плет. Методологията за изчисляване на поглъщането на въглерод в надземна дървесна биомаса с използване на косвени методи изглежда обещаваща, но техниките за измерване на промените в органичния почвен въглерод в агролесовъдството, все още не е валидиран напълно и се нуждае от допълнителни изследвания.

3) **Поддържане и подобряване на органичния почве въглерод в минерални почви.** Поддържането и секвестрирането на въглерод в почвата е важен вариант за смекчаване със значителни съпътстващи ползи за производителността и екосистемите. Земеделските производители могат да прилагат редица управленски практики за подобряване на нивата на органичния почвен въглерод, включително изрязване на стърнищата, подобро сеитбообращение, агролесовъдство и преобразуване на тревни площи в пасища. Потенциалът на секвестриране на органичния въглерод в почвата върху

минерални почви в ЕС се оценява на между 9 и 58 Mt CO₂ екв. годишно. Освен това, поддържането на съществуващия органичен въглерод в почвата е от решаващо значение, тъй като много минерални почви продължават да губят органичен въглерод. Очакваните годишни емисии в ЕС от минерални почви под обработваема земя са 27 Mt CO₂ екв.

4) *Управление на органичния почвен въглерод върху пасища.* Тревните площи покриват повече от една трета от общата земеделска площ в Европа и могат да играят важна роля в смекчаването на климата, освен че предоставя значителни съпътстващи ползи, включително опазване на биологичното разнообразие и подобрена продуктивност на почвата и добива от пасища. Поддържането и превръщането в пасища е обещаващ вариант за управление увеличаване на органичния въглерод в почвите на земеделските земи в ЕС. Според данните за 2016 г., докладвани на UNFCCC за ЕС, 41 Mt CO₂ eq са изолирани върху минерални почви под тревни площи. Доклад на IPCC за изменението на климата и земите установи, че поглъщането на въглерод в почвата на пасища и земеделски земи чрез подобро управление на пасищата има глобален потенциал за намаляване на емисиите на парникови газове от 0,045 Gt въглерод годишно. Обхватът за потенциално увеличение на органичния почвен въглерод за по-широката категория управление на почвите, е между 4 и 8,6 Gt CO₂ екв. годишно. Оценката на изолирания органичен почвен въглерод върху пасищата е сложна.

5) *Въглеродни одити на животновъдни ферми.* Европейският животновъден сектор е отговорен за 81% от селскостопанските емисии в Европа. Животновъдните ферми имат потенциал да намалят емисиите на парникови газове от добитъка чрез управление на стадата и хранене, управление на отпадъци от животни, управление на фуражните култури и намалено използване на торове и енергия. Внедряването на подобни действия има потенциал да намали емисиите с поне 12-30% до 2030 г. Инструментите за одит на въглерод в цялата ферма могат да изчислят комбинираното въздействие върху климата на множество климатични действия и по този начин предлага обещаваща основа за внедряване на схеми, базирани на резултати, които насърчават земеделските производители да намалят емисиите на парникови газове, свързани с селскостопански животни.

Внедряването на подобни схеми от повече фермери биха били възможни само след отчитане на условията в страните, степента на информираност на земеделските стопани, възможността за адекватен мониторинг и оценка на въздействието. Въпреки трудностите и предизвикателствата, въглеродното земеделие ще има важен принос в смекчаването на климатичните промени и ще се разглежда като нов бизнес модел в земеделието. Това

внедряването на въглеродно земеделие ще се насърчава чрез политиката на ЕС и усилия на националните правителства (чрез Общата селскостопанска политика), както и чрез инициативи на частния бизнес. В зависимост от резултата от преговорите по обновяване на ОСП по зелените схеми фермерите в общността могат да получат 38 - 58 млрд. евро. Според Франс Тимерманс, заместник-председателят на Европейската комисия, който отговаря за Зелената сделка на ЕС, "въглеродното земеделие предлага нови възможности за доходи за фермерите".

В допълнение, към компенсирането на емисиите, практиките за въглеродно земеделие имат допълнителни ползи от възстановяването на деградирани почви, увеличаването на производството на култури и намаляването на замърсяването чрез свеждане до минимум на ерозията и изтичането на хранителни вещества, пречистване на повърхностните и подпочвените води и увеличаване на микробната активност и биоразнообразието на почвата. Важно е да се признае стойността на тези други ползи, така че те да не бъдат пренебрегвани при прилагането на политики, които насърчават улавянето на въглерод в почвата.

Допълнителните ползи от въглеродното земеделие означават, че може да се произвежда повече храна с по-малко замърсяване, като същевременно се поддържа почвата и се поглъща въглероден диоксид. Ако бъдат осъществени в достатъчно голям мащаб, практиките на въглеродното земеделие имат потенциала да започнат да обръщат катастрофалните последици от изменението на климата. Насърчаването и увеличаването на използването на тези практики е един от най-добрите начини за постигане на целите за намаляване на въглеродните емисии и смекчаване на изменението на климата.

Използвана литература:

1. COWI, Ecologic Institute & IEEP (2021) Annexes to Technical Guidance Handbook - setting up and implementing result-based carbon farming mechanisms in the EU. Report to the European Commission, DG Climate Action on Contract No. CLIMA/C.3/ETU/2018/007. COWI, Kongens Lyngby.
2. COWI, Ecologic Institute and IEEP. (2021). Technical Guidance Handbook - setting up and implementing result-based carbon farming mechanisms in the EU. Report to the European Commission, DG Climate Action, under Contract No. CLIMA/C.3/ETU/2018/007. COWI, Kongens Lyngby.
3. European Commission. (н.д.). Извлечено от https://ec.europa.eu/clima/policies/forests/carbon-farming_en

4. European Commission. (н.д.). Извлечено от https://ec.europa.eu/clima/policies/eu-climate-action_en
5. European Commission. (н.д.). Извлечено от https://ec.europa.eu/food/horizontal-topics/farm-fork-strategy_en
6. European Commission. (н.д.). Извлечено от https://ec.europa.eu/environment/strategy/circular-economy-action-plan_en
7. IPCC. (2018). *Summary for Policymakers of IPCC. Special report on Global Warming of 1,5C approved by governments* . IPCC.
8. Marks, A. B. (2020). (Carbon) Farming Our Way Out of Climate Change. *U of Colorado Law Legal Studies Research Paper*, =20-36. Извлечено от <https://ssrn.com/abstract=3650629>
9. Европейска сметна палата. (2019). *Емисии на парникови газове в ЕС – докладването на емисиите е добро, но е необходима по-качествена информация за бъдещото им намаляване*. Люксембург: Европейска сметна палата.
10. EEA. (2015). *National emissions reported to the UNFCCC and to the EU Greenhouse Gas Monitoring Mechanism*. European Environmental Agency. Извлечено от <http://www.eea.europa.eu>

Информация за контакт с автора:

Гл. ас. д-р Дамян Кирчев

Икономически университет – Варна

e-mail: dkirechev@ue-varna.bg

ПРОЕКЦИИ НА УПРАВЛЕНИЕТО НА ОТПАДЪЦИТЕ В БЪЛГАРИЯ

Радмил Николов
Икономически университет – Варна

WASTE MANAGEMENT PROJECTIONS IN BULGARIA

Radmil Nikolov
University of economics – Varna

DOI: <https://doi.org/10.36997/ARA2021.325>

Резюме

Управлението на отпадъците е сред приоритетните направления в политиката на България, като част от ЕС. Подобряването на околната среда чрез намаляване на депонираните отпадъци, постигане на балансираност и устойчивост в отделните райони на нашата страна, приоритетно ориентиране към продукти от биоразградими битови отпадъци, ефективно намаляване на емисиите на парниковите газове, подобряване състоянието на почвите в България, запазване на природното разнообразие са сред ключовите цели. Разработеният Национален план за отпадъците до 2028 г. на България представлява сериозна заявка за намиране на начини за разрешаване на проблема с боклуците в страната и създаване на предпоставки за успешно преминаване към кръгова икономика. Целта на доклада е да се анализират разходите за управление на отпадъците в България за периода 2015-2020 г. и да се характеризира Националният план за управление на отпадъците в България до 2028 г.

Ключови думи: *отпадъци; управление; кръгова икономика*

JEL Класификация: *Q53*

Abstract

Waste management is among the priority areas in the policy of Bulgaria, as part of the EU. Improving the environment by reducing landfilled waste, achieving balance and sustainability in different regions of our country, priority orientation to products from biodegradable household waste, effective reduction of greenhouse gas emissions, improving the condition of soils in Bulgaria, and preserving natural diversity are among the key objectives. Bulgaria's developed National Waste Plan until 2028 is a serious query to find ways to solve the problem of garbage in the country and create conditions for a successful transition to a circular economy. The purpose of the report is to analyze the costs of waste management in Bulgaria for the period 2015-2020 and to characterize the National Plan for Waste Management in Bulgaria until 2028.

Keywords: *waste; management; circular economy*

JEL Classification: *Q53*

Въведение

Отпадъците се явяват едновременно екологичен, социален и икономически проблем, което води до необходимостта от сериозни усилия с разнороден характер за

предотвратяване на образуването им. Дейностите, свързани с тяхното третиране, имат благоприятен ефект върху околната среда, поради което вниманието трябва да е ориентирано към намирането на начини и средства за повторна употреба и рециклиране на материалите. Най-добрият вариант за обществото и въздействието върху околната среда като цяло, е недопускането на формиране на отпадъци или поне минимизиране на размерите им.

Отпадъците и Националният план на Р България за управлението им

Количеството на отпадъците непрекъснато нараства и тази тенденция се характеризира като едно от трите най-големи опасения за околната среда на гражданите, според проучване на Евробарометър, проведено през 2017 г. (Специално проучване на Евробарометър № 468; План за действие относно кръговата икономика, 2020). Поради това вниманието се фокусира върху необходимостта в световен мащаб да се премине към повторно използване на ресурсите, максимално намаляване на отпадъците (по възможност до равнища, близки до нула), трансформиране на икономиката в кръгова, в чиято основа стои жизненият цикъл на продуктите и услугите. В същото време постигането на всичко това предполага наличието на подходящи инструменти за финансиране на екоинновации. За успешното справяне с отпадъците днес важно значение придобива намирането на начини и средства за тяхното ефективно използване като ресурс, както и предотвратяване на образуването им в дългосрочен план. Постигането на това ще доведе до устойчивост в управлението на отпадъците. Една от основните цели на политиката на ЕС е насърчаване използването на отпадъчните материали като се намерят начини за приложението им под формата на суровини и материали за изработване на други продукти. Натрупаният опит показва, че рециклирането води до спестяване на енергия и респективно намаляване на парниковия ефект. В тази връзка от важно значение е разделното събиране на отпадъците, което да подпомага последващото им рециклиране.

За управление на отпадъците в България е разработен Национален план за управление на отпадъците (НПУО), който се основава на Закона за управление на отпадъците (ЗУО). Като основна цел на НПУО се извежда постигане на устойчиво развитие на страната чрез интегрирана рамка за управление на отпадъците. Тя следва да обезпечи понижаване на негативното въздействие на отпадъците върху околната среда, увеличаване на отговорностите на замърсителите, както и стимулиране на инвестициите за управление на отпадъците. НПУО, разработен за програмния период 2021-2028 г., се

основава на променената философия на стратегическите документи на ЕС, насочващи към преминаване от екологосъобразно управление на отпадъците към политика за предотвратяване на образуването им и трансформиране на икономиката в кръгова. В тази връзка в него са заложили три цели, а именно:

- Намаляване на вредното въздействие на отпадъците чрез предотвратяване образуването им и насърчаване на повторното им използване.

- Увеличаване на количествата на рециклираните и оползотворени отпадъци.

- Намаляване на количествата и на риска от депонираните битови отпадъци.

За осъществяването на НПУО 2021-2028г. са предвидени пет програми, а именно:

- Национална програма за предотвратяване образуването на отпадъци с Подпрограма за предотвратяване на образуването на хранителни отпадъци.

- Програма за достигане на целите за подготовка за повторна употреба и за рециклиране на битовите отпадъци.

- Програма за достигане на целите за рециклиране и оползотворяване на строителни отпадъци и отпадъци от разрушаване на сгради.

- Програма за достигане на целите за рециклиране и оползотворяване на МРО с Подпрограма за управление на опаковките и отпадъците от опаковки.

- Програма за намаляване на количествата и на риска от депонираните битови отпадъци.

Следва да посочим, че Националната програма за предотвратяване образуването на отпадъците 2021-2028 г. е втората за страната програма. Във връзка с изискванията на Директива (ЕС) 2018/851 от 30.05.2018 г. за изменение на Директива 2008/98/ЕО относно отпадъците, към тази програма е разработена и подпрограма за предотвратяване на хранителните отпадъци, отчитаща специфичните предизвикателства и мерки в тази сфера. Рамковата директива за отпадъците определя йерархията за управление на отпадъците, състояща се от пет нива (НПУО 2021-2028г.):

- предотвратяване на образуването на отпадъци;
- подготовка за повторна употреба;
- рециклиране;
- друго оползотворяване (например оползотворяване за получаване на енергия);
- обезвреждане (контролирано депониране, изгаряне без оползотворяване на енергията и др.).

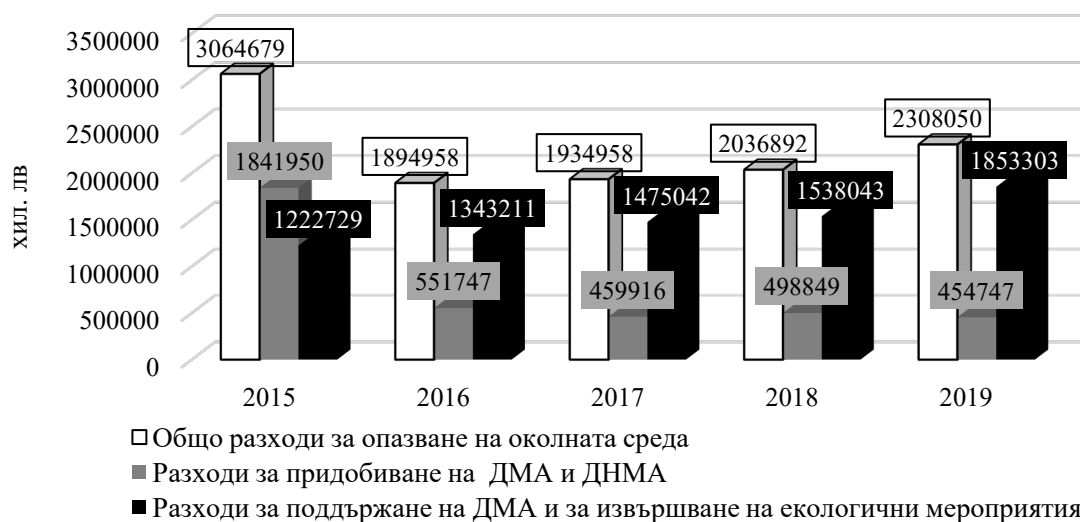
Постигането на заложените в НПУО цели изисква участието на всички

заинтересовани страни – държавата, общините, икономическите и научните организации, неправителствения сектор, отделните домакинства. Ограничаването на образуването на отпадъци зависи от начина на потребление. От особено значение е намирането на начини за удължаване живота на различните продукти, потребявани в ежедневието на всеки. Ползите от подобни действия можем да търсим както в екологичен, така и в икономически аспект.

Анализ на разходите за опазване на околната среда в Р България за периода 2015-2020 г.

Средствата, използвани за опазването на околната среда, имат характер на важна предпоставка за достигане на екологична устойчивост, осигуряване на здравословен начин на живот и социална равнопоставеност, могат да се разглеждат като начин за постигане на икономически растеж, създаване на нови възможности за бизнеса, увеличаване на заетостта чрез създаване на нови работни места. Разходите, свързани с опазването на околната среда най-общо следва да се характеризират като разходи, които възникват в резултат на съществуващите законови норми и обществен натиск и са насочени към предотвратяване на замърсяването, както и възстановяване на средата от него (Иванова, р. 2013, с. 61). От особено значение са разходите, които публичният и частният сектор правят във връзка с управлението на отпадъците.

Анализът на общите разходи за опазване и възстановяване на околната среда у нас за периода 2015-2019г. показва спад в размер на почти 25% през 2019 г. в сравнение с 2015 г. Намалението е в резултат на по-малкия размер на разходите за придобиване на ДМА и ДНМА. В същото време се наблюдава значително завишаване на средствата, отделяни за поддържане на ДМА и за осъществяване на екологични мероприятия (Виж Фигура 1).

Източник: НСИ

Фигура 1. Разходи за опазване и възстановяване на околната среда общо за страната за периода 2015-2019 г.

Разходите за услуги, свързани с околната среда (за отвеждане и пречистване на отпадъчни води, и за обезвреждане на отпадъци, в т.ч. такса битови отпадъци към общините) имат динамичен характер през разглеждания период. Първоначалното нарастване на общия им размер през 2016 г. е последвано от спад през следващите подпериоди, в резултат на което през 2019 г. те достигат едва 71% от стойността им през 2015 г. Наблюдава се увеличаване на разходите, които домакинствата правят във връзка с плащането на годишната такса битови отпадъци (Виж Фигура 2).

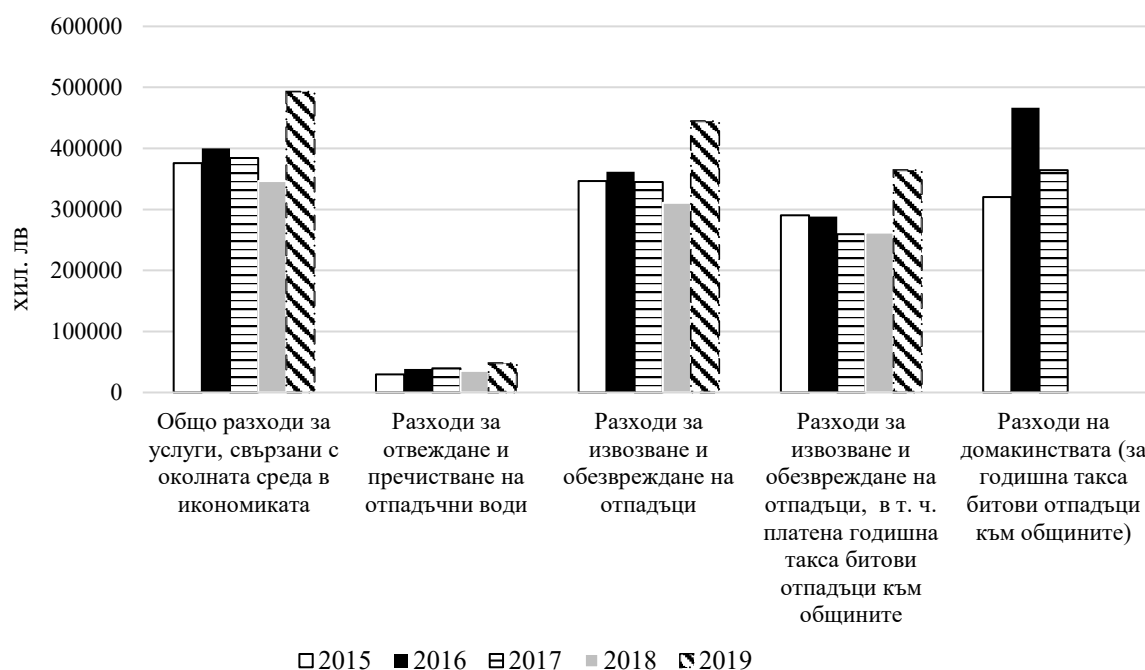

Източник: НСИ

Фигура 2. Разходи за услуги, свързани с околната среда в България за периода 2015-2019 г.

По отношение на такса битови отпадъци следва да посочим, че като икономически инструмент, тя трябва да материализира прилагането на принципа „замърсителят плаща“, а в качеството на такъв да се разглеждат домакинствата и фирмите, формиращи битови отпадъци. Тежестта е върху бизнеса, размерът на таксата за който е в пъти по-голям в сравнение с населението на страната (на 1 тон генериран отпадък). Анализът на данните сочи, че настоящият начин на формиране размера на тази такса не позволява постигане на очаквания ефект, тъй като не е обвързана с количеството на събраните отпадъци от лицата. Поради това са предприети мерки и се очаква от 1.01.2022г. да влезе в сила актуализиран начин за формиране на индивидуалния размер на такса битови отпадъци, който да изисква личното отношение на всеки.

По-детайлният анализ на разходите за опазване на околната среда показва, че през разглеждания период с най-нисък дял се отличават разходите за отвеждане и пречистване на отпадъчни води, следвани от разходите за извозване и съответно обезвреждане на отпадъците у нас (Виж Фигура 3).

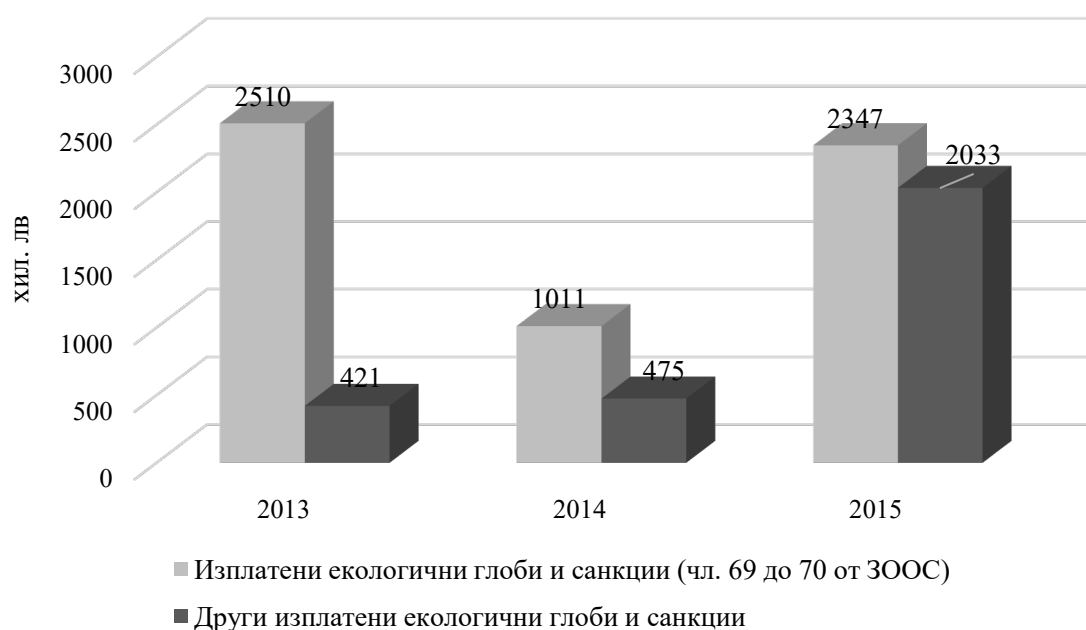

Източник: НСИ

Фигура 3. Разпределение на общите разходи за услуги, свързани с околната среда по категории в България за периода 2015-2019 г.

Също така трябва да посочим, че се наблюдава голяма динамика в размера на платените екологични глоби и санкции в страната, отчетени за 2013-2015 г. Така например, намаляването на глобите и санкциите, наложени в страната съгласно чл. 69 до 70 от ЗООС малко над 2 пъти през 2014 г. е последвано от нарастване през 2015 г., като

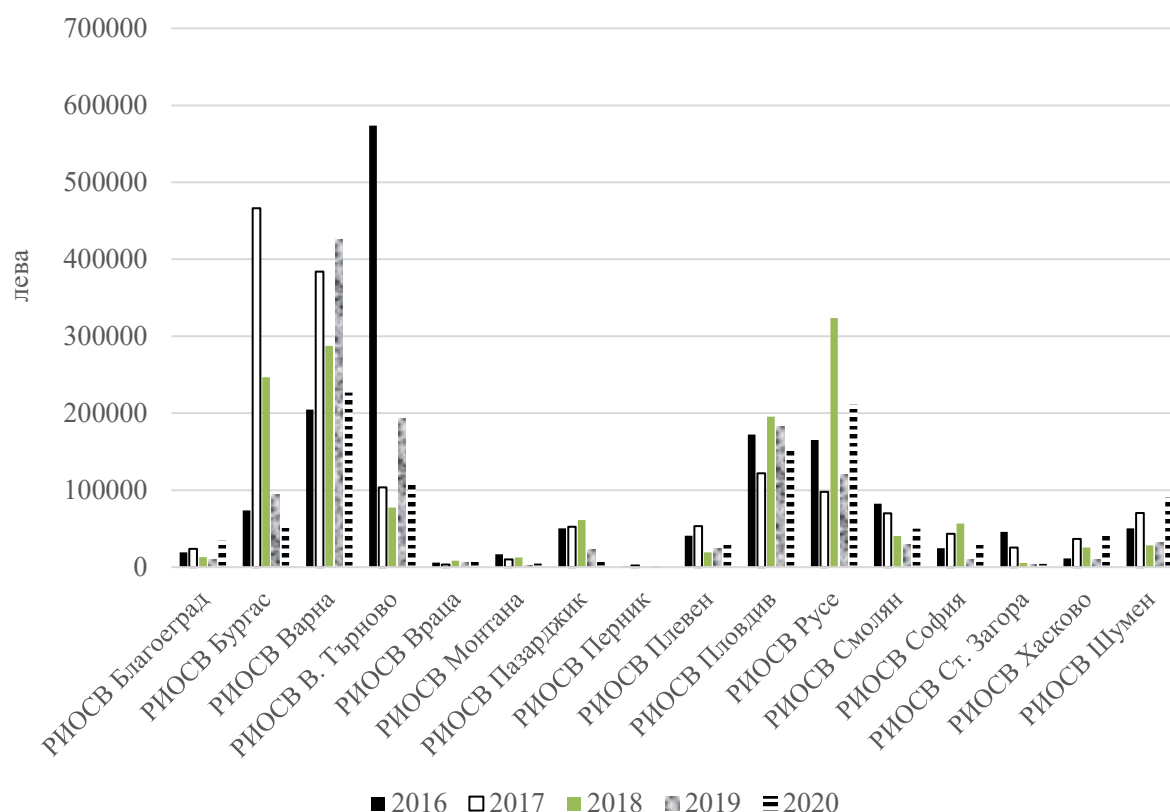
почти се достига размера им от началото на периода. При другите екологични глоби и санкции се наблюдава незначителен ръст през 2014 г. спрямо 2013 г., последван обаче от скокообразно увеличаване през 2015 г в размер на 4,8 пъти в сравнение с 2013 г. (Виж Фигура 4). Това показва, че налаганите санкции все още не постигат своето предназначение, а именно да служат като средство за предотвратяване на нови и/или повторни нарушения, водещи до замърсяване на околната среда. Усилията на правоимащите органи следва да бъдат насочени към намирането на подходящи средства и начини за преодоляване на тази тенденция.

Източник: НСИ

**Фигура 4. Размер на изплатените екологични глоби и санкции
за периода 2013-2015 г.**

Разглеждането на наложените санкции в териториален аспект показва, че най-голям е техният размер в районите на РИОСВ Варна, Велико Търново, Пловдив и Русе, които през годините променят своите места. С най-малко наказателни постановления се отличава РИОСВ Перник. Във времеви аспект 2020 г. се отличава с най-малък размер на платените санкции, а с най-голям такъв се отличава 2017 г. (Виж Фигура 5).

Източник: НСИ

Фигура 5. Преведени суми от наложени санкции по общини (2016-2020 г.)

Все още не можем категорично да коментираме по-ниския размер на платените глоби и санкции. Причините затова могат да имат различен характер – по-нисък размер на наложените санкции, неспазване на определените срокове и др. В същото време трябва да посочим и това, че наблюденията показват, че все още размерите на глобите и санкциите у нас не са в размери, които имат превантивен характер. Част от нарушителите определят като по-малки загуби за себе си да платят наложените санкции, но да не променят начина си на работа. Поради това трябва да се работи сериозно в посока на разрешаване на този проблем.

Заклучение

НПУО 2021-2028г. в България следва да осигури продължителност и логична последователност на координиране на действия, ориентирани към постигане на добро управление на отпадъците на национално ниво, както и в трансграничен аспект. Необходимо е да се повиши степента на изискванията за превенция, като се разработят и приложат нови правила за екодизайн и устойчивост на продуктите и услугите през отделните фази на целия им жизнен цикъл, както да се постигне пълно съгласуване на

националните политики за ресурсно оползотворяване с актуалните европейски инициативи. Също така, важно е да посочим, че постигането на екологична устойчивост изисква насърчаване на дейностите, които позитивно допринасят за защита и подобряване на околната среда, каквито са например намаляване и рециклиране на отпадъците; енергийна ефективност; повишаване информираността относно устойчивото развитие; подкрепа за фокусирани върху околната среда проекти; провеждане на обучения по управление на околната среда (Иванова, Р. 2016, с. 52). В основата на изграждането на ефективна и устойчива система за управление на отпадъците се намират намаляването, повторното използване, рециклирането, пълното оползотворяване и обезвреждане на отпадъците.

Използвана литература

1. Иванова, Р. (2016). Екомениджмънтът в контекста на устойчивото развитие. Управление и устойчиво развитие. София: ЛТУ, с. 51-56
2. Иванова, Росица (2013). Анализ на разходите за опазване и възстановяване на околната среда и ефективността на оперативната дейност на предприятието. Управление и устойчиво развитие. София: ЛТУ, с. 60-65
3. Национален план за управление на отпадъците (НПУО) 2021-2028г. <https://www.moew.government.bg/bg/nacionalen-plan-za-upravlenie-na-otpaducite-npuo-v-republika-bulgariya-za-perioda-2021-2028-g/>
4. План за действие относно кръговата икономика. ЕС, EU Green Deal, Март 2020. https://ec.europa.eu/bulgaria/news/circular-economy-action-plan-2020_bg
5. Специално проучване на Евробарометър № 468, *Attitudes of European citizens towards the environment* (Нагласи на европейските граждани към околната среда). Европейска комисия, 2017 г. https://data.europa.eu/data/datasets/s2156_88_1_468_eng?locale=bg
6. www.nsi.bg

Информация за контакт с автора:

Гл. ас. д-р Радмил Николов

Икономически университет - Варна

e-mail: radmil.nikolov@ue-varna.bg

МЕТОДИКА ЗА ИЗСЛЕДВАНЕ НА ИКОНОМИЧЕСКАТА ЕФЕКТИВНОСТ В МЕСОДАЙНОТО ГОВЕДОВЪДСТВО

Стефан Генов
Икономически университет – Варна

METHODOLOGY FOR ECONOMIC EFFICIENCY EVALUATION AT BEEF CATTLE BREEDING

Stefan Genov
University of economics – Varna

DOI: <https://doi.org/10.36997/ARA2021.334>

Резюме

В доклада се предлага методическа рамка за задълбочен анализ на икономическата ефективност в месодайното говедовъдство. Разгледани са различни подходи и методи за оценка на базата на резултативни показатели, предлагани от други автори. На тяхна основа са синтезирани и предложени нови, които се приемат за определящи за икономическата ефективност на фермите. Показателите са групирани с цел да се анализират отделните елементи на производствената технология и организационно-икономическата част на дейността по отглеждане на говеда за месо.

Ключови думи: факторни показатели; производствени разходи; себестойност; приходи; рентабилност

JEL Класификация: Q12

Abstract

The report proposes a methodological framework for an in-depth analysis of the economic efficiency at beef cattle breeding. Different approaches and methods for evaluation based on performance indicators proposed by other authors are considered. Based on them, new ones have been synthesized and proposed, which are considered to be decisive for the economic efficiency of farms. The indicators are grouped in order to analyze the individual elements of the production technology and the organizational and economic part of the breeding.

Keywords: factor indicators; production costs; cost price; revenues; profitability

JEL Classification: Q12

Въпросът за ефективността на селскостопанското производство стои като приоритетен проблем, защото е свързан с жизнеността на селскостопанските предприятия. За отделните ферми, в това число и кравефермите, повишаването на ефективността е особено важно в периоди на финансов стрес, подобен на този в българското селско стопанство през последните години. Ефективните ферми, които

генерират по-високи доходи имат по-голяма вероятност за оцеляване и просперитет.

За разработването на методика за анализ и оценка на икономическата ефективност в месодайното говедовъдство могат да се използват способите на процесния и системния подход, като чрез единият се акцентира на процеса по получаване на определени резултати (ефекти), а чрез другия да се представят факторите, влияещи на етапите в този процес. Преплитането на системния и процесния подход спомага за залагането на някои хипотези, които да са основа за направлението на изследването в сектора и извеждането на перспективите пред него.

Ако се приеме, че икономическата ефективност в месодайното говедовъдство е резултат от протичащ процес, то неговите съставни част трябва да бъдат описани. Като основа за хронологията на процеса може да се приемат последователността на производствената технология и последващата реализация на продукцията. Така в началото имаме натрупване стойност чрез извършване на определени разходи, а в последствие разменни отношения при реализацията на продукцията във веригата производители-търговци-потребители.

Каналите на реализация на селскостопанските продукти са многобройни и трудно подлежат на точно определяне (дефиниране) и пълното им разглеждане не винаги е възможно. Това прави трудна задачата да се разгледат и отчетат факторите на всеки възможен отделен етап, които влияят върху резултатите от дейността. За целите на изследването ще се разграничат на три основни сектора: *Селскостопански → Хранително-вкусовата промишленост (ХВП) → Търговията на едро и дребно*. При транзакциите между различните участници в тази веригата се договарят различните видове цени, които са определящи за приходите в месодайното говедовъдство.

За основен етап на изследването се възприема животновъдната дейност. От икономическа гледна точка, тя се отличава с биологични особености, които се изразяват в т.нар. „биологична трансформация“. Според постановките на Международния счетоводен стандарт 41 „Земеделие“ и Счетоводен стандарт 41 „Селско Стопанство“, *„биологичната трансформация е процес, който предизвиква качествени и количествени промени в животните и се създават нови активи като селскостопанска продукция или други биологични активи от същото потомство“*.

Фигура 1. Възпроизводствен цикъл в месодайното говедовъдство

За единица на научното наблюдение се приема земеделското стопанство, което се дефинира като самостоятелна икономическа единица, която отглежда месодайни говеда, има независимо управление и отговаря на конкретни критерии, за минимален размер. Друго ограничително условие е, че в извадката се включват пазарно ориентирани стопанства, което условно означава, че над 50% от произведената продукция е предназначена за пазара.

В изследване на Диана Копева и Светла Маджарова, (2012) за икономически ефективни се определят фермите, които произвеждат максимално количество продукция, влагат минимални количества производствени ресурси, при оптимални ценови съотношения на производствените фактори и готовия продукт. Спрямо това определение ще се развива и методиката на настоящото изследване.

Икономическият анализ на ефективността на Диана Копева и Светла Маджарова, (2012) включва анализ на входа и изхода на земеделската производствена система, т.е. анализ на осигуреността на фермите с основни производствени средства и тяхното използване в стопанската дейност. В методологичния инструментариум на подхода са включени аналитични и синтетични показатели, в натурална и стойностна форма – в зависимост от характеристиките на изследвания показател, които най-общо могат да се разделят на факторни и резултативни.

При друг методически подход (Котева, 2014) анализът е проведен по основни показатели, характеризиращи икономическото състояние и ефективност на земеделските

стопанства. Показателите, които се използват са:

- **Производителност на труда** - отразява новосъздадената стойност на 1-ца вложен труд. Определя се по формулата:

$$Пт = НДС / ГРЕ ,$$

където:

Пт - постигнатата производителност на труда, лв./ГРЕ;

НДС - получената нетна добавена стойност в стопанството, лв.;

ГРЕ - годишните работни единици като измерител на вложения труд (1 ГРЕ = отработените часове от 1 работник при пълно работно време за 1 година).

- **Продуктивност на животинска единица (Ж.Е.)** - постигнатото равнище на продуктивност зависи от начина на производство (екстензивно, интензивно), от вида на отглежданите животни, породна структура и др. Определя се като:

$$Пже = БП / Ж. Е. ,$$

където:

БП - получената брутна продукция в стопанството, лв.;

- **Рентабилност на производството** - измерител на ефективността на направените разходи. Определянето се извършва по формулата:

$$Нр = (Приходи - Разходи) / Разходи \times 100,$$

където:

Нр - норма на рентабилност на разходите, %.

- **Доходност** - нетният доход е крайният резултат, върху който рефлектират стопанските резултати от дейността на стопанството. Като показатели за доходност могат да се изчисляват средно за стопанството или на Ж.Е.

$$Дж.е = НДС/Ж. Е.,$$

където:

НД - нетен доход, създаден в стопанството, лв.

Дж - средна доходност на 1 Ж. Е., лв.;

Резултатите от анализа на нетния доход може да се приложи със и без включването на субсидии, защото изследването на Котева, 2014) показва, че субсидиите не водят до повишаване на ефективността, а само компенсират по-високите производствени разходи.

Според Станков (2014), който анализира икономическата ефективност в млечното говедовъдство чрез рентабилността като интегрален показател се дава отговор на въпроса за нивото на ефективността, а чрез системата от показатели разкриваме отделни страни от характеристиката на ефективността.

Той използва принципите на декомпозиционния анализ, като показателите за общата икономическа ефективност на първо ниво се базират на измерването на ефекта чрез чистия доход:

- ✓ Рентабилност на съвкупните разходи,
- ✓ Рентабилност на основния капитал,
- ✓ Печалба на крава
- ✓ Печалба на 100 лв. Обща продукция.

За задълбочаване на анализа, като необходимо условие може да се вземе разлагането на синтетичния показател за ефективност на преките му фактори, каквито се цена (Р) и себестойност (АТС). За това на първо равнище на декомпозиция могат да се правят само определени констатации без конкретни аргументи за определено управленческо въздействие.

На второ декомпозиционно ниво се разглеждат себестойността на продуктите от говедовъдството, производителността на труда и структурата на разходите.

Производителността на труда е един от най-важните икономически показатели. Тя е свързана с организацията на производството, уменията на работниците, предприемаческите качества и въвеждането на иновации. Равнището и динамиката на производителността на труда влияят върху производствените разходи за дейността, а с това върху продажните цени и възможностите за реализация на продуктите. От своя страна те се отразяват върху размера на приходите от дейността и върху възможните инвестиции. Когато равнището на производителността на труда е ниско, това означава икономическа изостаналост.

На трето декомпозиционно ниво се изследва влиянието на някои фактори върху равнището на печалбата и себестойността на 1 кг. продукция.

За извършването на задълбочен анализ на печалбата и себестойността и определяне влиянието на всеки отделен фактор (фуражи, лекарства, работна заплата, средна продуктивност и т.н.), може да се използва система от показатели за факторен анализ на себестойността.

На четвърто декомпозиционно ниво са разгледани продукцията, нейното равнище и структура, както и на някои други фактори влияещи върху нея.

Станков (2014), разделя факторите, влияещи върху продукцията на вътрешни и външни. Вътрешните фактори, представени от генотипа и фенотипа на съответното продуктивно животно са обусловени от породата и неговите индивидуални особености. От вътрешните фактори свързани с генотипа и фенотипа съществена роля имат

породността репродукцията и възпроизводителните способности на говедата.

Външните фактори биват технологични и екологични. Технологичните включват системите на хранене, отглеждане, здравословно състояние и др. екологичните – климат, релеф и други.

Степента на използване на биологичните възможности на кравите може да се изразява чрез различни коефициенти. Най-пълни и обективни изводи може да се направят ако те се отнасят както за дадена година, така и за целия период на използване на животните.

Степента на използването на възпроизводителните способности може да се характеризира със следните коефициенти:

- ***Коефициент на използване на възпроизводителните способности на телетата (КИВСТ)***

$$\text{КИВСТ} = \text{ЗЦВОТ} / \text{ФВОТ},$$

където:

ЗЦВОТ - икономически целесъобразна и биологически благоприятна възраст за заплождане на юниците

ФВОТ – фактическа възраст на заплождане на юниците

- ***Коефициент на плодовитост (Кпл)***

$$\text{Кпл} = \text{Пр} / \text{К},$$

където:

Пр - броят на приплодите за определен срок от време

К – брой на кравите.

Когато коефициентите за използване на биологичните възможности за средногодишна и пожизнена продуктивност са по-ниски от единица означава, че не са използвани напълно биологичните заложи на кравите.

Дирекцията по Земеделие и развитие на селските райони към ЕК прилага методология за изчисляването на месечните остатъци в производството на говеждо месо. Докладите на Дирекцията имат за цел да идентифицира тенденциите в разликата в разходите между най-важните елементи на няколко модела угодяване: Интензивно угодяване на млечни телета; Интензивно угодяване на месодайни телета и Доугодяване на отбити телета (DG “Agriculture and Rural Development,” 2017). Методологията няма претенции към изчисляване на конкретни финансови маржове или оценка на рентабилността на производството на говеждо месо.

Входящите данни, които се събират за изчисляване на доходите са, а примерни

данни са показани на Таблица 1):

- ✓ **Цени на база живо тегло;**
- ✓ **Цени на основните фуражни съставки;**
- ✓ **Цени на база кланични трупове;**
- ✓ **Основни параметри за цикъла на угодяване, в т.ч.:**
 - *Първоначално живо тегло (кг);*
 - *Среднодневен прираст (кг);*
 - *Период на угодяване (дни/месеци);*
 - *Конверсия на фуражи (кг фуражи за кг прираст);*
 - *Кланичен рандеман (индекс) = Кланично тегло / Живо тегло*
 - *Крайно живо тегло (кг) = Първоначално живо тегло + (Прираст x Период на угодяване в дни);*
 - *Тегло на кланичния труп (кг) = крайно живо тегло x кланичен рандеман;*
 - *Количество необходим фураж за 100 кг живо или кланично тегло =*

$$\frac{\text{среднодневен прираст} \times \text{дни на угодяване} \times \text{преобразуване на фуража} \times 100}{\text{живо или кланично тегло}}$$

Таблица 1

Примерни базови параметри за интензивно угодявани телета

Показател	Резултат
Първоначално живо тегло	70
Среднодневен прираст	1,45
Период на угодяване	10,8
Конверсия на фуражи	5
Кланичен рандеман	0,53
Крайно живо тегло	539,8
Кланично тегло	283,4
Количество необходим фураж за 100 кг кланично тегло	828,88

Изчисляването на разходите за изхранване се извършва на два етапа:

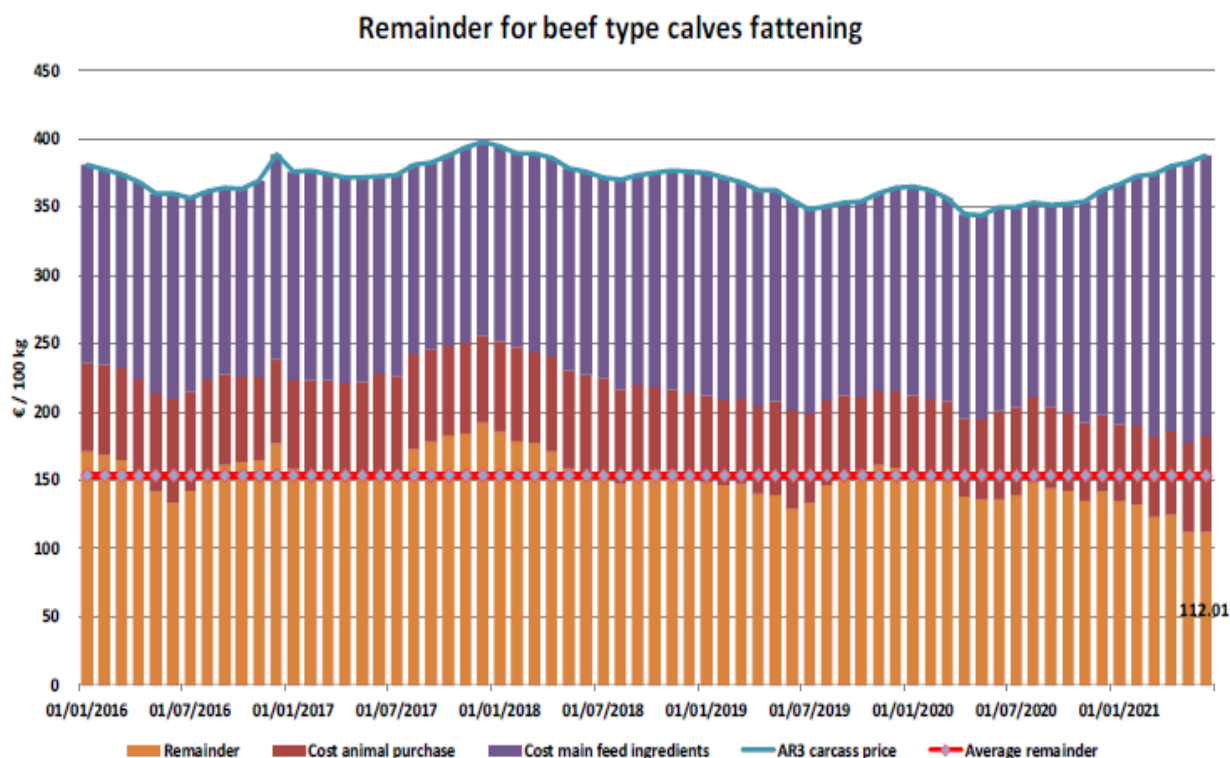
1) Средната цена на фуража (€/1кг) = цената на суровините X дял в 1кг фураж.

Основните съставки, които се използват са:

- Зърно = 76% - по 15,2% царевица, ечемик, пшеница, ръж и овес;
- Източник на протеин = 24% - 12% Рапица + 12% Соя

- 2) Основни разходи за уговяване (€/100кг) = Средна цена на фуража (€/кг) x Количество необходими фуражи за 100 кг живо или кланично тегло.

В изчисленията се вземат в предвид и разходите за придобиване на животните, като цената в единия случай е фиксирана в €/глава или в другия €/kg живо тегло x първоначално живо тегло.

Източник: DG "Agriculture and Rural Development"

Фигура 2. Икономически резултат (остатък) от уговяване на телета за месо

Остатъкът се представя в €/100кг кланично тегло се изчислява като от цената на трупно месо се извадят (–) разходи за основните фуражни съставки и се добавят (+) разходи за покупка на животни. Методологията се основава на данни, събрани от службите на Комисията от различни налични източници.

Спецификация на изпълняваните дейности в животновъдството и биологичната трансформация са определящи за разходите и формирането на себестойността. Точното им калкулиране в условията на пазарна икономика предоставя информация за вземане на управленски решения и в подобни условия ролята му нараства. Това е основание цената на животинската продукция да се формира обосновано, а не случайно (Михайлова, 2012, стр. 68). При условие, че статиите на калкулация в животновъдството се изследват самостоятелно, Чиприянова (2013) предлага номенклатура за разходите в животновъдната дейност, представена в Таблица 2.

Таблица 2

Номенклатура за разходите в животновъдната дейност

Група	Вид разходи
<i>Разходи за материали</i>	Фуражи
	Медикаменти и препарати за борба с болести и вредители
	Инвентар
	Резервни части и ГСМ
	Материали за техническо обслужване
<i>Разходи за външни услуги</i>	Наеми на помещения
	Ветеринарно-медицински и консултантски услуги
	Вода
	Ел. енергия
	Наем на животновъдна техника
	Застраховки
	Комуникационни услуги
	Текущ ремонт
	Граждански договори
<i>Разходи за амортизации</i>	
<i>Разходи за заплати</i>	
<i>Разходи за осигуровки</i>	
<i>Разходи за експлоатация на животновъдна техника</i>	
<i>Други разходи</i>	

Източник: Чиприянова, Г. (2013) Възможности за усъвършенстване на счетоводната информационна система в селскостопанските предприятия. Свищов: АИ Ценов, стр. 70

Използването на посочените номенклатури биха подобрили организацията на отчитане на основните разходи в животновъдството, поради това че съдържат групирани всички разходи за дейността. Освен това се постига прегледност и своевременно акумулиране на информацията за обекта на отчитане.

На база направения литературен преглед и посочените част от други методики, се предлага **класификация на показателите за анализ на икономическата ефективност в месодайното говедовъдство**, които да бъдат емпирично използвани (Таблица 3).

Таблица 3

**Класификация на показателите за анализ на икономическата ефективност в
месодайното говедовъдство**

Група показатели	Показател	Измерване
Профил на стопанството	Структура на стадото	– Брой отглеждани говеда по категории. – Специализация – угодяване, отбиване, производство на елитни животни. – Породен състав.
	Собствено производство на фуражи	– Говедата на хектар земеделска площ. – Площи пасища и ниви за зърно. – Средни добиви. – Качествени показатели на паша, сено, силаж и др. – Степен на самозадоволяване.
	Работна сила	– Брой заети и наети – целогодишно и сезонно
	Методи на угодяване	– Тегло на X дни
Разходи за отглеждане Себестойност $\frac{\text{кг живо тегло}}{\text{кг живо тегло}} = \frac{\sum \Phi_i \times \text{Ц}_i + P + T + M + B + A_m}{\sum \text{Живо тегло}}$	Разходи за закупуване на фуражи и добавки	$\sum \Phi_i \times \text{Ц}_i$ – Общи разходи за фураж: – Φ_i – Количество закупени и използвани фуражи и добавки от вид (кг); – Ц_i – Цена на всеки вид закупени фуражи и фуражни добавки (лв/кг)
	P – Разходи за наем и/или рента на земеделски земи;	
	T – Трудови разходи	– възнаграждения и осигуровки
	M – Разходи за материали	– Отглеждането на животните – медикаменти, инвентар, и др. производство на фураж, семена, торове, препарати, ГСМ, резервни части.

Разходи за отглеждане Себестойност кг живо тегло = $\frac{\sum \Phi_i \times \text{Ц}_i + P + T + M + B + A_m}{\sum \text{Живо тегло}}$	В – Разходи за външни услуги	– Вода, ел. енергия, ветеринарномедицинско обслужване, механизирани услуги, застраховки, комуникации и др..
	Ам – Амортизация	– На дълготрайните материални, нематериални и биологични активи.
	Структура на себестойността	– Относителен дял на всеки показател
Технически параметри на отглеждането	Среднодневен прираст (кг);	– Първоначално живо тегло (кг). – Крайно живо тегло (кг). – Дни на уговяване.
	Използвани фуражи: $\Phi_i = \sum K_i \times B_r$,	– K_i – необходимо количеството от конкретен вид фураж за дажбата; – B_r – броя дни през съответния период.
	Конверсия на фуражи (кг фуражи за кг прираст);	Коефициент на конверсия на фуражите = $\frac{\text{Използвано количество фуражи (кг)}}{\text{Живо или кланично тегло (кг)}}$
	Количество необходим фураж за 100 кг тегло = $\frac{\text{среднодневен прираст} \times \text{дни на уговяване} \times \text{преобразуване на фуража} \times 100}{\text{живо или кланично тегло}}$	
Месодайна продуктивност	Живо тегло преди клане	– За различните категории.
	Тегло на кланичния труп (кг)	
	Кланичен рандеман (индекс)	
	Качествена оценка на трупа	– Разпределението по EUROP на категории. – Клас по конформация. – Степента на заслоеност на трупа.

Маркетинг	Структура на реализацията - продажби в или извън стопанствата	– Брой кланици извършвали обработка на говеда в региона – Цена на ишлеме – Дял на продажбите с предварителни договори.
	Участие в общи продажби	
	Прилагани методи за ценообразуване на угоените говеда	– Живо тегло – Трупно тегло – Отбиви и премии за клас
Приходи	Цени	– Изкупни цени на говеда. – Цени на внос и износ. – Цени на едро/дребно.
	Ефективност на производствените разходи	– Степен на покриване на пазарните цени на себестойността.
	Средна продуктивност на животновъдните стопанства	– Брутна продукция в лева и кг/животински единици (БП/ЖЕ).
Икономически резултати	Различните видове рентабилност	
	Производителност на труда	– Брутна продукция на 1 ГРЕ.
	Нетен доход	– Средна доходност на 1 Ж. Е., лв.
Аграрна политика	Схеми за обвързано подпомагане на месодайни и селекционни говеда и другите схеми за директно подпомагане на глава	– Бюджет. – Цели. – Изисквания. – Контрол.
	Данъчна и Митническа политика	– ДДС. – Мита. – % самозадоволяване на националното потребление.
	Стимулиране на потреблението	– Консумация на месо от ЕРД на глава от населението. – Покупателна способност.

За да се подберат ферми, в които да се приложи анализа, може да бъде използвано структурирано интервю, за което ще е изготвен предварително въпросник. Провеждането на интервютата по него може да се осъществи както пряко, така и опосредствано – по телефона, електронна поща или онлайн анкета. От отговорите на респондентите могат да се събират данни за следните характеристики и показатели:

- ✓ Размер и специализация на фермите.
- ✓ Райониране на фермите за месодайни говеда.
- ✓ Степен на собствена фуражообезпеченост.
- ✓ Методи на уговяване.
- ✓ Структура на себестойността.
- ✓ Структура на реализацията - продажби в/извън стопанствата.
- ✓ Степен на покриване на себестойността от пазарните цени.
- ✓ Прилагани методи за ценообразуване на угоените говеда.
- ✓ Дял на продажбите с предварителни договори.
- ✓ Участие от по схемите за обвързано подпомагане на месодайни и селекционни говеда и другите схеми за директно подпомагане на глава.
- ✓ Влияние на субсидиите и др.

Събраните данни от допитването ще бъдат обобщени и ще се търсят връзки между отговорите по всеки от въпросите. Като примери за такива могат да се посочат следните: Специализация и брой отглеждани животни; Обезпеченост на изхранването и методи на уговяване; Методи на ценообразуване и покриване на себестойността; Начини на реализация и покриване на себестойността и др.

От участниците в допитването могат да се изберат няколко ферми за оценка на икономическата им ефективност. Добре е те да развиват месодайно говедовъдство базирано на различни организационни подходи и методи на хранене, чрез използване на различни видове фуражи и канали на реализация.

Използвана литература:

1. DG “Agriculture and Rural Development.” (2017) *Beef and veal monthly remainders*. Retrieved from https://ec.europa.eu/info/food-farming-fisheries/farming/facts-and-figures/markets/overviews/market-observatories/meat/beef-statistics_en
2. Копева, Д., Маджарова, С. Николова, Н. (2012) *Ефективност на производствените структури в земеделието*. Научни трудове на УНСС, 2 (12), ИК-УНСС, София, с. 84-133

3. Котева, Н. (2014) *Икономическа ефективност на земеделските стопанства в България*. Икономика и управление на селското стопанство, 2, 20–32.
4. Михайлова, Р. (2012) *Калкулиране на себестойност или установяване на средна справедлива цена за килограм живо тегло на животните от определена възрастова група (теоретико-методически аспекти)*. Бизнес Управление, 2, 66–80.
5. Станков, К. (2014) *Икономическа ефективност на стопанствата от млечното говедовъдство в България*, ИК-УНСС, София.
6. Чиприянова, Г. (2013). *Възможности за усъвършенстване на счетоводната информационна система в селскостопанските предприятия*. Свищов: АИ Ценов.

Информация за контакт с автора:

Докторант Стефан Генов

Икономически университет – Варна

e-mail: stefan_genov@ue-varna.bg

РЕГУЛАТОРНИ ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА ПРЕД РЕАЛИЗАЦИЯТА НА АГРАРНИ ПРОДУКТИ В БЪЛГАРИЯ И ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ

Елвира Делчева

Искра Ненчева

Никола Пенев

Тракийски университет – Стара Загора

REGULATORY CHALLENGES FOR THE MARKETING OF AGRICULTURAL PRODUCTS IN BULGARIA AND THE EUROPEAN UNION

Elvira Delcheva

Iskra Nencheva

Nikolay Penev

Trakia University – Stara Zagora

DOI: <https://doi.org/10.36997/ARA2021.348>

Резюме

Съставна част от условията на аграрния пазар в България представляват законовите и подзаконовите разпоредби, събрани в наредби и правилници, налагани от държавните агенции следящи за качеството и безопасността на аграрните продукти търгувани на българския пазар. Целите, които се преследват са за постигане на равни условия за участие на пазара, данъчна отчетност, контрол на качеството. В последните две години сме наблюдатели и участници в съпътстващата ни Covid-19-криза, свързана с последствията от Covid-19, както в България и Европейския съюз, така и по целия свят. Неминуемо последствията от ограничаването и мерките, породени от корона-кризата ще продължат да се удължават във времето в аграрния сектор и селското стопанство като цяло. Целта на това изследване е да се проследи по какъв начин влияят действащите регулаторни норми на реализацията на аграрната продукция и как се е отразило ограничението в условията на криза. Докладът отговаря представят ли регулаторните норми условие за развитие на пазара или са бариера за навлизане и оцеляване на пазара и каква защита предоставят на крайните потребители.

Ключови думи: *аграрни продукти; регулаторни предизвикателства; контрол на качеството; аграрно стопанство в ковид-криза.*

JEL Класификация: *M38, Q13, Q17*

Abstract

An integral part of the conditions of the agricultural market in Bulgaria are the laws and regulations collected in ordinances and regulations imposed by state agencies monitoring the quality and safety of agricultural products traded on the Bulgarian market. The goals are to achieve equal conditions for market participation, tax reporting, quality control. In the last two years we have been observers and participants in the accompanying Covid-19 crisis related to the consequences of Covid-

19, both in Bulgaria and the European Union, and around the world. Inevitably, the effects of the restriction and the measures caused by the crown crisis will continue to prolong over time in the agricultural sector and agriculture in general. The purpose of this study is to trace how the current regulatory norms affect the sale of agricultural production and how the restriction has affected the crisis. Are regulatory norms a condition for market development or are they a barrier to market entry and survival and what protection do they provide to end users?

Keywords: *agricultural products; regulatory challenges; quality control; agricultural economy in Covid-19 crisis*

JEL Classification: *M38, Q13, Q17*

Регулирането като дейност е неотменна част от управлението на днешната икономическа система на национално, регионално и глобално равнище. Регулирането е основен способ на държавата за управление на икономиката и обществото, чрез който осигурява баланс между конкуриращите се интереси. Най-общо, целта на регулациите е защитата на определени икономически и социални ценности. Регулирането на икономиката се реализира чрез въвеждане и прилагане на правила, определящи конкретни изисквания, свързани с функционирането на стопанските субекти. Качеството на регулациите и процедурите за тяхното администриране са предпоставка за икономическия растеж, социалното благосъстояние и опазването на околната среда. Динамиката в развитието на икономическите отношения обуславя диверсифицирането на източниците на регулации, съответно на формите и начините за тяхното администриране.

Регулацията като дефиниция може да се определи като административно законодателство, което определя, контролира или ограничава правата и разпределя отговорностите. Чрез държавните механизми може да бъде обособена до наблюдаване и налагането на правила, установени от основно и/или делегирано законодателство.

Целта на това изследване е да се проследи по какъв начин влияят действащите регулаторни норми на реализацията на аграрната продукция и как се е отразило ограничението в условията на криза. Представяват ли регулаторните норми условие за развитие на пазара или са бариера за навлизане и оцеляване на пазара и каква защита предоставят на крайните потребители.

Като говорим за регулация в условията на пазарната икономика трябва да знаем, че действащите регулации не обхващат всички аспекти на стопанските отношения, а осигуряват минимум от правила, които да се спазват от всички участващи като така се гарантират добри условия за функционирането на пазара.

Като част от ЕС България трябва да се съобразява с тенденциите на развитие на наднационалното законодателство, което се изразява в регламенти и директиви, регулиращи и даващи насоки на развитие в Европа, както и дава насоки за развитие състоянието в което се намира българското селско стопанство.

Темата за предизвикателствата пред аграрния сектор на България в контекста на Общата селскостопанска политика на Европейския съюз е особено актуална към настоящия момент от гледна точка на тенденциите в икономиката и в частност в аграрния сектор, които налагат нова организация на провежданата аграрна политика в страната, спрямо ЕС. От момента на присъединяване към Общността България стриктно спазва европейското законодателство. Целите, които се преследват са за постигане на равни условия за участие на пазара, данъчна отчетност, контрол на качеството. Основната цел на българското правителство е цялостно пазарно преустройство на аграрния сектор и повишаване конкурентоспособността на селското стопанско производство, което да е в състояние да се развива в условията на силния конкурентен натиск на европейския пазар.

(6) Общата европейска селскостопанска политика е насочена към ефективноустойчиво и иновативно земеделие. Нарастващите тенденции и регулаторни предизвикателства пред селското стопанство в Европа (в т.ч. и в България) налагат нейната непрекъсната реформа и обработката към привеждането ѝ в съответствие с по-високите изисквания и стандарти на обществото за производство на здравословни храни, опазването на селските райони, производство на по-висококачествена продукция и увеличаване доходите на селскостопанските производители. Нарастващите предизвикателства пред селското стопанство в Европа налагат непрекъсната реформа на Общата селскостопанска политика, от гледна точка на привеждането ѝ в съответствие с по-високите изисквания на обществото за здравословни и качествени храни, опазване на селските райони и осигуряване на приемлив жизнен стандарт на селскостопанските производители. (5) От тази позиция, целите на европейската аграрна политика могат да се обединят в две основни:

1) Подпомагане конкурентоспособността на европейските земеделски производители на световно ниво;

2) Насърчаване развитието на селските райони (предимно на тези, в които БВП е под 75% от средния за Общността).

Европейската селскостопанска политика дава възможност на Евросъюза да се справи с големи предизвикателства в няколко аспекта:

— осигуряване на безопасна и висококачествена храна на потребителите;

- опазване на околната среда;
- приспособяване към непрекъснато променящите се международни правила за търговия;

- и други.

- Пазарните правила се свеждат до три организационни принципа:

- Пазарни правила за поддържане на цените чрез предоставяне на гаранция за пласмента.

- Пазарни правила за обща външна защита от конкуренция, предимно от трети страни, провеждана чрез мита.

- Пазарни правила, предоставящи преки допълнителни помощи.

От гледна точка на целите на Новата Обща селскостопанска политика на Европейския съюз и насоките на развитие реформираната ОСП („Европа 2020”) има за цел нейното реструктуриране в три аспекта:

- 1) Гарантиране на продоволствената сигурност;

- 2) Опазване на околната среда;

- 3) Гарантиране на устойчиво развитие на селските райони.

Чрез посочените насоки за развитие на реформираната Обща селскостопанска политика на Европейския съюз, от една страна се цели селскостопанските производители да повишат своята конкурентоспособност чрез реорганизиране и оптималното използване на средствата. От друга страна, това е предпоставка за получаване на по-качествени храни на разумни цени от европейските потребители. В тази насока от ЕС се предлагат мерки изразяващи се в:

- по-справедлива, по-леснодостъпна и по-целенасочена помощ;

- помощ за стопаните да се справят с внезапните промени в цените и търсенето;

- заделяне на 30% от плащанията в рамките на ОСП за стопанства, използващи практики за опазване на околната;

- по-целенасочени научни изследвания и иновации;

- повече правомощия за фермерите;

- подкрепа за опазването на околната среда;

- привличане на по-млади селскостопански производители;

- стимулиране на заетостта и предприемачеството в селските райони;

- предотвратяване на опустяването;

- намаляване на административната тежест.

Разграничават се определени критерии, които трябва да са от една страна – икономически ориентирани от гледна точка подпомагане на доходите на земеделските производители, а от друга страна – екологични критерии.

Предизвикателствата пред Общата селскостопанска политика на Европейския съюз изискват реформата да е насочена към превръщането на европейското земеделие в по-динамичен и конкурентоспособен сектор, допринасящ за постигане на целите, заложиени в стратегията „Европа 2020”, а именно – стимулиране на устойчив, интелигентен и приобщаващ растеж.

От март месец 2020г. се постави началото на така наречената корона-криза. Бяха въведени стриктни мерки в цяла Европа, България и в целия свят (2). Те се отразяват и до ден днешен на всеки отрасъл и на всяка сфера от живота ни. Разпространението на Covid-19 и предприеманите мерки за неговото ограничаване и справяне със здравната и задълбочаващата се икономическа криза в световен мащаб очаквано водят до нарастване на предизвикателствата пред земеделското производство и агрохранителната индустрия.

От една страна, това създава реална опасност от нарушаване на производството и преработката на селскостопански продукти, предвид затрудненията в доставките на необходимите средства за производство, както и поради недостиг на работна ръка за изпълнение на основните дейности в отрасъла, породени от прилагането на задължителните мерки за безопасност, въведени за преодоляване на Covid-19 епидемията.

От друга страна, няколкократно затваряне на ресторантьорския, хотелиерския и туристическия бизнес до голяма степен намалява консумацията на основни хранителни продукти – мляко, сирене, месо, плодове, зеленчуци и др. Отложеният старт на летния туристически сезон, в съчетание с отмяната на почивки от чужди туроператори, са допълнителна предпоставка за свиване на потреблението на прясна и преработена земеделска продукция и затрудняване на нейната реализация.

Като особено чувствително се очертава производството на продукти, които са с висока добавена стойност, трудоемки и с кратък срок на съхранение, като плодове и зеленчуци, месо, млечни продукти, риба и рибни продукти.

С цел ограничение на разпространението на вируса COVID-19 (2) на територията на цяла Европа, в това число и България бяха наложени гранични ограничения. Ограничаването на свободата на движение и другите координирани ограничителни мерки бяха необходими за спасяването на човешки животи, но тези мерки доведоха до сериозно забавяне на икономиката, както и до закъснения при доставките на стоки и

услуги от критично значение за земеделското производство и преработка.

Всички тези мерки оказаха сериозни нарушения във веригите на доставка, както по отношение на суровинна обезпеченост, така и по отношение на реализацията на крайните продукти, както на производителите така и на преработвателните.

Извънредната ситуация с корона вируса поставя земеделските производители и преработвателните на земеделска продукция във все по-трудно положение, а последиците от това се наблюдават през цялата 2020 година и до ден днешен (7, 8). Селскостопанският сектор е изправен пред множество предизвикателства, сред които забавен или невъзможен износ, труден достъп до работна ръка, промяна в потребителските нагласи.

На практика, развитието на кризата свързана с Covid-19 нарушава нормалното функциониране на цялата верига на доставка на храни, което създава икономически смущения в селскостопанския сектор и води до ликвидни и икономически проблеми за земеделските производители и предприятията в областта на преработката и маркетинга на селскостопански продукти.

Извънредната ситуация на ниво ЕС неминуемо рефлектира и върху българските земеделски производители и преработватели, включително и при изпълнението на техните инвестиционни намерения, финансирани по ПРСР 2014-2020 г. Само за последните няколко месеца са сключени над 200 анекса към договори за предоставяне на БФП, които основно са свързани с невъзможност за извършване в срок на планираните доставки или изпълнение на строително-монтажни дейности, тъйкато зависят от външни контрагенти в ЕС.

Ефекти от пандемията на пазарите на селскостопанска продукция в световен мащаб

Като цяло, пазарите на земеделски продукти и храни най-бързо реагират на наложените извънредни мерки. Какво показват данните на Организацията по прехрана и земеделие към ООН за цените на храните в световен мащаб в резултат от пандемията от Covid-19: най-общо, още в самото начало на обявяването на пандемия, цените отбелязват понижение, най-вече в резултат от спада в търсенето и от все по-влошаващите се икономически перспективи. Например падащите цени на палмовото масло, което е свързано с понижаване на цените на рафинираните петролни минерални масла и нарастващата несигурностотносно въздействието на кризата свързана с Covid-19 върху пазара. Индексът на цените на млечните продукти спадна с 3%, обусловен от

намаляването на котировките и забавянето на глобалното търсене на внос на обезмаслено и пълномаслено мляко на прах, докато индексът на месото спадна по-скромно с 0,6 на сто, посочва агенцията за храните на ООН(4).

Трябва да се има предвид, че цените на селскостопанските продукти зависят от множество фактори, влияещи на търсенето и предлагането на пазара, като обем на производството през съответната година (не само в страната, но и в световен мащаб), разходите за производство, доходите и предпочитанията на потребителите.

Аграрното стопанство е изправено пред множество предизвикателства, сред които забавен или невъзможен износ, труден достъп до работна ръка, промяна в потребителските нагласи.

На местна почва Министерството на земеделието, храните и горите следи внимателно развитието на пазара на основни селскостопански продукти и храни.

Данните за периода март – юни 2020 г. сочат понижаване на цените на годишна база на някои зеленчуци (най-вече картофи, лук и зеле) в рамките на около 20-30%. Това, обаче, касае сравнително малка част от годишния обем на производството на тези продукти и не е показателно за спад на приходите на секторно ниво.

При плодовете от местно производство, които се предлагат по това време на годината, към момента не се очертава тенденция на намаление на цените.

Цените на повечето основни продукти от животински произход се движат над нивата от преди една година. Към м. юни 2020 г. само пилешкото месо и яйцата се търгуват по-евтино отколкото по същото време на миналата година.

Трябва да се има предвид, че цените на селскостопанските продукти зависят от множество фактори, влияещи на търсенето и предлагането на пазара, като обем на производството през съответната година (не само в страната, но и в световен мащаб), разходите за производство, доходите и предпочитанията на потребителите. В този смисъл, би било трудно да се определи точно каква част от изменението на цените на селскостопанските продукти се дължи конкретно на пандемията от Covid-19.

Заклучение

Кризата с Covid-19 е предизвикателство за европейската икономика и за поминъка на гражданите. По време на тази здравна криза е много важно да бъдат защитени не само особено важните сектори на местната икономика, но и активите, технологии и инфраструктура, и което е още по-важно — трябва да се защитят работните места и да

се опази здравето на работниците, доколкото това зависи от работодателите (фирми, стопанства). Това трябва да се случи на местно ниво и национално ниво.

Икономическите последици от кризата с Covid-19 са различни в различните сектори и за различните предприятия в зависимост от редица фактори, включително възможността да се адаптират към смущения във веригите на доставки, съществуването на запаси или разчитането на производствени процеси на принципа just-in-time (точно навреме). Европейската комисия е в тесен контакт с националните органи, представителите на сектора и други заинтересовани страни, за да следи и оценява последиците за европейската промишленост и търговия. Очаквани резултати са подобрене на световната икономика и активно подпомагане възстановяването. Икономическото въздействие на пандемията остава неравномерно в отделните държави членки и вероятно темповете на възстановяване също ще се различават значително.

В тази връзка регулаторните норми и изисквания ще се наложи да бъдат гъвкави и променливи, според ситуацията и обстоятелствата. При изпълнение на всички изисквания в условията на криза е възможно да се излезе с по-добър резултат и голяма прецизност.

При реализацията на аграрни продукти в условията на устойчиво функциониране на хранителната верига в България можем да заключим, че в условията на пазарните тенденции и регулаторни предизвикателства пред търговията е необходимо да се подпомогне развитието на аграрния сектор.

Прилагането на общата селскостопанска политика ще се отрази положително в посока увеличаване и стабилизиране на българското земеделие, доходите в отрасъла, подобряване на пазарната ориентация, повишаване на конкурентоспособността на българските храни и задоволяване изискванията на потребителите за качествени продукти, ако са достъпно въведени изискванията за регулаторните норми на ЕС.

Използвана литература:

1. Българска стопанска камара, Фридрих Еберт Щифтунг, (2010) *Администриране на регулаторните режими – модерно регулиране*, София, с. 8.
2. Манолова, З., Ганев, П. Костадинова, С. (2008) *Успехите и провалите на българските правителства 1998 – 2007 г. (Преглед на одитните доклади на Сметната палата на Република България)*, София, Институт за пазарна икономика, с. 21.

3. Министерски съвет на Р. България, (2010) *Програма за по-добро регулиране 2010 – 2013 г. (актуализация)*, София, с. 4.
4. Република България, Министерство на финансите – „Европа 2020: национална програма за реформи“. София, 2013, с. 25.
5. http://ec.europa.eu/governance/better_regulation/br_what_en.htm
6. <https://nra.bg/wps/portal/nra/intrastat>
7. https://ec.europa.eu/info/food-farming-fisheries/farming/coronavirus-response_bg
8. https://ec.europa.eu/info/food-farming-fisheries/farming_bg

Информация за контакт с авторите:

Докторант Елвира Делчева

Тракийски университет – Стара Загора, Стопански факултет

e-mail: evi_da@abv.bg

Доц. д-р Искра Ненчева

Тракийски университет – Стара Загора, Стопански факултет

e-mail: iskra.nencheva@trakia-uni.bg

Доц. д-р Никола Пенев

Тракийски университет – Стара Загора, Стопански факултет

e-mail: nikolay.penev@trakia-uni.bg

ЗЕЛЕНЧУКОПРОИЗВОДСТВО И УПРАВЛЕНИЕ НА ВОДИТЕ - ВЪЗМОЖНОСТИ И ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА

Валерия Николаева

Университет за национално и световно стопанство, София

VEGETABLE PRODUCTION AND WATER MANAGEMENT - OPPORTUNITIES AND CHALLENGES

Valeria Nikolaeva

University of National and World Economy, Sofia

DOI: <https://doi.org/10.36997/ARA2021.357>

Резюме

Устойчивото развитие и управление на водите са сред основните цели на Рамковата директива за водите както и на новата Обща Селскостопанска Политика на ЕС. Това изисква както ефективно използване на водните ресурси така и намаляване на вредните въздействия от човешка дейност, включително и от селското стопанство. В тази връзка докладът, въз основа на тенденциите в производството за последните десет години, оценява възможностите и предизвикателствата за производството на четири основни зеленчукови култури в България да задоволи вътрешното търсене чрез оптимизирано използване на водните ресурси

Ключови думи: *зеленчукопроизводство; управление на водите; ОСП; Рамковата директива за водите*

JEL Класификация: *Q15, Q18, Q25*

Abstract

The promotion of sustainable development and water management is among the main objectives of the Water Framework Directive and as well as the new EU Common Agricultural Policy. This requires both efficient use of water resources and reduction of the harmful effects of human activities, including agriculture. From this perspective, based on the production trends over the last ten years, the report assesses the opportunities and challenges for self-sufficient production of four major vegetable crops in Bulgaria by optimizing the use of water resources.

Keywords: *vegetable production; water management; CAP; Water Framework Directive*

JEL Classification: *Q15, Q18, Q25*

Въведение

Пандемията от Covid-19 постави под съмнение ефективността на досегашната организация и функциониране на агробизнеса и доведе до нуждата от търсене на решения за (1) гарантиране на непрекъснатостта на производството и доставката на

храни дори и в случай на бедствие от регионален и/или световен мащаб и (2) подобряване на общото здравословно състояние на населението чрез промяна на хранителния режим и редовна консумация на пресни плодове и зеленчуци. Затрудненията в доставките и очакването за повишаване на цените на храните на световните пазари поради пандемията, включително и в случаи на въвеждане на експортни ограничения от някои държави, възобновиха актуалността на въпросите за задоволяване на вътрешното търсене на основни хранителни продукти с местно производство. Не на последно място това би допринесло за скъсяване на веригите за доставка и увеличаване на приходите на местните производители.

В условията на климатични промени в България въпроси свързани със задоволяване на вътрешното търсене на свежи зеленчуци от местно производство неминуемо водят до нуждата от напояване, което от своя страна, при нарастващо търсене на водни ресурси от другите сектори за производство, изисква гарантиране на устойчиво управление на водните ресурси.

В този смисъл е важно да се отбележи, че земеделието е един от секторите с негативно влияние върху водните ресурси. Отглеждането на земеделски култури може да доведе до влошаване на състоянието на водните екосистеми в резултат на прекомерно водочерпене, на хидроморфологични промени и ерозия заради коригиране на речни корита и дренажни системи, и на замърсяване от точкови и дифузни източници поради използване на азот, фосфор и пестициди (DG AGRI, 2017).

В Европейски съюз съществуват два основни инструмента целящи устойчивото използване на водните ресурси в селското стопанство - Рамковата Директива за Водите (РДВ) и Общата Селскостопанска Политика (ОСП). Сред специфичните по отношение на околната среда и климата цели на новата ОСП е насърчаване на устойчиво развитие и ефективно управление на природните ресурси като води, почва и въздух. По подобен начин, РДВ насърчава устойчивото използване на водите посредством намаляване на замърсяването, предотвратяване влошаването и подобряване на състоянието на водните екосистеми, включително и на подземните води.

В тази връзка, цел на изследването е да отговори на въпроса какви са възможностите и предизвикателствата пред местното производство на четири основни вида зеленчуци (домати, краставици, чушки и картофи) за посрещане на нуждите на местния пазар при спазване на европейските политики за устойчиво управление на водните ресурси.

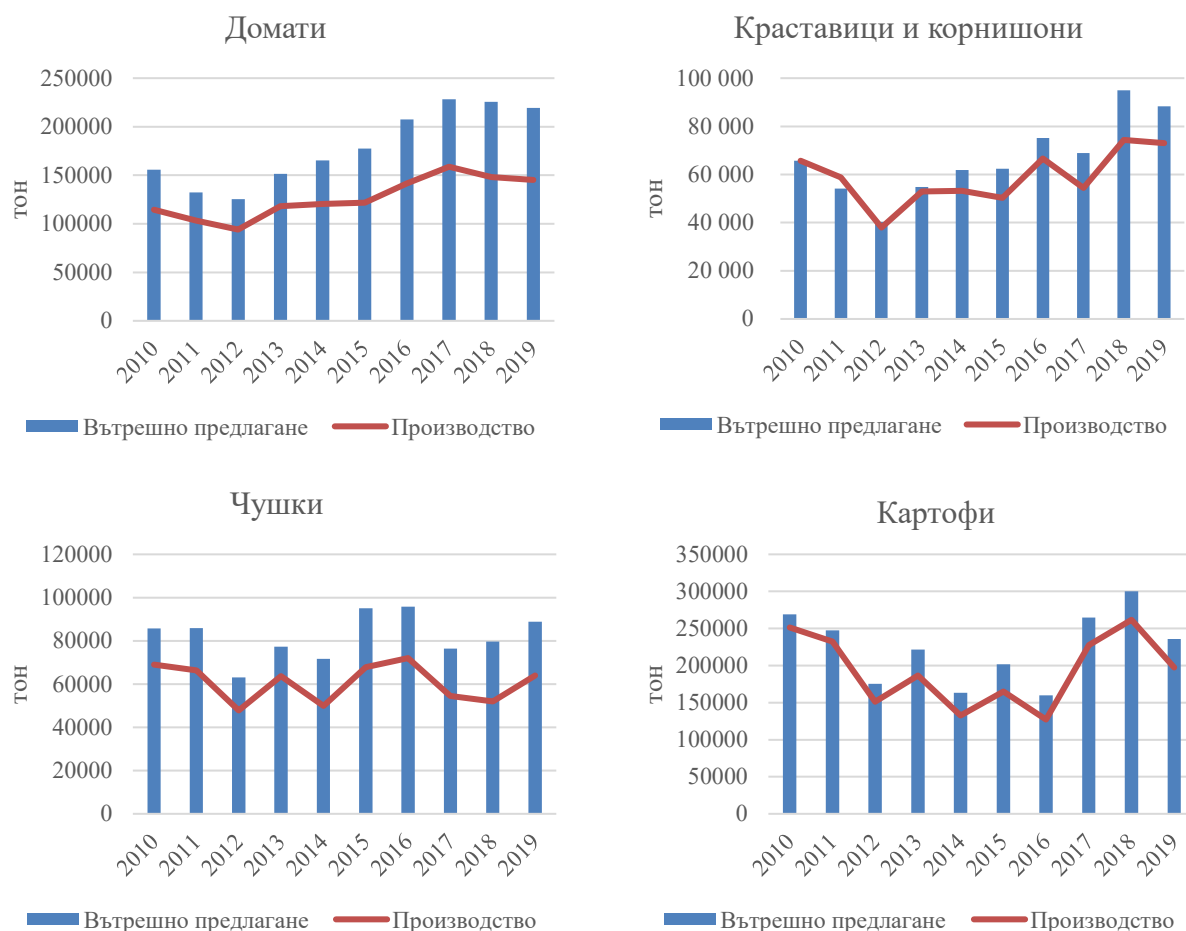
1. Тенденции в производството и вътрешното потребление на домати, краставици и корнишони, чушки и картофи за периода 2010 – 2019 година

За да се проследят тенденциите в производството и вътрешното потребление на четирите основни вида зеленчуци и да се направят изводи относно степента на задоволяване на местния пазар с местното производство е използвано съотношението между местното производство на дадена култура към наличното предлагане в страната, представено със следното уравнение (FAO, 2012):

$$\text{Степен на задоволяване на вътрешното търсене} = \frac{\text{местна производство} * 100}{(\text{местно производство} + \text{внос} - \text{износ})}$$

Данните за периода 2010 – 2019 г. показват тенденция за намаляваща степен на задоволяване на вътрешното търсене и за четирите зеленчукови култури (домати - от 73.7% до 66%, краставици и корнишони - от 100% до 82.7%, чушки - от 80.5% до 71.9% и картофи - от 93.4% до 83.7% - Фигура 1). Докато при домати и краставиците това се дължи по-скоро на увеличаване на търсенето и на намаляване на добивите на ха (Фигура 1 – 5), за картофите и пипера това се дължи по-скоро на намаляване на засетите площи (Иванов и др. 2021).

По принцип основните ограничения, които определят по-дългосрочното местоположение и производството на растителна продукция включват наличност на земя, достъп до технологии и комбинация от агроекологични условия с възможност за напояване, което да позволява икономически жизнеспособно производство (FAO, 2012). В този смисъл начините за увеличение на производството на дадена култура при наличие на благоприятни агроекологични условия включват увеличаване на засетите площи и/или увеличаване на добивите, като последното би могло да се постигне чрез използване на нови технологии и/или увеличаване/оптимизиране на използваните ресурси – вода, торове и пестициди.

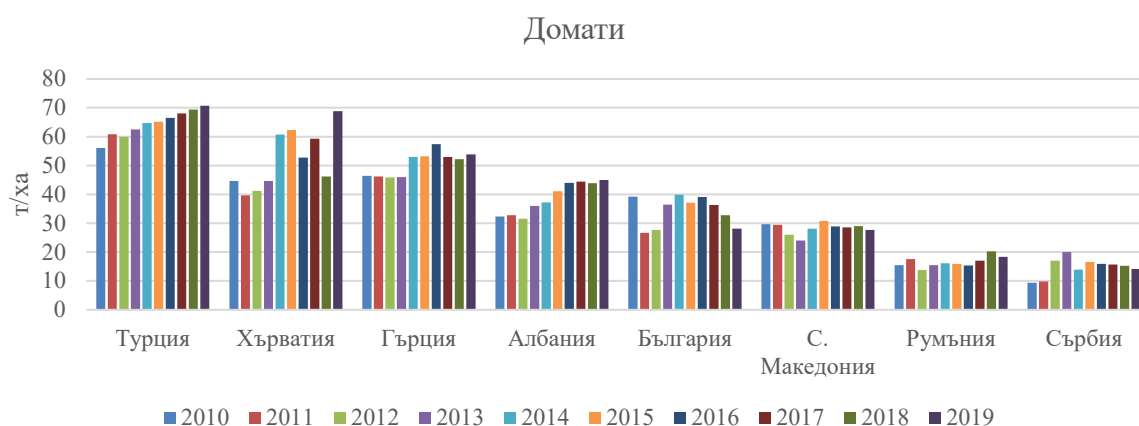
Източник: собствени изчисления на база на данни от FAOSTAT и Министерство на земеделието, храните и горите, Агροстатистика

Фигура 1. Вътрешно предлагане и местно производство на четири вида основни зеленчуци, 2010 – 2019 г.

2. Средни добиви (т/ха) в България и съседни страни за период 2010-2019

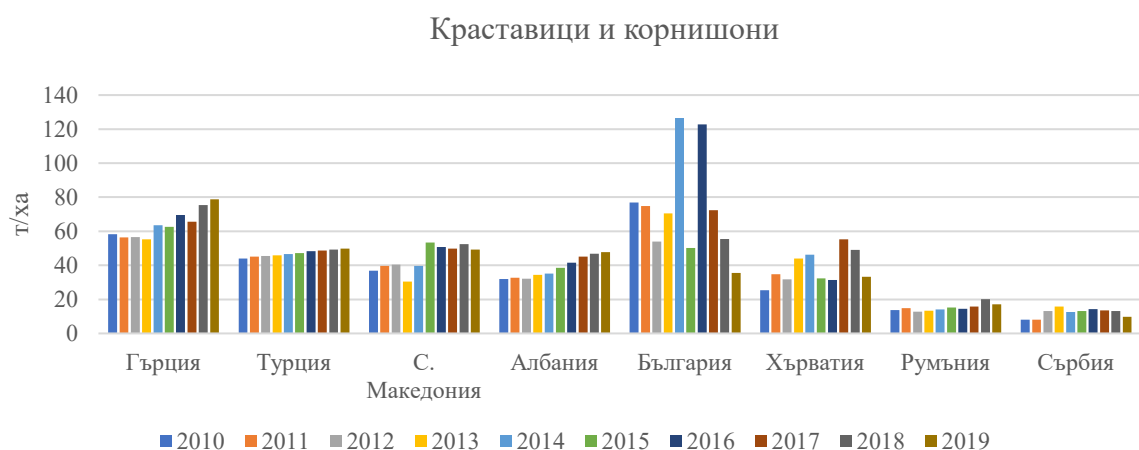
Производителността на селското стопанство е силно зависима от местните условия и специфична за съответния регион и за съответните селскостопански култури. Тъй като разликите между регионите предопределят и разлики в необходимите ресурси, реалните добиви и печалби, това от своя страна води до различна ефективност на използване на енергия, земя, хранителни вещества, вода и семена и до различна регионална екологична и финансова устойчивост (Steyn, 2016, Shirsath et al., 2017). В този смисъл, в хода на изследването средните добиви на четирите зеленчукови култури се сравняват със средните добиви на същите култури в съседни страни за периода 2010-2019 г. Целта е, да се проверят възможностите за по-високи добиви от местното производство като се сравнят с добиви при сравнително подобни климатични условия в съседни

държави.

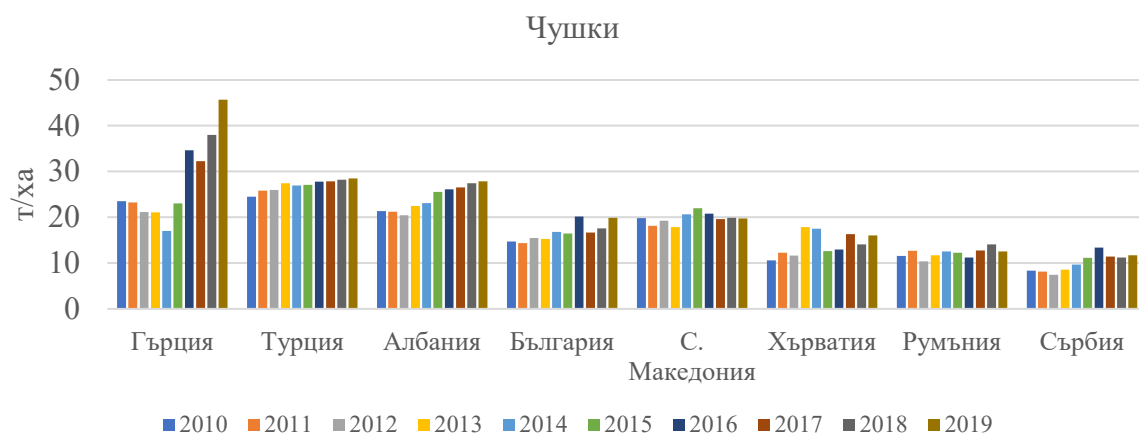
Източник: FAOSTAT

Фигура 2. Средни добиви от домати в България и съседни страни, 2010-2019

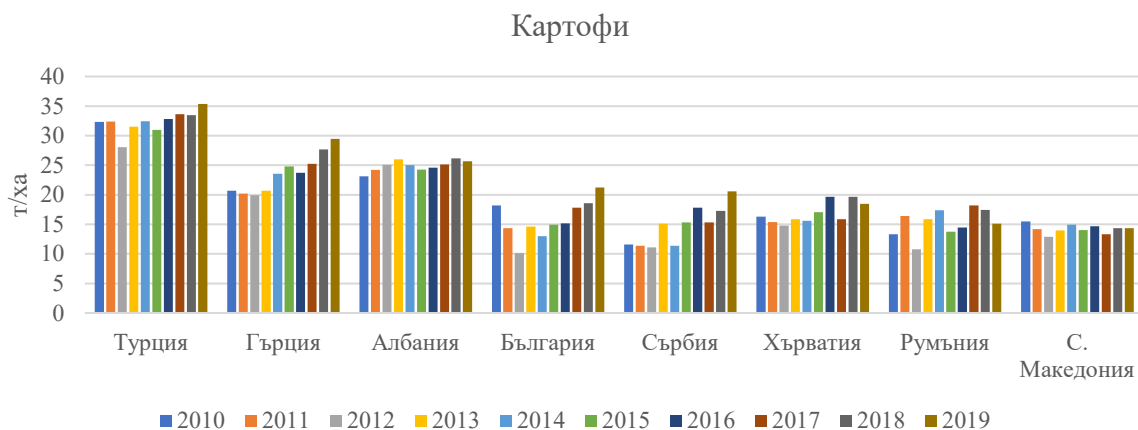
Източник: FAOSTAT

Фигура 3. Средни добиви от краставици и корнишони в България и съседни страни, 2010-2019

Източник: FAOSTAT

Фигура 4. Средни добиви от чушки в България и съседни страни, 2010-2019

Източник: FAOSTAT

Фигура 5. Средни добиви от картофи (т/ха) в България и съседни страни, 2010-2019

Данните показват, че средните годишни добиви за периода 2010 – 2019 г. са съществено по-ниски в сравнение със същите в съседни държави (Турция, Гърция и Албания и за четирите култури плюс С. Македония за краставиците, а Хърватия за домати - Фигури 2-5), което показва, че има възможност за повишаване на добивите и за четирите култури в България. В допълнение, забелязват се съществени разлики в средните годишни добиви на домати, краставици и картофи през различните години в страната за същия период (Фигури 2, 3, и 5), една от възможните причини за които е влиянието на климата поради трудности с напояването (Иванов и др. 2021).

3. Експлоатация на водните ресурси в България и възможности за увеличаване на поливните площи

Според повечето сценарии за изменение на климата в региона до средата на века се очаква по-топъл и сух климат с намалени летни валежи и повишени летни температури през юли и август (Попов и др., 2013), което ще бъде предизвикателство за производството на зеленчуци и добивите им, зависещи до голяма степен от наличието на вода. В този смисъл от съществена важност за производството е наличието на инфраструктура и вода за напояване на зеленчуците. Възможността за напояване би намалила уязвимостта на растенията от промените в климата и би позволила по-голяма гъвкавост при задоволяване на нуждите от вода на зеленчуците, което от своя страна би осигурило по-предвидими и по-високи добиви.

В България за периода 2010 – 2017 индексът на експлоатация на водните ресурси е под 2% (ЕЕА, 2021), което показва ниска степен на натиск върху възобновяемите

сладководни ресурси на територията на страната като последица от използване на водните ресурси за човешки цели. За същия период поливните и напояваните земеделски площи като процент от общите земеделски площи остават на едно ниво – около 3% за поливните площи и 2% за напояваните (Фигура 5). За сравнение процента на поливните площи през 2005 г. е 4%, а в края на осемдесетте години на миналия век е бил над 20%. Същевременно използването на вода за напояване като процент от общо използваните водни ресурси на страната за периода 2010 – 2019 се движи между 5 и 7 % (НСИ, 2021), което е нисък процент в сравнение с някои страни от южна Европа (EC DG AGRI, 2017). Индексът на експлоатация, предишните нива на поливни площи и процента на използване на вода за напояване показват, че в България има възможност и водни ресурси за увеличаване на сегашните поливни площи, което е едно от условията за увеличаване на производството на зеленчуци (Иванов и др. 2021). Естествено това зависи не на последно място и от възможностите за финансиране за първоначалните инвестиции и последваща поддръжка на поливната инфраструктура.

Източник: Eurostat

Фигура 6. Поливна и напоявана земеделска площ като процент от общата използвана земеделска площ за 2005, 2007, 2010, 2013 и 2016 г.

4. Негативно влияние на земеделието върху водните ресурси

Докато водата влияе положително на земеделието и спомага за увеличаване на добивите от зеленчукопроизводството, земеделието влияе отрицателно на водните ресурси. В България и четирите плана за управление на речните басейни за периода 2016

– 2021, отчитат значителен натиск от селското стопанство върху водните тела (МОСВ, 2021). Основните отчетени негативни въздействия са в следните направления:

- ✓ Върху качеството на водата: азот и фосфор от дифузни източници, еутрофикация и пестициди от точкови и други дифузни източници.

- ✓ Водното количество - прекомерно водочерпене от някои повърхностни водни тела.

- ✓ Значителни хидроморфологични промени и ерозия в резултат на историческо коригиране на реки (бреговете, язовири, регулиране на потока, улеи, дренажни системи), влияещи негативно върху водните екосистеми.

5. Възможности и предизвикателства за зеленчукопроизводството и управлението на водите

Данните за производството и потреблението на четирите култури зеленчуци за предишния десетгодишен период показват, че има възможност (от гледна точка на разполагаеми водни ресурси и потенциал за повишаване на добивите) за увеличаване на производството за посрещане на нуждите на местния пазар, чрез увеличаване на поливните площи и напояването. От друга страна предизвикателствата, които поставят Рамковата Директива за Водите (РДВ) и Общата Селскостопанска Политика (ОСП) пред зеленчукопроизводителите са свързани с изискванията за устойчиво използване на водите, чрез намаляване на замърсяването от торове и пестициди, по-ефективно използване на водите за напояване и намаляване на ерозията на почвите. От тази гледна точка възможните решения за посрещане на предизвикателствата и осъществяване на възможностите за задоволяване на вътрешното потребление с местно производство на основни зеленчуци са както следва:

- 1) Поетапно модернизиране на инфраструктурата за напояване в България и увеличаване на поливните площи

- 2) Подобряване на добивите и оптимизиране на разходите чрез:

- подобро управление на поливния процес чрез подобряване знанието за нуждите на отделните култури от вода и потенциалните възможности за увеличаване на добивите (Levidow, 2014)

- подбор на подходящи за съответния климат сортове зеленчуци (използване на нови технологии и научни достижения включително и за разработване на местни сортове)

– по-ефективно използване на торове и пестициди чрез разработване на методи и помощни средства, които са специфични за съответния район, климат, култура и фермерски подход – например the FaST tool, нов инструмент разработен от ЕС за увеличаване на устойчивото използване на хранителни вещества в целия ЕС (Campos, 2020).

3) Подобряване на мрежите за мониторинг на водите и качеството на данните относно използването на водните ресурси по принцип и в селското стопанство в частност. Това ще позволи по-прецизно ценообразуване на водата, създаване на адекватни стимули за по-ефективно използване на водните ресурси и за по-адекватен принос на различните потребители за възстановяване на разходите за водни услуги (според изискванията на РДВ)

4) По-тясно сътрудничество между научната общност и фермерите и съвместно изпълнение на проекти за по-оптимален и устойчив производствен процес.

Заключение

Климатичните промени фокусираха вниманието на обществото върху нуждата от устойчиво използване на природните ресурси, включително и водата. Пандемията от Ковид -19 постави отново въпросите за скъсяване на веригите за доставка и за задоволяване на вътрешното търсене на основни хранителни продукти, включително пресни зеленчуци, с местно производство. В този смисъл предизвикателството през местните зеленчукопроизводители е да гарантират по-ефективно използване на водните ресурси и намаляване на вредните въздействия от производството върху водните тела, като същевременно търсят начини за подобряване на добивите и оптимизиране на разходите за да посрещнат нуждите на местния пазар. Нови възможности за решаване на това предизвикателство предоставят новите технологии в областта на напояването, на по-прецизното използване на торове и пестициди, както и по-тясното сътрудничество между научната общност и фермерите.

Използвана литература:

1. Иванов, Б., Попов, Р., Котева, Н., Митова, Д., Харизанова, Ц., Димитрова, Д., Тотева, Д., Саров, А., Цвяткова, Д., Митов, А., Микова, Р. Кръстев, В., Стойчев, В., (2021), Сценарии за развитие на българското земеделие и селските райони през новия програмен период 2021-2027, Институт по аграрна икономика, ISBN 978-954-8612-33-38612

2. Министерство на земеделието и горите, агростатистика, 2021
3. Министерство на околната среда и водите (2021), Планове за управление на речните басейни 2016 -2021, <https://www.moew.government.bg/bg/vodi/planove-za-upravlenie/planove-za-upravlenie-na-rechnite-basejni-purb/planove-za-upravlenie-na-rechnite-basejni-2016-2021-g/>
4. Национален Статистически Институт, 2021
5. Попов, А., Николова, М., Димитров, С., Анализ и оценка на риска и уязвимостта на секторите в българската икономика от климатичните промени, 2013
6. Campos, I., (2020), Common Agricultural Policy post-2020, Farm Sustainability. Tool for Nutrients – FaST, DG AGRI, at: https://ec.europa.eu/jrc/sites/default/files/03-fast_final.pdf
7. European Commission, DG AGRI (2017), Modernising and simplifying the CAP, Background Document, Climate and Environmental challenges facing EU agriculture and rural areas
8. European Environmental Agency (EEA), indicators, at: <https://www.eea.europa.eu/data-and-maps/indicators/use-of-freshwater-resources-3/assessment-4>
9. Eurostat, 2021
10. FAO, (2012) *FAO Statistical Yearbook 2012 – World Food and Agriculture*, Available at: <http://www.fao.org/docrep/015/i2490e/i2490e00.htm>
11. Levidow, L., Zaccaria, D., Maia, R., Vivas, E., Todorovic, M., Scardigno, A., (2014) *Improving water-efficient irrigation: Prospects and difficulties of innovative practices*, Agricultural Water Management, Vol. 146
12. Shirsath, P., Aggarwal, P.K.; Thornton, P.K., Dunnett, A. (2017) *Prioritizing climate-smart agricultural land use options at a regional scale*; Agricultural Systems
13. Steyn, J.M., Franke, A.C., van Der Waals, J.E., Haverkort, A.J. (2016) *Resource use efficiencies as indicators of ecological sustainability in potato production: A South African case study*, Field Crops Research

Информация за контакт с автора:

Докторант Валерия Николаева

Университет за национално и световно стопанство, София

e-mail: valeria.nikolaeva@gmail.com

**АГРОБИЗНЕСЪТ И СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ –
ИКОНОМИКА, ИНОВАЦИИ И РАСТЕЖ**
**AGRIBUSINESS AND RURAL AREAS –
ECONOMY, INNOVATION AND GROWTH**

Сборник с доклади
Conference proceedings

Издателски коли 20,7

Предпечатна подготовка *Екатерина Йорданова*
Издателство „Наука и икономика”
Икономически университет – Варна
ул. „Евлоги Георгиев” 24

ISBN 978-954-21-1088-0